DE FILISTIJNEN

HUN AFKOMST EN GESCHIEDENIS

DOOR

Dr. A. NOORDTZIJ.

KAMPEN — J. H. KOK — 1905.

SNELPERSDRUK — J. H. KOK — KAMPEN.

INHOUD.

INLEIDING.

Er bestaan weinig volkeren en stammen, over wier afkomst zooveel uiteenloopende hypothesen zijn gegeven als over de Filistijnen. Egypte en Creta, Cyprus en Cappadocië zijn evenals Arabië reeds de eer waardig gekeurd stamlanden te zijn geweest van dit merkwaardige volk. Sem, Cham en Jafeth zagen hen onder hunne „zonen" gerekend.

Dit verschijnsel is gemakkelijk te verklaren. De berichten toch over hun afkomst waren zoo schaars, dat ze ruimte te over aanboden voor allerlei vermoedens.

Zoo heeft *Hitzig* [1]) trachten te bewijzen, dat ze Pelasgen en dus Indo-Germanen waren. Daartoe poogt hij eerst vast te stellen, dat we in de Filistijnen, in verschillende afdeelingen van Creta gekomen, de Eteocretes van Homerus hebben te zien. Vervolgens stelt hij vast, dat eens Pelasgen op dit eiland hebben gewoond, en op grond van deze beide overwegingen stelt hij Filistijnen = Eteocretes = Pelasgen. Nu moet hij wel elders (bl. 54) toegeven, dat de Eteocretes toch weer geen Pelasgen kunnen geweest zijn, maar dan redt hij zich door de onderstelling, dat de Kariërs, in wie we dan de echte Pelasgen zullen hebben te zien, het hoofdbestanddeel hebben uitgemaakt van hen, die na hun vlucht van Creta zich als „Filistijnen" in de Pentapolis hebben neergezet. Ze zijn n.l. eerst naar de zeekust gegaan ten westen van den Nijl, waar zij zich vereenigden met de Kasloechim, de *Πελασγοὶ Αἰγιαλέες* van Herodotus (VII 94, 5), „stamverwanten van die anderen in Achaje" (bl. 94). Van hier zijn ze (bl. 146) „reeds lang voor Mozes" naar de omstreken van Gerar getrokken, terwijl „in de periode tusschen Izak en Mozes" de Avvieten door hen verdreven zijn (bl. 147). Hierop volgde dan in Simsons dagen een derde afdeeling, welke onmiddellijk uit Creta kwam (bl. 150). Aan deze „Pelasgen"-hypothese hebben we het te danken, dat *Hitzig* zelfs tracht te bewijzen, dat ze ook een Indo-Germaansche taal hebben gesproken. Daartoe leidt hij (bl. 74 v.) Askalon af

1) Urgeschichte und Mythologie d. Philistäer, bl. 37 vv. 56 vv.

van sqalant, het tegenw. deelw. van sqal, wankelen, met *α* privans, zoodat het geheel dan wordt asqalant, asqalan, waaruit ten slotte asqalon is ontstaan. De stad heet daarom „niet-wankelend", wijl ze op het rotsige zeestrand is gebouwd! Zoo verklaart hij ook (bl. 127 v.), dat niet Jabneël of Jabne de oudste naam is van het latere Jamnia; de verhouding wordt door *Hitzig* precies omgekeerd. Ook hier hebben we te doen met een kolonie van Pelasgen, en de naam der stad moet worden afgeleid van het grieksche *ἰαμνοί*, moerassige weide, hoewel de plaatselijke gesteldheid van den bodem allerminst moerassig kan heeten! En eindelijk wordt ook Akko (bl. 138 vv.), hoewel de Filistijnen hier nooit hebben geheerscht, tot een stichting dezer Pelasgen gemaakt en daartoe in verband gebracht met *ἀγκών*, dat wel eens „baai, bocht van een oever" beteekent, gelijk deze stad dan ook aan het eind ligt van de baai, die gevormd wordt door den vooruitspringenden Karmel! Asdod (bl. 68 v.) is vervormd uit *Ἄζωδ*, wat blijkens het perzisch „vrij" moet beteekenen. Goliath (bl. 76 v.) beteekent waarschijnlijk niets anders dan „waarzegger", Achuzzath (bl. 77 v.) moet oorspronkelijk Sahuçat geweest zijn en beteekent „mede bevelend". Waarlijk *Hitzig* mocht hier wel (bl. 78) spreken van „die Dunkelheit, welche sich über den Gegenständen lagert" en van „der Schein der Irrwische, welche leicht vom rechten Wege abziehn." Hier is „de rechte weg" eenvoudig niet meer te kennen!

Movers [1]) houdt hen voor een herdersvolk, dat in de periode der patriarchen tusschen Palestina en Egypte woonde. Daarna zijn ze, waarschijnlijk door volksstroomingen in den tijd der Hyksos, naar Beneden-Egypte gevoerd (vgl. Gen. 10[14]) en vandaar naar het bijbelsche Kafthor op Creta gegaan, waarbij *Movers* herinnert aan de stad Aptera met het gelijknamige landschap. In den eersten tijd der Richteren zijn ze dan weer naar Palestina teruggekeerd en hebben zich iets noordelijker gevestigd dan vroeger.

Knobel[2]) meent, dat we goed moeten onderscheiden tusschen de Filistijnen en de Kᵉrethim. De eersten houdt hij voor Semieten, een afdeeling van Lud (waaronder hij Ur-arabieren verstaat), die na een kort verblijf bij de egyptische Kasloechim van het

1) Die Phönizier II² bl. 258.

2) Die Völkertafel der Genesis, bl. 215--255; vgl. bl. 214.

zuiden uit naar de Pentapolis zijn getrokken, waarschijnlijk kort na den tijd der patriarchen. In de Kerethim ziet hij Kariërs, die, door den cretensischen koning Minos van dit eiland verdreven, zich gedurende de Richteren-periode in de Negeb vestigden. Eigenaardig, dat *Quatremère* [1]) juist de Kerethim voor Arabieren houdt! Merkwaardig intusschen, dat de samensteller van Gen. 10 de Filistijnen juist *niet* onder Lud opnoemt, waarvan hij in vers 22 toch spreekt.

Ongeveer hetzelfde gevoelen is *Bertheau* toegedaan, die hen houdt voor Semieten van karischen stam, die van Azië uit zich over de eilanden hebben verspreid, maar daarna door de Grieken zijn verdreven en zich toen weer, vooral in de periode na Minos, op het vasteland van Azië hebben teruggetrokken [2]). Ook *Stade* [3]) houdt hen voor Semieten evenals *Schwally* [4]). Daartegenover staat weer *Baur*, die [5]) op grond van verschillende overwegingen hun niet-semitische afkomst bewezen acht. Volgens hem is een klein gedeelte reeds in den tijd der patriarchen van Creta gekomen, tegen het einde der Richteren-periode belangrijk versterkt onder den invloed der israelietische veroveringen. Toch houdt hij hen [6]) voor stamverwanten der Kariërs.

Stark [7]) eindelijk heeft in den breede de hypothese verdedigd, als zouden de Filistijnen een deel zijn geweest van de in Beneden-Egypte aan de zeekust wonende Kafthorim, die oostelijk in de Kasloechim hunne naburen, waarschijnlijk slechts eene kleine vertakking hadden (vgl. Gen. 10^{14}). Ze hebben zich dan later bij de Hyksos aangesloten en zijn, toen dezen door Amasis werden verdreven, met de meest strijdbare mannen dier Hyksos van Avaris uit naar de kuststreek tusschen Pelusium en Gaza teruggetrokken. Hier hebben zij zich eerst in eenige steden gevestigd en daarna hebben ze zich over de kust van Kanaän verspreid [8]).

---

1) Journal des Savants, 1846, bl. 257—269, 411—424. Zie Stark, bl. 64.

2) Zur Geschichte d. Israëliten, bl. 186—200, vooral bl. 195, 197.

3) Geschichte des Volkes Israël I, bl. 142.

4) Die Rasse der Philister in Z. f. w. T., XXXIV bl. 103—109.

5) Der Prophet Amos, bl. 76—94, vooral bl. 83 en 85.

6) a. w. bl. 91.

7) Gaza und die philistäische Küste, bl. 70, 78, 88 e.e.

8) Het eigenaardig werk van H. Martyn Kennard „Philistines and Israelites. A new light on the worlds history," London, Chapman & Hall, Ld., 1893,

Het ligt niet in mijne bedoeling deze verschillende hypothesen in den breede te bestrijden. Ze dateeren alle uit eene periode, toen we ons nog moesten tevreden stellen met de schaarsche berichten, die we in de O. Testamentische geschriften over de Filistijnen aantreffen, in verband gebracht met eenige korte notitie's van veel latere grieksche of latijnsche schrijvers. Sinds echter van uit de ruïnen van Egypte als met geheimzinnige hand meer licht is ontstoken over eene periode, die vroeger in duister was gehuld, is ook de onhoudbaarheid van al deze hypothesen duidelijk in het licht getreden, gelijk ongetwijfeld ook door hun opstellers zou worden erkend. Ik kan dit alles dus met stilzwijgen voorbij gaan.

Liever dan in een voortdurende polemiek te treden, kwam het mij wenschelijk voor, de bronnen, die ons nu ten dienste staan, aan een hernieuwd onderzoek te onderwerpen. Daarbij kwam natuurlijk in de eerste plaats de vraag op, waar we hun stamland hebben te zoeken en wanneer ze zich in Filistea hebben neergezet. Vervolgens moest worden onderzocht wat we weten van het land, waar ze zulk een belangrijke rol hebben gespeeld. Daarna behoorde de vraag aan de orde te worden gesteld, welke hun taal en godsdienst waren en wat ons bekend is van hun burgerlijk en maatschappelijk leven. Eindelijk moest getracht worden een beeld te ontwerpen van de plaats, die ze in Palestina hebben ingenomen.

Dat ik daarbij niet altijd tot bevredigende resultaten kwam, zal niemand verwonderen, die zich met een dergelijk onderzoek heeft bezig gehouden. Al mag ook dankbaar worden erkend, dat ons steeds meer licht ontstoken wordt over eene periode, die nog niet zoo lang geleden als legendarisch werd beschouwd, het volle licht is nog niet opgegaan. En juist schemerlicht is dikwijls zoo gevaarlijk. Ik heb er echter naar gestreefd objectief de gegevens te waardeeren en zoo breed mogelijk de gronden op te geven, die mij brachten tot een bepaalde opvatting. En dan geldt ook hier Horatius' woord: est quodam prodire tenus, si non datur ultra.

---

houdt zich ondanks den titel niet met ons onderwerp bezig. Hier wordt de gansche wereldgeschiedenis gemaakt tot een strijd tusschen „Cush" en „Elam", een poging, waarover men maar 't best kan overgaan tot de orde van den dag.

HOOFDSTUK I.

NAAM EN AFSTAMMING.

In het O. T. worden ze steeds פלשתים, Pelisjtim, genoemd, zelden met het lidwoord; slechts twee maal פלשתיים, Pelisjtijjim, Am. 9^{7}, 1 Kron. 14^{10} Ketieb [1]. Het door hen bezette gebied heet dan ook ארץ פלשתים, Filistijnen-land, of שדה פ׳, gebied der F., in de poëtische gedeelten kortweg פלשת, Pelaesjeth, Filistea. Ter verklaring van dezen naam hebben *Gesenius* en *Movers* gedacht aan het ethiopische *falasa,* zwerven, trekken, wat ook door *Stark* [2]) wordt verdedigd. Dan moet dus deze naam hun 't eerst gegeven zijn door de Egyptenaren en vandaar doorgedrongen tot de onder hun invloed staande volken, wat waarlijk niet zeer waarschijnlijk is. Maar bovendien moet dan het collectivum vóór het nomen unitatis bestaan hebben. In de eerste plaats echter gaat het niet aan dit *falasa* de beteekenis te geven van *binnen*-trekken of *weg*-trekken, waar het eenvoudig *zwerven* beteekent. In de tweede plaats is blijkens het arabische *falata* deze s slechts aan eene onregelmatige klankverschuiving te danken. Bovendien steunt de meening, dat hun deze naam juist door de Egyptenaren zou gegeven zijn, op niets; en zoo dezen dien naam niet gaven, dan is ieder beroep op het Ethiopisch ongegrond. Ook ligt het voor de hand, dat een naam niet gegeven wordt door een volk, uit welks midden men uitgaat, maar door hen onder wie men zich vestigt, vgl. עברי, ʿIbri. In de vijfde plaats wordt

1) De LXX heeft in den Pentateuch en Jozua — cod. B ook in Richt. — dezen naam steeds getransscribeerd door *Φυλιστιείμ*, (var. *Φι*), ook nog te vinden 1 Makk. 3^{24} en Sirach 46^{18} 47^{7} 50^{26}; Aquila en Symmachus hebben *Φυλιστιᾶιοι*; de Vulg. heeft Philistiim, Philistini, Palaestini. Bij Jozefus vinden we eenmaal (Ant. Jud. I 6, 2) het hiervan afgeleide *Φυλιστῖνος* elders *Παλαιστῖνοι*. Anders wordt de naam steeds vertaald (?) door *ἀλλόφυλοι*.

2) a. w. bl. 60 v.

hierbij geheel uit het oog verloren, dat Pelisjti, waarvan Pelaesjeth een jongere vorming is [1]), niet op drie, maar op vier radicalen teruggaat. En eindelijk zij hiertegen opgemerkt, dat de Filistijnen blijkbaar zichzelven zoo hebben genoemd. Immers alle andere volken, die met hen in aanraking zijn geweest, hebben denzelfden naam voor hen gebruikt. De Egyptenaren noemden hen Purasati, de Israëlieten Pelisjtim, de Assyriërs-Babyloniërs spreken altijd van mat Pa-la-asj-tav, Pi-la-asj-ta of Pi-lasj-ta.

Naast deze hypothese staat die van *Hitzig* [2]), die, in de meening dat de Filistijnen Pelasgen waren, herinnerde aan het sanskriet, *valaxa,* in den zin van *wit,* zoodat ze dan „de witten" zouden genoemd zijn in tegenstelling met de Feniciërs, „de rooden." Maar afgedacht nog van het feit, dat de Filistijnen volstrekt geen Pelasgen geweest zijn, is deze hypothese volkomen ongegrond, te meer waar de Grieken zelf de Filistijnen voor een stam der Feniciërs houden. Ook gaat deze hypothese stilzwijgend uit van de onderstelling, dat onder Kefto (de egyptische naam voor Kafthor) Fenicië te verstaan is, daar toch de mannen van Kefto steeds met min of meer roode kleur worden geteekend. Maar deze onderstelling is even onjuist, gelijk nader zal worden aangetoond.

P. de Lagarde [3]), die hen voor Hyksos houdt, welke, uit Egypte verdreven, als Falâsi naar Ethiopië gaan of als Pelisjti zich in de Pentapolis neerzetten, concludeert uit *Παλαιστίνη*, dat Pelaesjeth een diminutivum is, Klein-Filistea derhalve in onderscheiding van het moederland. Elders [4]) zegt hij: פְּלֶשֶׁת kan evengoed voor פְּלִישֶׁת staan als פְּלֵטָה voor פְּלִיטָה, waarop hij dan volgen laat: „dass in פְּלֶשֶׁת *Παλαιστ-ίνη* das am ältesten bezeugte semitische Diminutivum vorliegt, steht fest".

Nu is de vraag, of er werkelijk in het Hebreeuwsch diminutiva van den vorm *qutail* voorkomen, niet gemakkelijk uit te maken. *König* [5]) schijnt יְעִיר als diminutivum te willen beschouwen, maar dit is een *qatil*-vorm, gelijk *Barth* [6]) reeds in het licht

1) Waarschijnlijk zagen de Semieten de i van Purasati aan voor den gebruikelijken uitgang der nomina gentilicia.

2) a. w. bl. 33—53.

3) Symmicta I, bl. 144.

4) Abh. d. Gott. Gesellsch. d. Wissensch., Band 35, bl. 85.

5) Hist. Krit. Lehrgeb. II, § 68, bl. 144, in navolging van Olshausen § 180.

6) Die Nominalbildung in den sem. Sprachen, bl. 12.

heeft gesteld. En wat de verhouding van פְּלֵטָה tot פְּלִיטָה betreft, welke *Olshausen* ook wel tot dimimutivum zou willen maken, (§ 180, vgl. echter § 167 g): terecht zegt *König* (§ 99), dat naast פְּלֵטָה ook een oorspronkelijk פְּלִיטָה moet zijn voorgekomen, welk laatste dan in onbruik geraakte, hoewel de manlijke vorm in gebruik bleef. Maar in ieder geval is niet de minste grond voorhanden om hier aan een diminutivum te denken. Daarmede is de eenige parallel, die *de Lagarde* voor zijn verklaring wist bij te brengen, vervallen. Maar bovendien is het toch al zeer moeilijk aan te nemen, dat פלשת juist daarom een diminutivum zou moeten zijn, omdat de meeste Hyksos als Falâsi naar Ethiopië zouden getrokken zijn en maar weinigen naar de Pentapolis. In de derde plaats merk ik op, dat de naam veel ouder is dan hun vestiging in de Pentapolis. Ze droegen dien reeds, toen ze nog in het moederland waren. En eindelijk: dat ook aan *de Lagarde's* poging tot verklaring van dezen naam de fout ten grondslag ligt, als zou פלשתי in verband staan met *falasa*. Hoogstens zou hier dan van volksetymologie sprake mogen zijn.

Redslob [1]) en *Arnold* [2]) houden פלשת voor eene omzetting van שְׁפֵלָה. Maar dit zou niet maar eene om-zetting maar eene door-elkander-zetting zijn, waarvoor trouwens alle literarisch motief ontbreekt. In de tweede plaats dekken hier de begrippen elkander volstrekt niet: de Sjeféla is slechts een klein gedeelte van het door de Filistijnen bezette land; het is de reeks lage bergen tusschen de vlakte en de hooge centrale bergketen van Juda, al wordt misschien de zeevlakte er wel eens in begrepen. Bovendien is ze niet dadelijk in de macht der Filistijnen geweest. Telkens wordt van hen bericht, dat ze een aanval gedaan hebben op de steden van de Sjeféla, welke daarom zelfs buiten hun eigenlijk en onbetwist gebied moeten gelegen hebben. Ten slotte moet nog worden opgemerkt, dat deze volstrekt niet ongemengd van bevolking was, wat dan toch noodig zou geweest zijn, zoo de hypothese van R. en A. juist ware.

---

1) Die alttestamentl. Namen der Bevölkerung des wirklichen und idealen Israëlitenstaates, Hamburg 1846; zie Stark, bl. 62.

2) in zijn artikel Philister in Ersch' und Gruber's Encycl. III, deel 23, bl. 321-329; zie Stark, bl. 62.

Ook *F. W. Schultz* wil [1]) פלשתי in verband brengen met *falasa,* waarbij hij er op wijst, dat men hen blijkens de vertaling ἀλλόφυλοι aanduidde als binnengetrokkenen, wijl ze later dan de Kanaänieten in het land waren gekomen. Maar reeds *Stark* heeft uiteengezet [2]), dat dit ἀλλόφυλος eerst gebruikt wordt ter aanwijzing van hen, die tot een ander φῦλον, een anderen stam behooren. Sinds Alexander den Groote duidt men er hen mede aan, die te midden van een ander volk leven. Een nieuwe beteekenis krijgt het woord in den mond der Joden. Dan zijn ἀλλόφυλοι zij, die, hetzij Grieken of Romeinen, zich in de joodsche steden nederzetten. In de tweede plaats echter zijn ἀλλόφυλοι alle niet-joodsche, maar wel tot een semitischen stam behoorende inwoners des lands, zooals b.v. die van Galilea, derhalve alle sinds de assyrische overheersching hierheen overgebracht of ook later binnengetrokken stam-afdeelingen. Eindelijk heet vooral Filistea γῆ ἀλλοφύλων ter onderscheiding van Syrië, juist omdat van ouds de tegenstelling met de Filistijnen het scherpst was (vgl. Sir. 50^{26}). Dat nu juist de Filistijnen ἀλλόφυλοι genoemd zijn en niet een kanaänitische stam, vindt ongetwijfeld zijn grond daarin, dat, hoezeer de Filistijnen ook onder semitischen invloed waren, toch altijd nog de herinnering bewaard bleef, dat zij geen oorspronkelijke Semieten waren. Bovendien was in den den tijd, toen LXX ontstond, de bevolking dier steden grootendeels van griekschen oorsprong, gelijk ook blijkt uit het feit, dat LXX Jes. 9^{11} Filistijnen vertaalt door Ἕλληνες. We hebben derhalve in dit ἀλλόφυλοι volstrekt geen zinspeling op hun „(ein)wandern" te zien.

Geen der pogingen tot verklaring van dezen naam kan dus op succes bogen. Dit behoeft ons niet te verwonderen. De namen der volkeren verliezen zich evenals die der rivieren en landen zoozeer in het verleden, dat het mij zeer onwaarschijnlijk voorkomt, dat het ooit zal gelukken eenige plausibele verklaring te geven. Wel kan men b.v. ירדן, Jardeen, Jordaan, vertalen door „de afdalende," כנען, Keᵉnaᶜan, Kanaän, door „Nederland," en zoo ook פלשתים door: „binnentrekkers,"

1) Zie het artikel Philister, Herzog Real Enc^{2}. XI bl. 622.

2) a. w. bl. 67 vv.

maar deze vertalingen hebben niet veel meer waarde dan „Spielereien" [1]). Zooveel is intusschen wel zeker, dat het de naam is, die dit volk zichzelf heeft gegeven, want alle andere volken, die met hen in aanraking kwamen, hebben hem gebruikt. Maar dan kan deze ook niet van semitischen oorsprong zijn, gelijk nader blijken zal. פלשת mag er dan al semitisch uitzien, פלשתים, dat op een wortel van vier consonanten wijst, heeft dit voorkomen niet.

Reeds zagen we, dat de hypothesen over den naam voor een niet gering gedeelte geinfluenceerd werden door hypothesen over hun stamland. De vraag, of we hier al of niet met Semieten te doen hebben, is reeds lang onder de oogen gezien, zonder dat men ze tot dusver tot eene oplossing heeft kunnen brengen. Het gebrekkige en dikwijls zeer onduidelijke van het materiaal zijn hieraan voor 't grootste gedeelte schuld, al kan anderzijds niet ontkend worden, dat het weinig methodische der behandeling tot dit negatief resultaat heeft meegewerkt.

Nu wordt in de bekende volkerentafel van Genesis 10 onder de zonen van Cham ook (vers 14) gewag gemaakt van de Kasloechim, „vanwaar de Filistijnen zijn uitgegaan", en van de Kafthorim.

Maar dit is niet wel in overeenstemming te brengen met hetgeen elders aangaande hen wordt verhaald. Amos 9^7 wordt Kafthor het vaderland der Filistijnen genoemd; Jer. 47^4 wordt van hen gesproken als שארית אי כפתור, het overschot van het (ei)land Kafthor [2]), en eindelijk worden Dt. 2^{23} de Kafthorim — gekomen uit Kafthor, gelijk er uitdrukkelijk wordt bijgevoegd! — de verdrijvers genoemd der Avvieten, „die tot Gaza toe in nomadendorpen woonden."

Vandaar dan ook, dat men de veronderstelling heeft gewaagd, als zou de opmerking „vanwaar de Filistijnen zijn uitgegaan"

1) over ירדן vgl. Winckler Altor. Forsch. V, bl. 422 v.

2) LXX (B) heeft hier *τοὺς καταλοίπους τῶν νήσων*, maar deze lezing is mede een gevolg hiervan, dat LXX het eerste gedeelte van vs 4 bij vs 3 trekt en daarna Tyrus en Sidon tot object maakt van כרת. Daardoor moesten zoowel de Filistijnen als Kafthor verdwijnen. Deze tekstverandering werd bij LXX ongetwijfeld hierdoor in de hand gewerkt, dat ze Kafthor identificeerde met Cappadocië en daarmede natuurlijk noch eiland noch kustland in overeenstemming was te brengen.

door een lapsus achter Kasloechim in plaats van achter Kafthorim geplaatst zijn. Daartegen dient echter te worden opgemerkt, dat ook de Kroniekschijver (I, 1[12]) hetzelfde bericht en alle vertalingen zoowel als de samaritaansche tekst met onzen M. tekst overeenstemmen. Daarom heeft *Köhler* [1]) getracht de bovengenoemde plaatsen met elkander in overeenstemming te brengen door aan te nemen, dat de Filistijnen, na uit Kafthor — door hem geïdentifieerd met een gedeelte der Nijldelta — verdreven te zijn, gegaan zijn naar de Kasloechim, die dan te zoeken zouden zijn in het landschap Kassiotis, ten O. van Pelusium. Maar in Gen. 10[14] worden de Kasloechim als uitgangspunt genoemd, waarop dan zonder nader verband de Kafthorim volgen, zoodat *Köhler's* hypothese, die den Kasloechim de tweede plaats toewijst, niet in overeenstemming is met Gen. 10[14]. Evenmin kan ik instemmen met *Delitzsch'* veronderstelling [2]), als zouden de Filistijnen in twee afdeelingen het land zijn binnengetrokken, een van de Kasloechim en een van de Kafthorim; want ook dit valt niet met den duidelijken zin van Gen. 10[14] te rijmen. Anderen trachten aan de moeilijkheid te ontkomen door de opmerking „vanwaar de Filistijnen zijn uitgegaan" voor een glos te houden, die dan per ongeluk en dat nog wel op de verkeerde plaats in den tekst is geraakt.

Nu zou daarmede ongetwijfeld de moeilijkheid uit den weg zijn geruimd, maar in de eerste plaats zou dat dan wel een oude glos moeten zijn, daar ook de Kroniekschrijver ze reeds vond, en in de tweede plaats heeft men dan nog niet verklaard, hoe het mogelijk is, dat ze achter Kafthorim een plaats vond. Wil men niet tot deze gewelddadige operatie overgaan, dan is overeenstemming tusschen Gen. 10[14] (1 Kron. 1[12]) eenerzijds en de drie andere plaatsen anderzijds slechts mogelijk, wanneer men veronderstelt, dat de Kasloechim en Kafthorim zoozeer één waren, dat ze eigenlijk één volk vormden, beide wonende in Kafthor. Onze volstrekte onbekendheid met de Kasloechim [3]) dwingt in dezen tot voorzichtigheid.

---

1) Lehrb. d. Bibl. Gesch., I bl. 83 v.

2) Vgl. zijn commentaar t. d. p.

3) Dat het de Kolchiërs zouden zijn, berust op niets. Evenmin kan ik met Ebers' opvatting — gesecundeerd o.a. door Köhler — meegaan, die ze

Elders worden de Filistijnen min of meer in verband gebracht met de K^{e}rethim : Zef. 2^5, Ez. 25^{16}. Zoo zegt Zefanja : „Wee den bewoners der zeekust, het volk der Krethiërs! het woord van Jhvh treft u, Kanaän, land der Filistijnen!" En Ezechiël spreekt: „Ik strek mijne hand uit tegen de Filistijnen, roei de Krethiërs uit" (woordspeling: w^{e}hikratti 'aet k^{e}rethim). Behalve de Vulgata (Ezechiël: interfectores, Zefanja: perditores, wat intusschen op denzelfden tekst teruggaat) vonden alle oude vertalingen hier een nomen proprium. Nu is ongetwijfeld *F. W. Schultz'* opmerking [1]) juist, dat beide profeten hen hier bij voorkeur Kerethim noemen en daarin een omen vinden van de vernietiging (karath = afsnijden), die hen bedreigt; maar blijkbaar gaan ze daarbij toch van een in hunne dagen erkend feit uit, dat ook naar den parallelismus membrorum wel geen ander zijn kan dan het bijeenbehooren van Filistijnen en Krethiërs [2]).

Hierop wijst ook 1 Sam. 30, waar eerst (vs. 14) de egyptische jongen spreekt van het zuiden der Krethiërs [3]), der Judeërs en der Kalebieten en Siklag als de eenige stad noemt, die verbrand is; daarna (vs. 16) wordt de buit vermeld, „die zij uit het land der Filistijnen en dat van Juda hadden weggehaald." Hier blijkt ten duidelijkste, dat de Egyptenaar, die rondzwervend met de Amalekieten op de hoogte was van de bijzondere onderscheidingen, zooals b.v. van Juda en Kaleb, de in de

---

in verband brengt met den berg Kasios, ten N. O. van Egypte; vgl. Th. Tijdschr. IV bl. 256. Sayce beweerde in zijn „Higher Criticism" bl. 173 noot, dat de naam Kasluhet voorkwam op een geographische lijst uit den tijd van Ptolemëus XIII (81—52 v. Chr.), waarin hij dan de Kasloechim weervindt. Maar de waarde van zulk eene late lijst voor ons tijdperk komt mij meer dan problematisch voor, gesteld al eens dat er grond was tot identifieeren. Sayce zelf komt dan ook op deze ontdekking niet terug in zijn „Early Israël," waar hij ook over de Filistijnen handelt.

1) Herzog, Real Enc^2. XI bl. 624.

2) Waarschijnlijk was oorspronkelijk ook Ez. 30^5 van hen sprake. M. heeft בני ארץ הברית, de zonen van het verbondsland, maar LXX heeft hier nog de juiste lezing bewaard, al is κρῆτες hier later verplaatst, omdat naar M. καὶ τῶν υἱῶν τῆς διαθήκης μου werd ingevoegd. We zullen hier dan ook wel naar Cornill en Toy בני הכרתי, de zonen der Krethiërs, hebben te lezen.

3) LXX geeft hier χολθει [B], χερηθει [A] of χορρι [L].

Negeb wonenden Krethiërs noemt, terwijl de schrijver zelf zich tevreden stelt met de algemeene benaming Filistijnen [1]).

In dit verband moet ook de vraag onder de oogen worden gezien : wat we te verstaan hebben onder de Krethi en de Plethi, waarvan onder Davids regeering sprake is. Indien het toch juist is, dat we hierin inderdaad een keurkorps hebben te zien, waaraan door het volk deze naam is gegeven, omdat Filistijnen er het hoofdbestanddeel van uitmaakten, dan hebben we hierin tevens steun voor de meening, dat er een nauw verband bestaat tusschen P^e^lisjtim en K^e^rethim. Ze worden vermeld 2 Sam. 8^{18}, welke plaats naar 1 Kron. 18^{17} moet worden verbeterd, 15^{18}, $20^{7,23}$, in welke laatste plaats de consonantentekst הכרי geeft, maar 't Qere הכרתי eischt [2]), en 1 Kon. $1^{38,44}$. LXX vergenoegt zich er mede eenvoudig te transscribeeren door ὁ χερεθθεὶ καὶ ὁ φελεθθεί, maar heeft ook χελεθθεί om met het volgend woord te assimileeren [3]). De Vulgata heeft Cerethi et Phelethi; de Pesjito heeft nobiles et rustici, maar 1 Kon. $1^{38,44}$ en 1 Kron 18^{17} sagittarii et fundibularii, gelijk ook Targum Jonathan; Josephus spreekt van σωματοφύλακες. De Vertalingen kunnen ons dus in dezen

---

1) Cheyne (Enc. Bibl. III art. Negeb, 3376c) begrijpt niet, hoe de Filistijnen hier zoover in 't zuiden worden gevonden en wil daarom in כרתי een verschrijving zien van רחבתי, Rehobothiet, en in פלשתים een fout voor צרפתים, Zarefathieten; twee conjecturen, die echter louter willekeur zijn.

2) Het is intusschen de vraag, of dit Ketieb eenvoudig op een foutieve lezing berust, of wel dat het een poging is om de Kari, die eerst onder Athalia worden vermeld, te antedateeren. In dit verband is het wel eigenaardig, dat L in 1 Sam. 30^{14} en 1 Kon. $1^{38,44}$ χορρι heeft, terwijl M. Kerethi heeft. Hommel Grundriss, bl. 59, gaat te ver, wanneer hij op grond hiervan beweert dat zoo bij Israël een herinnering bestond aan de oorspronkelijke stamverwantschap van Krethi en Kari.

3) De lezingen verschillen: zoo χερεθι [L in 2 Sam. 8^{18}], χεττει [B in een doublet 2 Sam. 15^{18}], χετθι [L in 2 Sam. 15^{18}], χορεθθει [A in 2 Sam. 20^{7} met ρ superscr], ἱερεῖς [BL] en χερηθι [A] in 1 Kron. 18^{17}, χορρι [L in 1 Kon. $1^{38,44}$]. Varianten voor Plethi zijn: φελεττει [B in 2 Sam. 8^{18}], ωφελεθθει [A in 2 Sam. 8^{18}], φελετθει [B in een doublet 2 Sam. 15^{18}], φαλτεια [B], φαλτια [א] en φαλεθθι [A] in 1 Kron. 18^{17}. L heeft steeds φελτι, maar φελθι in 2 Sam. 15^{18}, φερεθι in 1 Kron. 18^{17} en πλινθιον in 2 Sam. 20^{23}.

niet helpen. Nu hebben *Keil* [1]), *Köhler* [2]) en *Thenius* [3]) in navolging van *Gesenius* in zijn Thesaurus bl. 719, 1109 trachten te bewijzen, dat hier niet aan nomina propria maar aan nomina appellativa moet gedacht worden. Daartoe heeft men כרתי, Kerethi, afgeleid van כרת, karath, en daaraan de beteekenis gegeven van „confossor", „wijl bij de Israëlieten (vgl. 1 Kon. 2^{25}) evenals in het geheele Oosten de koninklijke trawanten de doodvonnissen aan misdadigers hadden te voltrekken" (*Keil*). Maar afgedacht nog van het feit, dat כרת altijd afsnijden, afhouwen beteekent, wat hier niet zoo goed past als de naam טבח voor Nebucadnezars lijfgarde, zal het moeilijk zijn een parallel te geven van zulk een formatie. Men heeft gewezen op שמאלי, נכרי, אכזרי (*Köhler*, I bl. 85), op רגלי, שלישי, קדמני (*Köhler* II bl. 298), waaraan men nog had kunnen toevoegen חפשי, פלילי, אוילי, ידעני; maar dit zijn geene *qetil(i)*-vormen en geven niet den persoon te kennen, die de handeling verricht, in het verbaal-begrip uitgedrukt. Nog moeilijker gaat het met פלתי, Pelethi, waaraan men de beteekenis „looper" heeft toegekend op grond van een arabisch verbum, dat — gelijk *Köhler* beweert — in den derden vorm de beteekenis heeft van „op iemand losstormen" en waarvan een adjectief is afgeleid, dat „snel" beteekent, bij voorkeur gezegd van een paard. Maar dit is stellig onjuist. De oorspronkelijke beteekenis van het arabische *falata* is die van ontsnappen en ontkomen, waaruit zich zoowel die van zich haasten, snel zijn of ook van vlug, levendig zijn laten afleiden als die van het onverwachte, plotselinge, dat de meeste afgeleide vormen van *falata* hebben. Men kan dit verbum in den derden vorm wel door verrassen, plotseling overvallen vertalen, maar denkt dan meer aan gebeurtenissen dan aan vijanden [4]). Maar dan kan ook onmogelijk פלתי looper beteekenen. Wil men à tout prix de appellatieve beteekenis van dat woord vasthouden, dan zal men naar een ander werkwoord hebben om te zien; *falata* past hier absoluut niet.

---

1) Comm. d. B. S. op 2 Sam. 8^{18}.

2) Gesch. I bl. 85 v., II bl. 295, 298.

3) Comm. d. B. d. K., op 1 Kon. 1^{38}.

4) Zoo naar een vriendelijk schrijven van Prof. de Goeje.

De voorstanders van de appellatieve beteekenis van deze beide nomina begrepen, dat ze dan ook moesten bewijzen, dat in de uitdrukking הַכְּרִי וְהָרָצִים ha-kari weha-rasim, de Kariërs en de trawanten (2 Kon. 11^{4,19}), כְּרִי evenzeer een appellativum is. Dit werd daarom eerst teruggevoerd op het verbum כּוּר, koer, of כָּרָה, kara, daarna op כָּרַר, karar. Nu komt כּוּר niet in het Hebreeuwsch voor; כָּרָה wel, in de beteekenis „graven". Ook כָּרַר komt voor en wel in Qilqel: dansen, huppelen, wat hier natuurlijk niet past. Vandaar dat *Köhler* weer hulp ging zoeken bij het Arabisch, waar inderdaad zulk een verbum *karra* voorkomt, dat omdraaien, terugkeeren beteekent, meestal met de bijgedachte: tot den strijd, gelijk ook een substantivum wordt afgeleid met de beteekenis: slagveld. Op grond nu van dit verbum heeft *Köhler* aan כְּרִי de beteekenis „volbrenger der koninklijke bloedbevelen" toegekend. Maar in de eerste plaats geeft de beteekenis van het arabische verbum niet den minsten grond, want „slagveld" geeft niet het grondbegrip aan, maar het tertium comparationis is hier: het heen en weer trekken der troepen op het oorlogsveld. Is het een appellativum, dan kan het alleen worden afgeleid van een verbum כָּרָה, hoewel dan bovendien een sjewa onder den eersten consonant kon verwacht worden.

Keil leidt het af van כּוּר, koer, „fodit, perfodit", maar dit verbum berust alleen op eene lezing כָּרוּ van sommige handschriften op Ps. 22^{17}, waar andere כָּאֲרוּ, de Masora כָּאֲרִי lezen. Bovendien is deze beteekenis „doorgraven" gebaseerd op ὤρυξαν der LXX. Maar gesteld al eens, dat deze beteekenis absoluut vaststond, zelfs dan mag men כְּרִי nog niet van כּוּר afleiden, want dat zou כּוּרִי moeten zijn, waarmee men dan desnoods חוֹרִי holbewoner zou kunnen vergelijken. Ook pleit tegen het aannemen eener appellatieve beteekenis het voortdurend voorkomen van den meervoudsvorm op י in plaats van ים.

De pogingen om כְּרֵתִי, Kerethi, פְּלֵתִי, Pelethi, en כְּרִי Kari, als appellativa voldoende te verklaren, kunnen dus volkomen mislukt worden geacht [1]).

---

1) Cheyne heeft Enc. Bibl. I bl. 699 de onderstelling gewaagd, dat כְּרֵתִי is „een licht gewijzigde vorm van den naam" der Ta-k-a-ra of Ta-ka-ra-y, de bondgenooten der Purasati. Die „wijziging" zou dan op

Waar nu alleen de meest krachtige gronden ons er toe mogen brengen, om de Krethi van Davids lijfwacht te scheiden van het volk van denzelfden naam, waarvan in 1 Sam. 30^{14}, Ez. 25^{16} (30^{5}?) en Zef. 2^{5} sprake is, en we zagen, dat wat vóór de opvatting der woorden als appellativa is ingebracht volstrekt geen steek houdt, terwijl bovendien zoowel כְּרֵתִי als פְּלֵתִי den regelmatigen vorm van een nomen gentilicum hebben, zouden we hiermede de vraag voor beslist kunnen houden, ware het niet, dat er nog verschillende bezwaren worden ingebracht tegenover hen, die deze woorden voor nomina propria houden.

Zoo acht men het onmogelijk, dat פְּלֵתִי uit פְּלִשְׁתִּי kan vervormd zijn. Maar er zijn in het Hebreeuwsch nog wel degelijk sporen te vinden van analogiewerking. Zoo schreef men *kabádtá* onder den invloed van *qatáltá*. Bekend is hoezeer de analogie een rol gespeeld heeft in de conjugatie der verba ע"ע en ע"ו, der ל"י en ל"א, ook zelfs bij de vorming van nomina [1]). Zoo hebben ongetwijfeld ook idiëel bij elkander behoorende vormen invloed op elkander uitgeoefend en de vocalisatie beheerscht, vooral bij een combinatie, die uiteraard dikwijls in den mond des volks was. Men [2]) heeft met dit Pelethi terecht vergeleken den naam φιλιτίων, die in het bekende verhaal van Herodotus (II 128) voorkomt, waar andere handschriften φίλιστις hebben, een naam, die sinds Jablonsky in verband is gebracht met φυλιστιείμ en φυλιστῖνος, waarnaast ook φιλιστιείμ gevonden wordt.

Een tweede bezwaar dat wordt ingebracht is, dat dan twee synonieme namen zouden zijn gebruikt. Dat nu is niet juist. Wanneer men eenmaal de voorstelling aanvaardt, dat de Filistijnen niet in eens het land in bezit hebben genomen, maar langzamerhand door emigranten uit het moederland zijn ver-

---

tweeërlei wijze hebben plaatsgegrepen : door de eerste consonant tot derde te maken, of ook door de eerste sylbe weg te laten! Afgedacht nu nog van het feit, dat de Krethi in het zuiden des lands woonden en de Takkara in Dor, wordt deze meening hierdoor geoordeeld, dat de egyptische Tz correspondeert met een semitische Samek of met een Zain, zoodat ze זכרי zouden heeten en niet תכרי, gelijk Cheyne meende. Vgl. Müller II bl. 5 noot 3, I bl. 99 v.

1) König, Lehrgebäude, II bl. 452.

2) o. a. Knöbel, Völkertafel, bl. 221.

sterkt, totdat in de dagen van Ramses III de laatste en grootste afdeeling zich bij hen heeft gevoegd, dan ligt het voor de hand, dat eene herinnering daaraan bij de oude bevolking is blijven voortleven en dat, gelijk trouwens ook uit 1 Sam. 30^{14} blijkt, een gedeelte van dat volk nog steeds onder den naam Krethiërs bekend stond en dat juist in het zuiden, waar ook David zich geruimen tijd heeft opgehouden. Al waren ze dus stamverwant, het volk maakte nog altijd onderscheid, en waar we hier met een naam te doen hebben, hun waarschijnlijk door het volk gegeven, bleef die onderscheiding ook daar meespreken.

In de derde plaats acht men het „a priori geheel onwaarschijnlijk, dat David, die zoo patriottisch gezind was en de vereering van den alleen waren God zoo getrouw aanhing, zich met een buitenlandsche en heidensche lijfwacht zou hebben omgeven" (*Thenius*). Maar daarbij idealiseert men de verhoudingen onder Israël toch niet weinig en houdt men niet genoeg rekening met den eigenaardigen toestand, waarin David verkeerde. Zou deze in staat zijn de hem gegeven opdracht tot een goed einde te brengen, dan had hij een leger noodig, dat geheel en al geoefend en waarvan de kern ten allen tijde onder de wapenen was. Onder Saul was dit het geval niet: daar moest ieder oogenblik het volk worden opgeroepen, waaraan echter belangrijke nadeelen verbonden waren, die zeker aan Davids krijgsmansoog niet ontgaan zijn. Ook moest hij op die kern ten allen tijde kunnen vertrouwen. De opstanden van Absalom en van Sjeba hebben later duidelijk bewezen, dat het volk in zijn breede kringen, waaruit juist het leger moest voortkomen, weinig betrouwbaar was. De geschiedenis van Ittai met zijn 600 Gattieten (2 Sam. 15^{19} vv.) daarentegen strekt ten bewijze, dat deze houwdegens zich niet licht afwendden van den vorst, bij wien ze in dienst waren getreden. Ze hingen, gelijk later de Zwitsers, met onwankelbare trouw hun heer aan, onverschillig waarheen en tegen wie deze hen voerde [1]). Wel verre dan ook, dat Davids patriottisme hem zou hebben moeten verhinderen Filistijnen in dienst nemen, konden dezen hem juist voor de militaire op-

---

1) Vgl. ook 2 Sam. 20^{7}, 1 Kon. 1^{38}.

voeding van zijn volk van grooten dienst zijn. Als kerntroep kon hun voorbeeld van plichtsbetrachting en trouw de andere troepen slechts ten goede komen [1]. Bovendien waren behalve Filistijnen nog andere vreemdelingen in Davids leger opgenomen. Zoo wordt melding gemaakt van Uria, den Hetiet (2 Sam. 11), Selek, den Ammoniet (2 Sam. 23^{7}, 1 Kron. 11^{39}), Jithma, den Moabiet (1 Kron. 11^{46}), Jigeal van Soba (2 Sam. 23^{36}), Achimelech, den Hetiet (1 Sam. 26^{6}), Obil, een Ismaëliet, opzichter over de kameelen (1 Kron. 27^{30}) en Jaziz, den Hagriet, opzichter over het kleinvee (1 Kron. 27^{31}).

In dit verband merk ik op, dat het wel eigenaardig is dat alleen voor Davids regeering van deze Krethi en Plethi gewag wordt gemaakt. Dit maakt den indruk, dat, toen—misschien onder Salomo's regeering—hun hulp als afzonderlijk corps niet meer noodig was, dit „vreemdelingen-legioen" als zelfstandig bestaande is opgeheven en onder de andere regimenten verdeeld.

Vandaar dat de lijfwacht van Rehabeam voorkomt onder den naam van רצים, rasim, loopers, trawanten (1 Kon. 14^{27}), evenals in de dagen van Saul (1 Sam. 22^{17}) en later onder Jehu (2 Kon. 10^{25}), terwijl onder Athalia's regeering (2 Kon. $11^{4,19}$) gewag wordt gemaakt van הכרי והרצים, de Kariërs [2] en de trawanten, blijkbaar gevormd naar de Krethi en Plethi.

En wat dat in dienst nemen van vreemde troepen als lijfwacht des konings betreft—ook Hiskia heeft dat gedaan blijkens het overwinningsbericht van Sanherib, waar hij spreekt van diens

1) Sommigen willen hen op grond van 2 Kon. 1^{8-10} vergeleken met vs. 38, met Davids Gibborim (2 Sam. 10^{7}, 16^{6} enz.) identifieeren. Dit behoeft echter uit de vergelijking dezer plaatsen volstrekt niet te volgen en brengt tevens in strijd met de duidelijke uitspraak van 2 Sam. 20^{7}; vgl. ook 15^{18} in LXX. De Gibborim waren Davids helpers in de dagen, toen hij voor Saul vluchtte, waarom ze ook later als afzonderlijk corps bleven bestaan.

2) Deze Kariërs, die waarschijnlijk met de Lydiërs en Mysiërs nauw verwant waren en reeds in de voor-helleensche periode aan de zuidkust van Klein-Azië woonden zoowel als op de eilanden der egeesche zee, waren beroemde zeevaarders en uitstekende soldaten. Vandaar dat Psamtik behalve Joniërs ook Kariërs in dienst neemt (Herod. II 152, 16), waarvan er onder Apries niet minder dan 30.000 waren (II 163, 3). Het is dus onjuist, wanneer Bennett (Enc. Bibl., I bl. 314) hen voor identisch houdt met de Krethi.

„Arabieren (en?) lijfwacht"[1]. Ezechiel schijnt (44^7 v.) ook op de filistijnsche lijfwacht te doelen, die in den tempel dienst deed, gelijk ook Zefanja hen op 't oog schijnt te hebben, als hij (1^9) gewaagt van hen, „die over den drempel springen". Het was trouwens een algemeen oostersche gewoonte, dat de vorst zich met vreemde huurlingen omgaf. De egyptische koningen der 19de dynastie kiezen daarom juist de zeeroovers, die telkens de kusten van hun land afloopen: Ramses II is trotsch op zijn Sardiniërs en het leger van Ramses III vindt zijn kracht juist in de Sardiniërs en Libiërs. Niet anders deden in lateren tijd de Hasmoneën: Johannes Hyrkanus begint hiermede[2]; Alexander Jannai haalt zooveel troepen uit Pisidië en Cilicië, dat hij eens 9000 huurlingen, Grieken genoemd, had naast 10.000 Joden[3]; Aristobulus II neemt Syriërs en Arabieren in zijn dienst; Herodes omringt zich bij voorkeur met Thraciërs, Germanen en Galliërs[4].

Volledigheidshalve maak ik nog even melding van *Winckler's* hypothese[5], volgens welke פְּלֵתִי moet afgeleid worden van בֵּית פֶּלֶט, Beth-Pelet, van Joz. 15^{27}, zoodat we dan in de Krethi en Plethi zouden te zien hebben „de grooten van de Negeb, waaruit David stamde", een hypothese, die echter onhoudbaar is.

Uit ons onderzoek bleek, dat het uit een taalkundig oogpunt onmogelijk moet geacht worden כְּרֵתִי en פְּלֵתִי als nomina appellativa te verklaren en dat er geen enkele reden kan worden aangegeven, waarom het hebben eener filistijnsche lijfwacht onder David onwaarschijnlijk zou zijn.

Resultaat van ons onderzoek is derhalve, dat — afgedacht van Gen. 10^{14} (1 Kron. 1^{12}) — op drie plaatsen Kafthor als stamland der Filistijnen wordt genoemd, en dat anderzijds, behalve de uitdrukking Krethi en Plethi, een ander drietal hen in verband brengt met de K^e^rethim.

Nu is reeds door LXX de naam K^e^rethim vertaald door *Κρῆτες*, inwoners van Creta, terwijl in de uitdrukking Krethi

1) Vgl. Sayce, Monuments, bl. 431 en 483.
2) Bell. Jud. I 2, 5.
3) Bell. Jud. I 4, 35.
4) Bell. Jud. I 33, 9.
5) Gesch. Isr., II bl. 184 v.

en Plethi het eerste gedeelte eenvoudig getransscribeerd wordt door χερεθθει of χελεθθει. Ja zelfs is Zef. 2[6] חבל הים, bewoners der zeekust, — hoewel in strijd met het verband — vertaald door Κρήτη [1]). Anderzijds echter geeft LXX — afgezien van Gen. 10[14] (1 Kron. 1[12]), waar het met grieksche letter getransscribeerd wordt — כפתר weer door Cappadocië, except Jer. 47[4] (LXX 29[4]). Hieruit volgt, dat LXX beide *niet* identifieerde, maar hen blijkbaar voor twee volkomen onderscheiden stammen hield, uit Creta en uit Cappadocië overgekomen [2]).

De Vulgata zag, gelijk ik reeds opmerkte, in Ez. 25[16] en Zef. 2[5] geen eigennamen en transscribeert 1 Sam. 30[14] door Cerethi, gelijk ze ook doet, als er van de koninklijke lijfwacht sprake is. In zake כפתר — dat zij intusschen *wel* las Jer. 47[4] — volgt ze geheel en al de LXX.

De Pesjito vertaalt כרתים door Filistijnen (1 Sam. 30[14] heeft ze נגב הכרתי, het zuiden der Krethiërs, niet) en vertaalt כפתר — ook Gen. 10[14] (1 Kron. 1[12]) — door Cappadocië. De Targumim hebben overal waar כפתר voorkomt קפוטקאי, Cappadocië.

Uit een en ander blijkt, dat de oude vertalingen de Kafthorim uit Cappadocië laten komen en de K^e^rethim uit Creta. Nu is deze opvatting absoluut onhoudbaar, omdat een dergelijk sterk sprekend onderscheid uit niets blijkt. Dat de bevolking van wat we gewoonlijk „het land der Filistijnen" noemen, zeer gemengd was, is boven allen twijfel verheven. Zoo weten we, dat in een zuidelijk gedeelte de Avvieten zich nog langen tijd hebben staande gehouden (Joz. 13[3]) [3]). Ongetwijfeld zijn dit geen Kanaänieten geweest. Trouwens nergens worden ze als zoodanig opgevoerd. Eerder mag uit het verband, waarin

---

1) Wat dit כרת hier doen moet is niet duidelijk. Heeft dit woord aanleiding gegeven tot de vertaling van LXX, die hier Creta in zag, of heeft omgekeerd de tekst van LXX aanleiding gegeven tot het in margine toevoegen van כרת, dat dan later in den tekst is verdwaald? Pesj. heeft dit woord ook, maar schijnt het getransscribeerd te hebben.

2) Eigenaardig is, dat zij Jesaja 9[11] פלשתים door Ἕλληνες vertaalt.

3) Eigenaardig is, dat LXX en Vulg. zoowel Deut. 2[23] als Joz. 13[3] חוים hebben gelezen (BAFL οι ευαιοι, Hevaei). Cheyne (Enc. Bibl. I bl. 391) ziet hier „a mutilated form" van ערבים, Arabieren, wat mij intusschen zeer onwaarschijnlijk voorkomt. Dezen hebben zich eerst veel later in de omstreken van Gaza neergezet.

Dt. 2^{23} voorkomt, geconcludeerd worden, dat ze evenals de Enakieten en de Horieten tot de autochthonen behoord hebben. Ze hebben blijkbaar het later als „Filistijnenland" bekend staande gedeelte in bezit gehad, zoodat de uitdrukking „tot Gaza" in Dt. 2^{23} niet als noorder- maar als zuidergrens zal dienen te worden opgevat. Dat ze daarna zich echter in het noordelijk gedeelte hebben staande gehouden is zeer onwaarschijnlijk. Immers moet מתימן, waarmede nu Joz. 13^{4} begint, nog bij 't slot van vers 3 gerekend worden. Daar in het zuiden woonden ze met de Gesjurieten, terwijl op het platteland de Ferezieten tot den rang van boerenarbeiders waren afgedaald (1 Sam. 6^{18}). Voorts beroemde een gedeelte der bevolking van Gaza, Gath en Asdod zich er op nakomelingen te zijn van de בני ענק, zonen van Enak (Joz. 11^{22}) [1]). En ook de speciale benaming van het zuidelijk gedeelte der bevolking als Krethiërs wijst er op, hoe de herinnering voortleefde, dat de Pelisjtim en de Kerethim niet in denzelfden tijd het land waren binnengetrokken. De vergelijking van Joz. 13^{3} met 1 Sam. 30^{14} brengt van zelf tot de veronderstelling, dat de Avvieten, die zich eerst nog in het zuiden hadden kunnen staande houden en zich zelfs met hun overheerschers hadden verzwagerd, in een eenigszins latere periode ook weer een gedeelte hadden moeten afstaan aan eene nieuwe afdeeling emigranten.

Maar dit gemengd karakter der bevolking geeft nog geen grond om met de oude vertalingen twee zoo absoluut onderscheiden stamlanden aan te nemen, en dat te minder, waar èn Ez. 25^{16} èn Zef. 2^{5} Kerethim wordt gebruikt ter aanwijzing van de Filistijnen als geheel. Want immers, welke periode we ook in 't oog vatten, altijd vinden we de Filistijnen als een goed aaneengesloten volk voor ons, één van taal en gebruiken, zoodat er steeds een overheerschend element moet

1) De invloed van dit gedeelte der bevolking is blijkbaar zeer sterk geweest. Niet alleen, dat vele voorvechters der Filistijnen tot die „zonen van Enak" behoorden, maar zelfs nog bij Jeremia (47^{5}) heeten de Filistijnen „overschot der Enakieten." LXX heeft dezen tekst (ענקים) nog bewaard; bij M. is deze geworden tot een onverstaanbaar עמקים.

Stark (bl. 128, 131) laat de uit Hebron en van het gebergte verdreven Enakieten naar deze steden vluchten, waarvan echter in Jozua 11^{22} geen sprake is.

geweest zijn, machtig genoeg om de verbonden en de onderworpen stammen aan zich te assimileeren.

Deze eigenaardige hypothese nu der oude vertalingen is nog verdedigd door *Winer* en *Tuch*, die meenden, dat de Cappadociërs en Kolchiërs uit Egypte naar hun latere woonplaatsen zouden zijn getrokken en dat daarna een deel van hen, de latere Filistijnen, zich zou hebben afgescheiden. Maar behalve dat het verband van deze beide volkeren met Egypte minstens zeer twijfelachtig is, is het toch al zeer onwaarschijnlijk, dat de Filistijnen zich dan eerst bij aankomst in het vreemde land hebben afgescheiden om bijna geheel op hunne schreden terug te keeren. Hierbij komt dan nog, dat Cappadocië semitisch Katpatuk heet, waaruit onmogelijk Kafthor kan zijn vervormd.

De op grond van Ez. 25^{16}, Zef. 2^{5} en 1 Sam. 30^{14} vaststaande identiteit van P^e^lisjtim en K^e^rethim eenerzijds, en de op grond van Amos 9^{7}, Dt. 2^{23} en Jer. 47^{4} vaststaande identiteit van P^e^lisjtim en Kafthorim anderzijds laten geen andere conclusie toe dan deze, dat Kafthorim en K^e^rethim niet van elkander kunnen verschillen; m. a. w., dat Kafthor een andere naam is voor Creta. Intusschen zal het goed zijn de verschillende hypothesen omtrent dit Kafthor na te gaan en te onderzoeken, of hetgeen we uit andere bronnen weten niet tegen dit voorloopig resultaat strijdt.

In de egyptische inscripties uit den tijd van Thotmes III wordt herhaaldelijk melding gemaakt van Kftë, welke naam volgens de driemaal voorkomende syllabische orthographie Kefto moet uitgesproken worden. Zoo is in de annalen van Thotmes III sprake van schepen van Kefto, die blijkbaar door den koning gebruikt zijn om cederhout naar Egypte over te brengen. Bovendien heeft een van de grootwaardigheidsbekleeders van Thebe, Rechmare, in zijn graf mannen van Kefto laten afbeelden, die aan Thotmes III rijke geschenken brengen, terwijl ook in een graf te Sjech Abd el-Gurna een Kefto-vorst is afgebeeld, die den Farao hulde bewijst. Dit Kefto moet dus aan zee gelegen hebben en hare inwoners moeten door koophandel rijk zijn geworden; anders hadden zij niet zulke heerlijke vazen van goud en zilver den Farao kunnen aanbieden.

Het in 1866 gevonden Canopus-decreet, dat uit den tijd der

Ptolemeeën dateert (238 v. Chr.), identifieert Kefto met Fenicië. Op grond hiervan trachtte *Ebers* [1]) aan te toonen, dat het bijbelsche Kafthor eigenlijk niets anders was dan eene verbastering van Kaft-vere, Groot-Kefto (vgl. Magna Graecia), dat we dan in het noordelijk gedeelte der Nijldelta zouden hebben te zoeken. Dezen naam zou het dan te danken hebben aan eene kolonisatie door Feniciërs. Afgedacht nu nog van het feit, dat Groot-Kefto niet Kft-vere maar Kft-ô zou heeten [2]), is het duidelijk, dat *Ebers'* hypothese staat en valt met de beantwoording der vraag: of de identificatie van Kefto met Fenicië wel juist is.

In de eerste plaats geldt hier de opmerking [3]) dat de berichten uit den tijd der Ptolemeeën, en dus ook dit Canopusdecreet, slechts met groote voorzichtigheid mogen gebruikt worden. Want al wordt hier nu Kefto met Fenicië geïdentifieerd, daartegenover staat, dat een ander schrijver uit dienzelfden tijd het in Nubië zocht. Nu is de gewone naam voor Fenicië Sahi; zelfs komen Sahi en Kefto naast elkander op één stuk voor [4]), zonder dat ze daar synoniemen kunnen zijn. Trouwens, hetgeen we van Kefto weten slaat volstrekt niet op Fenicië. Immers van Kefto wordt gezegd, niet slechts dat het met een schip te bereiken en door koophandel rijk geworden was — wat zeer wel op Fenicië passen zou — maar ook dat het in het westen lag. Ook wordt het dikwerf genoemd in verband met de „eilanden der groote zee". Evenmin wijst op Fenicië de voorstelling der mannen van Kefto, die we in het Rechmare-graf vinden, waar ze met roode kleur worden geteekend, zonder baard, met bonten doek om het middel, van voren omgebogen sandalen en lange haarvlechten. Ook bestaat er een belangrijk verschil tusschen den arbeid der mannen van Kefto, zooals ons die in het Rechmare-graf wordt voorgesteld, en de erkend syrisch-kleinaziatische kunstproducten, die zich alle kenmerken door een dwaas overnemen van vreemde symbolen, iets wat de myceensche kunst — waarvan, zooals later blijken zal, de Kefto-arbeid deel uitmaakt — volkomen vreemd is [5]).

1) Aeg. u. d. Bücher Mosis, bl. 127—252.
2) Müller I, bl. 390, noot 2.
3) Müller I, bl. 337.
4) Müller I, bl. 339.
5) Furtwängler, Die Antiken Gemmen, III bl. 16 v.

Daarmede is de basis van *Ebers'* hypothese verdwenen, want zijn verder betoog berust op het identifieeren van Kefto met Fenicië. Is dit laatste niet juist, dan kan het evenmin waar zijn, dat de door de Feniciërs volgens E. gekoloniseerde Nijldelta „Groot Fenicië" of „Kafthor" zou hebben geheeten. Trouwens zelfs voor dit koloniseeren bestaat geen voldoende grond; want al hebben eeuwenlang vele handelsrelatiën bestaan tusschen Fenicië en Egypte, voor koloniseeren wordt toch nog heel iets anders vereischt. Maar ten slotte: tegenover Amos 9^7 is *Ebers'* stelling toch moeilijk vol te houden. Of zou de profeet waarlijk voor de Filistijnen het noordelijk gedeelte der Nijldelta hebben aangewezen als hun moederland en zich voor zijn eigen volk hebben tevreden gesteld met het geheel onbepaalde „Egypte", waarvan diezelfde delta een deel uitmaakt? En dat, terwijl juist aan Gosen zooveel herinneringen verbonden waren [1])?

Wel verre intusschen van Kafthor te beschouwen als een samenstelling van Kefto en een adjectief, is het sinds *Ebers* daarmede geïdentifieerd, waartoe trouwens de overeenstemming der consonanten alle reden gaf. De gronden hiervoor zijn nog sterker geworden, sinds de z.g. Londensche Schooltafel no. 5647 is gevonden, die waarschijnlijk uit den tijd van Ramses III (1218—1185?) dateert [2]). Blijkbaar hebben we hier te doen met schrijfoefeningen, die de onderwijzer liet maken om zijne leerlingen aan vreemde namen te gewennen, daartoe door hem uit authentieke stukken samengelezen. Hier nu vinden we, blijkbaar in verband met het (ei)land Kefto den naam Ekasjô, die zelfs tweemaal is geschreven. Het ligt voor de hand hierbij te denken aan den typischen koningsnaam אכיש, Achis. Is dit juist, dan is daarin een nieuwe grond te zien voor het identifieeren van Kefto met Kafthor.

Nu we intusschen reeds zagen, dat Kefto niet met Fenicië vereenzelvigd mag worden, dringt zich opnieuw de vraag aan ons op, waar we het dan hebben te zoeken.

W. Max Muller heeft het [3]) geïdentifieerd met Cilicië, waar-

1) De Goeje in Theol. Tijdschr. IV (1870) bl. 257 v.

2) Müller II, bl. 6 vv.

3) Müller I, bl. 341 vv., gevolgd door Moore, Enc. Bibl., III art. Philistines.

van hij echter in zijn boven genoemd artikel in zooverre is teruggekomen, dat hij nu onderscheidt tusschen Kefto in engeren en in ruimeren zin. Het eerste omvat dan Cilicië, Pamphylië en Mycië; het tweede omvat zelfs de geheele aziatische kust, de eilanden der egeesche zee en Griekenland. Het loont de moeite dit wat nader te onderzoeken.

Müller wijst (bl. 338) allereerst op een lijst L. D. 88*a*, waarop de namen Kadesj, Tunep (beide steden aan den Orontes), 'Akarit (een stad ten O. van den Orontes), Kefto, gevolgd door Sangar (aan den Orontes), Naharin (het noordelijke binnenland van Syrië) en de Hetieten voorkomen, en laat dan de opmerking volgen: „men ziet, Kftë is aan de kustlanden aangesloten en is het verste". Uit een andere lijst Abyd. II, 2, waarop Naharin, Sangar, Hetietenland, Kefto en 'Asiy (Cyprus) gevonden worden, concludeert hij: „dus ligt Kefto tusschen Ch-tà en Cyprus". Een derde (Piehl, Inscr. II, 104) geeft de volgende namen: Kefto, Hetietenland, Tunep, ... , Kadesj (?); dus „het eerste ligt nog verder dan de in Comagene wonende Hetieten."

Intusschen komt het mij zeer gewaagd voor op grond van de volgorde van eenige geographische namen tot zulke ver strekkende gevolgtrekkingen te komen. Reeds meermalen toch is gebleken, dat daarin niet altijd eene bepaalde orde heerscht. Zoo wordt b.v. in de bekende overwinnings hymne van Thotmes III eerst Sahi (Fenicië) genoemd; daarna Retenu (het bergland van Palestina); dan de landen buiten den cijnsplichtigen kring: „het oostland" en „het gebied van het godsland" aan de Roode zee; vervolgens als tegenstelling daarvan „het westland, welks landen, Kefto en 'Asiy (Cyprus) „in vreeze" zijn voor den koning; ten slotte Mitani, het bekende rijk ten O. van den Eufraat, en „de eilanden, die midden in de zee liggen," de Libiërs, de eilanden der Utentiu enz. [1]). Een lijst van Seti I noemt eerst Sangar, daarna de Sjasu (de gemeenschappelijke naam der nomadenstammen in de arabische en syrische woestijn), vervolgens Kadesj. Trouwens *Müller* zelf erkent, dat die egyptische lijsten heel dikwijls niets anders inhouden dan losse opsommingen van namen zonder eenige systematische orde [2]).

1) Vgl. Steindorff, Die Blüthezeit des Pharaonenreichs, bl. 54 v., Maspéro, Histoire Ancienne, II bl. 268 v.

2) Enc. Bibl., III art. Palestina § 15, bl. 3545.

Müller beroept zich in de tweede plaats op de geïllustreerde volkerentafel L. D. 63, waar achtereenvolgens genoemd worden: de Mntî (Bedouienen) van Stt (Azië), Naharin, Kefto, Mannus, Opper-Retenu, en waar Kefto en Mannus een geheel afwijkend volkstype geven: lichtrood met een eigenaardige haardracht met lange vlechten. Nu is dit laatste sinds *Ebers* 1) terecht geïdentifieerd met Mallus aan den mond van den Pyramus. Dan zouden we hier echter twee benamingen hebben, één voor het geheele land en één voor een klein onderdeel daarvan, eene nauwkeurigheid van onderscheiding, die echter weinig waarschijnlijk is voor een gebied, waarmede de Egyptenaren zoo weinig in aanraking zijn geweest. Trouwens die identiteit van het volkstype van Mannus en Kefto bewijst niet zooveel als *Müller* hier doet voorkomen. Immers stond reeds vast, dat de bevolking van Creta en der zuidkust van Klein-Azië oorspronkelijk dezelfde was 2).

Maar er is meer. Gelijk reeds bleek uit de aanhaling van Thotmes' hymne, worden Kefto en 'Asiy samengevat als „het westland", en elders wordt Kefto evenzoo gebruikt tot aanwijzing van het westen. Aan de voor de hand liggende conclusie, dat Kefto dan ook Cilicië niet kan zijn, tracht M. te ontkomen door te zeggen, dat, waar Syrië het noorderland werd genoemd, het westen eerst achter den Amanos kon beginnen. Maar dit kan op het standpunt van een Egyptenaar onmogelijk juist zijn. Deze noemt toch de windstreken niet naar de verhouding, die hij aantreft in het uiterste deel van het egyptische rijk? Trouwens, wanneer was de Amanos de grens van het rijk 3)? Van Egypte uit behoort het land ten W. van den Amanos even goed tot het noorderland als Syrië.

Daarbij komt, dat naast eene voorstelling in het Rechmaregraf het volgende gevonden is: „aankomst van de vorsten van Kefto, van de eilanden midden in de zee". Hieruit blijkt, dat, zoo Kefto al wordt uitgebreid over de eilanden, het daar ook zelf deel van uitmaakt. *Müller* wil daaruit slechts concludeeren,

---

1) Aeg. u B. M., bl. 130, noot 1.

2) Hommel, Grundriss, bl. 60.

3) Müller zegt zelf (Die alten Aegypter als Krieger u. Eroberer in Asien, Alte Orient V 1, bl. 11), dat Thotmes III het Amanosgebergte „misschien uit de verte zag, maar bezwaarlijk op zijn tochten inderdaad bezette".

dat ook Cyprus tot Kefto behoort, waarmede echter deze plaats niet tot haar recht komt.

Ook de afbeeldingen der Kefto-lieden bewijzen *Müller's* hypothese niet.

De inwoners van Kefto vertegenwoordigen een eigenaardig type: een roode gelaatskleur, zonder baard, met lang haar, dat in twee lange vlechten op den rug valt. Voorts dragen ze een bonten doek om het middel en sandalen met omgebogen punten. We hebben hier dus in geen geval met Semieten te doen. Vandaar dat M. zegt: „de semitische wereld reikte sinds de oudste tijden tot den Amanos; aan de andere zijde daarvan vinden wij de Ciliciërs". En ten opzichte van hunne sandalen merkt hij op: „slechts bij de (zuid-westelijke) buren der Hetieten kon de nationale dracht der oost-klein-aziaten zich zoo zuiver staande houden". Maar de eerste gevolgtrekking zou slechts dan kunnen worden aanvaard, indien van andere zijde vaststond, dat Kefto identisch is met Cilicië; en bij de tweede vergeet hij, dat ook elders dan bij de Hetieten deze vorm van sandalen voorkomt [1]). Trouwens I bl. 341 (noot) had hij zelf erkend, dat we die ook vinden bij de Assyriërs, zelfs „merkwaardig gelijk" „op vele etruscische beelden". Maar ook de haardracht wijst niet zoo sterk op die der Hetieten, als *Müller* doet voorkomen. Zoo zegt *Sayce* [2]), dat de Hetiet zijn haar vereenigde tot een „pig-tail". Bovendien hebben de mannen van Kefto in onderscheiding van de Hetieten een paar krullen op het voorhoofd, die bijeen worden gehouden door een hoofdband, iets wat sterk aan de oud-europeesche haardracht herinnert en welke juist bij de Hetieten niet wordt gevonden. Evenmin treffen we bij hen aan de eigenaardige wijze, waarop het haar een weinig over de slapen wordt heengekamd als een naar boven omkrullende lok. En ten slotte vinden we die baardelooze gezichten, waarop *Müller* eindelijk wijst als „allen Klein-Aziaten gemeenzaam" ook bij de ongetwijfeld uit Europa komende zeeroovers uit den tijd van Merenptah II.

Gelijk ik reeds opmerkte, is *Müller* later in zooverre op dit gevoelen teruggekomen, dat hij nu Kefto in engeren en ruime-

---

1) Vgl. Sayce I, bl. 142.
2) t. a. p. bl. 140.

ren zin opvat, zoodat het nu eens gebruikt wordt ter aanduiding van Cilicië en aangrenzend gebied, dan weer van de eilanden der egeesche zee of ook van Griekenland. Intusschen moet daartegen worden opgemerkt, dat dit toch reeds a priori zeer onwaarschijnlijk is. Dat landen, achter een bepaald land gelegen, met denzelfden naam worden genoemd, ligt voor de hand. Maar dat is hier niet het geval. Hier zou een zeer uiteenliggend deel onder eenzelfden naam vallen, en dat bij de Egyptenaren, die steeds streven naar groote nauwkeurigheid en juiste omgrenzing hunner geographische begrippen of anders hunne onkunde toonen door een aanwijzing als „de einden der zee".

Maar *Müller* staat daarbij nog voor eene andere moeilijkheid. Want sinds de 14de eeuw komt voor Cilicië slechts de naam Kà-ïra-kà, Krk, Klk, *Κιλικία*, semitisch חֵלֶךְ [1]), assyrisch Chilakku voor. Zoo b.v. in de door Ramses II gegeven lijst van bondgenooten der Hetieten, „alle volken van de einden der zee". Hij tracht dat te verklaren door de opmerking, dat sinds de 18de dynastie geen egyptisch vorst meer tot het Amanosgebergte doordrong [2]). Maar al is Ramses zeker niet zoover noordelijk geweest, in ieder geval is hij met hen in aanraking geweest, en dan is het toch zeker merkwaardig, dat nu dit land een geheel anderen naam draagt [3]).

We dienen dus na te gaan, of hetgeen de Egyptenaren zelf ons omtrent Kefto leeren niet meer op Creta wijst.

In de eerste plaats herinner ik er aan, dat Kefto, welke naam eerst in het midden der 18de dynastie opkomt, in verbinding voorkomt met „de eilanden der groote zee" of ter aanduiding dient van het westland. Nu wijst de voorstel-

---

1) Dit hebben we ook Ez. 27[11] te lezen in plaats van het onmogelijke חֵילֵךְ „uw leger", vgl o.a. Lagarde, Mittheilungen, I bl. 211.

2) I, bl. 351 v.

3) Steindorff identifieerde in 1892 (Aegypten und die mykenische Cultur, in het Jahrbuch des K. Archeol. Instituts, VII bl. 15) Kefto met Cyprus. Maar dit eiland is eerst betrekkelijk laat in aanraking gekomen met de myceensche cultuur en was in ieder geval nooit een centrum daarvan, wat Kefto wel was. Den myceenschen spiraalarbeid, zooals we dien op de Keftovazen zien, vinden we hier niet. Later echter (Die Blüthezeit des Pharaonenreichs, 1900, bl. 94) is hij van meening veranderd. Nu identifieert ook hij Kefto met Creta.

ling der mannen van Kefto, zooals we die in het Rechmare-graf vinden, op sterke overeenkomst met die der oudere myceensche periode. Ook hier zijn het mannen met op de schouders neervallend haar, dat het voorhoofd op eene eigenaardige wijze met een haarlok versiert, met baardelooze gezichten, hooge sandalen en een lendendoek. Maar nog meer wijzen op myceensche cultuur de prachtig versierde vazen, welke de mannen van Kefto en de vorsten van „de eilanden der zee" aan den Farao aanbieden. In al hun karakteristieke trekken vertoonen ze eene verrasssende overeenkomst met die, welke we uit de oudere myceensche bloeiperiode kennen. Het zijn vooral typen van bekers met één oor, versierd met spiralen, ossenkoppen en rosetten, voorts van kannen met spiraalbanden, van trechtervormige vazen met schubben en van vaten met krachtig in S-vorm gedraaide ooren. En al vinden we onder dit tribuut der mannen van Kefto ook vazen, wier versieringsmotieven met de gewone syrische en egyptische overeenkomen, dit laat zich bij egyptische artisten zeer goed begrijpen, die uiteraard zich niet op pijnlijke nauwkeurigheid toelegden.

Hieruit volgt derhalve, dat èn de mannen van Kefto èn hun kunstwerken ons wijzen op een volk, dat binnen den kring der myceensche cultuur moet hebben gelegen, dat bovendien relaties had met Egypte.

Terwijl nu in Cilicië bijna geen myceensche kunstproducten gevonden zijn [1]), hebben de onderzoekingen van *Arthur J. Evans* aan het licht gebracht, dat Creta reeds gedurende de tijden van het „middenrijk" van Egypte een centrum was van hooge beschaving, van myceensche kunst. Overal in Midden- en Oostelijk Creta vindt men de meest voorkomende typen van myceensche gemmen, waarop we vazen vinden afgebeeld met spitse tuiten, sommige met de bekende S-vormige handvatten en slanke voetstukken, en wier vorm onmiddellijk herinnert aan die, welke de mannen van Kefto aan Thotmes III aanboden. En ook de mannen van de Vaphio-bekers, die zulke sprekende trekken van overeenkomst hebben met die, welke we afgebeeld zagen op de muren van het Rechmare-graf, vinden we met hetzelfde

---

1) Al wat tot dusver gevonden is, draagt veel meer een „historisch" karakter; Evans I, bl. 370, noot 80.

golvende haar op een steenen vat van Cnossus [1]). We weten dan ook, dat reeds in oude tijden handelsbetrekkingen hebben bestaan tusschen Creta en het Nijldal. Uit de opgravingen blijkt, dat reeds gedurende de 12de dynastie, wat ons dus vóór 2000 v. Chr. opvoert, veel beschilderde vazen naar Egypte zijn gebracht, behoorende tot denzelfden myceenschen cultuurkring, en dat blijkbaar door vreemden, die, aangetrokken door den glans van het rijk der Farao's, dáár hun levensonderhoud hebben gezocht. En nu zijn juist op Creta in een grot bij Kamares, ten Z. van den Ida, volkomen overeenkomstige vazen gevonden. Ook maakt *Evans* melding van een egyptisch beeldje van dioriet, dat volgens hem dateert uit de 13de dynastie, en van het albasten deksel van een egyptische vaas met de namen van den Hyksosvorst Chian. En eindelijk zijn we door zijn arbeid in het bezit gekomen van het portret van een jongen man, die een vaas draagt, een soort zilveren beker met gouden voetstuk, gelijk aan die, welke de mannen van Kefto aan den Farao aanboden [2]). Zelfs kunnen we nog verder teruggaan. Het prisma-zegel van Karnak bewijst, dat de meest typische vorm van de zegels van Creta reeds in gebruik was onder een waarschijnlijk libische bevolking in het Nijldal onder de 6de dynastie. Eveneens bewijst een geheele reeks van oude fabrikaten, dat er eene nauwe betrekking bestond tusschen de oorspronkelijke bevolking van het Nijldal en de bewoners van Creta en der egeesche eilanden, en dat reeds lang vóór de oudste historische dynastie [3]). Meer nog. Niet alleen met Egypte hebben deze oude bewoners van Creta in handelsrelatie gestaan, ook met de palestijnsche kust. Het is toch waarlijk maar niet toevallig, dat bij de opgravingen te Lachis en Tel es-Sáfi eveneens resten van myceensche cultuur zijn gevonden, en nog veel minder dat zij hetzelfde lineaire schrift dragen als vaatwerk van Creta, welke beide nog achter 1500 terugvoeren [4])! Op zulke relatiën wijst ook het vinden van een zegelsteen op Creta, waarop een knielende kameel is afgebeeld [5]).

1) Evans I, bl. 370.

2) Vgl. over de vondsten op Creta uit den tijd der 12e en 13e dynastie, Evans I, bl. 326 v.v.

3) Evans II, bl. 394.

4) Evans I, bl. 351, Sayce in The Critical Review, Sept. 1902, bl. 398.

5) Evans I, bl. 333, 340.

En dat nu deze handelsbeweging niet van het zuiden naar het noorden, maar juist in omgekeerde richting ging, blijkt uit het feit, dat in Egypte wel veel voorwerpen zijn gevonden van myceensche cultuur, terwijl op het gebied der myceensche kunst slechts weinige egyptische kunstproducten zijn gevonden. De bevolking van „de eilanden in het midden der zee" zocht dus harerzijds in het Nijldal geschikte markten voor hare kunstproducten. En onder hen neemt Creta weer eene bijzondere plaats in. Want hoeveel overeenkomst er ook moge wezen tusschen die „myceensche" voorwerpen, die hier werden gevonden, en die van Mycene en Tiryns, ze vertoonen toch ook weer zooveel eigenaardigheden, dat een zelfstandige ontwikkeling van myceensche pottenbakkerskunst op Creta niet in twijfel kan worden getroken. Wat de graven van Rechmare en van Mencheferraseneb aan het licht hebben gebracht, wijst op een oorspronkelijken kunststijl en tevens op eene bewonderenswaardige kunstvaardigheid.

Op Creta wijst voorts ook het feit, dat er telkens sprake is van Kftíu-schepen 1). Want hetzij we hierin schepen hebben te zien, die naar Kefto gingen, zooals men later (vgl. 1 Kon. 10^{22}, 22^{49}) sprak van „Tarsisschepen", hetzij dit bepaald schepen zijn van Kefto zelf, in ieder geval hebben we hier te doen met een centrum van handel. Dat nu is Cilicië in dezen tijd niet geweest; maar van Creta weten we, dat het in het handelsverkeer van die dagen een eerste plaats innam.

Dat nu de mannen van Kefto ook zilver, koper en ivoor als tribuut brengen, hoewel dit op Creta niet gevonden wordt, laat zich gereedelijk verklaren. Immers we weten, dat de handel op de oostelijke helft der Middellandsche zee in dezen tijd bijna geheel in „myceensche" handen was. Is het dan wonder, dat het aangewezen ruilmiddel voor Cilicië en Cyprus in zeer groote hoeveelheden bij hen wordt gevonden, dat ook dit deel uitmaakt van het tribuut der mannen van Kefto 2)?

1) Zoo waren het Kftiu-schepen, die door Thotmes III werden gebruikt om hout van den Libanon naar de Delta te vervoeren, Maspéro a. w. bl. 266.

2) G. Maspéro, a. w. 120, 193 houdt de mannen van Kefto voor „bewoners der kuststreek, vooral die der streken, bezet door de Feniciërs. Maar weldra begreep men onder hun naam alle stammen, welke de Feniciërs langs Azië en Europa bezochten". Dit is van de zijde der Egyptenaren al heel onwaarschijnlijk, overschat den fenicischen handel in den tijd van Thotmes III en doet geen recht aan het absoluut onsemitisch type der mannen van Kefto.

Intusschen behoeft uit het feit, dat alles, wat we van Kefto weten, volkomen op Creta staat, nog niet te volgen, dat beide begrippen elkander ook volkomen dekken. Integendeel, juist het feit, dat de Egyptenaren uit deze periode Kefto identifieeren met het westland, bewijst, dat dit geografisch begrip voor hun bewustzijn niet nauwkeurig omschreven was. Trouwens, dat is van hen ook niet te verwachten. De mogelijke stamverschillen tusschen de bewoners van Creta en der verdere eilanden in de egeesche zee vloeiden voor hen in een en slechts zooveel was hun duidelijk, dat ze hier te doen hadden met een volk, dat door gelaatskleur, gezichtsvorm en kleeding volkomen afweek van het bekende syrische type. A priori mag dus niet worden ontkend, dat Kefto behalve Creta ook de grieksche eilanden en misschien zelfs wel Griekenland heeft omvat. Alleen nadere onderzoekingen kunnen hier licht brengen 1).

Hiertegen schijnt te kunnen worden ingebracht, dat in 1894 op een egyptische lijst een naam Kptar is gevonden, waarvan alle consonanten overeenstemmen met die van Kafthor, zelfs met bevestiging van de z.g. mater lectionis in de laatste lettergreep. Maar deze lijst, door *De Morgan* gevonden in den tempel van Kom-Ombo, is van zeer jongen datum, waarschijnlijk uit de dagen der laatste Ptolemeën. Vooral echter is het bedenkelijk, dat dit Kptar onmiddellijk naast Sas (Susa ?) en Prsa (Perzië) staat 2). Men mag dus, ook al erkent men, dat deze lijst met behulp van oudere geschriften kan zijn samengesteld, dit Kptar niet gebruiken ten bewijze, dat in onze periode het bijbelsche Kafthor niet onder den naam van Kefto bekend stond.

Als resultaat van ons onderzoek kan dus worden vastgesteld, dat volgens egyptische bescheiden Kefto, dat terecht met Kafthor is geïdentifieerd, met Creta moet worden vereenzelvigd.

---

1) Voor de opgravingen op Creta en den belangrijken arbeid, vooral van Arthur J. Evans, vergelijke men diens interessante studiën „Primitive Pictographs and a prae-phoenician script from Creta and the Peloponnese" in The Journal of Hellenic Studies XIV (1894) bl. 270-372, en „Further discoveries of cretan and aegean script with libyan and proto-egyptian comparisons" in hetzelfde tijdschrift XVII (1897) bl. 327-395. Voorts S. Reinach „La Crete avant l' histoire et les fouilles de M. A. Evans à Cnosse" in l'Anthropologie XIII (1902) bl. 1-40.

2) Müller II, bl. 5. Ook Sayce I, bl. 173, noot, heeft hier reeds op gewezen, wat Müller is ontgaan.

Dat is dus geheel in overeenstemming met wat ons in het O. T. aangaande het stamland der Filistijnen wordt medegedeeld.

Nu meenden *Hitzig* 1), *Movers* 2), *Knobel* 3), *Ewald* 4), *Bertheau* 5) en *Baur* 6), dat ook nog op andere wijze het verband kan worden aangetoond tusschen de Filistijnen en Creta. Daarbij wezen ze bij voorkeur op de herhaalde bewering van Stefanus van Byzantium 7), dat Gaza ook *Μίνῳα* heeft geheeten, omdat Minos met zijn beide broeders Aeakos en Rhadamantis hierheen is gegaan, en dat daarom ook hier *Ζεὺς Κρηταγένης* onder den naam van Marna werd vereerd. Bovendien herinnerden ze aan het getuigenis van Epifanius, volgens wien Marna, een hoofdgod van Gaza, knecht is geweest van Asterios, den zoon van Minos. Eindelijk wezen ze op het bericht bij Tacitus: Judaeos, Creta insula profugos, novissima Lybiae insedisse memorant, qua tempestate Saturnus, vi Jovis pulsus, cesserit regnis. Daarbij namen ze dan aan, dat Tacitus bij ongeluk de Joden met de Filistijnen verwarde, verleid door de schijnbare verwantschap der namen Ida, den bekenden berg op Creta, en Juda. Het komt mij echter voor, dat, wel verre van hier op historischen bodem te staan, we hier vruchten hebben van een sagenvorming, zooals de geleerden uit de romeinsche en byzantijnsche periode deze gaarne ter hand namen, waarbij ze meer afgingen op klanken en schijnbare overeenkomsten dan op eigen historisch onderzoek. Dit is zeker het geval met het bericht van Tacitus, waaraan al even weinig waarde kan worden toegekend als aan een andere, bij Stefanus van Byzantium te vinden, bewering, als zou *Οὐδαῖος*, een zoon van Sparton, den Thebaan, die met Dionysus trok, de stamvader der Joden zijn. En wat de beweringen van Stefanus en Epifanius betreft, ligt het voor de hand, dat eene hellenistische stad als Gaza juist daarin haar eer zocht, dat ook zij in relatie stond tot Minos. Dat waren haar brieven van adeldom! Bovendien kunnen deze beide getuigen, die uit de 5de eeuw na Christus dateeren, moeilijk aanvaard worden voor de periode van den uittocht der Filistijnen uit Creta.

1) a. w. bl. 32, 59. 2) a. w. bl. 662, waar tevens de rijke literatuuropgave te vinden is. 3) a. w. bl. 222 v. 4) G. V. I., I bl. 334. 5) a. w. bl. 194. 6) a. w. bl. 80. 7) s. v. *Γαζα* en *Μινῳα*.

Nu intusschen op grond van ons voorafgaand onderzoek kan worden vastgesteld, dat Creta het stamland der Filistijnen is geweest, moet verder de vraag onder de oogen worden gezien, tot welk volk ze dan hebben behoord. Immers het is bekend hoe ver de meeningen dienaangaande uiteenloopen. *Movers* 1) en *Stade* 2) hielden hen voor Semieten, die door de opdringende Grieken genoodzaakt zijn naar Azië terug te keeren. Daarbij wezen ze op de rivier Jordanos op Creta, wat sterk aan den Jordaan herinnert 3). *Hitzig* daarentegen meende, dat ze Pelasgen waren en dus tot den Indo-Germaanschen stam behoorden.

De O. T. ische berichten laten ons hier geheel in het duister. Zoodra de Filistijnen tegenover Israël optreden, zijn ze reeds geheel Semieten en onderscheiden zich alleen in zooverre, dat ze de besnijdenis niet kennen. Ook blijkt niet, dat het onderling verkeer van deze beide volken door taalverschil werd bemoeilijkt. Alleen de namen schijnen op niet-semitischen oorsprong wijzen 4). Maar dit is nog zoo onzeker, dat daarop althans geen conclusie valt te bouwen.

Gelukkig echter verspreiden de egyptische inscripties en muurvoorstellingen voldoende licht over deze belangrijke vraag.

Zoo zegt een belangrijk inschrift (Greene, fouilles[2]): „de eilanden waren onrustig, verstrooid in hun vormen op eens. Niet één volk hield stand voor hun armen, van Hetietenland, Kode (het land rond den golf van Issos), Karchemis, 'Arattu, 'Arasa (Cyprus). Zij vernietigden hen en sloegen te zamen hun leger op in 't midden van Amorietenland. Geroofd werden zijne bewoners; zijn land was als (ware het) nooit geweest. Zij (?) kwamen ...... tegen Egypte. Hun hoofdmacht was van de Purasat, Takkara, Sjakrusja, Dano, Vasjasja .... Hun hart was vol plannen, maar de wil van den heer der goden was hen te vangen als vogels ..... Een deel waren krijgers te land, andere ter zee; die te land kwamen, achter hen was Amon-re^{c} en vernietigde ze; die in de Nijlmondingen binnen

1) a. w. I, bl. 27-29. II^{2}, bl. 258. Daarom vertaalt hij Amos 9^{7} „ik heb teruggevoerd" !

2) a. w. bl. 142.

3) Zij vergeten echter, dat volgens Herod. I 7 ook in Lydië een rivier van dien naam was, en volgens Ilias VII 135 zelfs in Griekenland. Maar is ירדן wel semitisch? vgl. H. Winckler, Altor-Forsch. V, bl. 422 vv.

4) Zie hoofdstuk III.

drongen, waren als vogels, die zich vangen in de mazen van 't net". Een ander inschrift (Ros. 140) verklaart: „de noordlanders toonden onrust in hunne leden, onder de Purasati, Takkara, die verwoestten hun land. Hun ziel ontvlood, vernietigd. Zij waren helden zoowel te land als ter zee, naderend (Egypte ?)". Een derde (Harris 76,7) leert ons: „Ik breidde uit de grenzen van Egypte en wierp neder die ze schonden, in hun landen. Ik sloeg ter neer de Danona in hun eilanden, de Takira en Puïrasati zijn gemaakt tot eene gloedmassa, de Sjaïradana en Vasjasja van de zee, zij zijn gemaakt tot niet-zijn" [1]).

Het is niet de eerste maal, dat deze volken „uit het midden der zee" een aanval doen op het egyptische rijk. Reeds in het vijfde jaar van Merenptah II, tegen het einde der 19de dynastie, hadden de „noordlanders, gekomen uit alle streken" en „van de landen der zee" het den Egyptenaren lastig gemaakt, al hadden dezen hen ook bespot: „ze komen naar Egypteland om voedsel voor hun mond te zoeken". „Zij vielen altijd en altijd weer in de landerijen van Egypte door de rivier." Zelfs brachten ze daar „dagen en maanden" door. Toen hadden ze zich bij de Libiërs aangesloten, die waarschijnlijk zelfs voor een deel stamverwanten waren, en drongen zelfs tot Piriu door, waar de Farao hen versloeg [2]). Toen waren het de Akayvasja, de Ruku, de Turusja, de Sjakarusja en de Sjaïradana, die, ten deele althans door oude handelsbetrekkingen bekend met den rijkdom van Egypte, het Nijldal binnen vielen. De Ruku hadden reeds als huurtroepen der Hetieten tegen Ramses II gestreden en moeten waarschijnlijk met de *Λύκιοι* worden geïdentifieerd. De Sjardana, misschien hetzelfde volk dat later zijn naam aan Sardinië zou geven, hadden blijkens de Amarnabrieven reeds gedurende de 18de dynastie dienst gedaan in Egypte en waren zelfs onder Seti I en Ramses II in de lijfwacht opgenomen. Van de Tursja, een der meest beroemde zeevolken der oudheid, die later als Tyrseners zich in Etrurië neerzetten, vinden we ook reeds onder Ramses II sporen in Egypte [3]). De Akayvasja zijn waarschijnlijk de *Ἀχαιοί*,

1) Müller I, bl. 359 vv.

2) Maspéro, bl. 430—437.

3) Furtw., bl. 24, Müller I, bl. 356-359, 369 vv. Zijn de Tursja de תירם van Gen. 10^2? Dan moet hier dus תורם worden gelezen.

die (Odyssee XIX 172 vv.) reeds vroeg op Creta woonden.

Maar blijkbaar heeft de beweging tegen Egypte zich sinds Merenptah een weinig verplaatst. Want nu vinden we onder Ramses III behalve de Sjardana, Tursja en Sjakarusja melding gemaakt van de Takkara, de Danauna, de Vasjasja en de Purasati. De Takkara, die gelijk we later zien zullen zich van Dor hebben meester gemaakt, zijn dikwijls met de *Τευκροί* geïdentifieerd. In de Danauna, die reeds in de dagen van Thotmes III strooptochten deden op de egyptische kust [1]), ziet men gaarne de *Δαναιόι*, terwijl de Vasjasja nog met alle pogingen tot identificatie spotten [2]). De hoofdmacht der aanvallers bestond intusschen blijkbaar uit de Purasati, die dan ook bijna altijd het eerst worden genoemd [3]).

In onderscheiding intusschen van de vorige aanvallen der „zeevolken" geschiedt deze nu niet meer van het westen uit; we hebben hier te doen met een beweging in Palestina zelf, terwijl een vloot de kusten afstroopt. Ze voeren hunne gezinnen met zich op een wagen van primitieven vorm, voortgetrokken door vier ossen. De wagenbak wordt gevormd door ruw bewerkte planken of door vlechtwerk van teenen. De ronde wagenas is door een eenvoudige houten pin met de raderen verbonden, welke laatste uit een rond stuk hout bestaan. De kinderen zijn naakt; de vrouwen dragen een rood of blauw kleed, dat nauw om het lichaam sluit, terwijl ze het hoofd bedekt hebben met een muts. De mannen zelf zijn verschillend gekleed naar gelang van den stam, waartoe ze behooren. De Purasati dragen een vilten helm met vederkroon die we ook bij de Takkara vinden, een soort borstharnas, een lendendoek, terwijl hun voeten bloot zijn of geschoeid met sandalen. De Tursja hebben een muts met vederkroon, terwijl de Sjakarusja het hoofd hebben versierd met een breede

---

1) Evans I, bl. 368, noot 66.

2) Maspéro, bl. 464, noot 5.

3) Meyer, Gesch. d. alten Aeg., bl. 312, acht het niet onmogelijk, dat met dezen inval samenhangt een andere, waarvan Tiglath-Pileser I spreekt: dat 50 jaren voor hem, dus pl.m. 1175, de vijf koningen der Musjkaja aan de Assyriërs eenige provinciën in Mesopotamië hebben ontrukt. Maar, al hebben we hierin ongetwijfeld een bewijs te zien, dat de beweging der Purasati niet op zichzelf staat, naam en streek zijn toch te verschillend om tusschen beide verband te zoeken.

en lange wollen muts, die tegelijk den nek bedekte. Op de vloot, die de kust langs trok en hare bewegingen regelde naar die van het landleger, vinden we vooral de Purasati en de Takkara. De schepen gelijken veel op die der Egyptenaren, maar hadden geen spitsen steven. Aan de voor- en achterzijde maakt de scheepsromp bijna een rechten hoek, terwijl twee plechten boven het dek uitsteken. De roeiers worden beschermd door een hoog boord. De mast, die bijna zuiver midscheeps staat, heeft een enkele ra en draagt een mars, waarin een uitkijk kan plaats nemen [1]).

De Purasati nu zijn, gelijk we reeds zagen, sinds *Champollion* gewoonlijk geïdentifieerd met de Filistijnen [2]). Uit een taalkundig oogpunt kan hiertegen niet het minste bezwaar worden ingebracht, daar de egyptische r in eigennamen dikwijls een vreemde l weergeeft, welke het Egyptisch niet heeft. De vraag is nu maar of de voorstellingen, die we van deze „noordlanders" hebben, en die der „vorsten van Kefto" uit het Rechmare-graf elkander volkomen dekken. Dit nu is inderdaad het geval. De „noordlanders" zijn schoone mannen van een zuiver kaukasisch ras. Ze hebben den rechten neus, het hooge voorhoofd en de dunne lippen van den Europeaan. Daarmede is geheel in overeenstemming de voorstelling op de muren van Medinet Habu, waar dochters van Takkara en Purasati worden voorgesteld, terwijl ze den koning dienen. Ook hier treft ons het profiel: de z.g. grieksche schoonheidslijn [3]). De eigenaardige haardracht, die ons bij de mannen van Kefto trof, vinden we bij de noordlanders echter niet terug. Dat komt, wijl ze hier in oorlogsuitrusting zijn voorgesteld. Ze dragen een soort vilten helm met een neerhangenden lap ter bescherming van den nek. De helm is versierd met een grooten vederbos, die naar voren en achteren omgebogen een soort krans vormt. Overigens wordt de helm door een riem onder de kin vastgehouden. Denzelfden vorm vinden we ook bij de bondgenooten der Hetieten, die met hen Ramses II bestreden en in diens epos „alle volkeren van het

1) Maspéro, bl. 464 v.

2) Chabas en Renan identifieerden hen ten onrechte met de Pelasgen; Evans I, bl. 369, noot 74, Maspéro, bl. 463, noot 1.

3) Lauth, Aus Aegyptens Vorzeit, bl. 360.

einde der zee" worden genoemd, maar wijkt daarentegen volkomen af van dien, welken we bij de Hetieten en Syriërs aantreffen.

Dit nu wijst bepaaldelijk op Europa en niet op Klein Azië. Immers, al zijn er ook aanwijzingen voorhanden, dat nog eeuwen later dergelijke vederbossen in Klein-Azië voorkwamen, zoowel bij Grieken als bij andere stammen [1]), daaruit mag nog niet worden geconcludeerd, dat deze „noordvolken" daarom Klein-Aziaten zijn geweest. Immers deze eigenaardige dracht kan zeer wel eerst daarheen gebracht zijn door uit het westen opdringende volken. Dit nu wordt buiten kwestie gesteld door het feit, dat nu te Enkomi (Salamis) op Cyprus op een elpenbeenrelief het beeld is gevonden van een man met hetzelfde hoofddeksel; want 't staat vast, dat we hier in Enkomi te doen hebben met Grieken, die van de oostkust van Griekenland hierheen zijn getrokken [2]).

Ook wijst op europeesche afkomst de vorm van het borstpantser, waarmede de vijanden van Ramses III worden voorgesteld en dat geheel en al overeenkomt met dat der „zeevolken" van Merenptah. We vinden hier behalve een gordel twee of drie strepen (van leder of koperen platen ?), die van het middel tot het borstbeen spits toeloopen. Onder de armen is het ruim uitgesneden [3]). Hierbij sluit zich dan aan een lendendoek, die tot even boven de knieën afhangt en door een dik beslag van drie of vier horizontale strepen en van een vertikale streep is beschermd. Dezelfde lendendoek, maar dan natuurlijk zonder die beschermende strepen, treffen we ook aan bij de voorstellingen der mannen van Kefto in de graven van Rechmare en Mencheferraseneb. Zelfs vinden we ze bij een der vorsten [4]). Voorts hebben deze „noordlanders" niet het kleine uit vlecht-

1) Müller I, bl. 362.

2) Furtwängler, bl. 439 (aanvulling van bl. 24 en 66).

3) Müller I, bl. 374.

4) Müller I, bl. 366, beweert op grond van een in het graf van Ramses III afgebeelde vaas, dat de „noordlanders" in vredestijd lange syrische gewaden droegen, en veronderstelt dan (II, bl. 11), dat de mannen van Kefto, hoewel in vrede komende, juist ter wille van de egyptische zonnewarmte dit gewaad hadden uitgetrokken. Maar die lendendoek is juist eigen aan de volken der „myceensche" cultuur en vinden we zelfs bij eilandenbewoners in syrischen dienst (Furtw., bl. 23, noot 5). We hebben hier dus veeleer met een onnauwkeurigheid van den egyptischen teekenaar van het graf van Ramses te doen.

werk gemaakte „pontische amazonenschild", zooals we dat bij de Hetieten aantreffen, maar het is groot, rond en van twee handvaten voorzien. Bovendien zijn ze gewapend met twee zeer korte speren en een groot koperen zwaard, dat we bij alle Europeanen vinden.

Een laatsten trek van gelijkheid tusschen de „noordlanders" en de „mannen van Kefto" vinden we in het volkomen identische schoeisel. Beiden dragen den hoogen schoen. Daaraan echter mag geen bijzonder gewicht worden gehecht, omdat deze schoenvorm ook bij de Hetieten wordt gevonden en zelfs bij de Etrusken.

De vergelijking der „noordlanders" met de mannen van Kefto geeft dus voldoenden grond voor het vaststellen van hun identiteit, zoodat we derhalve in de Purasati vroegere bewoners van Creta weervinden, die blijkbaar tot het kaukasische ras hebben behoord. Ze hebben zelfstandig deel genomen aan de cultuurontwikkeling, die we gewoon zijn de „myceensche" te noemen [1]).

Uit een en ander mag intusschen niet worden geconcludeerd, als zouden dus de Filistijnen tot den griekschen stam hebben behoord. Immers de Grieken zelven verklaren, dat de oorspronkelijke bewoners van Creta „barbaren" waren. Zoo zegt Herodotus, die zoowel de Lyciërs als de Cauniërs van Creta laat komen, uitdrukkelijk, dat dit geheele eiland eens door „barbaren" bevolkt is geweest [2]). Deze ur-bevolking staat bekend [3]) onder den naam van Eteocretes of ware, echte Cretenzen, waarmede de Dorische kolonisten van griekschen stam intusschen vooral hen schijnen te hebben bedoeld, die nog lang hebben voortgeleefd in de vestingen van Ida en Dikta.

Maar wel ligt, nu vast staat dat de Filistijnen van Creta afkomstig zijn, de veronderstelling voor de hand, dat we in deze Eteocretes hun stamverwanten hebben te zien. Misschien dat een voortgezet onderzoek in deze richting nog tot verrassende resultaten leidt.

1) Hierop werpt het feit, dat nu ook onder leiding van het Pal. Expl. Fund resten van deze myceensche cultuur bij Tell-es-Sáfi in Filistijnenland ontdekt zijn, een eigenaardig licht; vgl. Sayce in The Critical Review, Sept. 1902, bl. 398.

2) I, 172 v.

3) De locus classicus hiervoor is Odyssee XIX 172 vv., waar ze naast de Kydoniërs, Acheërs, Doriërs en Pelasgen worden genoemd.

Ook in eene andere richting kan nader onderzoek misschien tot verrassende resultaten leiden. Immers bij het doorgraven van het Suez-kanaal waren ook mannen uit El-Arisj, die door hun blanke huid, blonde haren en baard evenzeer als door hun overige gelaatstrekken zich volkomen onderscheidden van het semitische ras, maar daarentegen volkomen op Europeanen geleken. *De Lesseps* hield hen dan ook voor afstammelingen der oude Filistijnen. Misschien is deze conclusie wat overijld, maar in ieder geval zou het aanbeveling verdienen, te onderzoeken of niet in de Pentapolis nog sporen worden gevonden van een niet-semitische ur-bevolking [1]).

Nu zien sommigen [2]) in deze Purasati met hunne bondgenooten niets anders dan zeeroovers en beroepssoldaten, wilde horden, die steeds op buit uitgaan. Voor die meening steunt men in de eerste plaats op het feit, dat ze in een inschrift „tuher", helden, huurlingen worden genoemd. Bovendien, zegt men, waren die plunderaars iets anders geweest dan landsknechten zonder werk, dan zouden hun eigen stamgenooten of tenminste stamverwanten wel niet onder egyptische vaandels tegen hen hebben gestreden. Maar daarbij ziet men over het hoofd, dat die „stamverwanten" in de eerste plaats soldaten waren, die te gehoorzamen hadden aan den koning, in wiens dienst ze stonden. Voor hem streden ze, onverschillig tegen wien, zooals later de Grieken deden, evengoed als in nieuwere tijden de Duitschers en Zwitsers. Bovendien zal hun langdurig verblijf in Egypte wel niet zonder invloed gebleven zijn op hunne zienswijze. Maar ook de beteekenis van „tuher" is meer die van „strijdbaar man" dan van „huurling". Zoo wordt nog gedurende de 19de dynastie de garde met dien naam aangeduid. Gesteld intusschen al eens, dat hier met „tuher" bepaald „huurling" is bedoeld, dan bewijst dit hoogstens, dat de schrijver hier zijn verachting voor de „noordlanders" wilde uitdrukken, gelijk een ander uitvaart tegen de zeevolken, die onder Merenptah een inval deden in het Nijldal. Veeleer hebben we

1) Vgl. Hyacinthe Husson, La legende de Samson et les mythes solaires, Revue archéologique, Nouvelle Série X 1869 [*niet* XI zooals Maspéro zegt a. w. bl. 463, noot 1] bl. 345 v.

2) Müller I, bl. 361.

hier te doen met een soort volksverhuizing. De Purasati en de hunnen voeren vrouwen en kinderen met zich mede op primitieve karren, die door ossen worden getrokken. Vroeger kwamen ze alleen om roof; nu trachten ze vasten voet te krijgen in het gebied van den Farao [1]).

De beweging der Purasati is dus niet maar eene op zichzelf staande gebeurtenis, maar de laatste der pogingen, door de uit het noorden opdringende volkeren van kaukasischen stam gedaan om in het egyptische rijk binnen te dringen [2]). In hoeverre het nu reeds vóór dezen laatsten aanval aan een gedeelte hunner gelukt was zich in het zuidwestelijk gedeelte van Azië neer te zetten, waaraan ze later hun naam zouden geven, zooals dat voor de noordkust van Afrika vermoedelijk ook aan Sjardana gelukte, zullen we nader zien. Eerst zullen we trachten ons een beeld te vormen van den aard en den omvang der in de dagen van Ramses III tegen Egypte gerichte beweging.

Volgens de volgorde, die Ramses geeft van de krijgsverrichtingen der Purasati en hunne bondgenooten, hebben ze eerst de Hetieten aangegrepen, die, verzwakt sinds den strijd met Ramses II en door de volkeren-bewegingen in Klein-Azië, niet tegen den aanval bestand waren. Daarna namen ze het land Kode in bezit, waaronder we waarschijnlijk zullen te verstaan hebben de kuststreek ten N. van Fenicië; vervolgens Karchemis, de bekende stad aan den Eufraat; voorts Arvad of Arados, dat dus eigenlijk ook tot Kode behoort, en ten slotte Alasa, waarmede hoogstwaarschijnlijk Cyprus is bedoeld [3]).

De volgorde echter, waarin Ramses van de krijgsbedrijven der Purasati spreekt, doet ons vermoeden dat dit niet geheel in den haak is. Cyprus lag toch waarlijk wel 't eerst aan de beurt! Ik herinner hier dan ook aan *Müller's* getuigenis, dat de talrijke inschriften van dezen Farao zich kenmerken door „ongelooflijke phraseologie en zinledigheid"; het zijn

1) Zoo ook Meyer, bl. 312 v. Müller schijnt later van gevoelen veranderd te zijn. Immers II, bl. 33 zegt hij, dat het meer was dan een rooftocht. Het ging hier om het bezit van Syrië, voorzoover het aan Egypte behoorde.

2) Interessant zou het voor ons zijn te weten, of er verband bestaat tusschen de beweging der Purasati en den strijd, dien Ramses III tegen de Libiërs had te strijden. Hebben we hier weer dezelfde verhouding als in de dagen van Merenptah?

3) Steindorff, bl. 44, Müller II, bl. 26, Zeitschr. f. Assyr. X, bl. 257—264.

„inhoudlooze, duistere phrasen; alle zijn navolgingen en uittreksels uit koninklijke gedichten" [1]). Een pronken met namen behoort nu eenmaal tot de lievelingszonden der egyptische Farao's! Het is dus niet onmogelijk, dat de krijgsverrichtingen der Purasati heel wat zijn vergroot om daardoor den roem van den Farao, die hen versloeg, niet onbelangrijk te doen stijgen. Het is zelfs de vraag, of hij wel geheel op de hoogte was van hun doen en laten. Daaruit laat zich dan tegelijk verklaren, waarom het bericht zoo onbepaald spreekt van de plaats, waar de Purasati hun leger hadden opgeslagen: op 'n plaats in 'Amara.

Als de plaats waar hij hen versloeg noemt hij: „de toren (מִגְדָּל, migdal) van Ramses III". *Müller* zoekt haar in Fenicië, want „torens, vestingen waren er vele in Syrië; Ramses-vestingen waren er in de dagen der egyptische opperheerschappij ook genoeg, zoodat men niet kan inzien, waarom de hier genoemde plaats de vesting Migdol aan de Deltagrens moet zijn" [2]). Tevens veronderstelt *Müller*, dat de zee- en landslag niet op denzelfden dag en in verband met elkander hebben plaats gehad, zoodat dan de voorstelling op de tempelmuren van Medinet Habu een onjuisten indruk zoude geven. Voor dit laatste bestaat niet de minste grond, en wat het eerste betreft vraagt de Farao toch wel wat heel veel van onze lichtgeloovigheid, als hij ons wil doen gelooven, dat hij de Purasati aan de grenzen van zijn rijk, dus in Fenicië heeft verslagen. Trouwens een der inschriften zegt, dat ze „Egypte" bedreigden, waarmede steeds Egypteland stricto sensu is bedoeld. Ook is er tegelijkertijd sprake van het afweren van hen, die door de rivieren binnendrongen, waarom dan ook een vloot moest worden uitgerust. Bovendien: een oostersch vorst is niet gewoon zijn leger reeds te mobiliseeren, zoodra den onderworpen landen ook maar eenig gevaar dreigt. In Egypte was men waarlijk niet zoo bezorgd voor de Amorieten! Het ging hier maar niet om een blooten rooftocht der barbaren op egyptisch grondgebied, maar om het bezit van het geheele wingewest. En nu moge *Müller's* opmerking waar zijn, dat er in Syrië heel wat Ramses-vestingen waren — de Farao kan zich toch

1) I, bl. 56, 359, noot 3.
2) I, bl. 178.

onmogelijk met zulk een onbepaalde aanwijzing hebben tevreden gesteld. „De toren van Ramses III" kan niet met die Ramses-vestingen op eenzelfden lijn hebben gestaan. Juister komt het mij dan ook voor haar te identifieeren met het door Seti I gebouwde kasteel Migdol, de tweede sterkte ten O. van Zaru, ten W. van de beek van Egypte. Dan is tevens de samenwerking van leger en vloot verzekerd.

Ramses geeft bovendien de voorstelling, alsof hij hen geheel vernietigd heeft: „die aan de grenzen van mijn rijk gekomen waren, oogsten niet meer; hunne zielen zijn ter helle gevaren; die zich op de zee hadden vereenigd, hen heeft de oorlogsvlam verteerd . . . . , gedood zijn ze op het strand der zee, neergehouwen tot heuvelen van lijken, hunne schepen en have in 't water geworpen". Bovendien bracht hij gevangenen mede „talrijk als het zand der bergstroomen". Maar ook hier hebben we te doen met een niet geringe overdrijving. Terecht zegt *Müller* 1), dat het hier natuurlijk niet ging om een verdrijving der vreemden, maar om hun tribuutplichtigheid. Farao's ingrijpen veranderde niets aan de eerste veroveringen der Purasati. Al moesten ze ook voorloopig tribuut opbrengen — het groote doel was bereikt: de vruchtbare vlakte der Pentapolis was en bleef in hun macht.

Wanneer we dus Ramses' overwinnings-bulletin tot bescheidener en waarschijnlijker afmetingen terugbrengen, dan blijkt ons, dat we hier te doen hebben met een beweging, die geheel de kuststreek in vuur en vlam zette. Zooals de „noordlanders" in de dagen van Merenptah eerst een poging deden om, in vereeniging met de Libiërs, zich van het westen uit van het Nijldal meester te maken 2), trekken ze nu van het noorden uit naar de egyptische grenzen. Nu werken leger en vloot samen, waardoor de geheele kustlijn door hen wordt onderworpen of althans gedwongen gemeene zaak met hen te maken. Eindelijk dringen ze zelfs tot de grenzen van Egypteland door en eerst hier gelukt het den Farao de beweging te stuiten. Wel kon hij de Purasati niet dwingen naar hun stamland terug te keeren, maar hij dwong hen dan toch tot

1) II, bl. 34.

2) De Egyptenaren erkennen zelf, dat ze daar „dagen en maanden" doorbrachten!

het brengen van tribuut, en door zijn overwinning had hij hun zooveel ontzag ingeboezemd, dat ze bij zijn tocht tegen de Amorieten geen tweede poging wagen om zich tegen den Farao te verzetten [1]).

Nu heeft men echter op grond van de voorstelling, die Ramses geeft van zijn strijd met de Purasati, betoogd [2]), dat ze eerst omstreeks 1220 in Palestina zijn opgetreden. Maar daartegenover staat, dat reeds Gen. $21^{32,34}$ van Gerar gesproken wordt als „het land der Filistijnen". Nu zou men dit misschien wel als antedateering kunnen beschouwen, ware het niet, dat in hfdst. 26 Abimelek uitdrukkelijk „koning der Filistijnen" wordt genoemd, wat ons tot minstens 1600 opvoert. Bovendien wordt Ex. 13^{17} verteld, dat bij den uittocht God het volk niet voerde „in de richting van het land der Filistijnen". In Ex. 15^{14} worden de inwoners van Filistea naast die van Edom, Moab en Kanaän voorgesteld als sidderend voor het in de kracht van Jhvh optrekkende Israël. En eindelijk wordt Ex. 23^{31} de Middellandsche zee de Filistijnsche genoemd, merkwaardig in overeenstemming met den papyrus Golenischeff: „en ik scheepte mij in op de groote zee van Charu" (Filistea) [3]). Dat nu desondanks eerst Ramses III (± 1232) melding van hen maakt, laat zich gemakkelijk verklaren. We hebben in deze Filistijnen van Gerar niet anders dan de voorhoede te zien, waarom ook hun „koning" er zoo op uit is een connubium met inlandsche vorsten aan te gaan om zoo zijne positie te versterken. Van het bieden van tegenstand tegen de sinds Amosis opdringende Egyptenaren was dan ook geen sprake, evenmin trouwens als de Kanaänieten dit vermochten. Men huldigde eenvoudig bij het naderen van het machtige leger den Farao en zond tribuut. Toch hield men niet op elkander te bestrijden en te verzwakken, want de stelregel: „divide et impera" schijnt ook door de Farao's gehuldigd

---

1) Maspéro, bl. 470, 697, gaat dan ook veel te ver, wanneer hij het voorstelt, alsof de Purasati c.s., volkomen werden vernietigd en Ramses „aan de overblijfselen der zeevolken" bij decreet de Sjefela en Dor ter woning aanwees.

2) o. a. Moore in de Enc. Bibl., art. Philistines, 3719.

3) Müller II, bl. 15.

te zijn [1]). Van den tocht van Thotmes I, die tot Karchemis doordrong, weten we al heel weinig. Zelfs weten we niet, of men hem weerstand bood vóór den grooten slag in Naharaina. Gedurende de regeering van zijn dochter Hatshopsitu ging echter Syrië weer verloren en bleven alleen Gaza en Sjaruhen aan den Farao getrouw. Onmiddellijk echter onderwerpt men zich weer, als Thotmes III met een sterk leger uit het zuiden oprukt. Hij trekt dan ook over Gaza, Askalon en Jabne tot den voet van den Karmel door. Eerst daar stuit hij op het leger der verbonden vorsten, aangevoerd door den koning van Kades, die hij echter in den beroemden slag bij Megiddo verslaat. Het zuiden waagde zelfs geen poging tot tegenstand, evenmin als bij de volgende tochten van den Farao. Trouwens toen waren op verschillende punten tusschen Gaza en Megiddo tal van vestingen gebouwd, die het land in bedwang moesten houden en tevens den handelsweg moesten beveiligen [2]). Ook zijn zoon Amenhotep II ondervindt eerst in noordelijk Galilea belangrijken tegenstand. Trouwens vooral Zuid-Palestina was geheel als egyptische provincie georganiseerd en vooral de steden van de kuststreek, die in voortdurend contact waren met Egypte en die van den handel moesten leven, hadden er te veel belang bij om goede vrienden te blijven met den machtigen Farao. En bovendien: al liet men den „koning" over zijne stad regeeren, een resident, gesteund door een egyptische bezetting, zorgde er wel voor, dat de belangen van den Farao genoegzaam werden behartigd. Vandaar dan ook dat, wanneer in de dagen van Amenhotep IV „het geheele gebied van den Farao verloren ging" door de herhaalde aanvallen der Chabiri, deze residenten het zijn, die om hulp vragen, zooals Jitia, de prefect van Askalon [3]). De vorsten echter, zooals Milkili van Gath, zenden wel eerst tribuut en schrijven wel aan den koning goedkoope betuigingen van trouw, maar vallen daarna af om

---

1) Maspéro, bl. 271-281.

2) vgl. Lauth, bl. 252-258. W. M. Müller, Die alten Aegypter als Krieger und Eroberer in Asien (Der alte Orient V 1) bl. 19). Maspéro, bl. 262.

3) Mag men met dezen naam אִתַּי vergelijken van 2 Sam. 15^{19}? Dan hebben we hier met een inlandschen, i. c. een filistijnschen prefect te doen.

de Chabiri te helpen 1). Zelfs leveren zij hun proviand, helpen hen steden veroveren en brengen den jeruzalemschen vazalvorst Abd-chiba zeer in 't nauw. Intusschen ligt het voor de hand, dat zij, van zichzelven schrijvend, hun volksnaam niet noemen, evenmin als bijv. Abd-chiba dit noodig achtte. Wat nu de pogingen betreft, door de Farao's der 19de en 20ste dynastie gedaan om Palestina opnieuw bij het egyptische rijk te voegen, daarover zijn we zeer slecht ingelicht. Seti I heeft ons, in inschriften althans, bijna niets over zijne ondernemingen achtergelaten; de tempelmuren van Karnak geven ons nauwelijks eenigen indruk van den omvang zijner krijgsdaden. Maar zooveel blijkt wel, dat Charu, de egyptische naam voor het land der Filistijnen, in vrede met hem leefde. Immers, nadat hij de Sjasu of Bedouienen heeft verslagen, komen de vorsten van Charu hem gelukwenschen met zijne overwinning 2). Datzelfde is het geval met zijn zoon Ramses II, afgezien althans van een bericht over zijn Hetieten-oorlog, welke lijst echter slechts een klein gebied omvat, dat van West-Efraim en Dan. Het is intusschen zeer waarschijnlijk, dat het Egypte gelukt is ondanks de aanvallen der Chabiri zich in het zuiden te handhaven, zoodat de Karmel toen de grens vormde, terwijl het aan Seti I en Ramses II weer gelukte Fenicië bij het rijk te voegen. Zoo alleen laat het zich verklaren, dat de door Seti ingenomen steden bijna zonder uitzondering te vinden zijn in de vlakte van Megido en West-Galilea tot aan den voet van den Libanon. Vandaar dan ook, dat Ramses van Charu gewaagt als door zijn voorvaderen ter neder geworpen 3).

Maar dan is het ook duidelijk, waarom in de inschriften der vóór Ramses III regeerende Farao's geen melding wordt gemaakt van de Filistijnen. Zij toch waren den Egyptenaren trouw gebleven, zoodat hunne namen onmogelijk in de overwinningsberichten kunnen voorkomen. Dat Ramses III hen

1) Vgl. W. M. Flinders Petrie, Syria and Egypt from the Tell-el-Amarna letters.

2) Müller I, bl. 149. Lauth, a. w. bl. 290, meent, dat de stad Inuamu, waar Seti de met de Sjasu verbonden inwoners van Palestina versloeg, geïdentifieerd moet worden met Jamnia, wat ons dus bij de Pentapolis zou brengen. Maar blijkens het verband, waarin deze plaatsnaam voorkomt, moet Inuamu ten O. van Tyrus gelegen hebben bij den Libanon; vgl. Müller I, bl. 201.

3) Müller I, bl. 151.

wel noemt, vindt zijne verklaring hierin, dat ze juist in deze periode — immers sinds Merenptah komen de eilandenbewoners voortdurend in het egyptische gebied binnenvallen! — zoodanig versterkt zijn geworden door volksgenooten en stamverwanten, dat ze het nu wagen durven krachtiger dan voorheen op te treden en de aangrenzende stammen te bemoeilijken. En, gelijk ik reeds opmerkte, wel verre van hen te vernietigen, moest de Farao zich er mede tevreden stellen dat ze hem tribuut zouden opbrengen.

Het — huidige! — stilzwijgen der egyptische berichten over de Filistijnen vóór Ramses III laat zich derhalve gereedelijk verklaren.

Er is intusschen één stad, voor welke het bovenstaande niet geldt. Immers het is bekend, dat Askalon tweemaal getracht heeft het egyptische juk af te schudden. De eerste poging geschiedde gedurende de regeering van Ramses II, toen na den slag bij Kades de koning der Hetieten Chatusaru opnieuw in Syrië verscheen. Terwijl hij zelf Ramses bezig hield in de vallei van den Orontes, zond hij zijne boden uit om in diens rug den opstand te prediken. Eerst in het elfde jaar van Ramses' regeering echter brak vlak bij de egyptische grenzen een opstand uit, waarvan Askalon het centrum was [1]. Maar weldra moest de stad zich overgeven, welk feit vereeuwigd is op de tempelmuren van Karnak. Nu gelijken echter de verdedigers van Askalon, zooals ze hier worden voorgesteld, volstrekt niet op het later van de Filistijnen gegeven portret. Integendeel, ze geven volgens *Lepsius* in gezichtsvorm en kleeding blijken van verwantschap met de Kanaänieten. Op grond hiervan is, gelijk laatstelijk nog door *Guthe*, geconcludeerd, dat dus omstreeks den tijd van Ramses II „de bewoners van het kustland volkomen dezelfde menschen waren als die van het overige Palestina" [2]. Maar deze conclusie wordt niet door de premisse gedekt. Indien de beweerde verwantschap met de Kanaänieten vaststaat, dan blijkt uit deze voorstelling alleen, dat dezen toen in ieder geval nog Askalon in hun bezit hadden. Maar nu zijn de bewijzen voor die verwantschap niet zoo stringent, als

1) Maspéro, bl. 400.

2) R. E³ XV, art. Philister, bl. 339.

men wil doen voorkomen. Immers *Sayce* wijst er op [1]), dat hun gelaatstrekken en haardracht hen meer op Hetieten dan op Kanaänieten doen gelijken. In dat geval krijgen we hier een aardig kijkje in de vele relatiën, die gedurende den twintigjarigen oorlog van Egyptenaren en Hetieten tusschen deze laatsten en de inwoners van Palestina hebben bestaan. Misschien hebben de Egyptenaren tusschen de jaren VIII en XI van Ramses' regeering verschillende nederlagen geleden, waardoor het den Hetieten mogelijk was kleinere legerafdeelingen naar het zuiden te zenden, die in bevriende steden werden opgenomen.

De tweede poging tot bevrijding waagde Askalon gedurende de regeering van Merenptah II, waarschijnlijk toen de koning in het westen werd bezig gehouden door een inval der Libiërs onder hun koning Maraju in bondgenootschap met de „zeevolken". Of er eenig verband tusschen beide bewegingen heeft bestaan, laat zich niet meer vaststellen, al komt het mij ook waarschijnlijk voor in verband met den tijd van vestiging der Filistijnen in de Pentapolis. In de beroemde Israël-inscriptie (1277) wordt echter slechts vermeld „weggevoerd is Askalon", zonder dat nader in detail wordt getreden [2]). Ook hier treft het ons echter, dat blijkens eene voorstelling op den muur van het Ramesseum te Thebe de verdedigers der stad weer Hetieten zijn [3]). Daaruit blijkt dan toch wel ten duidelijkste, dat de inwoners van Askalon in zeer nauwe connectie met hen moeten hebben gestaan. Het optreden der Hetieten echter in Zuid-Palestina ligt nog te zeer in het duister dan dat we eenige zekere conclusie zouden kunnen trekken uit het herhaaldelijk optreden van Hetieten als verdedigers van Askalon. Maar zooveel is intusschen wel duidelijk, dat het uiterlijk der verdedigers geen grond biedt voor de bewering, dat in de dagen van

---

1) Higher Criticism, bl. 104.

2) Ook hier treft ons weer dat pronken met namen bij de Farao's. Merenptah noemt hier achtereenvolgens Libië, het land der Hetieten, Kanaän, Askalon, Gezer, Inoʿam (ten O. van Tyrus), Israël, Charu als tot rust gebracht of vernietigd. En toch blijkt uit vergelijking met den par. tekst, de z.g. Karnak-inscriptie, dat Merenptah niet in Syrië of Palestina was en al heel blij moest zijn, toen hij de vijanden aan de egyptische grenzen kon terugslaan; vgl. Hommel, Altisr. Ueberl., bl. 266.

3) Enc. Bibl. I, 334.

Ramses II en van Merenptah geen Filistijnen in de Pentapolis zouden hebben gewoond.

Maar er zijn nog andere overwegingen, die ons er toe dringen hun vestiging in de Pentapolis veel vroeger dan Ramses III te plaatsen. Immers de bijbelsche berichten over hen — afgezien van Gen. 21 en 26 — doen ons hen steeds kennen als een volk, dat geheel en al de semitische beschaving machtig was. Dat zij, die, gelijk wij zagen, oorspronkelijk geen Semieten waren, zich dit niet in een kort tijdsverloop hebben kunnen eigen maken, ligt voor de hand. Voor eene dergelijke ontwikkeling nu is de tijd, die tusschen Ramses III en Simson ligt, te kort. Want wanneer we Simson ongeveer 50 jaren vóór het optreden van Saul plaatsen, liggen tusschen hem en Ramses niet meer dan 150 jaren. Nu kan een volk in zulk een betrekkelijk korten tijd zich niet zoo volkomen eene andere denkwereld eigen maken als dan hier het geval zou moeten zijn.

In de derde plaats merk ik op, dat, gelijk later bij ons onderzoek naar hun cultus meer uitvoerig blijken zal, geen hunner goden meer zuiver filistijnsch is, zoodra dit volk den strijd tegen de opdringende Israëlieten aanbindt. Daaruit volgt, dat aan Simsons dagen een niet al te korte periode moet zijn voorafgegaan, waarin deze syncretistische geest bij hen kan hebben doorgewerkt en hen de goden der oorspronkelijke bewoners kan hebben doen overnemen of hen ook de hunne zoodanig hebben doen vervormen, dat ze eenigszins van karakter wijzigden.

Ditzelfde proces zullen we ook bij hun taal opmerken. Blijkens de gemakkelijkheid, waarmede eerst Simson en later David onder hen verkeert, spraken ze toen een taal, die niet heel veel van die der Israëlieten kan hebben verschild. Toch hebben ze als Indo-Germanen oorspronkelijk een andere taal gesproken. Resten daarvan zijn nog te vinden in het echt filistijnsche saeren (vorst) en in namen als Pichol, Achis e. a., die zich onmogelijk uit semitische wortels laten verklaren. De namen daarentegen, die uit de Keilinschriften tot ons zijn gekomen, zijn, op één enkele uitzondering na, alle zuiver semitisch. Toen was derhalve het proces ten einde toe afgeloopen en waren ze ook in hun namen zuiver semitisch geworden. Maar wanneer nu dit laatste gedeelte van het proces zoo langen tijd noodig heeft, dan

is het toch onmogelijk, dat het eerste gedeelte binnen de 150 jaren kan zijn afgespeeld. Ook hier wijst alles dus op een teruggaan verre vóór Ramses III.

Tot hetzelfde resultaat brengt ons een vierde overweging. Zoodra de Filistijnen in Simsons dagen ten tooneele verschijnen, vormen zij één geheel, zijn zij een goed aaneengesloten volk, waarin de oude bevolking geheel is opgegaan. Goliath, hoewel behoorende tot het niet-filistijnsche deel des volks, is toch de voorvechter. Dat in zich opnemen nu dier vreemde elementen kan onmogelijk in zoo'n korten tijd hebben plaats gehad als *Müller's* hypothese hiervoor beschikbaar zou stellen. De geschiedenis van Israël strekt ten bewijze hoe lang het duurt, eer een nieuw volk de overwonnen stammen in zich opneemt. En al mag nu niet uit het oog worden verloren, dat Israël door zijne bijzondere plaats onder de volkeren moeilijker dan anderen vreemde stammen in zich op nam, in 150 jaar wordt zulk een assimilatie-proces toch niet afgespeeld. En toch moet dat geheel zijn afgeloopen, voor de Filistijnen er aan kunnen denken aanvallend tegenover de andere Semieten op te treden.

Dit betoog nu klemt nog temeer, waar we in één opzicht althans met alle zekerheid weten, hoezeer de Filistijnen aan voorvaderlijke gebruiken vasthielden. Immers we vinden bij hen geen besnijdenis (1 Sam. 18^{25} vv.). Alleen aan hen wordt in Richteren (14^{3}) en Samuel (17^{26}) het epitheton „onbesneden" gegeven; zelfs worden ze zonder meer als „de onbesnedenen" aangeduid, wat dus een equivalent is geworden van „de Filistijnen" (Richt. 15^{18}, 1 Sam. 14^{6}, 31^{4}, vooral 2 Sam. 1^{20}). Vandaar dan ook, dat ze niet worden genoemd in de lijst van volkeren, die wel de lichamelijke besnijdenis hebben, maar „onbesneden van hart" zijn, Jer. 9^{25} v. Vooral uit dit laatste verschijnsel blijkt, hoezeer ze zich in dit opzicht geheel van den invloed der rond hen wonende stammen hebben weten vrij te houden. Daarmede stemt volkomen overeen wat we van de „zeevolken" uit de dagen van Merenptah weten. Uit het inschrift van dezen Farao toch blijkt ten duidelijkste, dat ook dezen onbesneden waren. Immers juist bij de lijken der piraten hieuw men als trofee de rechterhand af, omdat zij geen ka-ra-na-tì, d. w. z. geen besneden en derhalve geen reine genitalia hadden 1).

1) Müller I, bl. 358.

Uit Herodotus (II, 104, 11) schijnt intusschen te kunnen worden opgemaakt, dat ze ook in dit opzicht voor den invloed der omwonende stammen zijn bezweken. Immers hij zegt hier, dat *Φοίνικες δὲ καὶ Σύροι οἱ ἐν τῇ Παλαιστίνῃ* erkennen de besnijdenis van de Egyptenaren te hebben geleerd. Onder deze Suroi — met deze bijvoeging althans, vgl. II 159, 5 — verstaat hij gewoonlijk de Filistijnen (vgl. II 12, 9; III 5, 3; 89, 3), gelijk hij hun land dan ook *Συρίη ἡ Παλαιστίνη* noemt (I 105, 2; III 91, 6). In de aangehaalde plaatsen echter is het niet geheel duidelijk, of hij ook het achterland, Judea en Samaria, daaronder begrepen wil hebben. Het is derhalve mogelijk, dat hij hier alleen de Joden op het oog heeft. Anders zouden we moeten aannemen, dat ze in Herodotus' tijd althans ook de gewoonte der besnijdenis hadden overgenomen [1]). Nu is dit echter niet zeer waarschijnlijk, temeer waar we weten, dat b.v. de Edomieten, bij wie vroeger de besnijdenis wel in zwang was (vgl. Jer. 9^{25} v.), langzamerhand van deze gewoonte zijn afgeweken (vgl. Ez. 32^{29}), zoodat Johannes Hyrkanus (129 v. Chr.) hen dwingen moest zich te laten besnijden [2]). Ook de andere stammen schijnen dit oude gebruik te hebben laten varen. Vandaar dat Jozefus [3]) uitdrukkelijk op de door hem aangehaalde woorden van Herodotus volgen laat: „maar van degenen, die in Palestina wonen, doen dit alleen de Joden". Hierbij komt, dat dit geheele bericht van Herodotus wel een weinig verdacht is. Immers hij noemt ook de Feniciërs besneden, terwijl toch uit Ez. 32^{30} duidelijk het tegendeel blijkt en in al hunne koloniën niet het minste spoor van zulk een gebruik is te bekennen [4]). Bovendien is het al zeer onwaarschijnlijk, dat in zijn tijd ook maar één Jood zou hebben erkend, dat zij de besnijdenis van de Egyptenaren hadden overgenomen.

Hieruit volgt derhalve, dat de Filistijnen niet alleen in de

---

1) Hölscher ziet in dit bericht van Herodotus een bewijs, dat toen „het eigenlijk filistijnsche, niet-semitische element bijna geheel was teruggedrongen en overal een besneden bevolking was binnengedrongen", „vooral Idumeërs en Arabieren", a. w. bl. 19. Maar dit berust op overdrijving. In de steden was het grieksche of in ieder geval hellenistische element overwegend.

2) Jozefus, Antt. XIII 9, 1.

3) c. App. I 22.

4) vgl. ook Movers a. w. I, bl. 61.

periode van Richteren en Samuel onbesneden waren, maar dat ze in dit opzicht zich geheel vrij hebben weten te houden van den invloed der omwonende stammen. En waar zij nu op dit gebied zich zoo trouw betoonden aan voorvaderlijke gebruiken, daar laat het zich toch waarlijk niet zonder meer aannemen, dat zij juist ten opzichte van taal en godsdienst dadelijk bereid zouden zijn geweest deze tegen die der onderworpen stammen in te ruilen. Hier moet wel een lange tijd voor beschikbaar worden gesteld, vóór ze zoo tot Semieten kunnen zijn vervormd, als ze ons in de boeken van Richteren en Samuel tegentreden.

Ook geeft het te denken, wanneer in de oudste lagen van Lachis vaatwerk is gevonden, waarop volkomen dezelfde schriftteekens worden aangetroffen, die ook op Creta zijn ontdekt. En dat temeer wanneer *Bliss'* onderstelling juist is, dat dit vaatwerk, dat blijkbaar tot den myceenschen cultuurkring behoort, in ieder geval tot de 15de eeuw opklimt [1]. Want wel bewijst dat nog geen kolonisatie van de zijde der Eteocretes, maar dan toch in ieder geval zulke vroegtijdige handelsrelatiën, als men vroeger zelfs niet heeft kunnen vermoeden.

Wanneer we nu kortelijk de resultaten samenvatten, waartoe ons onderzoek ons bracht, dan blijkt ons het volgende:

De Filistijnen, gelijk ze in de historie optreden, zijn oorspronkelijk eigenlijk geen aaneengesloten volk geweest. Evenals de Hetieten waren ze een door gemeenschappelijk belang gedreven complex van stammen, en dat van indogermaanschen huize. Het hoofdvolk, waarin ten slotte de anderen zijn opgegaan, de Purasati, die hun naam aan het geheel hebben gegeven, woonden oudtijds op Creta (en de eilanden der egeesche zee?), vanwaar ze een uitgebreiden handel dreven met Egypte en waarschijnlijk ook met de palestijnsche kust, waarbij ze echter tevens op zeeroof uitgingen. Om redenen, die voor ons in het duister liggen, is een klein gedeelte van dezen stam reeds vroeg overgestoken naar de palestijnsche kust, waar ze zich van de omstreken van Gerar meester maakten [2]. Ze zouden echter in

---

1) Evans I, bl. 351.

2) Ook Müller erkent, II, bl. 35, de mogelijkheid, dat reeds voor de 19de dynastie „voorloopers van de groote beweging" der zeevolken zich in Palestina hebben gevestigd.

de omwonende Kanaänieten zijn opgegaan, ware het niet dat ze telkens door nieuwe emigranten uit het moederland waren versterkt, waarover intusschen geen berichten tot ons zijn gekomen. Daardoor werd het hun zelfs mogelijk de Avvieten en Refaïeten geheel in zich op te smelten. Sinds de dagen der 18de dynastie waren ze evenals de Kanaänieten aan Egypte onderworpen. In verband echter met de steeds sterker wordende beweging der „zeevolken" sinds de regeering van Merenptah II wisten ook zij hun onafhankelijkheid tegenover Egypte te herkrijgen. Zoodra ze nu door nieuwe afdeelingen Purasati, verbonden met de Takkara, Sjakrusja, Dano en Vasjasja, waren versterkt, begonnen ze strooptochten te houden, die zich vooral naar het noorden uitstrekten. Toen intusschen met de 20ste dynastie krachtiger vorsten in Egypte aan het roer waren gekomen, trok Ramses III tegen hen op, wien 't gelukte hen opnieuw aan zich te onderwerpen en tot het betalen van tribuut te verplichten.

Het mag echter niet worden verzwegen, dat in deze voorstelling nog veel duisters is overgebleven. Onze bronnen gaven niet altijd het noodige licht of wel ze zwegen geheel. Bij de verrassende vrijgevigheid echter van Egypte's bodem mag de gegronde hoop worden gekoesterd, dat bij voortgaand onderzoek nog veel duistere punten zullen worden opgehelderd, ook in de geschiedenis der wording van het „filistijnsche" volk.

HOOFDSTUK II.

HET DOOR HEN BEZETTE GEBIED.

De grenzen van het „Filistijnenland" laten zich onmogelijk nauwkeurig bepalen, omdat deze in den loop der tijden voortdurend aan veranderingen onderhevig zijn geweest. Begonnen met een klein gedeelte ten zuiden van Gaza, is het hun, mede door de oude bevolking in zich te laten opgaan, gelukt zich van de kuststrook tusschen de wadi-Gazze en den nahr Rubin meester te maken. Dit gedeelte is hun eigenlijke stamland geworden en vandaar hebben ze zich, eerst van de kust tot aan den Karmel en vervolgens oostwaarts, van de geheele Sjefela trachten meester te maken, totdat het hun eindelijk na den slag bij Gilboa zelfs gelukte het geheele West-Jordaanland van zich afhankelijk te maken.

De streek nu tusschen Rafia en Joppe is ongeveer 100 K.M. lang, in 't zuiden 60 K.M., in 't noorden 20 K.M. breed, wanneer we tenminste de Sjefela mederekenen. De kust is tegenwoordig bijna onherbergzaam. Niets noodigt tot landen : geen diepe zeearm of ten volle beschutte zeeboezem biedt een veilige ligplaats. Zandheuvels en klippen, van 30 tot 100 voet hoog, omzoomen de kust. De stroomingen van het water, die evenwijdig met de kust beladen met Nijlmodder noordwaarts gaan, hebben alles toegestopt. Maar daaruit behoeft nu nog niet te volgen, dat er vroeger niet meer en beter gelegenheid tot landen is geweest. Zoo weten we door den papyrus Golenischeff, dat omstreeks 1070 Dor een niet onbelangrijke haven is geweest. De Zakkara, de stamverwanten der Filistijnen, onderhielden hier een vloot, die Unu-Amon naar Byblos volgde en de haven blokkeerde om zijn terugkeer naar Egypte te verhinderen. Van de haven van Askalon, die wel klein was, maar waarin de schepen met hun geringen diepgang toch gemakkelijk konden liggen, maakten de Filistijnen gebruik als verzamelplaats bij

hun rooftochten. Zoo vermeldt Justinus (XVIII 3, 5) dat een „koning van Askalon" eens de vloot van Sidon versloeg en de stad zelve plunderde, waarschijnlijk in het laatste gedeelte der 12de eeuw. Sargon noemt onder de door hem veroverde plaatsen ook Asdudimmu, en indien Delitzsch' vermoeden [1]) juist is, dat dit אשדוד הים, de havenstad van Asdod was, dan blijkt hieruit duidelijk, dat ook hier een niet onbelangrijke haven was, hetzij dan een kunstmatige of ook een door de natuur zelve gevormde. Antigonus verzamelt in de haven van Gaza een groote vloot bij zijn tocht tegen Ptolemeüs (306). Deze havenstad is in de dagen van Constantijn den Groote zoo belangrijk, dat ze zelfs tot een afzonderlijke burgerlijke en kerkelijke gemeente wordt verklaard. Evenzoo spreekt de patriarch Johannes van Jeruzalem in een synodaal schrijven uit den jare 536 van Majumas Ascalonis, waar zelfs een eigen bisschop zetelt. Geen wonder dan ook, dat zelfs nu nog overblijfselen der oude havendammen van Askalon te zien zijn en dat de ruïnen van Gaza's havenstad nog bewijzen, hoezeer ook hier de scheepvaart eens heeft gebloeid. Trouwens, daarvoor spreekt ook het oorspronkelijk karakter der Filistijnen. Het is toch niet waarschijnlijk, dat dit volk, oorspronkelijk een echt volk van zeevaarders, zich in een land zou hebben gevestigd, waar hun bijna iedere communicatie ter zee onmogelijk werd.

Gunstig was de kust echter niet: de westenwind kon te gemakkelijk de hooge golven der Middellandsche Zee tegen de kust slingeren, dan dat er van groote veiligheid sprake zou kunnen zijn. Trouwens, anders zou de geschiedenis der Filistijnen wel veel meer overeenkomst vertoonen met die der Feniciërs, wier kust als 't ware tot landen noodigde en voor scheepvaart uiterst geschikt was.

Langs de zee verheffen zich zandduinen, die soms meer dan een uur ver het land zijn binnengedrongen en slechts met moeite door aanplanting van olijven en andere boomen worden tegengehouden. Daarachter golft de vlakte van Filistea, telkens weer zich verheffend tot zacht glooiende heuvels van 250 voet hoog, hier en daar door wadi's doorsneden, waarvan echter slechts de nahr Sukrer en de nahr Rubin altijd water hebben. Toch is de grond genoeg waterhoudend, zoodat overal putten

1) Paradies, bl. 290.

kunnen gegraven worden. Water kan men altijd door boring krijgen op de filistijnsche vlakte. Askalon en Gaza zijn bekend door hun wellen. Enkele streken, zooals die tusschen Tell es-Safi en Beit-Dsjibrin mogen onvruchtbaar zijn, over 't algemeen is de uit lichtgrijze leem bestaande grond uitstekend voor landbouw geschikt. Overal strekken zich korenvelden uit, afgewisseld door oranjegaarden en olijfboomen. In het zuiden, bij de wadi es-Sebaʿ, waar de bodem meer kalkhoudend is, is deze toch in den regentijd genoegzaam met gras bedekt om aan de rondtrekkende kudden uitgezochte weiden te verzekeren. Het beste bewijs intusschen voor de groote vruchtbaarheid dezer vlakte is wel dit, dat noch de Bedouienen noch de Pacha's in staat zijn geweest ze te vernietigen.

Aan de oostzijde gaat deze vlakte langzamerhand over in kruinen en ruggen van rotssteen, waarachter zich op zichzelf staande bergen van krijt en van kalksteen verheffen, de beroemde Sjefela, die Israël en de Filistijnen elkander voortdurend hebben betwist.

Aan de noord- en aan de zuidzijde ligt Filistea echter geheel open. Zuidwaarts voert de weg naar Egypte, de vermaarde en verschrikkelijke tien zandige dagmarschen van Gaza af. Naar het noorden gaande trekt men de beroemde vlakte van Saron binnen, waar tegenwoordig nog koren- en meloenvelden, tuinen, oranjegaarden en palmboschjes de bewijzen leveren van groote vruchtbaarheid. Verder noordelijk verheft zich een groot eikenbosch [1]), voerend naar de breede passen van den Karmel.

Deze vlakte was dan ook als 't ware aangewezen om te dienen tot brug tusschen Azië en Afrika. Het kustland bood een gemakkelijke gelegenheid voor de karavanen om hunne goederen van den Eufraat naar den Nijl te voeren en de voortbrengselen van Egypte te gaan brengen aan de bewoners van Assur en Babylon. Vandaar dat de groote handelsweg door het gebied der Filistijnen voerde. Van den Nijl komende trok men langs Pelusium, het Sirbonische moeras, Rhinocorura en Rafia door de wadi Gazze naar Gaza. Op deze stad liepen ook andere wegen uit, zooals die van Petra, waarlangs de voortbrengselen van Zuid-Arabië naar het noorden werden gevoerd. Voorbij Gaza boog de weg meer landwaarts in om het

1) LXX vertaalt dan ook Jes. 35, 37[24], 65[10] Saron door δρυμός.

stuifzand te vermijden en liep over Migdal Gad (el Medsjdel) naar Asdod. Daarna voerde hij, nog verder landwaarts in, over Ekron en Ramleh en vandaar naar Lydda en Antipatris naar de bergpassen, die toegang geven tot de vlakte van Megiddo. Op dezen hoofdweg liepen natuurlijk andere wegen uit, die van de bergen kwamen, zooals die, welke over Beit-Dsjibrin heen naar Hebron voerde, of noordelijker langs Beth-Sjemes door de wadi es-Sarar naar Jeruzalem.

Over hun gebied vinden we een bepaalde aanwijzing in Joz. 13^{2-4a}: „alle landstreken der Filistijnen met het gansche gebied der Gesjurieten, van den stroom vóór Egypte tot aan het gebied van Ekron ten noorden geldt voor kanaänitisch; de vijf vorsten der Filistijnen van Gaza, Asdod, Askalon, Gath en Ekron, en de Avvieten in het zuiden.” Derhalve wordt de zuidgrens van hun gebied gevormd door dat riviertje, dat Gen. 15^{18}, Num. 34^{5} en elders „beek van Egypte”, Amos 6^{14} „beek der steppe” en Joz. 13^{3}, 1 Kron. 13^{5} Sjichoor (waarschijnlijk: de zwarte) heet en in zee valt, waar de egyptische kustlijn in noord-oostelijke richting ombuigt [1]). Ekron en de tegenwoordige nahr Rubin, waarin we den nachal Sjorek van Richt. 16^{4} hebben te zien, vormden den noordgrens.

Het zuidelijke gedeelte van hun gebied, 1 Sam. 30^{14} Naegeb ha-kᵉrethi genoemd, vertoont geheel en al het karakter van een steppe, slechts hier en daar afgewisseld door enkele vruchtbare gedeelten, waaronder het drie uur ten zuiden van Gaza gelegen Gerar (nu Umm Dsjerar).

Ten noorden echter der wadi Sjeriah vinden we het eigenlijke Filistijnenland, een vruchtbare kuststrook van Gaza tot Jabne, bekend onder den naam Choof ha-jâm (zeestrand), Dt. 1^{7}, Joz. 9^{1}, of soms ook Sjefela (laagte), Joz. 11^{16}, Jer. 32^{44}, 33^{13}, welke zich ten noorden van Joppe voortzet in de vlakte van Saron en naar het oosten overgaat in de ʾesjedoth of hellingen, Joz. 10^{40}, 12^{8}. Kort voor onze jaartelling heette de geheele zeevlakte ten Z. van Lydda Daroma, gevormd naar דרום, zuiden, vgl.

1) Dat is de tegenwoordige wadi el-ʿArisj en niet de door Esarhaddon genoemde nachal Musri, dien Winckler (KAT^{3}, blz. 147 v.) zoekt in de nabijheid van het oude Rafia. Trouwens, reeds LXX op Jes. 27^{12} identifieert het met Rhinocorura = el ʿArisj; vgl. Quarterly Statements 1886, bl. 171 vv.

Ez. 40^{24}, Pred. 1^{6}. Nog later werd hieronder ook begrepen de geheele streek tusschen Gaza en de Doode zee, zoodat ook de Sjefela en het geheele Naegeb hieronder waren opgenomen.

De hoofdplaatsen zijn de bekende vijf steden Gaza, Askalon, Asdod, Gath en Ekron. Van drie dezer is de juiste ligging nog met zekerheid op te geven.

Het zuidelijkst ligt Gaza (עַזָּה, *Γαζα*; egypt. Ga-za-tu; ass. Cha-zi-ti, Cha-[az]-za-at-tu; door Herodotus (III 5) waarschijnlijk *Καδυτίς* genoemd) aan een kruispunt van den egyptisch-syrischen handelsweg. Tegenwoordig draagt het den naam el-Ghazze. De streek zelve is waterrijk, waardoor hier een buitengewoon rijke plantengroei heerscht. Nu nog vinden we ten N. O. der stad een groot olijvenbosch. Terecht is deze stad de zuidelijke tegenhanger van Damaskus genoemd. Aan den rand der woestijn gelegen, is ze een haven voor de wildernis en een markt voor de nomaden. „Gelijk Damaskus de eerste groote syrische pleisterplaats was aan gene zijde van de woestijn, als men uit Assyrië kwam, zoo is Gaza de natuurlijke voorpost aan deze zijde der woestijn" 1), als men van Egypte noordwaarts gaat. Nog heden ten dage komen de Bedouienen 200 mijlen ver naar de bazars om hier kleedingstukken, wapens en aardewerk te koopen. De tegenwoordige stad ligt op een ± 30 M. hoogen heuvel, 3 à 4 K. M. van de kust. Al klimmen de nog zichtbare overblijfselen van oude gebouwen niet hooger dan de middeleeuwen op, toch blijkt uit resten, die men onder de stad vindt, dat ze staat ter plaatse, waar in 61 v. Chr. Gabinius „Nieuw Gaza" bouwde. „Oud-Gaza", dat eens door Alexander den Groote werd belegerd en in 96. v. Chr. door Alexander Jannai werd verwoest, schijnt iets noordelijker gelegen te hebben.

De herinnering aan de oude havenstad Majumas blijft nog bewaard in den naam van een poort, bab el-maimas. Constantijn de Groote verhief dat stadsdeel tot een zelfstandige plaats onder den naam Constantia, maar Julianus voegde het onder den ouden naam weer bij Gaza.

Ongeveer twintig K.M. noordelijker lag Askalon (אשְׁקְלוֹן, *Ασκαλων*; egypt. 'Askelna; ass. Isj-ka-lu-na, Isj-ka-al-lu-na 2)).

1) G. A. Smith, bl. 160.

2) Eigenaardig, dat de Egyptenaren altijd met s uitspraken; Israëlieten en verdere Semieten daartegen met sj.

Gewoonlijk neemt men aan, dat ze vlak aan zee lag (vgl. Jer. 47[7]). Maar hiertegenover staat, dat Jozefus Askalon nergens een zeestad noemt, zooals bv. Joppe en Dor; voorts dat in de acta van het Concilie van Konstantinopel van 536 niet alleen sprake is van een bisschop van Askalon maar ook van een bisschop van de Majumas of havenstad, en eindelijk dat Antoninus Martyr in 570 duidelijk onderscheid maakt tusschen de zeestad en de landstad, evenals Benjamin van Tudela in 1160. Nu zegt Jozefus 1) alleen, dat Askalon, „een zeer oude stad", „520 stadiën van Jeruzalem" aflag. Maar dit cijfer kan onmogelijk juist zijn. Immers de haven van Jamnia ligt 2) slechts „240" (in werkelijkheid ongeveer 300) stadiën van Jeruzalem. Dit cijfer is dus zeker 120 stadiën te hoog en kan derhalve niets bewijzen. Ook uit de overige plaatsen, waar van Askalon sprake is 3), is niets op te maken, want ook wanneer Jozefus 4) zegt, dat Herodus, „te Laodicea, eene zeestad, waterleidingen en te Askalon baden, fonteinen en schoone zuilenrijen deed maken", dan mag men „eene zeestad" niet ook op Askalon betrekken. Het is intusschen mogelijk, dat de stad zich ver landwaarts-in heeft uitgebreid en dat ook hier hetzelfde is geschied als in Gaza: dat de havenstad, die oorspronkelijk één burgerlijke gemeente uitmaakte met de landstad, hiervan later is losgemaakt, hetzij dan omdat ook hier evenals in Gaza de oude burgerij der landstad meerdere gehechtheid betoonde aan haar ouden godsdienst dan de meer gemengde bevolking der havenstad, hetzij ook omdat beider belangen zoover uiteenliepen, dat scheiding noodig was. Zoo laat het zich verklaren, dat een synodaal schrijven uit den jare 536 zoowel door den bisschop van Askalon als door dien van Majumas Askalon onderteekend is. In ieder geval was het oude Askalon heel wat grooter dan de stad was gedurende de kruistochten, toen het weinig meer was dan een vesting. Dat blijkt duidelijk uit de ruïnen van groote gebouwen, die ver landwaarts in liggen 5).

1) Bell. Jud. III 2, 1.

2) 2 Makk. 12[9].

3) 1 Makk. 10[86], 11[60], Bell. Jud. I 21, 11, II 6, 3, II 18, 1, III 2, 12.

4) Bell. Jud. I 21, 11.

5) vgl. Guérin, Judée II, bl. 153-171; Guthe in ZDPV II, bl. 164 vv. en in Kurzes Bibelwörterb., bl. 47.

Het is een rotsachtig amfitheater in den lagen oever der kust, waar nu nog sporen van een dok te vinden zijn, maar waar de kleine haven weinig schuilplaats bood. De streek zelve is waterrijk; vandaar dat ook nu nog palmboomen, wijnstokken en sycomoren zich allerwege verheffen, terwijl meer naar het oosten korenvelden en tabaksplantingen zich uitbreiden.

Halverwege tusschen Gaza en Joppe, op ruim vijf kilometer van de zeekust houdt een, wel op een boschrijken en mooien heuvel gelegen maar overigens zeer armzalig, dorpje de herinnering levendig aan de stad Asdod (אשדוד, *Άζωτος*; ass. Asj-du-du [di]), die eens zulk een gewichtige rol speelde onder de Filistijnen, in Herodotus' dagen „een groote stad van Syrië" (II 157, 3). Ook hier moet onderscheiden worden tusschen een Asdod-binnen (het tegenwoordige Esdud) en -buiten (waarschijnlijk Minet el-Kalʿa). Vandaar dan ook, dat Jozefus ze nu eens onder de zeesteden, dan weer onder de landsteden noemt 1). Misschien was reeds in Sargons dagen de havenstad zeer belangrijk en laat het zich daaruit verklaren, dat juist in Asdod zulk een sterke egyptische partij, die der Cha-at-tí, bestond. Dan heeft Delitzsch 2) gelijk, wanneer hij Asdudimmu, waarvan Sargon in zijn overwinningsbericht melding maakt, verklaart als אשדוד הים. Nu nog kan men zien, dat deze stad eens een sterke vesting moet geweest zijn. De streek is goed van water voorzien en de berg, aan welks voet zich het tegenwoordig dorpje uitstrekt, beheerscht den mond van de breedste en vruchtbaarste wadi van Filistea, de wadi es-Sarar. Oudtijds was hier het halfweg-station op den grooten handelsweg tusschen Gaza en Joppe, terwijl tevens van hieruit een andere landwaarts-in ging naar Ekron en Ramleh.

Over de ligging van Gath (גת, *Γεθ*; Joz. *Γιττα*; egypt. Kn-tu; Amarna-brieven Gimti en Ginti) was men al vroeg in het onzekere. Dat komt omdat deze stad reeds vroegtijdig is verwoest. Amos 6[2] v. wijst reeds op hare verwoesting door Assyrië als op eene waarschuwing, dat Samaria nu volgen moest. Sinds is er van Gath geen sprake meer: noch in de jongere gedeelten van het O. T., noch in het N. T., noch in de boeken der Makkabeën of bij Jozefus wordt ze vermeld. Vandaar dat Hieronymus het nu

1) Antt. XIV 4, 4; Bell. Jud. I 7, 7; Antt. XIII 15, 4.

2) Paradies, bl. 290.

eens tusschen Eleutheropolis (het huidige Beit-Dsjibrin) en Gaza, dan weer vlak bij Asdod zoekt. Eusebius 1) plaatst het vijf romeinsche mijlen, d. i. $7^1/_2$ K.M. ten noorden van Eleutheropolis. Daarmede bedoelt hij intusschen noch Tell es-Safi, noch Tell Zakarja, maar Kefr Dsikrin, waar nog vele overblijfselen van vroegere cultuur : cisternen, bronnen en onderaardsche gangen te vinden zijn. Jozefus 2) zoekt het in het stamgebied van Dan en verbindt het met Jabne. Ook de kruisvaarders houden het voor identisch met Jabne.

Gaan we nu de verschillende plaatsen na, waar van Gath sprake is, dan blijkt ons in de eerste plaats, dat het landwaarts-in lag, zeer dicht bij het israëlitische gebied. Dit wordt duidelijk uit 1 Sam. 5^8: toen de ark uit Asdod was weggehaald, werd zij rondom, d. i. landwaarts-in naar Gath gebracht. Deze stad kwam bovendien het meest met Israël in aanraking en hare inwoners ondergingen het sterkst diens invloed, waarom juist hier de saeren het eerst koning wordt genoemd. Ditzelfde schijnt ook te volgen uit 2 Kron. 11^8, waar Rehabeam de stad versterkt als voorpost tegen de Filistijnen. Vandaar dat bijna alle schrijvers Gath hebben gezocht tusschen de bergen van de Sjefela, hetzij dan bij Kefr Dsikrin of bij Deir Dubban of ook bij Beit-Dsjibrin. Zij nu, die het vlak bij Asdod plaatsen, hebben voor deze opvatting grond gezocht in hetgeen 1 Sam. 5 verhaald wordt over den tocht der ark door het land der Filistijnen, die van Asdod naar Gath en vandaar naar Ekron werd gevoerd. Ten onrechte echter, wijl alles er op wijst, dat Gath en Ekron gekozen werden, niet zoozeer met het oog op hunne ligging als wel omdat daar geen Dagontempel was. Voorts wezen ze op 1 Sam. 17^{52}; maar het komt mij waarschijnlijk voor, dat hier veeleer het tegenovergestelde geconcludeerd kan worden en dat de zin dezer woorden is, dat bij Sjaäraim de vluchtende Filistijnen in twee hoopen uiteenstoven, waarvan de een zich naar het Z.W., naar Gath richtte, de andere naar het N.W., naar Ekron 3).

In de derde plaats beroepen de voorstanders van een noordelijker ligging van Gath zich op 2 Kron. 26^6, waar deze plaats

1) Onomasticon 244, 127.
2) Antt. V 1, 22.
3) vgl. Driver, Notes on the hebr. text of the B. of Samuel, bl. 114.

tegelijk met Jabne en Asdod genoemd wordt. Maar uit niets blijkt, dat de schrijver hier in geografische volgorde de steden heeft opgenoemd. Anders zou hij er toch waarlijk niet op hebben laten volgen: „en hij bouwde steden in het gebied van Asdod en onder de Filistijnen". Bovendien blijkt uit vs. 7 — „God hielp hem tegen de Filistijnen, tegen de Arabieren, die in Gur-Baäl woonden, en tegen de Maonieten" — dat Uzzia bij die gelegenheid ook het zuiden heeft getuchtigd. Deze plaats zou dus hoogstens iets kunnen bewijzen, als van andere zijde reeds iets vaststond omtrent de ligging van Gath [1]).

Voor de opvatting, dat we Gath tusschen Eleutheropolis en Gaza zullen hebben te zoeken, pleit ook de overweging, dat het blijkens 1 Sam. 27 niet heel ver van Siklag kan gelegen hebben, dat zelf naar Joz. 19^{5}, 1 Sam $30^{9,\,26}$, 1 Kron. 4^{30}, Neh. 11^{28} tamelijk zuidelijk moet gelegen hebben, daar het genoemd wordt in nauw verband met Horma en Berseba. Het is toch inderdaad al heel onwaarschijnlijk, dat deze stad van Gath afhankelijk zou geweest zijn, indien dit ten westen van Socho en Azeka had gelegen of zelfs nog noordelijker. Want al moge we nu sinds *Dr. Petrie* [2]) Siklag ook niet meer identifieeren met Tell el-Hasi, dat in een rechte lijn tusschen Gaza en Hebron ligt, toch moet het in de buurt van Beit-Dsjibrin gezocht worden. En bovendien: Moresjet Gath, Micha 1^{14} v., dat blijkbaar evenzoo tot Gath behoord heeft en van het gelijknamige maar *niet* tot Gath behoorende Maresja door deze bijvoeging wordt onderscheiden, moet eveneens dicht bij Beit-Dsjibrin gezocht [3]).

Een en ander wijst dus op een zuidelijker ligging, wat nog zijdelings wordt gesteund door 1 Sam. 7^{14} „van Ekron af tot Gath toe", zoowel als door 17^{52}.

Is deze opvatting juist, dan wordt het duidelijk, waarom Achis David juist in Siklag plaatste: daardoor werd hij een voor-

---

1) Het Gath, waarvan 1 Kron. 7^{21} en 8^{13} sprake is en vanwaar men gemakkelijk naar Ajalon en de hoogten van Efraïm komen kon, is meer bekend onder den naam van Gath-Rimmon, dat aan den kant van Joppe lag. 2 Kron. 11^{6} vv. kan hier niet helpen, omdat de schrijver ook hier de steden niet in bepaalde geografische volgorde noemt.

2) Vgl. W. M. Flinders Petrie: „Tell el-Hesy (Lachish)", Palestine Exploration Fund, 1891.

3) G. A. Smith, bl. 210, identifieert beide.

post tegen de telkens binnendringende Bedouienen; maar anderzijds ook kon Achis, wiens stad dichter bij de grens van Juda lag, gemakkelijker, naar hij meende, een oog houden op Davids betrekkingen met zijne stamgenooten.

Al zijn er nu geen bijzondere aanwijzingen meer van te geven, toch is het niet onwaarschijnlijk, dat Ekron (עֶקְרוֹן, *Ἀκκαρων*; ass. Am-gar-ru-na) moet gezocht worden bij het tegenwoordige Akir; derhalve vlak ten N. van den tegenwoordigen nahr Rubin. Dit wordt ook bevestigd door Joz. 13^3, 15^{10} v. en door 1 Sam. 6^{7-17}: de tocht der ark van Ekron naar Bethsjemes. De stad had het dubbele geluk van het bezit van een allerwege bekend heiligdom, dat van Baäl-Zebub (vgl. 2 Kon. 1^2) en van een markt aan een goeden handelsweg. Ze ligt aan de noordelijke grens van Filistea in het dal van Sjorek, waar een bergpas naar de lage bergen van Ramleh voert.

Reeds de ligging wijst er op, dat onder deze steden Gaza steeds de belangrijkste rol moet gespeeld hebben. Immers het lag aan den grooten verkeersweg naar het noorden, waar deze gesneden wordt door die, welke over Elat uit Arabië komt. Ook uit een militair oogpunt was de stad van groot belang. Het is onmogelijk met een leger van Egypte uit Kanaän binnen te rukken, als men Gaza niet in zijn macht heeft. Men kan niet acht dagen lang door het mulle woestijnzand trekken zonder de zekerheid in Gaza welwillend ontvangen te zullen worden. Vandaar dan ook, dat het reeds vroeg door de Egyptenaren werd beschouwd als eene zeer geschikte voorpost tegen Kanaän en de noordelijk wonende stammen en het bezit van die stad door hen op hoogen prijs werd gesteld.

Zoo vinden we van Gaza reeds melding gemaakt door Thotmes III. Hier, in „de stad die de heerscher bezette, Gazatu" rustte hij met zijn gansche leger. Blijkbaar heeft de stad niet den minsten tegenstand geboden. Hier viert hij den jaardag zijner kroning en wijdt het 24ste jaar zijner regeering in met feesten ter eere van zijn „vader" Amon. Ook is ér in de Amarnabrieven van Gaza melding gemaakt door den gouverneur Jabitiri, die behalve van Gaza ook meester was van Japu (Joppe).

Sinds is het waarschijnlijk aan de Egyptenaren tribuut-

plichtig gebleven, maar na het verzwakken van het rijk onder Merenptah II onafhankelijk geworden, totdat Ramses III het weer voor eenigen tijd onder egyptische suzereiniteit brengt. Na diens dood echter had het zeggenschap van Egypte over Kanaän voor langen tijd uit en het gelukt eerst aan koning Sjisjak (1 Kon. 15[25] v.) blijkens een lijst op een zuidelijken muur van den tempel van Karnak Gaza tijdelijk weer onder zijn macht te brengen (939). Uit dezen zelfden tijd dateert een mineesche inscriptie 1), waarin Gaza als belangrijk handelsstation genoemd wordt. Een voorname rol speelt het in de dagen van Tiglath Pileser III (745—727) onder Chanunu (Hanno, חנון; vgl. 2 Sam. 10[1], 1 Kron. 19[2]) die met Damaskus en Samaria tegen Achaz samenspande en daarom naar Egypte moest vluchten bij de nadering van het assyrische leger. Misschien mag zelfs met *Sayce* 2) uit het feit, dat Gaza hier alleen genoemd wordt, geconcludeerd worden, dat het toen de hegemonie had over de andere steden, want het had toen evenzeer betrekkingen met Idibi'il, een door Tiglath Pileser aangestelden stadhouder over Musri 3). Ook Sargon (722—705) spreekt van een Chanunu van Gaza, misschien wel dezelfde als de door Tiglath Pileser bedoelde. Sanherib (705—681) noemt een zekeren Silbel van Gaza als een der koningen, die eenige stukken van het rijk van Hizkia krijgen als belooning hunner trouw.

In de perzische periode is Gaza de grootste stad in Palestina, wat waarschijnlijk mede een gevolg is van het voortdurend toevloeien van nieuwe arabische kolonisten, waardoor de oude handelsgeest bleef gevoed. In Alexanders tijd wordt de stad opnieuw door kolonisten uit den omtrek bevolkt. Vandaar dan ook, dat, hoewel de stad „een grieksche" kan genoemd worden, de taal der inwoners toch de arameesche bleef. Ze verzet zich vijf maanden lang tegen Alexander (332) en eerst de ontzaglijkste belegerings-werktuigen kunnen haar tegenstand breken 4). Ook onder de Ptolemeën en Seleuciden bleef Gaza

1) Glaser 1083; vgl. Hommel, Altisr. Ueberl., bl. 252 „ten dage toen hij (wierook-) handel dreef met Egypte, Gaza en Asjur".

2) Higher Criticism, bl. 467 v.

3) Weber, Arabien vor dem Islam, bl. 28.

4) Arrianus, Alexander, II 26 v., Q. Curtius, IV 6, 7.

een vesting van het hoogste gewicht. Als zoodanig wordt ze ook vermeld in de geschiedenis van Jonathan den Makkabeër (1 Makk. 11^{61} v.). Alexander Jannai maakt ze na een langdurig beleg met den grond gelijk [1]), maar Gabinius, de proconsul van Syrië, herbouwt de stad [2]). Augustus voegt Gaza bij Herodes' gebied [3]), maar na diens dood maakt de stad weer deel uit van de provincie Syrië [4]). Gedurende den grooten opstand wordt ze door de Joden ingenomen en volgens Jozefus [5]) zelfs verwoest, wat echter eene niet geringe overdrijving is, want spoedig daarna vinden we weer munten der stad. Mela, een schrijver uit de dagen van keizer Claudius, noemt haar „eene groote en zeer versterkte stad".

Ook Askalon wordt in de Amarnabrieven genoemd als een der steden, aan wier bezit den Egyptenaren veel gelegen was. In een zevental brieven zet Jitia, de gouverneur, den toestand uiteen, terwijl Abd-chiba van Jeruzalem zich beklaagt, dat Askalon, Lachis en Gezer tegenover hem, den trouwen dienstknecht des konings, zeer vijandig zijn. De stad schijnt tegen Ramses II in opstand geweest te zijn, waarschijnlijk onder den invloed van nederlagen, elders door de Egyptenaren geleden. Volgens de voorstelling, die we op de muren van Karnak vinden, ligt Askelna, „de ellendige stad, welke Zijne Majesteit nam, toen zij opstond", op eene hoogte. De soldaten van den Farao beklimmen de muren op ladders en slaan de poorten met bijlen in. Van een tweeden opstand der stad maakt Merenptah in zijn beroemde Israël-inscriptie melding, wat misschien in verband staat met de herhaalde invallen der „zeevolken" in zijne dagen. In het laatste gedeelte der 12de eeuw is een „rex Ascaloniorum" in oorlog met Sidon, welks vloot hij vernietigt. In de Keilinschriften komt de stad voor onder den naam Isjkaluna, waarover in de dagen van Tiglath-Pileser III een zekere Mitinti regeert, die met Achaz van Juda en Kozmalak van Edom tribuut zendt, maar toch waarschijnlijk (de tekst is hier sterk corrupt) met vele gevangenen wordt weggevoerd. Sanherib spreekt van Zidka als koning van Askalon. Deze had blijkbaar groote macht over de omliggende steden. Immers de assyrische koning zegt terzelfder plaatse: „ik rukte op tegen

1) Antt. XIII 13, 3. 2) Antt. XIV 5, 3. 3) Antt. XV 7, 3. 4) Antt. XVII 11, 4. 5) Bell. Jud. II 18, 1.

Beth-Dagon, Joppe, Bene-Barak, Azuri, de steden van Sidka, die zich niet aan mij onderworpen hadden, nam ze in, voerde hun gevangenen weg". Die groote macht maakte hem overmoedig; vandaar dat hij zich niet dadelijk onder het juk van Sanherib gebogen had. Maar deze voerde zijne goden, schatten en familieleden weg naar Assyrië en stelde in zijn plaats aan „Sarludari, den zoon van Rukibtu, hun vroegeren koning". Esarhaddon (681—668) heeft opnieuw tegen Askalon te strijden, waar wederom een koning met name Mitinti regeert, die ook onder Assurbanipal wordt vermeld. Na Alexander den Groote viert ook hier het Hellenisme zijn triomfen. Blijkbaar waren echter de bewoners zeer vredelievend van aard, of wel ze waren verstandiger dan die der andere filistijnsche steden. In ieder geval, ze bieden noch Jonathan noch Alexander Jannai weerstand, maar openen de poorten der stad (1 Makk. 10^{86}, 11^{60}). Of Askalon de geboortestad van Herodes is geweest, is nog niet zoo zeker als *Smith* het doet voorkomen 1). Vast staat echter, dat de stad veel aan hem te danken heeft gehad en dat hij haar met prachtige badinrichtingen en zuilenrijen heeft versierd 2). Na zijn dood kwam de stad aan Salome, die ze in haar testament aan Livia vermaakte 3). Bij den grooten opstand tegen Rome had ook Askalon van de aanvallen der Joden te lijden. Eerst werd het „tot den grond toe verbrand"; maar desondanks was het in staat tweemaal een vijandelijken aanval af te slaan 4). In dezen tijd was het een centrum van hellenistische wetenschap en kunst en werden een filosoof als Antiochus en een grammaticus als Ptolemeüs met eere genoemd.

In den tijd waarover de Amarnabrieven ons inlichten, heeft Asdod klaarblijkelijk nog geen belangrijke rol gespeeld. Vandaar dat het daar niet genoemd wordt, terwijl daarentegen wel melding gemaakt wordt van Tumurka, een stad, die blijkbaar tusschen Gaza en Askalon heeft gelegen en misschien moet geidentifieerd met Tumrah 5). Blijkens Joz. 15^{46} tot Juda gerekend, heeft het er nooit toe behoord, behalve een korten tijd onder

1) Enc. Bibl. I, 334.
2) Jozefus, Bell. Jud. I 21, 11.
3) Jozefus, Antt. XVII 11, 5; XVIII 2, 2; Bell. Jud. II 6, 3; 9, 1.
4) Jozefus, Bell. Jud. II 18, 1; III 2, 12.
5) Flinders Petrie, a. w. bl. 183.

Uzzia, die de muren der stad sloopt en „steden" bouwt in haar gebied (2 Kron. 26[6]). Hierheen werd de ark in Dagons tempel gebracht. Amos (1[8]) beschuldigt Asdod, dat het in verbond met de andere steden razzia's houdt op judeesch gebied en geheele bevolkingen in slavernij heeft weggevoerd. Elders (3[9]) spreekt hij van haar op eene wijze, die doet zien welk een belangrijke plaats zij in die dagen innam 1).

Hoewel niet vermeld door Tiglath-Pileser III, heeft de stad toch ongetwijfeld evenzeer als de andere de gevolgen ondervonden van diens tocht naar Fenicië en Filistea.

In Sargons dagen regeert hier Azuri, die wegens poging tot opstand vervangen wordt door zijn broeder Achimiti. Maar deze wordt door de anti-assyrische partij, die sterk voeling hield met Egypte, verdreven en vervangen door Jamani (Javani ?). Bij de nadering echter van het assyrische leger onder den Tartan (vgl. Jes. 20[1]) vlucht hij naar Egypte, maar wordt verraderlijk door den Farao uitgeleverd. Asdod, eerst tot provincie gemaakt, krijgt echter spoedig weer haar eigen koning. Zoo spreekt Sanherib van Mitinti, koning van Asdod, als een dergenen, die hem tribuut brengen en wien hij als bewijs zijner gunst eenige steden van Hizkia's rijk geeft. Esarhaddon noemt Achimilki als koning van Asdod. De assyrische koningen hebben vooral op Asdod het stelsel toegepast om gezinnen uit zooveel mogelijk onderscheidene stammen tot een kolonie te vereenigen. Vandaar dan ook dat sinds dien tijd de ממזר, mamzeer, genoemd wordt als hoofddeel der bevolking en juist deze stad ook in eenigszins latere periode in nauwe verbinding bleef staan met de andere assyrische volksplantingen, zooals uit Nehemia blijkt. Een eeuw later wordt het door Psamtik I na eene zeer langdurige belegering (Herodotus, II 157, 3, spreekt zelfs van 29 jaar) door de Egyptenaren genomen, waarom Jeremia 25[20] spreekt van het „overschot van Asdod".

In de dagen na de Ballingschap zijn ook de inwoners van Asdod betrokken bij den strijd, dien de Joden tegen de Arabieren en Ammonieten hebben te voeren (Neh. 4[7]). Bij den grooten opstand onder de Makkabeën wordt Asdod door Joden geplunderd (1 Makk. 5[68]). Voor hare muren wordt Apollonius door

1) LXX leest hier אשור, maar ook Aq., Symm. en Theod. hebben met Mas. אשדוד.

Jonathan verslagen, waarna deze „Asdod en al hare steden" verbrandt met den „tempel van Dagon en allen die daarin gevlucht waren" (1 Makk. $10^{77 \text{ vv.}}$ vgl. 11^{4}). Judas en Johannes Hyrkanus, de zonen van Simon, verbranden verschillende „steden" van het district Asdod, nadat ze Cendebeüs bij Modim hebben verslagen (1 Makk. 16^{10}). Onder Alexander Jannai behoorde de stad tot Juda 1), maar door Pompejus wordt Asdod evenals de andere zeesteden „vrij" gemaakt en bij de provincie Syrië gevoegd 2). Blijkbaar is het onder Herodes weer met Juda hereenigd, want na diens dood wordt het met Jamnia aan Salome gegeven 3), die op haar beurt haar bezittingen aan keizerin Livia vermaakt 4).

Het is niet onwaarschijnlijk dat Gath reeds in de Amarnabrieven genoemd wordt, gelijk o. a. ook betoogd wordt door *Aug. Vogel* 5). Er is telkens sprake van Gimti, Ginti-Kirmil en Giti-Rimuna. Dat nu met dit laatste het bekende Gath-Rimmon van Joz. 19^{45} in de buurt van Joppe wordt bedoeld, staat wel vast. Maar wat hebben we onder Gimti te verstaan en is dat onderscheiden van Ginti-Kirmil? *Dr. Flinders Petrie* 6) ziet hierin twee plaatsen, waarvan hij Gimti halverwege tusschen Joppe en Jeruzalem zoekt, wijl het steeds in verband met Gezer en Keʿilah wordt genoemd in hun aanvallen op den jeruzalemschen koning Abd-chiba. Ginti-Kirmil wil hij identifieeren — hoewel niet zonder groote aarzeling! — met En-Gannim van Joz. 15^{34}, dat waarschijnlijk geïdentifieerd moet worden met het tegenwoordige Umm-Dsjina en in dat geval ten W. van Beth-Sjemes heeft gelegen. Nu is het juist dat we hier met twee verschillende plaatsen te doen te hebben, al hebben we die ook betrekkelijk dicht bij elkander te zoeken. Maar *Petrie's* poging gaat niet op. Want al wordt Ginti of Gimti slechts in verband met Gezer en Keʿilah genoemd — uit niets blijkt, dat ze vlak bij elkander lagen. Trouwens de afstand van Gath en Keʿilah is niet zoo groot. In ieder geval slaat

1) Jozefus, Antt. XIII 15, 4.

2) Jozefus, Bell. Jud. I 7, 7.

3) Jozefus, Antt. XVII 11, 3.

4) Jozefus, Antt. XVIII 2, 2.

5) Aug. Vogel, Der Fund von Tell-Amarna und die Bibel; Leipzig, Wollerman 1898; bl. 30.

6) a. w. bl. 168.

hetgeen we van dit Ginti weten volstrekt niet op een zoo obscure plaats als En-Gannim. Abd-chiba toch klaagt in zijne brieven herhaaldelijk over Milki-el en zijn schoonvader Tagi, die behalve Ginti ook nog andere steden onder zich hebben en blijkbaar tot zijne gevaarlijkste vijanden behooren 1). We hebben hier dus met eene belangrijke stad te doen, wat veeleer op het bekende Gath slaat. Trouwens, reeds Thotmes III maakt in zijne bekende lijst op de muren van Karnak melding van Gath en zijn district 2).

Eigenaardig, dat de stad in Jozua aan geen der israëlitische stammen wordt toegekend. Blijkens Joz. 11^{22} woonden hier Enakim. Volgens 1 Kron. 18^{1} (vgl. echter 1 Kon. 8^{1}) werd de stad door David bij Israël gevoegd. Rehabeam versterkte ze (2 Kron. 11^{8}), maar in de dagen van Uzzia althans behoorde ze weer tot het filistijnsche gebied, waarom deze haar muur afbrak (2 Kron. 26^{6}). Vijftig jaren vroeger was de stad door Hazaël tot operatie-basis gemaakt voor zijn tocht tegen Jeruzalem (2 Kon. 12^{17}). In de Keilinschriften wordt Gath slechts éénmaal vermeld. Sargon zegt, dat hij behalve Asdudu en Asdudimmu ook Gimtu (Gath) heeft ingenomen. In ieder geval heeft de stad al vroeg haar invloed verloren. In Amos' tijd lag Gath reeds in puin (6^{2}); vandaar dan ook dat de profeet er $1^{6,8}$ geen melding van maakt, evenmin als Jer. 25^{20}, Zef. 2^{4}, Zach. 9^{5} 3).

Ook Ekron wordt onder den naam Aqar door Thotmes III vermeld als door hem bezet. In de Keilinschriften komt het, gelijk *Schrader* 4) heeft aangetoond, voor onder den naam Amgarruna, waarbij S. zeer terecht aan Ἀκκαρων van LXX herinnert. Sanherib trekt tegen de stad op, omdat „de hooge ambtenaren, de grooten en het volk" „Padi hun koning, (zijn) bondgenoot en vazal in ijzeren boeien geslagen en aan Hiskia van Juda" overgeleverd hadden. We hebben hier blijkbaar te

1) Sayce, Early Israël, bl. 287 vv.; Carl Niebuhr, Die Amarna-zeit, bl. 23.

2) Sayce, Higher Criticism, bl. 336.

3) De uitdrukking „verkondigt het niet te Gath" is in Micha 1^{10} reeds tot een spreekwoord geworden en bewijst dus niets voor het voortbestaan der stad.

4) K A T^{1}, bl. 71 v.

doen met een door Egypte gesteunde poging om het assyrische juk af te werpen. Maar Sanherib neemt Ekron in, voert velen in ballingschap weg en stelt Padi weer tot zijn vazalvorst aan. Blijkbaar heeft deze les geholpen. In ieder geval vinden we in de dagen van Esarhaddon en Assurbanipal Ikausju (Achis) nog als vazal van Assur. Daarna is er eerst weer van Ekron sprake in de dagen van Jonathan den Makkabeër, aan wien de stad gegeven wordt door Alexander Balas als belooning voor de gewichtige diensten, hem bewezen tegenover Apollonius, den generaal van Demetrius II 1). Na de verwoesting van Jeruzalem vestigen zich hier tal van joden.

---

1) 1 Makk. 10^{89}, vgl. Jozefus, Antt. XIII 4, 4.

HOOFDSTUK III.

TAAL EN GODSDIENST.

De vraag naar de oorspronkelijke taal der Filistijnen is niet zoo gemakkelijk te beantwoorden, als laatstelijk nog door *Schwally* 1) werd verondersteld, die eenvoudig de eigennamen en stedennamen, zooals we die uit het O. T. en de Keilinschriften kennen, bij elkander las en verzekerde, dat ze er volkomen semitisch uitzien. De geschiedenis toch der semitische linguistiek is daar om te bewijzen, dat men dikwijls iets voor „semitisch" heeft aangezien wat het toch eigenlijk niet was. Maar gesteld al eens, dat inderdaad al die nomina propria zuiver semitisch waren, daarmede zou dan toch nog niet bewezen zijn, dat dan ook hun oorspronkelijke taal een loot van den semitischen taalstam is geweest. Immers, ook dan was de mogelijkheid nog niet uitgesloten, dat ze eerst later zulk een kanaänitisch dialect hebben aangenomen, zelfs al wisten we niets omtrent hun oorspronkelijk stamland. Er zijn toch voorbeelden genoeg, die bewijzen hoe een overwinnend volk, maar dat in cultuur lager staat dan de overwonnenen, geëindigd is met de landstaal over te nemen.

Evenmin is deze vraag beantwoord door er op te wijzen, hoe uit niets blijkt, dat eenig taalverschil den omgang met de omwonende volkeren belemmerde. Want al is het volkomen juist, dat van de dagen der Richteren af het verkeer met de israëlitische stammen blijkens de O. T. ische berichten ongehinderd plaats greep — de tijd, die ligt tusschen hun eerste optreden in Palestina en de Richterenperiode, is lang genoeg om het overnemen der landstaal mogelijk te maken.

Nu intusschen door ons voorgaand onderzoek als hoogstwaarschijnlijk kon worden vastgesteld, dat we het stamland der Filistijnen op Creta hebben te zoeken en tevens dat we hier

2) Z. f. w. Th. XXXIV, bl. 103—109.

niet met semieten te doen hebben, maar met een complex stammen van indogermaanschen huize, wordt de mogelijkheid, welke zooeven door mij werd gesteld, reeds a priori tot waarschijnlijkheid. Wanneer we dus iets aangaande hun oorspronkelijke taal willen weten, moeten we bij ons onderzoek ons niet tot die namen beperken, welke ons uit O. T. en Keilinschriften bekend zijn geworden, maar hebben we veeleer te onderzoeken wat we weten van de taal, die in de „myceensche" periode op Creta werd gesproken. Ongelukkig weten we hiervan nog bitter weinig. Hoogstens zijn we, dank zij de opgravingen van *Evans*, bekend geworden met het toen gebruikelijke schrift. Er zijn toch verschillende gemmen en steenen gevonden, die versierd zijn met eigenaardige teekens, welke niet maar versieringsmotieven kunnen zijn, maar inderdaad conventioneele schriftteekens, zij het ook van primitieven aard, moeten voorstellen. Een deel daarvan vinden we ook terug als egyptische hieroglyphen, maar andere zijn bepaald oorspronkelijk en van „egeesche" vinding. Zoo vinden we daar voorstellingen van bloemen, visschen, vogels, viervoetige dieren, lichaamsdeelen, schepen, huisraad, sterrebeelden en geometrische figuren. Omdat nu deze symbolen bijna uitsluitend vereenigd voorkomen in groepen van twee tot zeven, schijnen ze eene syllabarische waarde te hebben. Deze schriftteekens nu schijnen slechts in gebruik te zijn geweest bij de oorspronkelijke bewoners van Creta, die waarschijnlijk dezen minder ontwikkelden schriftvorm nog hebben gebruikt in een tijd, toen hun naburen reeds andere teekens hadden aangenomen. Men zou het dus met *Evans* 1) eteocretisch schrift kunnen noemen.

Maar hiernaast heeft zich intusschen nog een eenvoudiger stelsel ontwikkeld. Immers op de vondsten van Creta komt nog eene tweede categorie teekenen voor van lineaire en schijnbaar alfabetische vormen, die evenzeer dateeren na den tijd der 12de en 13de dynastie en waarvan sommige zelfs nog hooger opklimmen. Ook deze toonen treffende overeenkomst met de teekens van het myceensche schrift en met die, welke *Flinders Petrie* vond op vaatwerk van Kahun en Garob 2). En dat we ook hier te doen hebben met een schrift, dat den Filistijnen

1) I, bl. 362; II, bl. 393.

2) Evans I, bl. 348.

althans niet onbekend kan geweest zijn, blijkt uit het feit, dat volkomen dezelfde teekens door *Bliss* ontdekt zijn op vaatwerk, dat hij vond in de oudste lagen van Tell el-Hasi, het vroegere Lachis, en dat volgens hem nog achter 1500 teruggaat [1].

In de derde plaats is voor de studie dezer taal belangrijk de bekende inscriptie van Praesos, die, ofschoon geschreven met oud-grieksche karakters, eene niet grieksche taal vertegenwoordigt, welke intusschen evenmin semitisch schijnt te zijn. Nu is bekend, dat Praesos de voornaamste stad was der Eteocretes of echte Cretenzen, in welk volk we waarschijnlijk stamverwanten der Filistijnen hebben te zien. Misschien hebben we hier dus te doen met een geschrift in de moedertaal der Filistijnen. Jammer, dat het materiaal nog te gering is om nu reeds tot een vergelijkend onderzoek over te gaan. Misschien brengen echter voortgezette opgravingen op Creta meer helderheid [2].

Hoe schraal intusschen de oogst moge wezen, die een onderzoek opleverde naar de taal, welke in de myceensche periode op Creta werd gesproken, zooveel is dan toch in ieder geval wel gebleken, dat er geen spoor is van waarschijnlijkheid, als zoude hier semitisch zijn gesproken. Al is dit resultaat nu zuiver negatief, we mogen dit niet uit het oog verliezen, wanneer we nu verder ons onderzoek richten op de namen, die ons uit het O. T. en de Keilinschriften zijn overgeleverd.

Wat nu echter de groep namen betreft, die uit het O. T. tot ons zijn gekomen, dienen we in de eerste plaats de vraag te stellen, welke daarvan als filistijnsch mogen worden aangemerkt. En dan stuiten we vooral bij de stedennamen op de moeilijkheid, dat de juiste beteekenis daarvan gewoonlijk niet meer is na te gaan en dat niet meer met voldoende zekerheid kan worden aangetoond, of niet deze plaatsnamen door de Filistijnen van de oorspronkelijke bewoners des lands zijn overgenomen. In geen geval echter gaat het aan met *Schwally* ook Hebron, Debîr en ʿAnab daarbij op te nemen, want, al is het

1) Evans I, bl. 351, 361.

2) Zonder waarde schijnt mij te zijn een tooverformule van een medischen papyrus in het Britsche Museum, waarop de zin voorkomt: bezwering in ʻamu-taal, welke men Kaftiu noemt: santiukapupïvay'ayma entïtìrakà; Müller I, bl. 351; Pietschmann, Phönizier, bl. 256, noot.

juist dat de kinderen van Enak, hieruit verdreven, in Gaza, Gath en Asdod zijn gaan wonen (Joz. 11^{21} v.), daaruit mag toch niet worden geconcludeerd, dat dit ook filistijnsche steden zijn geweest. Evenmin mogen Beth-Kar 1 Sam. 7^{11}, Beth-Sje'an 1 Sam. 31^{10}, Kirjath-ʾArbaʿ Joz. 14^{15} of Kirjath-Sefer Joz. 15^{15} daartoe worden gerekend, al zullen ze ook wel eens in de handen der Filistijnen zijn geweest. Anders echter is het geval met de steden van de Pentapolis zelve: Beth-Dagon Joz. 15^{41}, Jabne, Gibbethon, Gerar, Asdod, Askalon, Ekron, Gaza, Gath en de twee, die er volgens *Schwally* minder semitisch uitzien, 'Elteke en Siklag. Hier staan we in ieder geval voor de mogelijkheid, dat deze stedennamen van filistijnschen oorsprong zijn. Maar waarschijnlijk komt mij dit niet voor. Immers, is het aan te nemen, dat de Filistijnen in dit allervruchtbaarste gedeelte der zeekust geen enkele stad vonden en dàt, terwijl hier een volk woonde, dat in cultuur zóover boven hen stond, dat zelfs hun goden min of meer door de overwinnaars werden overgenomen? Bovendien deze stedennamen komen in de egyptische inscripties reeds zoo vroeg voor, dat hun filistijnsche oorsprong al zeer onwaarschijnlijk wordt. Zoo is van Gaza en Ekron reeds sprake onder Thotmes III, terwijl Askalon en Gath 't eerst vermeld worden in de Amarna-brieven. Dat K-ru-ru van de lijst van Thotmes III Gerar zou zijn, is wel eens verondersteld, maar niet bewezen 1). Beth-Dagon wordt ook buiten het filistijnsche gebied gevonden in het Aser toegewezen gedeelte ten N. van den Karmel (Joz. 19^{27}) en is dus evenmin van filistijnschen oorsprong. Asdod en Jabne komen echter op de egyptische lijsten uit den tijd der 18de, 19de en 20ste dynastie niet voor, evenmin als ʾElteke en Siklag. Het is echter duidelijk, dat daaruit niets te concludeeren valt omtrent den oorsprong dezer steden. Hoogstens kan worden gezegd, dat de beide laatste stedennamen er al heel weinig semitisch uitzien.

In de tweede plaats dienen de persoonsnamen nauwkeurig onderzocht te worden, en dat temeer, wijl we weten hoe conservatief ieder volk juist in dit opzicht is, zoodat de waarschijnlijkheid groot is, dat we hier tal van namen zullen aantreffen, wier vorm duidelijk op niet-semitische afkomst wijst. Door het O. T. nu zijn de volgende persoonsnamen tot ons gekomen:

1) Müller I, bl. 159.

ʾAbimelech אבימלך Gen. 20 en 26, ʾAchuzzath אחזת Gen. 26[26], Pichol פיכל Gen. 21[22], Delila דלילה Richt. 16[4], Goliath גלית 1 Sam. 17[4], ʾIttai אתי 2 Sam. 15[19], Saf סף 2 Sam. 21[18], waarvoor in de par. pl. 1 Kron. 20[4] Sippai ספי voorkomt, Maoch מעוך 1 Sam. 27[2], wiens naam 1 Kon. 2[39] als Maächa is overgeleverd. Afzonderlijk dient besproken te worden de bekende koningsnaam ʾAchis אכיש, omdat het de vraag is, of deze naam wel juist is overgeleverd. Merkwaardig toch is, dat LXX steeds *Ἄγχους* transscribeert; voorts dat Esarhaddon melding maakt van I-ka-usju van Ekron 1), en ten slotte dat in den Londenschen Schooltafel N⁰. 5647 sprake is van een zekeren Ekâsjo. Dit alles geeft in ieder geval eene hooge mate van waarschijnlijkheid aan *Müller's* conclusie 2), dat de oorspronkelijke naam dus אכוש was 3).

Uit de Keilinschriften zijn ons overgeleverd de volgende namen: Chanunu חנון, welken naam we ook bij het ammonitische koningshuis aantreffen, 2 Sam. 10[1], 1 Kron. 19[2]; Isjmi-bil ישמעבל, wat zeer sterk herinnert aan Isma-el ישמעאל Gen. 16[11]; ʿAzuri עזור, tenzij ʿAzzur עזור moet ondersteld, vgl. Jer. 28[1], Ez. 11[1], Neh. 10[18]; ʾAchimiti אחימת, Mitinti מתנתי, misschien vervormd uit Mattanja מתניה, vgl. 2 Kon. 24[17]; Numilku, waarschijnlijk נעם מלך, waarmede moet vergeleken worden ʾEl-naʿam אל נעם 1 Kron. 11[46]; Padii פדיה, vgl. Peda-ja 2 Kon. 23[36] e. e.; ʾItu-uzu אתו עז vgl. ʾItti-el; Siidkaa צדקה, wat sterk aan Sedekia צדקיה Jer. 27[12] e. e. herinnert; Rukibtu, waarmede Rechab רכב van Neh. 3[14] e. e. te vergelijken is; ʾAchimilku אחימלך, vgl. ʾAchimelech 1 Sam. 21[2] e. e.; Silbil צל בעל vgl. Sili-Isjtar, welke laatste naam gevonden wordt op de contract-tafeltjes der Chammurabi-dynastie 4). Voorts Ikasjamsju, waarvan het tweede lid שמש bevat. Het eerste lid is waarschijnlijk de in hebreeuwsche en fenicische

1) K A T³, bl. 473.

2) I, bl. 389, noot; II, bl. 9.

3) Den beruchten ישבי (ו) בנב 2 Sam. 21[16] noem ik natuurlijk niet, omdat dit onmogelijk een naam kan zijn en de plaats zoo wanhopig corrupt is, dat iedere poging tot verbetering mislukken moet.

4) Hommel, Altisr. Ueberl., bl. 142.

eigennamen voorkomende variant I[אִי] van Ja, vgl. I-zebel, I-thamar, I-ᶜezer. Dan zou de naam dus zijn אִיכשׁמשׁ „Ja is gelijk Sjamasj". Sarludari, de naam van een koning van Askalon uit den tijd van Sanherib, is blijkbaar door dien vorst aangenomen ter eere van zijn assyrischen heer en herinnert zeer sterk aan Billudari 1).

Uit eene mineesche tempeloorkonde zijn bovendien nog bekend geworden de namen van twee slavinnen uit Gaza, welke aan de godheid gewijd waren: Abi-hail אֲבִיגַיִל Abigail 1 Sam. 25[3] en Abi-ᶜaddana, waarvan het tweede deel een qittelvorm vertegenwoordigt van עדן, dat in het O. T. slechts in Hithq. voorkomt, zoodat de naam אביעדן dus beteekent: mijn vader verlustigt, vgl. Jo-ᶜaddan יְהוֹעַדָּן 2 Kon. 14[2] 2).

Wanneer we nu deze beide groepen persoonsnamen, die van het O. T. eenerzijds en die der Keilinschriften en der mineesche inscriptie anderzijds aandachtig beschouwen, dan treft ons tusschen beide een merkwaardig verschil. Voor die der laatste vinden we voor tien op de veertien zuiver hebreeuwsche parallelen, terwijl ook de vier overige ongetwijfeld semitisch zijn. Dat is echter niet het geval bij die, welke ons in het O. T. zijn overgeleverd. Wanneer we toch voor dezen groep afzien van Abimelech, zijn ze alle niet alleen zonder israëlitische, maar zelfs zonder semitische parallel, met uitzondering misschien van Achuzzath en Goliath. Deze beide namen kunnen semitisch zijn. Immers een van Sauls voorvaderen heet Bekorath, 1 Sam. 9[1], en Tibni was de zoon van Ginath, 1 Kon. 16[21] 3). Maar zeker is ook dit niet, want ook dan nog spotten ze met iedere poging tot verklaring van den naam, terwijl bovendien het elders voorkomen van namen als Ἀλυ-άττης, Kili-tisup, Gilu-chipa e. a. 4) tot voorzichtigheid maant. De andere namen bieden echter zelfs geen parallel en zijn zeker niet-semitisch. Nu liggen tusschen Achis ben Maächa, den

1) K A T[1], bl. 73.

2) Hommel, Altisr. Ueberl., bl. 321.

3) Niet in aanmerking komen hier Bazemath Gen. 26[34], 1 Kon. 4[15], Machalath Gen. 28[9], 2 Kron. 11[18], Tafath 1 Kon. 4[11], wijl dit namen zijn van vrouwen; evenmin Genubath 1 Kon. 11[20] en Rifath Gen. 10[3]; vgl. König, Lehrgeb. II 1, bl. 424.

4) Hommel, Grundriss, bl. 28.

laatsten Filistijn, die in het O. T. vermeld wordt (1 Kon. 2^{39}) en Chanunu, den eerste van wien de Keilinschriften spreken, ongeveer 200 jaar. Blijkbaar heeft dus in deze twee eeuwen de volkomen semitiseering der Filistijnen, ook in de eigennamen onder hen in gebruik, haar beslag gekregen.

Tot die oorspronkelijke taal der Filistijnen behoorde ongetwijfeld ook hun vorstentitel saeren, סרן, welke terecht door *Klostermann* 1) in verband is gebracht met τύραννος, waardoor het ook door Targum en Pesjito wordt vertaald. Wel hebben *Gesenius* en *Fürst* in hunne lexica getracht dit woord af te leiden van den wortel סרן, waarvan סֶרֶן wagenas is gevormd; maar ondanks de z.g. arabische bewijzen, die daarvoor bijgehaald zijn, kan dit onmogelijk juist zijn. Een vorstentitel kan nu eenmaal geen metafoor zijn van een wagenas! 2) Intusschen zien we ook saeren langzamerhand verdwijnen. In de davidische periode heet die van Gath reeds maelek, koning, welke naam in de dagen van Jeremia reeds voor alle andere vorsten is doorgedrongen. Ook hier dus eene duidelijk waarneembare semitiseering!

Renan 3) rekende tot de oud-filistijnsche taal ook eenige woorden, die dan al zeer vroeg in het Hebreeuwsch moeten zijn overgenomen, zooals mekera מכרה Gen. 49^{5} = μάχαιρα, pilaegesj פלגש of פילגש = παλλακίς pellex, lisjcha לשכה = λέσχη. Maar dit is nog zeer onzeker. Zoo kan b.v. מכרה zeer wel van כרר = כרה worden afgeleid, zooals מְאֵרָה van ארר en מְגֵרָה van גרר 4). Of ook de verhouding kan juist omgekeerd zijn, zooals bij ketoneth כתנת en χίτων, jain יין en οἶν-ος, lebona לבונה en λίβαν-ος, gâmâl גמל en κάμηλ-ος, ʿerabon ערבון en ἀρραβών, ʾezob אזוב en ὕσσωπ-ος. We weten nog

1) in zijn commentaar op 1 Sam. 5^{8}.

2) Wonderlijk dat zelfs W. R. Smith, Enc. Britt. XVIII, 755, noot 2, dit gevoelen verdedigt met verwijzing naar het arabische kotb. Maar dit gaat hier niet op. Kotb toch beteekent eigenlijk poolster en wordt daarom ook voor eeretitels gebruikt, zooals: kotb ʾozzaman: ster van zijn tijd; en eindelijk ook voor vorsten en aanvoerders; vgl. Freytag, Lex. arab.-lat. III, bl. 463 s. v. kotb.

3) Histoire du peuple d'Israel II, bl. 33.

4) vgl. König, Lehrgeb. II 1, bl. 197.

te weinig van de wijze waarop en den weg waarlangs de woorden, die het Grieksch of Latijn met het Hebreeuwsch gemeen hebben, overgenomen zijn 1).

Uit ons onderzoek blijkt derhalve, dat de Filistijnen oorspronkelijk eene niet-semitische taal hebben gesproken, waarvan ons intusschen nog slechts enkele namen en een vorstentitel zijn bewaard gebleven. De gegevens in het O. T. zijn echter te weinig dan dat we daaruit iets naders omtrent het karakter dier taal zouden kunnen opmaken. Wel hebben de vondsten op Creta ons in kennis gebracht met het schrift, dat ze oorspronkelijk hebben gebruikt, maar voorloopig kan dit ons niet verder brengen. Alleen van de resultaten van een voortgezet onderzoek zoowel op Creta als in de Pentapolis zal afhangen, of we ooit verder zullen kunnen komen dan ons negatief resultaat.

Maar wel is duidelijk, dat ze, na zich in de Pentapolis te hebben neergezet, de taal der overwonnenen hebben overgenomen, welke van die der Israëlieten niet belangrijk kan hebben verschild. Simson en de Sunemitische (2 Kon. 8[1] vv.) wonen in hun midden; Goliath spreekt tot het gansche leger van Saul; David gaat op een vertrouwelijken voet met Achis om. En ook in de dagen der filistijnsche overheersching laten ze hun smeden te midden van Israël wonen, wat practisch onuitvoerbaar ware geweest, zoo beide talen niet nauw aan elkander verwant waren. Zoo zien we dan ook de echt filistijnsche namen voor kanaänitische plaats maken en den saeren-titel vervangen door dien van maelek.

Intusschen schijnt, na de Ballingschap althans, in Asdod eene taal te zijn gesproken, die sterker dan vroeger van het Hebreeuwsch afweek. Immers Neh. 13[23] vv. is sprake van Joden, gehuwd met asdoditische, ammonitische of moabitische vrouwen, „wier kinderen voor de helft, terwijl zij geen Joodsch konden spreken, Asdoditisch spraken of de taal van welk volk ook." Nu weten we, dat Sargon in 711 na den opstand van Jamani het grootste gedeelte der inwoners van Asdod in ballingschap heeft gevoerd en vervangen door kolonisten uit het oosten van zijn rijk. Onder den invloed dier vreemde elementen is uiter-

---

1) vgl. W. Muss-Arnolt's artikel „On semitic words in Greek and Latin" in de Transactions of the American Philological Association XXIII (1892), bl. 35-156.

aard de taal, althans van dit gedeelte des lands, sterk gewijzigd, op dezelfde wijze als dit in het noordelijk rijk geschiedde na de kolonisatie der Kutheërs. Dat deze taal echter voor de Joden volkomen onverstaanbaar is geweest blijkt uit niets. Karakteristiek intusschen is, dat zelfs voor een veel latere periode Strabo (XVI 2,2) de Filistijnen onderscheidt in *Γαζαῖοι* en *Ἀζώτιοι*, eene onderscheiding die misschien ook op verschil van dialect heeft berust.

Langzamerhand echter is ook hier het arameesch doorgedrongen en tot algemeene volkstaal geworden [1]. En al trad in de hellenistische periode ook het Grieksch op als taal van handel en cultuur, zoodat men in de steden, in het publieke leven althans, wel verplicht was Grieksch te spreken, het is haar toch niet mogen gelukken taal des volks te worden. Zoo weten we uit het „Vita Porfyrii" van Marcus Diaconus, dat zelfs in eene stad als Gaza, waar de handel zulk een machtigen invloed uitoefende ten gunste van het Grieksch, toch door de lagere volksklassen arameesch werd gesproken, door sommigen zelfs uitsluitend. In de dorpen en op het platteland werd in 't geheel geen Grieksch gehoord; daar was en bleef het arameesch onbeperkt gebiedster.

Hetzelfde verschijnsel, dat we bij de taal der Filistijnen hebben aangetroffen, vinden we ook bij hun godsdienst. Ook hier hebben ze den invloed der oorspronkelijke bewoners des lands zeer sterk ondergaan en schijnen de weinige gegevens, die ons ten dienste staan, er zelfs op te wijzen, dat ze met hun taal ook hun goden hebben vaarwel gezegd en die der Kanaänieten aangenomen. Dit hebben we echter niet in dien zin te verstaan, als zouden alle resten van hun oorspronkelijke godsvereering zijn teloorgegaan. Bij ons onderzoek zal het ons duidelijk worden, hoezeer de kanaänietische goden den invloed der oudfilistijnsche hebben ondergaan, in die mate zelfs, dat ze daardoor een eigenaardig type hebben gekregen, dat hen van andere onderscheidt.

---

1) Deze beweging is zonder twijfel reeds voor de Ballingschap begonnen. Reeds in 600 vinden we, blijkens de daar door Euting gevonden arameesche inschriften, in Teima in N. Arabië het Arameesch met bijna alle eigenaardigheden, die het ook later kenmerken; vgl. Hommel, Altisr. Ueberl., blz. 214.

Hun hoofdgod was blijkbaar Dagon.

Blijkens Richt. 16^{23} vv. had deze een tempel in Gaza; naar 1 Sam. 5, 1 Makk. 10^{82-85}, 11^{4} was er ook een te Asdod, maar blijkbaar niet in Gath en Ekron. 1 Kron. 10^{10} spreekt zoo in het algemeen van „het huis van Dagon" zonder nadere plaatsopgave. Waarschijnlijk echter is dit דגן ontstaan uit een verdorven שׁן, gelijk de par. pl. 1 Sam. 31^{10} (Beth-Sje'an) heeft. Hieronymus op Jes. 46^{1}, waar sommige hdschr. van LXX (אAΩ) *Δαγών* hebben in plaats van *Ναβώ*, [1]) noemt Dagon een idolum Ascalonis, Gazae et reliquarum urbium Philistim. Dat dit juist is, blijkt o.a. uit de algemeene deelname der Filistijnen aan het Dagonfeest, waar Simson zulk een vernederende rol moest spelen (Richt 16^{21}).

Het voorkomen van den naam Dagon in plaatsnamen ook buiten het eigenlijke land der Filistijnen schijnt er op te wijzen, dat deze ook elders in Kanaän werd aangebeden. Zoo is Joz. 15^{41} onder de derde groep der steden van de Sjefela sprake van Beth-Dagon, hier aan Juda toegekend, terwijl volgens Joz. 19^{27} eenzelfde plaats in het gebied van Aser lag. De eerste is misschien dezelfde, als die Sanherib [2]) onder den naam Bit-Daganna naast Joppe en Bene-Barak noemt en die Eusebius als Kefar Dagon zoekt tusschen Jamnia en Lydda [3]). Deze plaats kan dus van filistijnschen oorsprong geweest zijn en bewijst in dat geval natuurlijk niets voor de uitgebreidheid van den Dagondienst. De tweede kan misschien geïdentifieerd worden met dat Beit-Dedsjan, dat nu nog in het gebied van Akko gevonden wordt. Dat ligt dus buiten het filistijnsche gebied, evenals een ander dorpje van dien naam, dat ten O. van Nabulus of Sichem ligt [4]).

Het feit nu, dat de naam Dagon ook buiten de Pentapolis in plaatsnamen voorkomt, mag niet met *Tiele* [5]) worden ter

---

1) Zoo hebben B A Ez. 20^{46} (M. 21^{2}) *Δάγων*, omschrijving van *Δαρόμ*.

2) K A T[1], bl. 74 en 174.

3) Buhl, Geogr. des alten Palestina, bl. 197.

4) Jozefus, Bell Jud. I 2, 3; Antt. XIII 8, 1 spreekt van een bergvesting *Δαγών* bij Jericho, maar dit is een verschrijving voor *Δῶκον* of *Δῶκ*, gelijk 1 Makk. 16^{15} dezelfde burcht genoemd wordt, wier naam nog in het huidige Ain-Dûk schijnt voort te leven.

5) Gesch. d. Rel. im Alt. I, bl. 258.

zijde gesteld met de opmerking, dat dit dan slechts sporen zijn „van eene indertijd door de Filistijnen over het grootste gedeelte van Kanaän uitgeoefende heerschappij." Want de geschiedenis van dat volk bewijst genoegzaam, dat, al is ook Israël gedurende langen tijd tribuutplichtig geweest aan „de onbesnedenen," hier toch niet van heerschappij mag gesproken worden. En die was noodig om goden uit het buitenland zulke plaatsen van aanbidding te verschaffen in Kanaän, dat ze zelfs hun naam daaraan gaven. Trouwens er zijn nog andere verschijnselen, die op de uitgebreidheid van dezen Dagondienst wijzen.

We weten door de fragmenten van Philo Byblius [1]), den griekschen vertaler van Sanchoniaton, dat Dagon, zoo hij al geen oorspronkelijke fenicische god was, dan toch in hun pantheon is opgenomen. Immers hij vertelt hoe Ouranos vier zonen bij Gê had, waaronder ook Dagon, „hetgeen koren beteekent." Zoo maakt *Sayce* [2]) melding van een fenisisch zegel, door hem toegewezen aan de zevende eeuw v. Chr., waarop de naam Baäl-Dagon voorkomt, waarnaast een korenaar, de gevleugelde zonneschijf en verschillende sterren zijn ingegraveerd. Daarmede stemt overeen het vinden van munten van palestijnsche kuststeden, één vermoedelijk van Arados, waarop [3]) een baardige man is afgebeeld met een vischstaart, die in iedere hand een visch houdt. Nu is ongetwijfeld *Baudissin's* opmerking [4]) juist, dat dit ook wel Neptunus kan zijn, maar het is zeer de vraag in hoeverre in den tijd, waaruit deze munten tot ons zijn gekomen, de voorstelling van Dagon geinfluenceerd is door die van Neptunus, zoodat dan toch wel degelijk de eerste is bedoeld. Onzeker is het wat Esjmunazar, de bekende koning van Sidon uit de periode van de overheersching der Perzen bedoelde, toen hij op zijn grafschrift liet schrijven: en moge ons nog geven de heer der koningen Dor en Joppe ארצת דגן. Men heeft hierin naar het voorbeeld van *Schlottmann* [5]) den godsnaam Dagon willen lezen, maar waarschijnlijk

1) Sanchun. fragm. ed. Orell., bl. 26.
2) Higher Criticism, bl. 327.
3) vgl. Pietschman, Phönizier, bl. 145, Furtwängler III, bl. 112.
4) Herzog RE³ IV, bl. 426.
5) Die Inschrift Eschmunazars, bl. 83, 154.

moet hier met *Bargès* 1) dagan gevocaliseerd en dus „korenlanden" vertaald worden.

We vinden derhalve dezen Dagondienst langs de geheele zeekust. Het ligt dus voor de hand in hem een vischgod te zien. Nu wordt ons in 1 Sam. 5 iets van een Dagonbeeld verteld, dat een- en andermaal van zijn voetstuk valt, de tweede maal zelfs met verlies van hoofd en handpalmen. Daar wordt dan (vs. 4) bijgevoegd: רַק דָּגוֹן נִשְׁאַר עָלָיו (raq dagon nisj'ar âlâw). Dat nu geeft geen zin: slechts Dagon was op hem (op Dagon nl.) overgebleven. *Keil*, die hierin David Kimchi volgt, tracht hieraan te ontkomen door aan דָּגוֹן hier appellatieve beteekenis te geven: het vischachtige, de vischvorm, waarvoor hij echter vergeet bewijzen bij te brengen. LXX heeft hier: πλὴν ἡ ῥάχις Δαγὼν ὑπελείφθη. Daarom willen sommigen met *Lagarde* גֵּו דָגוֹן of גֵּוֹ lezen. Nu komt ῥάχις nog slechts Job 40[13] voor, waar het vertaling is van גֶּרֶם. Omgekeerd wordt גֵּו Jes. 51[23] vertaald door τὸ μέσον; Spr. 10[13], 19[29] heeft LXX een andere lezing blijkens haar τύπτει en ὁμοίως, terwijl ze Spr. 26[3] גֵּוִי las. Hieruit valt dus niet het minste te concludeeren. Toegegeven moet intusschen dat ῥάχις zeer wel vertaling zou kunnen zijn voor גֵּו. Maar dit kan ons hier niet helpen, want dan moet men de beteekenis van גֵּו zoodanig uitbreiden, dat dit het geheele onderlijf kan beteekenen, zoo noodig met de beenen, waarvoor niet één bewijs kan worden bijgebracht. Wanneer nu echter *Wellhausen* 2) ῥάχις wil doen doorgaan voor eene transscriptie van רַק, dan vergeet hij dat in de andere plaatsen, die hij daarvoor ten bewijze aanhaalt, dan ook geen vertaling van het onderhavige woord gevonden wordt, gelijk hier wel het geval is. Blijkbaar heeft LXX onzen tekst voor zich gehad, maar עָלָיו weggelaten, omdat dit dan geen zin geeft. Daarna heeft een glossator, die eene nadere bepaling bij Δαγών verwachtte, uit het verband ῥάχις ingevoegd. Zeer juist is het echter, wanneer W. in de נ van דָּגוֹן niets anders ziet dan een

1) Mémoire sur le sarcophage et l'inscription funéraire de l'Eschmounazar, bl. 10.

2) Text d. B. Sam. op 5[4].

dittographie van die van נשׁאר, zoodat we דגן hebben te lezen. „Slechts zijn visch-(vorm) was op hem overgebleven”.

Hier hebben we dus dezelfde voorstelling, als die we reeds op de munten aantroffen. Ook volgens 1 Sam. 5 toch staan de handen vrij, omdat de god daarin de visschen vasthield. Daarom breken juist deze bij het vallen. Het onderstuk liep dan in vischvorm uit, maar niet zooals het bij sommige babylonische beelden het geval is, waarbij het lijf geheel dat van een mensch was, maar de rug in een vischvorm uitliep. Dat schijnt wel de gedachte geweest te zijn van den glossator, die blijkens *Lagarde's* uitgave der LXX er bijvoegde, dat ook *τὰ ἴχνη τῶν ποδῶν ἀυτõν* gebroken waren.

Ook over de wijze, waarop hij gediend werd, vinden we in het O. T. geen ander bericht dan Richt. 16^{23} v.v. Hier gaat het zeer vroolijk toe: er wordt een groot offerfeest gevierd en vreugde bedreven, waarbij ten slotte Simson geroepen wordt om kluchten te maken. Uit het daar verhaalde kan tevens worden opgemaakt dat de area van den Dagontempel, althans te Gaza, hier הבית (ha-bait) genoemd, omgeven was door eene zuilengalerij, — waarschijnlijk in een halven cirkel — die wel naar alle zijden open, maar toch van een dak (vs. 27) voorzien was. Er is daar zelfs sprake van 3000 mannen en vrouwen, die op het dak toezagen. Aan de einden van den halven cirkel stond dan het tempelhuis, waarin verschillende afdeelingen waren. In dat van Asdod wordt de ark gezet. De dorpel, waarvan in 1 Sam. 5 sprake is, is dus die der cella. Uit vs. 5 schijnt te volgen, dat die gewoonte der Dagonpriesters om over den dorpel heen te stappen, alleen betrekking heeft op den tempel te Asdod.

Opzettelijk heb ik mij tot dusver uitsluitend bepaald tot hetgeen we omtrent Dagon, zijn gestalte en zijn dienst weten uit de O. T.ische berichten.

Nu moet echter de vraag onder de oogen gezien worden, of we van elders iets aangaande hem weten en welke de beteekenis van zijn naam is. Dit laatste is met de lezing דגן in 1 Sam. 5 nog niet vastgesteld. Immers het is zeer wel mogelijk, dat Dagon eerst later mede door zijn „Anklang“ met דג (dâg, visch) zijn vischvorm heeft gekregen, maar eigenlijk elders thuis hoort en oorspronkelijk geen vischgod was.

Nu komt inderdaad in de assyrische Keilinschriften een godsnaam voor, die Dagan kan gelezen worden. Zoo b.v. in den semitischen koningsnaam Isjmi-Dagan, den vader van Sjamsjiadad, die ongeveer 1850 v. Chr. schijnt te hebben geregeerd. Assurnasirpal noemt zich „de gunsteling van Bel en van Ninib, de lieveling van Anu en van Dagan". Sargon spreekt van zich zelf als de „stadhouder van Bel, de eerwaardige plaatsvervanger van Asur, de gunsteling van Anu en Dagan", „die over Harran zijne bescherming uitstrekte en overeenkomstig den wensch van Anu en Dagan hare vrijheid van belasting (?) waarborgde". Ook noemt hij zijne onderdanen „troepen van Anu en Dagan" 1). Steeds wordt Dagan dus genoemd naast Anu, met wien hij derhalve in nauwe verbinding moet gestaan hebben. Ook wordt hij naast Ninib genoemd. Nu is Anu de heer des hemels, Ninib de opgaande zon 2). Het ligt dus voor de hand ook Dagan aan den hemel te zoeken. Inderdaad wordt 3) Dagan met Bel gelijk gesteld, „die wel in de religie god der aarde is, maar in de astronomie aan den noordpool zit en de heer des hemels is gelijk Baäl bij de Kanaänieten". Bekend is, dat alle Noord-Semieten oorspronkelijk den heer des hemels en der zon als hoogste god hebben en dat Maelek, Milkom, Kamos en Baäl slechts verschillende benamingen zijn voor eenzelfde begrip. Daar nu de Filistijnen, al zijn ze zelven ook geen Semieten, toch zoo geheel en al in de semitische wereld zijn opgegaan, dat men hen langen tijd voor Semieten hield, ligt het voor de hand verband te zoeken tusschen den filistijnschen Dagon en den assyrischen Dagan. Uit een taalkundig oogpunt is hiertegen niets in te brengen. Want hoewel o in het Assyrisch meest u is 4), wordt וֹ toch ook wel door a weergegeven, zooals blijkt uit עַמּוֹן = Ammanu. Tegen de identiteit van beide schijnt echter te pleiten, dat in Bit-Daganna het goden-deter-

1) In eene arameesche vertaling van het boek Tobit wordt gezegd, dat Sanherib gedood is, toen hij bad voor zijn afgod Dagon (Neubauer, The book of Tobit, bl. 20). Natuurlijk bewijst dat niets voor het bestaan van een assyrischen god van dien naam, daar we hier blijkbaar te doen hebben met een variant op 2 Kon. 19[37] en Jes. 37[38].

2) Zie Jensen, Kosmologie, bl. 474.

3) Jensen, bl. 453 v.

4) vgl. אדום Udumu, אשׁקלון Isjkaluna, אשׁדוד Asjdudu.

minatief voor Daganna ontbreekt, gelijk ook bij den naam Dagantakala die in de Amarnabrieven voorkomt, terwijl dit determinatief wel gevonden wordt voor het tweede lid van den naam Abd-Asjratum, eveneens in de Amarnabrieven te vinden. Deze moeilijkheid kan echter worden opgeheven door met *Jensen* aan te nemen, dat Dagan in Assyrië tot den rang van eene locale godheid was afgedaald en dus aan den schrijver van Sanherib niet bekend behoeft geweest te zijn. Dit wordt temeer waarschijnlijk, als we zien, dat reeds Sargon, al spreekt hij telkens van Dagan, dezen toch niet tot de godheden rekent, te wier eere hij de poorten van zijn paleis noemt. Daardoor laat het zich tevens verklaren, waarom sinds Assurnasirpal III (883—858) eigennamen met Dagan slechts hoogst zelden meer voorkomen [1]).

Van meer gewicht is de tegenwerping, dat beide begrippen elkander niet dekken: Dagan is, zoover we kunnen nagaan, een hemelgod; Dagon waarschijnlijk een vischgod. Toch is hiervoor wel een parallel aan te wijzen. Immers ook Astarte, de godin van den vruchtbaar makenden nachthemel, vooral van de maan, is als Atargatis eene water- en vischgodin geworden [2]). Of nu Dagon nog in Assyrië tot een vischgod is geworden, laat zich niet meer vaststellen. Wel komen ook daar vele voorstellingen en afbeeldingen voor van manlijke wezens, die half mensch half visch zijn. Op een relief van Chorsabad zien we een vischgod, die boven de heupen een manlijke gestalte heeft, terwijl een vischstaart de plaats der voeten inneemt. Op een cylinder van Kujundsjik steekt het menschelijke hoofd onder een vischkop, terwijl het verdere gedeelte van den vischvorm den rug van den man bedekt, maar diens heupen en beenen onbedekt laat [3]). Berosus laat in zijne Kosmogonie [4]) op Oannes een zekeren Ὠδάκων volgen, evenals deze een amphibie, half visch half mensch, die van tijd tot tijd uit de perzische golf opkomt om voor de Chaldeeën de leer van Oannes in den breede uiteen te zetten. Sommigen [5]) hebben gemeend hierin

1) vgl. Morris Jastrow Jr., Die Religion Babyloniens u. Assyriens, bl. 220.

2) vgl. RE[3] II, art. Atargatis.

3) vgl. P. Scholz, Götzendienst und Zauberwesen, bl. 241.

4) vgl. Eusebii chron. ed. Schöne I, bl. 10.

5) P. Scholz, a. w. bl. 243; Knobel, Völkertafel, bl. 207, drukt zich zeer voorzichtig uit.

Dagon te kunnen weervinden; de ω werd dan gehouden voor een middel om den naam meer met dien van Oannes in overeenstemming te brengen. Maar, gelijk *F. Hrozný* reeds heeft uiteengezet [1]), is —ων slechts uitgang en gaat ᾿Ωδάκων op Odak terug. Bovendien is reeds de κ een verhindering om דגון met (᾿Ω)δάκων te identifieeren: ג wordt steeds met γ getransscribeerd.

Een andere vraag is, of Dagan semitisch is. *Delitzsch* [2]) ontkent dit en zegt van Dagon en Nebo „beide Namen sind jetzt monumental als nicht-semitisch erwiesen" zonder dat echter nader uiteen te zetten. *Sayce* [3]) acht den naam „akkadisch" en vertaalt dien door „the exalted one". *Jensen* houdt den naam voor semitisch: „wanneer Dagón identisch is met Dagán, kan deze naam slechts semitisch zijn". Immers de naam komt in sumerische inschriften van sumerische koningen nergens voor. De eerste theophore naam met den naam Dagan is semitisch (Isjmi-Dagan = Dagan verhoorde). Wel heeft men daartegenover gewezen op het sumerische inschrift van Chammurabi (I R 4, Nr. 15 regel 6 vv.): Intil da-gan-ni; maar *hier* is gan door een ander teeken uitgedrukt dan gan in Da-gan, kan men ook da-kar-ni uitspreken en is dit ni zeer vreemd. Bovendien: in het sumerisch van Chammurabi kan zeer wel een babylonisch-assyrisch woord ingeslopen zijn, want eene rij van zijne Bilinguen is in het sumerisch en assyrisch.

Wat nu de afleiding van dezen godsnaam betreft, reeds Philo Byblius schreef: *Δαγὼν ὅς ἐστι σίτων*, en voegde daaraan toe: „en Dagon, nadat hij het koren en den ploeg had uitgevonden, werd Zeus Arotrios genoemd". Dan is Dagon dus de fenicische uitspraak voor het hebr. דָּגָן (dâgân, koren) [4]). Maar de etymologieën van Philo en zijne zegslieden zijn dikwijls zoo willekeurig, dat daaraan niet te veel gewicht mag gehecht worden, evenmin als aan de „Spielereien" van Hieronymus, wanneer hij Dagon weergeeft door piscis tristitiae en dus ון als און las [5]), of ook wanneer hij zegt: *Δαγὼν εἶδος ἰχθύος ἤ λύπη λέγεται δὲ*

1) M V G VIII (1903), bl. 99.

2) Paradies, bl. 139.

3) Lectures on the origin and growth of religion, bl. 188.

4) vgl. Pietschman, a. w. bl. 145.

5) Op dezelfde wijze verklaart (!) hij ook Sidon door venatio tristitiae.

κάι δῶρόν ἐστιν, ἅγια, ἡ ὁ Ζεὺς ὁ ἀρουραιος 1). *Jensen* 2) herinnert aan het arabische dagn „rijkelijke regen", Dan zou Dagan-Dagon de regengevende hemelgod kunnen zijn. Hiertegen echter moet worden opgemerkt, dat dagn steeds wordt gebezigd van de donkere, zware regenwolk en den dan volgenden regen, maar ook in 't algemeen van donkerheid. Liever zoek ik verband met דָּג (dâg, visch) gevolgd door het afformatief וֹן, wat met het oog op het voorkomen van vischgodheden en in verband met 1 Sam. 5 niet zonder meer mag worden afgewezen. Is dit laatste juist, dan blijkt echter tevens uit het afformatieve element, dat de naam, en daarmede ook de godheid zelve, niet assyrisch van oorsprong kan zijn. Misschien is hier de Dagan-cultus reeds in zeer vroegen tijd door den invloed van arameesche horden ingevoerd. Dan zou hij dus thuis behooren bij de Noord-Semieten.

Tot vaststaande resultaten voerde ons onderzoek ons derhalve niet en het is zeer de vraag, of we hierin wel verder zullen komen. Eenerzijds is Dagon een vischgod geweest, Dagan een hemelgod, gelijk uit de nevenstelling van Anu, Ninib en Bel blijkt. Deze laatste is semitisch van oorsprong en werd o. a. in Harran vereerd. Hoe en waar nu de hemelgod tot vischgod werd, laat zich niet meer vaststellen. Niet onwaarschijnlijk komt het mij voor, dat deze hemelgod, die als de regengevende dan ook symbool was der vruchtbaarheid, langzamerhand in verband gebracht werd met de korengoden, gelijk ook de hemelheer der Hetieten in Tarsus voorkomt met de aar in de hand, en, mede onder den invloed van babylonische voorstellingen, door de Filistijnen tot vischgod is vervormd 3).

Naast Dagon wordt in het O. T. ook Astarte genoemd als vereerd door de Filistijnen. De dienst dezer godin schijnt hier een meer krijgszuchtig karakter gehad te hebben, gelijk trouwens in het geheele westen het geval was 4). Vandaar dan ook, dat volgens 1 Sam. 31[10] de Filistijnen de wapenrusting

1) Onomastica Sacra, ed. Lagarde, bl. 189, 14.

2) RE.[3] IV, bl. 426, regel 30.

3) Tiele rekent hem tot de oude scheppende goden van den kosmischen Oceaan en brengt hem in verband met den babylonischen Ea, „al stond hij ook misschien in de godenhierarchie op een lageren trap dan deze", a. w. bl. 258 v.

4) Sayce, Lectures, bl. 271; Müller I, bl. 314 v.

van den gevallen koning Saul juist in den tempel van deze godin en niet in dien van Dagon ophangen. *Klostermann* 1) houdt dit gedeelte van het vers voor een glos, omdat we hier eene nadere opgave missen; maar deze kan zeer wel uitgevallen zijn, omdat men בית־עשתרות (Beth-Asjtaroth) voor een plaatsnaam hield. Dat de par. pl. 1 Kron. 10^{10} בית אלהיהם (Beth-'elohehaem) heeft, bewijst toch duidelijk, dat deze ook reeds een plaatsbepaling miste; daarom koos hij de breedste uitdrukking. Trouwens ook LXX heeft hier *εἰς τὸ Ἀσταρτεῖον*. Zonder twijfel is hier de tempel der godin in Askalon bedoeld, waarvan ook Herodotus (I 105, 5) melding maakt als *τῆς οὐρανίης Ἀφροδίτης τὸ ἱερόν*, welk heiligdom volgens hem het oudste was en tijdens den grooten Scythen-inval in Palestina door eenigen hunner geplunderd is 2). Natuurlijk volgt uit dezen dienst echter volstrekt niet, dat de Filistijnen Astarte reeds vereerden, vóór ze zich van de Pentapolis meester maakten. De tempel te Askalon was ongetwijfeld een oud-kanaänitisch heiligdom.

Zoo werd ook Astarte's paredros Baäl door de Filistijnen vereerd. We hooren intusschen 2 Kon. 1 alleen van een Baäl-Zebub te Ekron, wiens orakel blijkbaar beroemd was door geheel Kanaän. Vandaar dat Ahazia, als hij door een val uit het tralievenster van zijne bovenkamer zeer ernstig gewond wordt, naar Ekron zendt om het orakel dienaangaande te raadplegen (2 Kon. 1^{2} vv.). Vroeger hield men hem algemeen voor „heer der vliegen", waarvoor wel geen semitisch analogon was bij te brengen, maar waarbij men herinnerde aan een *Ζεὺς ἀπόμυιος* te Olympia, van wien Pausanias (VIII 26, 7) spreekt. Nu is echter in de Amarnabrieven eene stad Zebub ontdekt, die in de filistijnsche vlakte moet gelegen hebben, dicht bij Ekron. Vandaar dat eenigen 3) deze godheid met deze stad in verband brengen en dus den naam vertalen door: heer van Zebub, waarmede men dan vergelijkt Baäl-Sidon,

1) in zijn commentaar op deze plaats.

2) Volgens Paul Torge „Aschera und Astarte", Leipzig 1902, bl. 52, wijst ook een inscriptie uit Athene op Astartedienst in Askalon. Het is mij intusschen niet mogelijk geweest dit nader te verifieeren en bij Torge ontbreekt iedere tijdsopgave.

3) Maspéro, bl. 608, noot 6.

Baäl-Hermon enz. Maar daar deze Baäl „god van Ekron" wordt genoemd en uit niets blijkt, dat Zebub een voorstad van Ekron vormde, zooals *Halévy* veronderstelde; daar men dus bij de aanname van de juistheid der vertaling „heer van Zebub" tevens moet veronderstellen, dat deze cultus eerst later naar Ekron is verhuisd — kan deze niet worden aanvaard. *Cheyne* 1) vindt hier een opzettelijke wijziging van den oorspronkelijken naam, Baäl-Zebul, „heer van het hooge huis". Wanneer hij intusschen er aan herinnert, dat in de Panammu-inscriptie van Sendsjerli de god Rakubel den titel בעל בית draagt, dan vergeet hij, dat een titel toch nog heel wat anders is dan een eigennaam, en dat zulk een naam als „heer van het hooge huis" geheel zonder parallel is, afgedacht nog van het feit, dat זבל eenvoudig „woning" beteekent. Met *Baudissin* houd ik het er voor, dat hij „heer der vliegen" heet als de zonnegod, omdat de vliegen in massa zich vertoonen, als de zon op haar kracht is 2).

Van jongeren datum schijnt de dienst van de bovengenoemde Derketo geweest te zijn, die vooral in Askalon maar ook in Joppe werd aangebeden. Haar grieksche naam is, gelijk ook *Tiele* 3) vermoedt, ontstaan uit Tirʿata, een dialectische nevenvorm van den arameeschen naam ʿAtar-ʿata. Waarschijnlijk beteekent dit „ʿAtar moeder van ʿAte" en is ʿAtar ontstaan uit עַתְּתַר, den arameeschen vorm van de godin der Himsjarieten ʿAthtar, overeenkomend met de O. T.ische ʿAsjtoret-Istar, terwijl ʿAte, wier naam voorkomt in vele samengestelde palmyreensche persoonsnamen en in een of twee fenicische, een godheid is, die misschien in verband staat met עת, tijd, misschien tempus opportunum, vgl. Ps. 81[16]. Zij is niets anders dan de syrische vorm van Astarte, maar wier dienst niet onbelangrijk wijzigde door de toevoeging van ʿAte, en haar dienst is eerst later in Palestina doorgedrongen. Deze beide mogen echter niet met elkander worden verward, want we weten, dat

1) Enc. Bibl. I, bl. 407.
2) RE³ II, bl. 515.
3) a. w. bl. 257.

in Askalon beide godinnen haar tempel hadden [1]. *Pietschmann* [2]) acht het niet onmogelijk, dat deze godin reeds lang voor de Filistijnen in de geheele kuststreek werd vereerd. Maar dan is het onverklaarbaar, dat het O. T. hierover geheel zwijgt en dat eerst in de hellenistische periode van deze godin wordt melding gemaakt. Waar eenmaal de arameesche oorsprong van dezen dienst vast staat, ligt het voor de hand te denken aan den tijd, waarin de Arameërs over Damaskus heen Palestina zijn binnengedrongen. Toen eerst werden de relatiën tusschen dit volk en de zuidelijke stammen van dien aard, dat er sprake kon zijn van het overnemen zoowel van hun taal als van hun cultus.

Grieksche en romeinsche schrijvers noemen haar een vischgodin, in wie men de bevruchtende kracht van het water vereerde [3]. Intusschen is het niet duidelijk hoe ze werd voorgesteld. Zoo zegt Lucianus [4] „het beeld van Derketo heb ik in Fenicië gezien, een vreemdsoortig gezicht: voor de eene helft is zij vrouw, voor de andere echter loopt zij van de dijen tot aan de punten der voeten als een vischstaart uit." Volgens Diodorus (II, 20) echter heeft ze wel het gezicht van een vrouw, maar heeft voor het overige een vischvorm. Daartegenover staat, dat ze op munten van Askalon uit den keizertijd geheel in menschelijke gestalte wordt afgebeeld, soms met de halve maan op het hoofd, een duif op de rechterhand en heel vaak op den voorsteven staande van een schip of boven een triton of ook boven drie leeuwen [5]. Dat is dus geheel gelijk aan de voorstelling, die men volgens Lucianus [6] in den tempel van Hierapolis van de godin gaf: een vrouw zittend op leeuwen. Het is intusschen zeer wel mogelijk, dat Derketo, oorspronkelijk geen vischgodin, dit eerst geworden is onder den invloed van Dagon, als wier paredros zij kan hebben gegolden. Daaruit laat zich dan gereedelijk het verschil verklaren van de door

1) vgl. Tiele, a. w. bl. 257.

2) a. w. bl. 149.

3) vgl. voor de over haar bestaande mythen RE³ II, blz. 174; Scholz, blz. 305 v.

4) De Syria Dea § 14.

5) Scholz, bl. 319.

6) die daarom ten onrechte de identiteit van deze met die van Askalon ontkent.

Lucianus èn in Hierapolis èn in Askalon geziene beelden. Later echter kwam ze meer en meer onder den invloed van Afrodite Urania, met wie ze trouwens vele trekken van overeenkomst heeft; vandaar dat ze op de munten geheel als deze laatste wordt voorgesteld.

In haar dienst en te harer eer was ook het beruchte Majumafeest, dat behalve in Gaza's havenstad ook in andere palestijnsche en fenicische steden, ja zelfs in Ostia werd gevierd. Volgens Theodoretus [1]) en Libanius [2]) gaven de deelnemers aan dit feest der „syrische godin" zich nog in de christelijke periode gedurende een vijftal dagen of langer aan teugellooze ontucht en wilde orgiën over. In Midrasj Numeri rabba 10,3 wordt de zedeloosheid der Majuma-feesten aldus geteekend: „zij liggen op bedden van elpenbeen en bevuilen hun legerstede met zonden, hunne vrouwen onderling verruilende en daardoor hun huwelijksbedden bezoedelende." Zoo stond dan ook tot in de dagen van keizer Arcadius een hoogst aanstootelijk beeld van Afrodite in de havenstad van Gaza [3]). Trouwens niet ten onrecht zegt *Mommsen:* „de cultus der syrische goden was dikwijls een succursaal van het syrische bordeel [4]). Eerst nadat onder zijne regeering op gewelddadige wijze aan het christendom de meerderheid was verschaft, werd het Majumafeest vervormd tot den „rozendag."

Van syrischen invloed getuigt ook de dienst van Marna of Marnas, den *πάτριος θεός* van Gaza, wiens naam het eerst vermeld wordt op eene munt uit den tijd van Hadrianus [5]), maar wiens beteekenis dateert uit de laatste periode van den hardnekkigen strijd tusschen Heidendom en Christendom gevoerd in de straten van Gaza.

---

1) Hist. eccl. III, 10.

2) *Πρὸς Τιμοκράτην*, ed. Reiske, bl. 386.

3) vgl. Stark, bl. 596—598, Scholz, bl. 322; A. Büchler „Eine eigenthümliche Einzelkeit des Astartedienstes in den Psalmen Salomo's" in Vierteljahrschrift für Bibelkunde I (1904), bl. 415.

4) Römische Geschichte V, bl. 462.

5) Toch schijnt de dienst reeds zeer oud te zijn, indien juist is (Maspéro bl. 698, noot 4), dat zijn naam naast dien van Baäl-Zefon voorkomt op een lijst van vreemde goden, te Memfis vereerd gedurende de 19de dynastie, wat door mij niet nader kan worden gecontroleerd. Müller I, bl. 317 spreekt hiervan niet.

De naam zelve is ongetwijfeld van arameeschen oorsprong: mar beteekent heer en is dus synoniem met ba'al en 'adon. (Maran, onze Heer, is bekend uit μαρὰν ἀθά van 1 Cor. 16²²) 1). Het is dus niet eene afkorting van Marana, gelijk *Stark* meent, want zoowel in het syrisch als in den jeruz. Targum is an het suffix 1ste pers. meerv. Evenmin kan de tweede door *Stark* gestelde mogelijkheid worden erkend, als zouden we hier een vorm Marnai hebben evenals 'Adonai. Allerminst kan juist zijn, wat *Stark* ook al mogelijk acht, dat nl. Maran tot Mar zou staan, „als het filistijnsche סרן tot שׂר" en dat om de afdoende reden, dat het laatste deel der vergelijking volkomen onjuist is.

Met dezen naam is dus de godheid slechts als hoofdgodheid aangeduid, en wel zoo naar beteekenis als begrip volkomen identisch met den heerschenden Bel, den griekschen Zeus. „Zijne vereerders duiden hem aan als Jupiter; zij dachten hem als orakelgod; vooral wenden zij zich tot hem bij groote droogte met gebed en offer, niet slechts in den tempel, maar ook buiten de stad op eene plaats, die plaats des gebeds wordt genoemd en die als een plaats onder den blooten hemel wordt aangeduid". Als zoodanig is hij dus *Ζεὺς ἀγρεύς, ἀρουραῖος*, heer en schenker van regen. Maar tevens noemden de Marnavereerders het Marneion een tempel van *Ζεὺς κρηταγενής* 2) en dit is een hoogten-Zeus, een *Ζεὺς ἀκραῖος*, die van den met wolken omgeven bergtop regen en vruchtbaarheid op de aarde doet nederdalen. Waarschijnlijk zullen we dus in dezen Marnadienst resten hebben te zien van den ouden Dagondienst, maar naar den syncretistischen aard der grieksch-romeinsche periode in nauw verband gebracht met en vervormd naar den griekschen Zeus 3). Onjuist is echter, wanneer *Hitzig* Marna met Dagon identifieert en dientengevolge „Dagon" tot predicaat maakt, waarvan „Marna" het subject is. Trouwens, deze tracht zelfs onder den invloed zijne Pelasgen-hypothese de identiteit te

1) Dalman, Gramm. d. jüd. pal. Aramäisch, bl. 120 en 297, wil *μαρανα θα* „onze heer, kom!" vgl. ook Kautzsch, Gramm. d. bibl. Aramäischen, bl. 12. Vroeger hield men Marna(s) voor מַרְנָשׁ, wat dan „heer der menschen" zou beteekenen! Maar s is secundair.

2) Marcus Diaconus, Vita Porphyrii 64, ed. Haupt, bl. 199, 25.

3) Zoo vereeren de Syriërs van Beroea Zeus Malbachos, die van Apamea Zeus Belos, die van Berytus Jupiter Balmarcodes, „alle godheden, waaraan noch Zeus noch Jupiter werkelijk deel hebben"; Mommsen V, bl. 452.

bewijzen van Dagon–Marna–Minos met „den indischen god van den Oceaan, Varuna" ! [1]).

Hoe de God zelve werd voorgesteld? *Stark* [2]) meende dat hij werd afgebeeld als een jongeling, een Apollo-gestalte, met een granaatappel in de hand. Nu is echter te Tell el-'Adsjul kort geleden een standbeeld ontdekt, dat men voor een beeld van Marna houdt; „het vertoont gelijkenis met het grieksche gezicht van den vader van goden en menschen" [3]). Is dit juist, dan is hiermede te vergelijken het beeld van den alexandrynschen Serapis.

Den tempel van dezen god hielden de inwoners van Gaza voor den beroemdste van alle. Dit Marneion was een koepelvormig gebouw, door twee in elkander gevoegde zuilenhallen omgeven. Het heiligdom zelf, van sterke stalen deuren voorzien, verhief zich hoog in het midden. „Het middelste deel daarvan was een opgeblazen waterroos en hoog zich verheffend" [4]). We hebben hier dus den pantheon-vorm met een koepeldak. In den tempel waren zekere marmora, die bijzonder heilig waren en waartoe vooral vrouwen niet mochten naderen.

In tijden van groote droogte was het tot Marna, dat men zijn gebed opzond. Ook was hij beroemd om zijn orakels.

Wanneer de dienst van dezen god onder de Filistijnen begonnen is, is niet meer te zeggen. *Pietschmann* meent, dat deze door hen in Gaza is ingevoerd, waarmede hij schijnt te bedoelen: bij hun komst uit Creta. Dit kan echter onmogelijk juist zijn. De naam zelf wijst duidelijk op syrischen oorsprong. Aan dezen dienst werd vooral door de steun van Eudoxia door bisschop Porfyrius een einde gemaakt onder keizer Arcadius in 401.

Onder den invloed van het Hellenisme kwam ook de vereering der grieksche goden en godinnen en zoo vindt men in Gaza niet minder dan zes heiligdommen, van Helios, Afrodite, Apollo, Kore of Persefone, Hekate en van de Tyche der stad, gelijk trouwens overal in Syrië het geval is.

---

1) Urgesch. bl. 58 v., 203 vv.

2) a. w. bl. 580.

3) vgl. G. A. Smith, a. w. bl. 166.

4) Zoo naar Dräseke's vertaling in Z k W k L IX (1888), bl. 37.

Over hun cultus zijn we zeer onvolledig ingelicht. Het oudste bericht dienaangaande vinden we weer in den papyrus-Golenischeff. Daar is sprake van een jongen man, die, terwijl den goden offers werden gebracht, door den god werd aangegrepen en in verrukking werd gebracht. De offerhandelingen moeten dus een rumoerig en opwindend karakter gehad hebben, wanneer ook niet-priesterlijke toeschouwers zoodanig worden aangegrepen, dat ze in godsdienstige verrukking kwamen. En gelijk elders wordt ook hier alles wat in ekstase gesproken wordt als een goddelijk orakel beschouwd 1). Uit het O. T. weten we, dat ze priesters hadden (1 Sam. 5^{5}) en dat de waarzeggers bij hen in hooge eere waren (Jes. 2^{6}). Hun goden voeren ze mede in den strijd (2 Sam. 5^{21}) en als dank voor de hun bewezen hulp leggen ze in hun tempels de wapenrusting hunner overwonnen vijanden (1 Sam. 31^{10}). Dagon krijgt geregeld zijn זבח, een dieroffer dus (Richt. 16^{23}). Van menschenoffer of deelname aan den Molochdienst vinden we bij hen geen spoor, evenmin als van het hebben van „gewijden". Zelfs kan eerder het tegendeel worden geconcludeerd uit Ez. 16^{27}, waar van de dochters der Filistijnen wordt gezegd, dat zij zich schamen over het ontuchtig gedrag der israëlitische vrouwen. Wel vinden we bij hen de in de oudheid trouwens algemeen verbreide gewoonte om bij genezing eene afbeelding van het aangetaste deel aan de godheid te wijden (1 Sam. 6). Aan de priesters van Dagon te Asdod wordt 1 Sam. 5^{5} — waaraan ook Zef. 1^{7} herinnert — de eigenaardige gewoonte toegeschreven bij het binnentreden der cella over den drempel heen te stappen, en dat ter herinnering aan het herhaaldelijk vallen van het Dagonbeeld voor de ark van Jhvh. Dat herinnert aan de perzische gewoonte om niet den drempel van het koninklijke paleis te betreden, maar daar over heen te stappen met het rechterbeen voor.

---

1) Müller II, bl. 42.

HOOFDSTUK IV.

BURGERLIJK EN MAATSCHAPPELIJK LEVEN.

Overeenkomstig het eigenaardig karakter der O. T.ische geschriften, die ons omtrent de volkeren, waarmede Israël in den loop der eeuwen in aanraking kwam, slechts iets mededeelen, omdat en voorzoover dit voor den gang van het verhaal zelf noodig is, hebben we ook hier slechts zeer weinig gegevens. En ook voor de latere periode moeten we ons met zeer korte opmerkingen tevreden stellen, die ons nauwlijks vergunnen ons eenig denkbeeld te vormen van de wijze, waarop hun burgerlijk leven was ingericht.

Hun gebied viel blijkens Joz. 13^{2} in vijf afdeelingen of גלילות uiteen, genoemd naar de vijf hoofdsteden, Gaza, Asdod, Askalon, Gath en Ekron, die volgens Joz. 15^{47}, 1 Kron. 18^{1} haar onderhoorige plaatsen (בנות) en gehuchten (חצרים) hadden 1). Vandaar dat Richt. 1^{18}, 1 Sam. 5^{6}, 2 Kon. 18^{8} sprake is van de steden met haar grondgebied (גבול). Zelfs wordt 1 Sam. 27^{5} Gath als koningsstad עיר הממלכה onderscheiden van de landsteden ערי השדה, waartoe ook Siklag behoort. In verband met Dt. 2^{23} is het intusschen niet onwaarschijnlijk, dat we in die landsteden nog de oorspronkelijke bewoners te zoeken hebben, de Avvieten, die zich meer met den landbouw bezig hielden.

Welk deel iedere stad nu in het bijzonder toebehoorde is niet meer te zeggen. Wel ligt het voor de hand te veronderstellen, dat Gaza het geheele zuiden heeft beheerscht, terwijl we weten, dat in Sanheribs dagen Askalon de steden Beth-Dagon, Joppe, Bene-Barak en Azuri beheerschte.

De vraag is reeds dikwijls gedaan, of dit vijftal hoofdsteden nog eene herinnering is aan het oorspronkelijk stamverschil

---

1) Onjuist is het, wanneer Stark, bl. 134, meent, dat Ez. 16^{27}, ^{57} met de בנות פלשתים de steden der Filistijnen bedoeld zijn. We hebben deze uitdrukking hier in eigenlijken zin te verstaan.

van de groepen, die later het volk der Filistijnen hebben gevormd. Waarschijnlijk komt mij dit niet voor, daar eenerzijds de Takkara er buiten zouden vallen en anderzijds de K^e^rethi, die ten Z. van Gaza woonden en blijkens hun naam nog eenigszins hun zelfstandigheid hadden bewaard tegenover de bevolking der steden.

Aan het hoofd dier steden stonden de סרנים, s^e^ranim, door LXX vertaald door *σατράπης*, soms (3 maal) door *ἄρχων*, gelijk ook Jozefus [1]) van de *τῶν Γαζαίων ἄρχοντες* spreekt, al geeft dit laatste ten onrechte den schijn, alsof er meer dan éen saeren in éene stad ware geweest. Intusschen is noch uit *σατράπης* noch uit *ἄρχων* iets te concludeeren ten opzichte der beteekenis van saeren. Blijkbaar zat bij de vertalers de bedoeling voor, de eigenaardige filistijnsche benaming door een even concrete van griekschen oorsprong te vervangen, gelijk ze dan ook רזן (rozên, vorst) evenzeer door *σατράπης* weergeven. *Klostermann* heeft in zijne bekende commentaar op Samuel en Koningen (bl. 17) dit saeren zeer terecht vergeleken met *τύραννος*, eene zijdelingsche bevestiging der meening, dat de Filistijnen van Creta afkomstig zijn. Hoe dit ook zij, over hun machts-bevoegdheid verspreidt ook het mogelijk verband met *τύραννος* geen nader licht. 1 Sam. 18^{30}, $29^{3,9}$ worden ze sarim genoemd, eens door Achis zelf [2]) die hen even te voren s^e^ranim noemde. In Israël nu hadden deze sarim ongetwijfeld een militair ambt, gelijk trouwens uit de toevoeging: van duizend, van honderd, van vijftig, duidelijk is [3]). Ook de s^e^ranim zijn 1 Sam. 29^2 met de aanvoering belast, ieder natuurlijk over het contingent van zijn eigen stad. Elders echter wordt hun een ruimere werkkring toegeschreven. Zoo treden ze in de onderhandelingen met Simson (Richt. 16) op als gemachtigden en leiders des volks. De burgers van Asdod en Ekron roepen hen (1 Sam. 5) op om te beraadslagen over wat met de ark van

1) Antt. Jud. V 8, 10.

2) Klostermann tracht hieraan te ontkomen door 18^{30} eene ingrijpende tekstverandering voor te stellen en 29^{3-9} dat sarim te beperken tot de oversten van duizend en honderd, wien zoo echter te veel macht wordt toegekend en waarbij trouwens naar 1 Sam. 23^7 of 1 Kron. 28^1 nog eene nadere bepaling mocht verwacht worden.

3) Ook Zef. 3^3 hebben we aan militaire gouverneurs te denken.

Jhvh zal gebeuren en allen volgen deze op haar tocht naar Beth-Sjemes.

Nu wordt op sommige plaatsen ook melding gemaakt van koningen bij de Filistijnen. Zoo spreekt Jeremia 25^{20} van „al de koningen van het land der Filistijnen." Daar Achis ben Maoch steeds koning genoemd wordt (1 Sam. 27^{2}, 1 Kon. 2^{39}), mag geconcludeerd worden, dat hier althans van een erfelijk koningschap sprake is. Elders (Zach. 9^{5}) wordt een koning van Gaza vermeld en Amos 1^{8} spreekt van een „scheptervoerder" in Askalon" 1).

De vraag is nu of we hier inderdaad met dezelfde personen te doen hebben.

Volgens Joz. 13^{3}, Richt. 3^{3}, 1 Sam. $6^{16,18}$ zijn er vijf s^e^ranim; elders is slechts van hen sprake zonder nadere getalsopgave, terwijl Richt. 16^{27} en 1 Sam. $5^{8,11}$ uitdrukkelijk van „alle s^e^ranim" wordt gesproken, wat echter blijkens 1 Sam. 6^{4} niet mag opgevat als bewijs, dat er meer dan vijf waren.

Anderzijds vermeldt Jer. 25^{20} vier koningen zonder Gath, dat toen reeds (Amos 6^{2}) te gronde was gegaan, maar waar ook een koning heeft geregeerd.

Alles wijst er dus op, dat we hier met dezelfde personen te doen hebben. *Stark* daarentegen meent, dat we hierin twee onderscheiden ambten te zien hebben, in ieder geval in den tijd van David. Daartoe tracht hij te bewijzen, dat Achis geen saeren was en dat op grond van 1 Sam. 29. Maar wanneer daar (vs. 2) gezegd wordt: „en de vorsten der Filistijnen trokken met hunne afdeelingen van honderd en duizend op, David en zijne mannen in de achterhoede met Achis", dan mag hieruit niet geconcludeerd worden, dat dus Achis *niet* tot de „vorsten" behoorde. Want Achis wordt hier alleen afzonderlijk genoemd om de plaats aan te geven der mannen van David. Bovendien: dat Achis in de achterhoede was, vindt zijne verklaring hierin, dat Gath de zwakste der filistijnsche steden was. En wanneer Achis (vs. 6) zegt: „in het oog der „vorsten" deugt

1) 1 Kon. 5^{1} (St.V. 4^{21}) is echter n i e t van de koninkrijken van het land der Filistijnen sprake, gelijk Schultz, RealEnc.[2] XI, bl. 629, beweert. De uitdrukking is slechts in het algemeen gebruikt en omvat alle rijkjes tusschen den Eufraat en de beek van Egypte zonder ook voor ieder afzonderlijk te gelden.

gij niet", dan volgt daaruit evenmin, dat hij *niet* tot de s^{e}ranim behoorde.

Het voorkomen van deze beide benamingen laat zich dan ook ongedwongen hieruit verklaren, dat de Filistijnen, ook voor hunne staatsregeling, den invloed hebben ondergaan van de te midden van hen wonende kanaänitische bevolking, zoodat dan saeren de echt filistijnsche, maelek de meer kanaänitische naam was. Vandaar dan ook, dat in de davidische periode alleen maar de saeren van Gath „koning" wordt genoemd. Immers deze stad had 't eerst en 't meest den invloed der rondom wonende Kanaänieten ondervonden en onderhield de meeste betrekkingen met hen. Maar in de na-Davidische periode verdwijnt de naam saeren geheel en al en spreekt Jeremia van „al de koningen". Hiertegen schijnt te kunnen worden ingebracht, dat reeds Abimelech van Gerar „koning" wordt genoemd (Gen. 20^{2}, 26^{2} e. e.) Maar daarbij mag niet worden vergeten, dat deze filistijnsche voorpost zich zooveel mogelijk aansloot bij de rond hen wonende Kanaänieten en op allerlei wijze vreedzame betrekkingen met hen trachtte te onderhouden. Wat was dan eenvoudiger, dan dat ze hun saeren „koning" noemden evenals die der andere steden! Eerst later, als ze sterker geworden zijn, laten ze ook hierin hun stamverschil uitkomen.

Een andere vraag is intusschen of we in deze s^{e}ranim erfelijke hoofden hebben te zien, die zonder den minsten invloed van de zijde des volks elkander opvolgden, of wel dat het volk of de aristocratische geslachten het recht hadden uit het koningsgeslacht eene keuze te doen. In Edom schijnt de gewoonte te hebben bestaan, dat een vader nooit door zijn zoon werd opgevolgd 1); maar intusschen schijnt uit den eenigszins corrupten tekst van Jes. 34^{12} te mogen worden geconcludeerd, dat de verkiezing van een koning in de handen der edele geslachten was. Ook in Fenicië is een deelname aan een koningskeuze van de zijde der edele geslachten buiten twijfel; zelfs schijnt ook het volk hierop invloed te hebben kunnen uitoefenen 2). Ook in Israël kende men de koningskeuze door middel van de oudsten 3). Daardoor wordt het niet onwaarschijnlijk, dat

1) Gen. 36^{31-39}. 2) Movers II, bl. 538.

3) vgl. Dt. 17^{15} vv., 2 Sam. $2^{4,7}$, 3^{7}, 5^{3} (David), 1 Kon. 12^{1} (Rehabeam), 2 Kron. 22^{1} (Ahazia), 26^{1} (Uzzia), 2 Kon. 23^{30}, 2 Kron. 36^{1} (Joahaz).

ook bij de Filistijnen de seranim voortkwamen uit de vrije keuze des volks of in ieder geval der edele geslachten.

Waren reeds hierom de seranim min of meer van deze aristocratische familiën afhankelijk, ook over het algemeen schijnt hun machtsbevoegdheid zich niet zeer ver te hebben uitgestrekt. We zagen reeds, dat ze hun stadgenooten aanvoeren in den oorlog, dat ze bij onderhandelingen als hunne gemachtigden en leiders optreden. In hen schijnt dus het ambt van aanvoerder en dat van richter vereenigd te zijn geweest, gelijk dit ook bij de Feniciërs het geval was.

Dat er van hegemonie onder hen sprake is geweest, is niet zeer waarschijnlijk. Toch is het eigenaardig, dat de volgorde, waarin de steden genoemd worden niet altijd dezelfde is. Zoo vinden we Joz. 13^{3}: Gaza, Asdod, Askalon, Gath en Ekron; 1 Sam. 6^{17} staat Asdod voorop; Amos $1^{6,7}$ noemt Gaza weer 't eerst, terwijl Gath uit de rij verdwenen is; Jer. 25^{20} spreekt van Askalon, Gaza, Ekron en de ruïnen van Asdod. Ook Zach. 9^{5-7} wordt Askalon het eerst genoemd; Zef. 2^{1-7} daarentegen stelt Gaza voorop. In den eersten tijd schijnt Asdod echter den voorrang te hebben gehad. Vandaar dat juist hier de ark van Jhvh wordt geplaatst. Misschien is *Moore's* onderstelling juist, dat het deze meerderheid dankte aan het feit, dat juist daar de vergaderplaats was der seranim. Later kreeg echter Gaza den grootsten invloed, wat het hieraan te danken had, dat het zoowel uit een strategisch als uit een handelsoogpunt de voornaamste plaats was. Gath en Ekron schijnen echter altijd te hebben achtergestaan bij de andere steden, die meer aan de zeekust lagen. Eerst in de assyrisch-babylonische periode, wanneer Asdods bevolking door een groot aantal kolonisten is versterkt, streeft deze stad Gaza weer op zijde.

De seranim schijnen intusschen een zekere mate van zelfstandigheid tegenover elkander te hebben gehad. Achis neemt David op zonder dat de anderen zich verzetten, hoewel ze blijkbaar op diens tegenwoordigheid weinig gesteld waren. Bovendien voert hij op eigen gezag oorlog met de zuidelijk wonende Bedouienen-stammen. Toch waren blijkbaar de verhoudingen van dien aard, dat geen der seranim het wagen durfde zich boven de anderen te stellen en eigen zin door te

drijven. Daarvan geeft de geschiedenis met Achis een duidelijk bewijs. Steeds zien we hen gemeenschappelijk tegen den algemeenen vijand optrekken. Eerst later in de assyrisch-babylonische periode staan ze vaak verdeeld.

De door *Stark* 1) opgeworpen vraag: of niet een volksraad, een soort gerousia aan het hoofd hunner steden heeft gestaan, waaraan de s^e^ranim onderworpen waren, moet na onze conclusie over de verhouding van saeren tot maelek — voor het tijdperk hunner zelfstandigheid althans — ontkennend worden beantwoord. Trouwens, 1 Sam. 5, waarop *Stark* zich beroept, geeft voor die meening niet den minsten grond. Hier toch wordt volstrekt niet beweerd, dat de „gemeente", „de mannen van Asdod en Ekron" het recht hadden „de in de verschillende steden verstrooide s^e^ranim samen te roepen". De buitengewone angst, die de inwoners dier stad had aangegrepen, verklaart zulk een maatregel volkomen. Hun vrees drijft hen tot het nemen van het initiatief. Wel blijkt een zekere vrijheid tegenover den saeren uit de handelwijze der mannen van Dor, die met elf schepen de haven willen versperren, wanneer Bidir den Egyptenaar Unu-Amon wil laten gaan 2).

Deze bestuurswijze bleef ook bestaan, toen de Filistijnen eerst onder assyrische en daarna onder babylonische opperheerschappij kwamen. Dezen toch streefden er volstrekt niet naar van de onderworpen landen één groot geheel te maken, gehoorzamend aan dezelfde wetten, geregeerd naar eenzelfde beginsel. Zij waren reeds tevreden, wanneer regelmatig tribuut werd opgebracht.

Ook onder de Perzen veranderde het niet veel, al naderden dezen door de indeeling van het groote rijk in twintig satrapieën meer ons begrip staat. Immers het bestuur der steden, ja zelfs de aanvoering der te leveren troepen bleven in handen van de voornaamste geslachten. Het is echter niet duidelijk, of ook hier nog „koningen" waren zooals in de fenicische steden.

Volgens het regeeringsstelsel der Ptolemeën waren de „provincies" slechts door den persoon des heerschers met Egypte verbonden. Voor het overige werden hun eigenaardigheden

1) a. w. bl. 137.

2) Müller II, bl. 25.

hun gelaten, al werd natuurlijk hun bestuur, vooral in zake belasting, zooveel mogelijk met het egyptische stelsel in overstemming gebracht. De steden behielden haar eigen besturen en waren althans in naam vrij, al moesten ze zich, zoo ze bijzonder belangrijk waren, egyptische gouverneurs en bezettingen laten welgevallen. Het platteland werd evenals in Egypte in toparchieën verdeeld [1]). Merkwaardig intusschen, dat die patricische familiën, die het bestuur der steden in handen hadden, tegelijk ook als belasting-pachters optraden. Dat blijkt uit het bekende verhaal van Jozef ben Tobia [2]), dat onder de regeering van Euergetes (247—221) schijnt te vallen, hoewel Jozefus het eerst mededeelt na het huwelijk van Ptolemeüs Epifanes (204—181) met Cleopatra, de dochter van Antiochus den Groote. Daar toch is sprake van „de πρῶτοι καὶ ἄρχοντες uit de steden van (Cele-) Syrië" en van de πρωτεύοντες van Askalon. Gemeenschappelijk pachten zij de belasting voor de vier hoofdafdeelingen: Cele-Syrië, Fenicië, Judea en Samaria, blijkbaar zoo, dat ze ieder de belastinggelden van hun eigen steden hebben te innen. Vandaar dat, wanneer de geheele pacht in handen komt van Jozef ben Tobia, de burgers van Askalon in verzet komen, wijl ze nu aan een vreemde hebben te betalen wat ze tot dusver aan hun eigen bestuurders opbrachten.

Langzamerhand echter treedt ook in de Pentapolis een meer democratische senaat op, naar het voorbeeld der atheensche *βουλή* uit de verschillende *φυλαί* gekozen, hetzij dan door stemming of wel door het lot, welks leden ieder jaar wisselden. Zoo spreekt Jozefus [3]) van een senaat van Gaza met 500 leden. In dezelfde richting werkte ook het romeinsche bestuur, dat niet uit stammen maar uit steden het rijksgebouw wilde optrekken. Grondgedachte hierbij is: de zich zelf besturende, binnen de stadsmuur souvereine burgerij.

En gelijk nu gedurende de grieksche periode de bevolking der steden uiteenvalt in een regeerend en een geregeerd gedeelte, zoo bleef dit ook onder het romeinsche keizerrijk bestaan.

---

1) Vgl. Niese, Gesch. d. griechischen und macedonischen Staaten II, bl. 120 v.

2) Jozefus, Antt. XII, 4.

3) Antt. XVII 11, 4; Bell. Jud. II 6, 3.

Het eerste deel vormden de burgers der stad; het tweede bestaat uit de incolae, lieden die niet het stedelijk burgerrecht bezitten en wier rechtspositie afhangt van de plaats, die zij in het rijk innemen, zoodat, wanneer hij romeinsch burger is, hij zelfs een beperkt stemrecht heeft in de volksvergadering. Hier werd naar stamafdeeling gestemd, werd beslist over vragen, die de hoogste ambtenaren het volk voorlegden, en werden eindelijk alle magistraten gekozen.

De stedelijke senaat, ordo geheeten, bestond meestal uit honderd leden, decuriones, die allen reeds een ambt moesten bekleed hebben. Deze moest in door de wet voorschreven gevallen worden geraadpleegd door de twee stedelijke consuls, duoviri genoemd, waardoor de senaat de eigenlijke beheerscher der stad werd. Hieruit werd wederom eene commissie van tien leden benoemd, die de voortdurende raadgevers der keizerlijke ambtenaren waren, welke laatsten in sommige gevallen zelfs aan hun besluit gebonden waren [1]).

Zoolang men zich nu in de eerste plaats stadsburger en eerst daarna staatsburger voelde, bleef ook het stedelijk bestuur in eere. Langzamerhand echter komt hierin verandering en wordt het hoogste streven staatsambtenaar te worden, wijl alleen langs dezen weg macht en eer kunnen worden verkregen. Bovendien worden sinds Trajanus curatores civatatum aangesteld, die, eerst belast met het toezicht op de stedelijke financiën, allengs de eigenlijke leiders der gemeente werden, naast wie de andere magistraten tot eenvoudige figuranten afdaalden [2]).

Maar deze curatoren worden op hun buurt verdrongen door de onder Valentinianus I aangestelde defensores plebis, wier oorspronkelijke taak het was de armen en zwakken te beschermen tegen mogelijke onderdrukking van de zijde der potentiores, en die het geheele gemeentebestuur aan zich wisten te brengen. Ten slotte werd zelfs de bisschop de opperste autoriteit der stad [3]). Op die wijze werd natuurlijk het ambt van decurio, dat vroeger een hooge eer was, een last, waaraan men zich juist daarom gaarne onttrok, wijl daaraan groote

1) vgl. over de stedelijke besturen, Seeck, Gesch. des Untergangs der antiken Welt II, bl. 148–154.

2) Seeck, bl. 171.

3) Seeck, bl. 175—182.

uitgaven verbonden waren, die sinds Diocletianus nog aanmerkelijk werden verhoogd [1]).

Wat nu hunne legerorganisatie betreft blijkt allerduidelijkst uit de egyptische voorstellingen, dat de Filistijnen in dit opzicht zeer ontwikkeld waren en een waar tactisch talent hadden. Wanneer ze door den vijand zijn omsingeld, vormen ze een carré, zoodat ze aan alle zijden door hunne schilden gedekt zijn. Ook streden ze van den wagen, die, in de dagen van Ramses III althans, veel overeenkomst heeft met de hetitische: aan beide kanten afgesloten, waaraan twee speertasschen verbonden zijn. Behalve den menner en den speerwerper vinden we daar ook een schildhouder [2]) Voorts vinden we hierover eene opgave in 1 Sam. 13^{5}, waar sprake is van wagens, ruiterij en voetvolk. De eerste afdeeling kan echter onmogelijk zoo sterk zijn geweest als daar wordt vermeld. Wanneer toch Salomo ondanks zijne verbazende legerorganisatie het [3]) daarin niet verder kan brengen dan 1400 wagens, dan kunnen de Filistijnen niet over 30.000 hebben beschikt. Zelfs is 't zeer de vraag of 3000 nog niet te hoog is en men niet שְׁלֹשִׁים zal hebben te schrappen en daarmede hun aantal op 1000 zal moeten stellen, wat ook dan nog in verband met 1400 wagens van Salomo een sterk bewijs levert van hun krachtig leger. De ruiterij wordt hier op 6000 man gesteld, wat naast de 12000 van Salomo een goed figuur maakt. Hun voetvolk was „talrijk als het zand aan den oever der zee."

Over hun zwaargewapenden, die zeker gewoonlijk van den wagen af streden, worden ons eenige bijzonderheden vermeld in 1 Sam. 17. Daar lezen we van een koperen helm, een geschubden kolder en koperen scheenplaten; voorts van een כִּידוֹן, kidoon, blijkbaar een met ijzer of koper beslagen aanvalswapen, hetzij dan een bijl of wel een knots; eindelijk van een speer en een zwaard. De zwaargewapende had steeds zijn wapendrager bij zich, terwijl hij, wanneer hij van den wagen streed, bovendien zijn wagenmenner had. Van boogschutters onder

1) Seeck, bl. 327 vv.

2) Müller I, bl. 365.

3) vgl. 1 Kon. 10^{26}, 2 Kron. 1^{14}.

hen is 1 Sam. 31^3 sprake. Waarschijnlijk hebben we die meer te zoeken onder de in het zuiden wonende Krethiërs, zoodat het dan niet toevallig is, als Targum Jonathan כרתי steeds vertaalt door קַשְׁתַּיָּא, boogschutters, een herinnering trouwens aan den welgevestigden roem der Cretenzen.

Hun leger was ingedeeld in afdeelingen van honderd en duizend. David, van wien het bekend is dat hij zijn leger naar filistijnsch model inrichtte, had daarenboven (1 Kron. 28^1) „afdeelingen" en „stammen". Vóór de strijd begint, worden de colonnes, in regimenten en compagnieën verdeeld, ieder onder zijn eigen שַׂר, gemonsterd door de vereenigde s^e^ranim (1 Sam. 29^2). Ook kennen de Filistijnen de inrichting van vaste legerplaatsen, leggen militaire bezittingen in het overwonnen land en stellen daarover militaire gouverneurs aan, wien tevens het innen der belastingen is opgedragen. Zij verstaan de kunst hunne steden met muren en burchten te versterken (Amos 1^7), terwijl op verschillende plaatsen wachttorens worden opgericht om de weerbaarheid des lands te versterken (2 Kon. 18^8). Dit alles wijst dus op een sterk ontwikkeld verdedigings-systeem, waaraan de Filistijnen als vooruitgeschoven post der Indo-Germanen waarlijk wel behoefte hadden tegenover de opdringende Semieten.

Hun dapperheid in den strijd kan moeilijk in twijfel worden getrokken. Reeds uit de dagen van Ramses III zien we op een der voorstellingen, hoe een hunner het schild over zijn rug heeft geworpen en met slechts twee korte messen in de hand op den vijand losstormt. Diezelfde dapperheid blijkt ons ook uit de wijze, waarop ze elkander (1 Sam. 4^9) bemoedigen, wanneer de ark in de legerplaats van Israël is gekomen ; voorts uit de onstuimigheid van hun aanval op het leger van Saul, ook al heeft deze een moeilijk in te nemen positie op den Gilboa. Niet minder eindelijk blijkt hun dapperheid uit de hardnekkigheid, waarmede ze onder Hanno van Gaza zich tegen de opdringende Assyriërs verzetten, hoewel dezen hen door hunne numerieke meerderheid kunnen verpletteren.

Wat nu hun maatschappelijk leven betreft, zoo zagen we reeds bij de beschrijving van het gebied der Filistijnen, dat de

uit lichtgrijze leem bestaande grond uitstekend voor landbouw geschikt was. Blijkbaar zijn de Filistijnen zeer ervaren geweest in de kunst om uit hun grond zooveel mogelijk voordeelen te trekken. Anders ware het onmogelijk geweest, dat op zulk een beperkt gebied zooveel groote steden konden zijn, omgeven door talrijke welvarende dorpen. En dat niet alleen, maar het is als 't ware de korenschuur van Palestina. Wanneer in het andere gedeelte van Kanaän hongersnood heerscht, is in het Filistijnenland nog koren genoeg te vinden. Vandaar dat Izak reeds naar Abimelech in Gerar gaat (Gen. 26^{1}) en eeuwen later de Sunemitische op raad van Eliza zeven jaren lang in hun midden blijft wonen (2 Kon. 8^{1}). Daarom juist is de Sjefela zoo langen tijd de twistappel tusschen Israël en de Filistijnen geweest.

Bovendien waren de hellingen der bergen uitstekend geschikt voor wijnaanplantingen, reeds bij de oude Egyptenaren bekend 1), terwijl in de dalen, beschut voor den westenwind, behalve de sykomoor of moerbezieboom ook de olijf gevonden werd; de eerstgenoemde in zoo grooten getale, dat de schrijver van 1 Kon. 10^{27} hiervan opzettelijk melding maakt.

Het zuiden, waar de bodem meer kalkhoudend is, is minder voor den landbouw geschikt. In den regentijd is het land echter genoegzaam met gras bedekt om aan de rondtrekkende kudden eene uitgezochte weide te verzekeren. Van hier halen de Amalekieten, die gedurende Davids afwezigheid een inval doen, een rijken buit weg (1 Sam. 30^{16}) en de Arabieren, die in Josafats dagen in dit gedeelte zijn doorgedrongen, geven den koning van Juda schatting in vee (2 Kron. 17^{11}).

Het is echter niet waarschijnlijk, dat de Filistijnen zelven zich bijzonder met landbouw en veeteelt zullen hebben ingelaten 2). Deze lieten ze gaarne aan de in hun midden wonende Avvieten en Ferezieten over, gelijk trouwens uit den laatsten naam genoegzaam blijkt.

1) Müller I, bl. 155, „zeer fijne wijn van Charu".

2) Movers, II^{2}, bl. 128 en 175, beweert, dat zij juist de herders en landbouwers waren, en dat op grond van Gen. 26^{18} vv. en Jes. 14^{29} vv. Maar deze laatste plaats geeft daarvoor niet den minsten grond en de eerste verplaatst ons in het zuiden en in eene periode, waarover nog te weinig licht is opgegaan om daaruit zulk eene gewichtige conclusie te trekken.

Bij de beschrijving hunner geschiedenis zal overvloedig blijken, dat de Filistijnen veel meer een handeldrijvend volk dan een volk van landbouw waren. Bij hunne herhaalde oorlogen met Israël streven ze er steeds naar punten, die voor den handel van gewicht zijn, te bezetten, zooals de pas van Michmas en de overgangen over den Karmel en de geheele vlakte van Megiddo. En ook later, wanneer ze betrokken worden in den verwoeden strijd, door Assur en Egypte om het bezit van Palestina gevoerd, wordt hun politiek steeds door handelsbelangen geïnfluenceerd. In dat opzicht waren ze wat onze oostelijke buren „Realpolitiker" plegen te noemen [1]).

Voor den handel was trouwens de ligging van hun land bij uitstek gunstig. De groote, eeuwenoude handelsweg tusschen Egypte en de cultuurlanden tusschen Eufraat en Tigris liep langs de voornaamste hunner steden. Tevens hadden ze het eindpunt van den weg, die over Elath uit Arabië opvoert. Vooral Gaza was de grootste stapelplaats, gelijk uit een mineesch opschrift duidelijk blijkt [2]).

Hoewel hierover niet vele berichten tot ons zijn gekomen, zijn er toch wel eenige aanwijzingen, die ons doen zien, dat zij spoedig allerlei voordeelen uit dien transporthandel hebben getrokken en daarin een niet onbelangrijk aandeel hebben genomen. Daaruit toch laat het zich verklaren, dat (Richt. $16^{5,18}$) de vorsten der Filistijnen aan Delila ieder een niet onbelangrijke geldsom (pl.m. *f* 1850) kunnen beloven en geven. Immers bij een landbouwend volk bestaan de geschenken uiteraard meer in koren, boomvruchten of vee [3]). En wanneer ze later aan Josafat schatting moeten betalen, doen ze dit in den vorm van „een last zilver" (2 Kron. 17^{11}).

---

1) Merkwaardig is dan ook, dat Movers, III^{1}, bl. 208, betoogt, dat „slechts Arabieren en de in de filistijnsche kuststeden wonende Feniciërs en misschien ook de oude kanaänitische bewoners, niet echter de Filistijnen, daaraan schijnen te hebben deelgenomen". Immers de inwonende Feniciërs zijn òf vruchten van Movers' fantasie òf ze gelden eerst voor een veel latere periode; de oude Kanaänieten zijn tot landarbeiders afgedaald; de Arabieren komen hier eerst in de assyrisch-babylonische periode op.

2) Hommel, Altisr. Ueberl., bl. 252.

3) zooals bijv. bij Israël, zelfs in de periode van David. Joab zet slechts *f* 16 en een gordel op Absaloms hoofd, 2 Sam. 18^{11}; vgl. ook Richt 9^{4}, 2 Sam. 24^{24}.

Het is niet duidelijk of we bij de Filistijnen hetzelfde verschijnsel aantreffen als bij de Feniciërs, dat de handel voornamelijk staatszaak geweest is. Toch is hiervoor wel iets te zeggen. Immers ook bij Israël vinden we hetzelfde verschijnsel. Salomo zelf zendt zijne kooplieden uit; de joodsche koningen hebben den handel in balsem en dadels tot staatsmonopolie gemaakt. Maar er tegen pleit, dat in de onafhankelijke periode van hun volksbestaan de verhouding der s^eranim tot hunne stedelingen niet dat dwingend karakter schijnt gehad te hebben als bij de koningen van Tyrus en Sidon het geval was. En in de hellenistische periode was de oorspronkelijke bevolking zoo sterk door grieksche en arabische elementen vervangen, dat ook toen hiervan wel geen sprake zal hebben kunnen zijn. Trouwens, zoo de oude heerschers-familiën ook nog in deze dagen de leiding van zaken in handen hadden, dan was toch hun invloed zoodanig gedaald, dat ze hoogstens primi inter pares waren.

Wanneer we nu een onderzoek instellen naar hunne handelsrelatiën, dan dienen hier in de eerste plaats vermeld te worden die met Arabië, welke, zooals *Movers* terecht opmerkt 1), berusten op een uitgebreid handelsverkeer zoowel ter zee als te land tusschen het westelijke gedeelte van Azië eenerzijds en de oost-afrikaansche en indische kustlanden anderzijds. Zelf geen land van bijzonderen rijkdom was Arabië als 't ware de aangewezen plaats voor den transito-handel. De uit het westen over de arabische golf en uit het oosten over de perzische golf komende waren werden door middel van groote karavanen langs de eindelooze wegen der arabische steppen gevoerd om in Egypte en Palestina, in Fenicië en Syrië hare groote markten te vinden. Deze handel heeft dus zijn uitgangspunten aan de arabische en perzische golf en gaat vandaar òf het Eufraatdal door òf wel hij gaat over Elath naar Egypte of Gaza. Van hoe groot belang deze handel was blijkt duidelijk uit het feit, dat niet alleen door alle wereldrijken, zoowel Egypte als Assur, Babylon als Perzië, Macedonië en Rome, voortdurend pogingen zijn gedaan om Arabië in hun bezit te krijgen, maar dat ook Salomo, Josafat en Uzzia 2) getracht hebben in Elath

1) a. w. III^1, bl. 272.
2) 1 Kon. 9^{26}, 22^{49}, 2 Kon. 14^{22}.

vasten voet te krijgen en van daaruit zelfstandig aan dezen handel deel te nemen. Zelfs de arameesche koningen van Damaskus hebben langen tijd naar het bezit van Elath gestaan.

Vroeger ging de handelsweg door de wadi el- Araba ten O. van de Doode Zee langs, waar een zijtak over Jericho naar de zeekust voerde, terwijl de hoofdweg naar Damaskus ging. Later echter werd de kortere weg naar Gaza gekozen, en dan kon men op twee wijzen van Elath naar de Middellandsche zee komen: of direct in noord-westelijke richting, een afstand van ongeveer 30 mijlen, òf de langere over Petra, het latere hoofddepot der Nabateërs, welke beide wegen dan in Gaza samenkwamen. Het is echter duidelijk, dat deze landhandel slechts zoo lang kon bloeien als van den zeeweg door de Roode Zee weinig gebruik werd gemaakt. Zijn grootsten bloei bereikte hij dan ook onder de heerschappij der groote aziatische rijken, die ter wille hunner binnenlanden voornamelijk den landhandel begunstigden. Sinds echter onder de Ptolemeën Alexandrië tot hoogen bloei was gekomen en de zeeweg door de Roode Zee bijzonder werd bevoorrecht, verloor deze handel een groot gedeelte van zijn belangrijkheid en kon Gaza moeilijk de concurrentie met het Nijldal volhouden.

Vele waren ook de handelsbetrekkingen met Egypte. Bij de beschrijving van de geschiedenis der filistijnsche steden zullen we herhaaldelijk gelegenheid hebben op te merken, hoezeer ze juist bij dit land steun zochten tegenover iederen vijand. Dit was voor een niet gering gedeelte het gevolg hiervan, dat ze vooral met de steden van het Nijldal vele relatiën hadden. Sinds de dagen van Thotmes III ontwikkelde zich een krachtig handelsverkeer tusschen Egypte eenerzijds en Syrië en Babylonië anderzijds. Breed is de lijst van waren, die de mannen van Kefto en daarna hun opvolgers, de Feniciërs, over zee naar Egypte brachten, of die door de talrijke karavanen bijna iederen dag opnieuw werden gebracht naar de bazars aan de oevers van den Nijl. Slaven voor werkplaats en harem, paarden en ossen, zilverwerk en kostbare gesteenten, houtsnijwerk, muziekinstrumenten, helmen en wapens vinden we vermeld naast geweven stoffen, reukwerken, gebak, Charu-wijn en Kode-bier, al moesten ook aan de egyptische grenzen „inkomende rech-

ten" worden betaald [1]). Uit het Nijldal werden uitgevoerd de egyptische garens, de fijnste misschien der gansche oudheid, gezocht door de wevers van geheel Azië. Ook waren beroemd de lichte egyptische wagens, die juist in den oorlog van zooveel gewicht waren. Bovendien vond men sinds oude tijden in de Nijldelta paardenfokkerijen, welker dieren vooral bij de syrische vorsten in trek waren [2]). Ook had men in Egypte behoefte aan myrrhe, kassia en wierook; voorts cederolie, waaraan men de kracht toeschreef om de lijken voor bederf te vrijwaren. Voor het balsemen zelf werd o. a. asfalt gebruikt, voor het grootste gedeelte uit de Doode Zee en dus over Gaza aangevoerd. Ook werd ingevoerd olijvenolie voor spijzen, zalven en geneesmiddelen.

Voorts komt hier ook in aanmerking de handel met het noorden, vooral met Assur en Babylon, die wel niet van de Filistijnen zelve uitging, maar waarvan hunne steden, gelegen tusschen Eufraat en Nijl niet onbelangrijke voordeelen genoten. Hoe oud deze handel was, daarvan leggen de geschriften van beide volken een ontwijfelbaar getuigenis af. Voortdurend trokken groote karavanen heen en weder om de wederzijdsche producten te verhandelen. Zelfs hooren we van een babylonisch koning, die zijn egyptischen broeder voorstelt elkander te behandelen „op den voet der meest begunstigde natie". Geen wonder trouwens! Juist in het Eufraat- en in het Nijldal was meer dan elders de eerste voorwaarde vervuld voor een belangrijk handelsverkeer: centralisatie van een sterke bevolking in groote steden. In het eerste komen alle handelswegen van Midden- en Oost-Azië samen, waardoor het van oude tijden af een centrum is geweest van allen aziatischen handel; in het tweede worden uit het zuiden en uit Indië allerlei waren opgestapeld, die hetzij over land of ook ter zee vandaar naar Azië werden vervoerd om tegen andere te worden ingeruild.

Ten slotte hunne handelsbetrekkingen met hunne oostelijke naburen. Want al waren ze herhaaldelijk elkanders vijanden en al bleef ook in latere periode de wederzijdsche haat bestaan — ze hadden elkander te veel noodig dan dat er niet een sterk handelsverkeer zou geweest zijn tusschen de filistijnsche steden en de zonen Israëls. Deze laatsten toch werden door de eigen-

1) Maspéro, bl. 284 vv.
2) Maspéro, bl. 216, 739.

aardige gesteldheid van hun land niet minder dan door eigen neiging weerhouden om een belangrijk aandeel te nemen in de handelsbetrekkingen der volkeren. In dit opzicht waren ze, zelfs in de dagen van Salomo, min of meer van de Feniciërs en de Filistijnen afhankelijk. Zoo hebben ongetwijfeld ook de Filistijnen behoord tot die rondtrekkende kramers, die overal hun waren aanboden of ook bij de stadspoort hun bazars en magazijnen hadden.

De koopwaren werden meest op ezels (Gen. 43^{24}, 44^{13}), zelden op kameelen (Jes. 30^{6}) vervoerd, welke òf het eigendom waren der kooplieden òf ook met de drijvers van de arabische stammen waren gehuurd, gelijk ook nu nog in het Oosten gebruikelijk is. Vooral de Arabieren maakten ongetwijfeld het grootste gedeelte dier karavanen uit, die jaarlijks op bepaalde tijden uit het zuiden opkwamen en daar tot Harran in Mesopotamië doortrokken. Deze karavanen moesten een regelmatige bijdrage geven voor het gebruik van water en tevens voor het onderhoud der heirwegen, die voorzien waren van mijlsteenen en wegwijzers (Jer. 31^{21}) met vaste stations en verblijfplaatsen (Gen. 42^{27}, Jer. 9^{2}), somtijds zelfs min of meer geplaveid 1).

In hoeverre de Filistijnen ook aan den zeehandel hebben kunnen deelnemen blijkt niet. Slechts weten we uit den papyrus Golenischeff, dat in de dagen van Bidir (± 1050) Dor het centrum was van een levendigen handel, zoowel zuidwaarts met Egypte als noordwaarts met Byblos en Cyprus.

Als eerste handelsartikel komt natuurlijk in aanmerking het koren, dat ze hetzij uit eigen land hetzij uit Egypte naar het noorden voerden, vooral naar Fenicië, dat niet alleen zeer sterk bevolkt was, maar welks bodem ook meer voor wijn en ooft dan voor korenbouw geschikt was. Belangrijk was ook de wijnhandel. De langzaam naar het oosten oploopende vlakte was voor den wijnstok bijzonder geschikt, gelijk de geschiedenis van Eskol getuigt, en de wijn der filistijnsche zeekust was in later periode zeer beroemd. Bij Askalon niet alleen, maar ook van Gaza tot Berseba eenerzijds en tot Rhinocorura anderzijds bloeide de wijnstok, gelijk dan ook in de door Hilarion hier gestichte kloosters de vindemiae een groote rol

1) Jozefus, Antt. VIII 7, 4.

speelden. Zoowel naar Syrië als naar Egypte werd wijn verzonden, waarom dan ook in de havenstad van Gaza veel egyptische wijnhandelaars woonden. Zelfs op de keizerlijke tafel in Rome waren de merken van Filistijnenland in eere en ook in de byzantynsche periode werd de Gazetum of Gazetinum voor een der beste gerekend. Door hun handen ging zeker ook de handel in egyptische paarden, waarvan 1 Kon. 10^{28} vv. (2 Kron. 1^{16} vv.) gewaagt, al worden daar de tusschenpersonen ook niet uitdrukkelijk genoemd 1). Dat hierin veel werd omgezet, blijkt uit de daar vermelde prijzen. Elke strijdwagen, ongetwijfeld met de daarbij behoorende twee of drie paarden, kostte ruim f 1000, ieder paard afzonderlijk f 250. Tevens wordt hier uitdrukkelijk vermeld, dat ze ook invoerden „voor al de koningen der Hetieten en voor de koningen der Arameërs.”

Uit Arabië werden opgevoerd wierook en specerijen, maar ook uit Punt, het wierookland bij uitnemendheid, een deel van het tegenwoordige Ethiopië 2). Dat vooral Gaza hiervoor het hoofddepot was, blijkt, zij het ook voor een eenigszins lateren tijd, uit Plutarchus' bericht 3), dat Alexander zich in het bezit der *ἀρωματοφόρος* achte, toen hij Gaza had ingenomen, en dat hij daar een ontzaglijken voorraad wierook en myrrhe vond. En dat deze tak van handel zeer gewichtig was, ligt voor de de hand. Het gebruik toch van wierook bij den cultus was reeds vroeg overal doorgedrongen. Bovendien werden in de paleizen en bij begrafenis-plechtigheden groote hoeveelheden verbrand. Vandaar dan ook, dat de wierook tamelijk duur

1) De tekst is hier niet zuiver overgeleverd. Het herhaalde מקוה (Kron. מקוא) is onverklaarbaar. We verwachten in plaats van het eerste een plaatsnaam, gelijk misschien ook de Kron. schrijver bedoelde. LXX vermoedde hier מתקוע, waaraan de Lucianustekst *καὶ ᾿εκ Δαμασκοῦ* toevoegt; in de par. pl. van Kron. las ze echter blijkens haar *τιμή* מקנה, miqna. Vulgata heeft „de Coa,” welke plaats-(lands-?) naam echter nergens elders voorkomt. Het tweede מקוה kan onmogelijk uit een plaatsnaam bedorven zijn. Oorts vertaling „bij koppels” past wel heel goed in het verband, maar berust niet op במקוה. Ik kan hier voor beide gevallen slechts een „non liquet” schrijven.

2) vgl. Müller 1, bl. 106—120.

3) Alex. c. 25.

was: zoo kostte in Plinius' tijd een pond van de beste soort tien denaren, dus f 37.50. Naar Egypte en Assyrië werd voorts veel olijvenolie vervoerd voor de bereiding van zalven.

Over een zeer bijzonderen tak van hun handel heeft Amos 1[6] ons ingelicht. Deze toch verwijt den Filistijnen dat „zij eene geheele bevolking hebben weggevoerd, ten einde die aan Edom over te leveren," en dat in vereeniging met Tyrus (v. 9). Ook Joël 4[6] (St. V. 3[6]) spreekt hiervan. Ze hebben „Juda's en Jeruzalems zonen aan de zonen der Joniërs verkocht om ze ver van hun grondgebied te verwijderen," in bondgenootschap met Tyrus en Sidon. Deze slavenhandel was ten tijd van Joël blijkbaar zoo overvoerd, dat ze (vs. 3) meisjes voor wijn verkochten. In Gaza werd, in later tijd althans, regelmatig slavenmarkt gehouden. Trouwens hier deden de Filistijnen niets ongewoons. Ieder leger toch werd in de oudheid gevolgd door scharen slavenhandelaars. Zoo waren er in Nikanors leger niet minder dan 1000 1). Bovendien, kooplieden, die op vreemde landen handel drijven, waren vroeger tevens slavenhandelaars, gelijk blijkt uit het verhaal der Midianieten, aan wie Jozef werd verkocht (Gen. 37[28]). Een goed georganiseerde handel zooals die der Filistijnen had groote behoefte aan slaven. Zoo zijn dan ook ongetwijfeld dikwijls strooptochten door hen gehouden op het gebied van Juda of Israël, gelijk tegenwoordig nog de razzia's in de binnenlanden van Afrika, met het bepaalde doel om slaven te maken.

Het kan natuurlijk niet anders, of zulk een uitgebreide transporthandel moest gunstig werken op de ontwikkeling van de nijverheid. De constructie van wagens, berekend op een lange reis, kan hun niet onbekend zijn geweest. Allerlei smidswerk was hiervan het gevolg. Dit blijkt ook uit 1 Sam. 13[19 vv.]: geen israëlitisch smid wordt in het onderworpen land geduld, slechts Filistijnen mogen in Samuëls dagen dit handwerk uitoefenen. Zeker zijn hun smeden ook berekend geweest voor het vervaardigen van koperen scheenplaten, schilden, helmen, geschubde kolders en alles wat verder tot de wapens van een goed strijder behoort.

Reeds meer tot het terrein der kunst behoort de vervaardiging van goden-beelden, hetzij de meer versierde, die in den

1) 1 Makk. 3[41], Antt. XII 7, 3.

tempel bleven, hetzij de meer eenvoudige, die in den strijd werden medegevoerd (vgl. 1 Kron. 14[12]). De eerstgenoemde zijn ongetwijfeld houten beelden geweest, overdekt met gouden platen en waaraan tal van versieringen werden aangebracht.

Hun bouwkunst zal wel in overeenstemming geweest zijn met de betrekkelijke weelde, die gewoonlijk bij een handeldrijvend volk wordt gevonden. Amos gewaagt van de paleizen der edelen (1[7]), die blijkens het daarvoor gebruikte woord tevens als burchten dienst doen. Hun bouwtrant heeft waarschijnlijk geen speciaal karakter gehad en heeft zeker onder den invloed van de Feniciërs gestaan, gelijk ook bij Israël het geval was. Anderzijds behoeft echter ook invloed van egyptische zijde niet in twijfel te worden getrokken.

HOOFDSTUK V.

HUN GESCHIEDENIS VAN HUN EERSTE OPTREDEN TOT ALEXANDER DEN GROOTE.

De geschiedenis der Filistijnen valt in een drietal tijdperken uiteen, die ieder een eigenaardig karakter vertoonen. Het eerste omvat den strijd om de heerschappij van West-Jordaanland, met Israël gevoerd van het begin der Richterenperiode af tot den bloeitijd van het davidische rijk. Het tweede tijdperk teekent ons de worsteling der Filistijnen in verbond met Feniciërs en andere stammen — maar bijna nooit met Israël of Juda! — tot behoud van eigen zelfstandigheid tegenover de veroveringszucht, eerst van Assur en Babylon, daarna van Perzië en Macedonië. Gedurende het derde zien we hun steden worden tot bolwerken van het Hellenisme, deelnemend aan den strijd eerst tegen het Jodendom, daarna tegen het Christendom, totdat althans één dier steden een nieuwen opbloei aan de christelijke wetenschap dankt, voordat het schemerdonker van den Islam alles gaat overheerschen. In de eerste periode vinden we een jeugdig volk, dat in het rechte besef zijner kracht met ijzeren volharding streeft naar het ideaal der hegemonie. Alle krachten worden ingespannen om te komen tot het stichten van een groot filistijnsch rijk. Eerst heeft het den schijn, alsof hun dit zal gelukken. Na den slag van Gilboa is geheel West-Jordaanland in hun macht. David en Isjbosjeth regeeren slechts bij de gratie der Filistijnen. Maar daarmede hebben ze ook hun hoogtepunt bereikt en dank zij Davids politiek en veldheerstalent treedt spoedig het verval in en zien de Filistijnen zich tot de Pentapolis teruggedrongen, waarvan straks Gath zelfs den Israëliet als suzerein moet erkennen. Wel herwinnen ze na de deeling des rijks een groot gedeelte van het verloren gebied, wel brengen ze den erfvijand menig nadeel toe, maar hun glorietijdperk is voorbij. Toch vormen ze nog steeds een gewichtigen factor in de rij der palestijnsche staatjes.

Ongemerkt is intusschen hun karakter gewijzigd. Naast

politieke doeleinden treedt het handelsbelang meer en meer op den voorgrond. Van ridderlijke strijders, die voor een verheven ideaal optrekken, zijn ze strijdende kooplieden geworden, die in de eerste plaats aan „Realpolitik" doen. De belangen van den handel gaan den toestand beheerschen. Vandaar dan ook, dat ze in den eersten tijd van het opdringen der Assyriërs zich aansluiten bij de Egyptenaren, waartoe handelsbelang en waarlijk niet de trouw van den Farao hen noopte. Zoodra het echter duidelijk wordt, dat Assurs macht zich ook over Palestina zal uitbreiden, valt het volk, tot dusver nauw aaneengesloten, in twee groote partijen uiteen, een egyptische en een assyrische, waarvan de laatste de toekomst heeft.

Ondanks dat overheerschen van handelsbelangen echter is nog een deel der oude veerkracht in hen overgebleven. In Hanno van Gaza en zijn legers herleven de oude strijders uit Sauls dagen, die met onbezweken moed telkens den handschoen opnemen en den strijd hervatten, maar nu voor eigen zelfstandigheid, voor huis en haard. Maar hun rol is uitgespeeld. Herhaalde wegvoeringen verzwakken het volk; de bloem der natie is in de herhaalde slagen gevallen en wat nog overbleef wordt straks door de uit het zuiden opdringende arabische stammen overstroomd. Maar wanneer dan ook de Grieken zich in hun steden vestigen, vormt zich een nieuw geslacht, niet zuiver van bloed als de oude „onbesnedenen", maar voortgekomen uit de vermenging der stammen. Dit geslacht echter is het vorige niet geheel onwaardig. Evenals dit getracht heeft zich tegen den semitischen stroom te verzetten, zoo wordt ook door deze nieuwe „Filistijnen" de strijd daartegen aangebonden. Maar nu wordt het niet gelijk weleer een strijd met het gewette zwaard in de hand; het ruwe geweld wordt vervangen door het veel krachtiger wapen der cultuur. Vereenigd met de Grieken, die zich in grooten getale in de handelssteden van de Pentapolis hebben neergezet, worden ze nu de kampvechters van een beschavingsvorm, die Sem en Jafeth tot een schoon geheel wilde vereenigen en beider talenten wilde gebruiken tot het optrekken van één gebouw, waar wetenschap en kunst, handel en nijverheid heerlijker dan ooit konden bloeien. Aan dit pogen danken deze steden, bij name Gaza en Askalon, haar groote belangrijkheid in deze grieksche periode. Zij zijn de

voorposten, die door hun handelaren tot diep in het zuiden doordringen om ook daar de vruchten der hellenistische beschaving te verspreiden.

En wanneer straks het Christendom komt, wordt juist hier een scherpe strijd gestreden. De gehelleniseerde Filistijnen, vertrouwend op hun Marna, ook nu voortlevend in de aloude antipathie tegen alles wat uit den kring van Israël komt, blijven zich verzetten, ook wanneer allerwege de vaan van den Christus is geplant. Maar al is ook nu de strijd tevergeefsch, de oude geestkracht wordt niet uitgedoofd. Straks gaat een ongekende bloei van wetenschap en kunst in Gaza beginnen, vrucht van het huwelijk van Christendom en Hellenisme beide, totdat de fanatieke horden uit Arabië's woestijn in naam van hun profeet het heerlijke licht van beschaving en Christendom doen ondergaan in het schemerdonker der halve maan.

Diensvolgens zou ik dus hunne geschiedenis in een drietal hoofdstukken kunnen behandelen. Maar daaraan zijn eigenaardige moeilijkheden verbonden. De grenslijnen toch zijn niet altijd even zuiver te trekken; ongemerkt gaat de eene periode in de andere over. Daarom kwam het me wenschelijk voor hunne worsteling met Israël en hun strijd tegen de middelaziatische wereldrijken in een doorloopend geheel te behandelen tot aan het optreden van Alexander den Groote. Hierna kan een nieuw hoofdstuk worden begonnen, die de geschiedenis der filistijnsche steden in de grieksch-romeinsche periode omvat om met het optreden van Aboe-Bekr's legerbenden te eindigen.

Gelijk het zoo dikwijls gaat bij volken, die geworden zijn uit een complex van verschillende stammen en eerst, wanneer dit proces geheel is afgeloopen, optreden in het licht der historie, zoo is het ook gegaan met de Filistijnen.

Oorspronkelijk waren ze niet meer dan een klein groepje in de omstreken van Gerar, volkomen opgaande te midden der hen omwonende Avvieten en Ferezieten. Zelfs hun koningsfamilie had zich hiervan niet vrij kunnen houden, zooals uit den naam van Abimelech duidelijk blijkt. Eerst toen ze, en dat het laatst in de dagen onmiddellijk vóór Ramses III, genoegzaam waren versterkt door nieuwe groepen, niet alleen van hun eigen volk,

maar ook van min of meer verwante stammen, konden ze er aan denken positie te nemen tegenover het semitische gedeelte der bevolking. Door dien voortdurenden aanwas toch waren de verhoudingen zoodanig veranderd, dat zij, wel verre van in de omwonende stammen op te gaan, deze zelfs tot Filistijnen konden maken en hun stamverschil tegenover Kanaänieten en Israëlieten beiden sterk op den voorgrond konden stellen.

Toch geschiedde dit niet zonder dat ook zij hunnerzijds den invloed der Semieten hadden ondergaan. Zoo konden zij, die wel niet in innerlijke kracht maar toch wel in getal de minderen waren, noch hun taal noch ook hun religievorm zuiver bewaren. Al bleef vooral in de eigennamen, in den eersten tijd althans, de herinnering aan eigen taal voortleven, toch hebben ze die der in hun midden wonende en in cultuur boven hen staande Kanaänieten overgenomen, zij het ook dat hier tal van woorden in gebruik bleven, die aan hun niet-semitische afkomst herinnerden. Ook hun religievorm konden ze niet zuiver houden; ja zelfs is het de vraag of ze niet geheel en al hun eigen goden tegen die van hun tweede vaderland hebben moeten inruilen, al hebben ook deze op hun beurt èn in voorstelling èn in karakter den invloed hunner nieuwe aanbidders ondervonden, zoodat Dagon tot vischgod werd en later ook Atargatis, oorspronkelijk symbool van den bevruchtenden nachthemel, speciaal der maan, in een water- en vischgodin werd omgezet, zij het ook mede onder den invloed van de in de oudheid algemeen verbreide beschouwing der maan als beginsel der bevruchtende vochtigheid.

De eerste tijden echter van hun optreden in Palestina liggen geheel in het duister. We weten niets van de wijze, waarop dit volk, dat blijkens de inscripties van Ramses III in zeeroof zijn kracht zocht, zich heeft vervormd tot „de Filistijnen", zooals ze in de historie optreden. Geenerlei berichten zijn tot ons gekomen over de manier, waarop ze de oorspronkelijke inwoners in zich hebben opgenomen en geworden zijn tot één volk, sterk door eene militaire organisatie, met alle kracht strevend naar éénzelfde doel. Maar welk een invloed de Avvieten en Ferezieten ook op hen mogen hebben uitgeoefend, in één opzicht zijn deze oude zeeroovers zichzelf gelijk gebleven: oorlog is steeds een van hunne meest geliefde werken geweest; land-

arbeid hebben ze waarschijnlijk slechts aan de tot den rang van fellah's afgedaalde oorspronkelijke bewoners overgelaten. En die krijgslust hebben ze in deze eerste periode steeds aangewend in éénzelfde richting: het verkrijgen van de hegemonie over West-Jordaanland.

Daaraan konden ze natuurlijk eerst denken na de komst der laatste afdeeling emigranten, die in de dagen van Ramses III hunne stamgenooten niet weinig hebben versterkt. Trouwens, toen eerst was de gelegenheid voor hen gunstig. Egypte toch was na den dood van Ramses III niet in staat zich met de palestijnsche aangelegenheden te bemoeien. In het noorden zoowel als in het zuiden wordt het rijk aangevallen; de eene verovering na de andere gaat verloren. En wanneer onder den laatsten koning der 20ste dynastie de hoogepriesters van Thebe zich de macht der Farao's aanmatigen en daartegenover zich eene andere dynastie, de Tanitische weet te handhaven, is Egypte tot betrekkelijk enge grenzen beperkt en niet in staat naar buiten op te treden. Zoodoende konden de verhoudingen in Palestina zich vrijelijk ontwikkelen, te meer waar ook in Syrië en Mesopotamië geen rijk bestond, groot genoeg om Egypte's plaats in Palestina in te nemen.

Het is echter zeer te betreuren, dat we ons voor deze belangrijke periode moeten tevreden stellen met de uiteraard zeer korte opmerkingen, die we over de Filistijnen vinden in het boek der Richteren 1). Daardoor wordt het dikwijls onmogelijk zich eene eenigszins heldere voorstelling te vormen van hetgeen hier is voorgevallen. Zoo is het niet duidelijk òf en in hoeverre de Filistijnen deel hebben genomen aan den strijd, die de Israëlieten onder Jozua met de Kanaänieten hadden te voeren. Het komt mij echter waarschijnlijk voor, dat zij zich daarin niet hebben gemengd, te meer waar Jozua er blijkbaar naar streefde hen buiten den strijd te houden. Na zijn dood echter schijnen de zuidelijke stammen van tactiek te zijn veranderd. Immers in Richt. 1^{18} wordt medegedeeld, dat Juda in verbond met Simeon Gaza, Askalon en Ekron een tijdlang althans in

1) Even weinig helpen ons verspreide opmerkingen uit Kronieken over een strijd, die door Efraïm en Benjamin gevoerd is in 't bijzonder tegen Gath (I 7^{20} vv., 8^{13}). Hier ontbreekt iedere tijdsbepaling; vgl. Hommel, Altisr. Ueberl., IX, noot 2.

zijn bezit heeft gehad. De moeilijkheid van deze plaats zit hierin, dat ze met Joz. 13^{1-3} eenerzijds en Richt. 3^{1-3} anderzijds niet in overeenstemming schijnt te kunnen worden gebracht [1]. Daar toch wordt èn uit den tijd van Jozua èn uit den tijd onmiddellijk na de gevechten der afzonderlijke stammen gezegd, dat het land der Filistijnen *niet* in bezit is genomen. Bovendien wordt in Richt. 1^{19} uitdrukkelijk gezegd: „ze konden de bewoners van de valleien niet verdrijven, omdat zij ijzeren wagens hadden". Vandaar dan ook, dat LXX „niet" heeft ingeschoven. Sommige exegeten volgen de grieksche vertaling hierin, maar dat kan onmogelijk de oorspronkelijke lezing zijn. Dan toch zou men moeten concludeeren tot eene opzettelijke vervalsching van den hebreeuwschen tekst, want לא kan niet maar uitgevallen zijn: daarvoor is eene geheele omzetting van den tekst noodig. (ולא לכד in plaats van וילכד). Jozefus [2]) tracht aan de moeilijkheid te ontkomen door alleen Askalon en Asdod te laten innemen, maar niet Gaza en Ekron ter wille der ijzeren wagens. Hier is echter slechts éene mogelijkheid om die schijnbare tegenspraak op te lossen: aan te nemen dat vs. 18 slechts van eene tijdelijke inname sprake is, waartoe ook het gebruik van לכד schijnt te noodigen; vgl. 1 Sam. 31^{7}. Dat dit ook de bedoeling van den schrijver is geweest, moet toch worden geconcludeerd uit het feit, dat hij vs. 19 op vs 18 liet volgen. Waarschijnlijker nog wordt dit, indien de inname dezer steden valt kort na den verwoeden strijd van Ramses III tegen de Purasati. Daarmede nu komt de tijdsbepaling zeer wel overeen. Immers Ramses regeert ± 1218—1185 en de Filistijnenoorlog moet ongetwijfeld in het begin zijner regeering (het 8ste jaar?) worden gesteld. Anderzijds zijn, gelijk de meesten aannemen, de Israëlieten na het vijfde jaar van Merenptah II, dus ± 1275 weggetrokken [3]). Toen derhalve de stammen na Jozua's dood trachtten het hun, in theorie althans, toegevallen gebied met het zwaard in de hand te gaan in bezit nemen, konden ze zich bij den eersten stormloop zelfs van eenige filistijnsche steden meester maken.

1) Joz. 15^{47} heeft alleen theoretische waarde.
2) Antt. Jud. V 2, 4.
3) vgl. Sayce, Early Israel, bl. 49.

Maar niet lang heeft deze toestand geduurd. Weldra werpen de Filistijnen de invallers terug en beginnen nu op hun beurt offensief op te treden. Trouwens daartoe waren ze wel verplicht, omdat ze bij de groote uitbreiding van den laatsten tijd er op bedacht moesten zijn hun gebied meer naar het noorden en naar het oosten uit te breiden en zich van de Sjefela zoowel als van de vlakte van Saron meester te maken. En dat kon hun temeer gelukken, nu de israëlitische stammen, in plaats van heil te zoeken in een gemeenschappelijk optreden, ieder op hun eigen gelegenheid gingen strijden, zoodat ze niet in staat waren het geheele land te veroveren. De geheele vlakte van Megiddo met hare vestingen was nog in de handen der Kanaänieten (Richt. 1^{27} v.), waardoor de noordelijke stammen Aser, Naftali, Zebulon en Issaschar zijn afgesneden. Maar ook konden ze de steden Sjaälbin, Ajjalon, Gezer, Har-heres 1) en Jebus (Richt. 1^{35}) niet in hun macht krijgen, waardoor Juda en Simeon volkomen geïsoleerd werden.

De Filistijnen hadden dus geen aaneengesloten volk tegenover zich, maar slechts stammen, die naar tijdsgelegenheid zich min of meer aaneen sloten en daarom weinig vermochten tegenover een volk, dat zoozeer aan den krijg was gewend als die „onbesnedenen”. Dezen zullen bij deze verschillende aanvallen wel gebruik hebben gemaakt van de gelegenheid, die de wadi es-Sarar of het dal van Sjorek hun bood om in het judeesche hoogland door te dringen. Deze wadi vormt tusschen Zorea op de noordelijke en Beth-Sjemes op de zuidelijke helling een groote kom, van waaruit men langs verschillende wegen het plateau kan bereiken, hetzij dan door de wadi en-Nadsjil, hetzij dan meer oostwaarts door de onder denzelfden naam zich voortzettende wadi es-Sarar 2). Vandaar dan ook dat „ten tijde van Samgar, Anathszoon, ... de heirbanen verlaten waren” en dat „die op reis waren zijpaden insloegen” (Richt. 5^{6}). De israëlitische fellah's, die de akkers bebouwden en de dorpen bewoonden, voelden zwaar de hand van den onderdrukker en

---

1) Waarschijnlijk moet hier Ar- of Ir-heres gelezen worden; dan is het identisch met Ir-sjemes van Joz. 19^{41} en Beth-Sjemes van Joz. 15^{10}, het huidige 'Ain Sjams in de wadi-el Menach, halverwege tusschen Asdod en Jeruzalem. Guthe, bl. 194; Budde Ri.Sa., bl. 17.

2) G. A. Smith, bl. 195 v.

waren voor een deel genoodzaakt binnen de muren der versterkte steden een schuilplaats te zoeken. Zelfs schijnen de Filistijnen reeds in dezen tijd hetzelfde stelsel te hebben toegepast als in de dagen van Samuel, om alle smidswerk onder Israël te verbieden, zoodat „schild noch lans werd gezien onder de veertig duizend in Israël" (Richt. 5[8]). Of deze onderdrukking alle stammen trof, is minstens zeer twijfelachtig; waarschijnlijk hebben — van de zijde der Filistijnen althans! — alleen Juda en Dan daaronder geleden en zijn ze door Samgar verlost, „die van de Filistijnen 600 man met een ossendrijversstok versloeg" (Richt. 3[31]). Hier hebben we dus te doen met een plotselinge verheffing van het geplaagde landvolk, dat er met eenvoudige middelen in slaagde zijne onderdrukkers te verdrijven. Toch zijn het ongetwijfeld de herhaalde aanvallen der Filistijnen geweest, die Juda destijds verhinderd hebben een rol te spelen in de geschiedenis van het israëlitische volk, gelijk het dan ook in het lied van Debora niet genoemd wordt.

Maar bovendien was de geheele vlakte van Saron in hun macht. Immers in den papyrus Golenischeff [1]), waar de reis wordt beschreven van Unu-Amon om hout te halen „voor de groote heerlijke bark van Amon-raʿ-sontêr", is ook sprake van zijn komst te Dï-(ï)ra of Dor, een stad van het Takkara(-volk), en van den koning Bidir. Diensvolgens was in het 5de jaar van Chri-chor, den hoogepriester van Thebe, die den laatsten Ramesside afzette, in ± 1050 derhalve, Dor in de macht der met de Filistijnen nauw verwante Takkara. Dezen zijn volkomen onafhankelijk, want Bidir zegt tot den egyptischen gezant: „wanneer de vorst van Egypte heer van het mijne ware en ik werkelijk zijn dienaar.....". Bovendien hebben we hier niet met zeeroovers te doen, maar met een handeldrijvend volk, dat er een eigen vloot op na houdt. Zoo is er sprake van een vloot van 11 Takkara-schepen, die de haven willen blokkeeren. Deze Bidir beheerscht thans den geheelen Karmel. Vandaar dat de Egyptenaar juist bij hem komt om hout, en dat ofschoon deze Bidir vroegere gezanten van Egypte (van Ramses XII?) 17 jaar lang bij zich heeft gevangen gehouden, totdat ze allen waren gestorven. Nu hebben ook reeds Bidir's

1) waarvan de vertaling o. a. gegeven is door W. M. Müller, MVG V (1900), bl. 15-29.

vader en grootvader over Dor geregeerd, want Unu-Amon zegt tot hem: „ik ben gekomen om hout voor de groote, heerlijke bark van Amon-raᶜ-sontêr. Dat wat uw vader deed en uw grootvader, dat doet gij ons (zeker ook). Zoo sprak ik tot hem". Hierdoor kunnen we opklimmen tot 1100. Maar wijl ze ook toen reeds handelsbetrekkingen met Egypte hadden en zich dus van zeeroovers tot kooplieden hadden ontwikkeld, moeten we nog verder teruggaan. Nu zagen we reeds vroeger, dat Ramses III ook van Takkara spreekt als bondgenooten der Purasati. Alles wijst er dus op, dat dezen zich toen reeds van Dor hebben meester gemaakt en deze belangrijke haven gemaakt hebben tot een centrum van een levendigen handel, zoowel zuidwaarts met Egypte, als noordwaarts met Byblos en Cyprus 1).

Gelijk het nu echter Juda en Simeon gelukt was voor korten tijd tot de zeekust door te dringen, zoo had ook Dan zich daar, waarschijnlijk in de buurt van Joppe, genesteld. Vandaar dat Debora (Richt. 5[7]) Dan verwijt bij de schepen te zijn gebleven, terwijl zijne broeders onder Barak aan den voet van den Tabor Sisera bestreden. Maar hier kon ook deze stam zich niet handhaven. Van uit het noorden bestookt door de Takkara, van uit het zuiden aangevallen door de Filistijnen, benauwd ook door de Kanaänieten, waren ze genoodzaakt te wijken (Richt. 1[34 v.], Joz. 19[47]) en voor een deel althans in Lais bij de bronnen van den Jordaan een vreedzamer oord op te zoeken (Richt. 17 v.), terwijl de overblijvenden op de westhelling van het gebergte van Efraïm een rustiger verblijf vonden.

Nadat op deze wijze èn aan de oostgrens èn aan de noordgrens de opdringende Israëlieten door hen waren teruggeworpen,

---

1) In 1895 werd door Hommel in the P. S. B. A. XVII, bl. 203, gewezen op een „over het hoofd gezienen palestijnschen brief uit de Amarna-periode", „een van de meest belangrijke historische teksten", 4 R 34, No. 2, waar in regel 2 en 6 sprake is van „de stad der Zakkalu", die hij „gaarne zou identificeeren met Dor (דאר van den Bijbel), de stad der Zakkar".

Uit den door Winckler, Altor. Forsch. V (1897), bl. 389-396, gegeven tekst en verklaring blijkt echter, dat hier slechts sprake is van een stad Zakkalu, welke tusschen Eufraat en Tigris moet gelegen hebben; vgl. ook Peiser in M V G VI (1897), bl. 311-14.

begonnen de Filistijnen in verbond met de Ammonieten een krachtigen aanval, die zich nu niet meer tot twee stammen beperkte. Op zulk een bondgenootschap wijst Richt. 10[6,7]. Ammonieten en Filistijnen grijpen gemeenschappelijk de zuidelijke stammen en die van het Overjordaansche aan. Aan Jefta gelukt het Ammon voor korten tijd althans terug te drijven, maar Simson komt bij zijn poging tot bevrijding der stammen om. Het gelukt den Filistijnen dan ook hun heerschappij over geheel Zuid-Palestina uit te breiden en deze stammen jarenlang aan zich te onderwerpen. Vandaar dat deze periode Richt. 15[20] kortweg „die der Filistijnen" wordt genoemd. Meer dan ooit was de eenheid der stammen te loor gegaan. Zelfs het aanzien der priesterfamilie te Silo was aan 't tanen en daarmede ging ook de laatste band, die de stammen nog had kunnen bijeen houden, verloren. Zoo is er dan ook van geen gemeenschappelijk optreden tegenover den vijand sprake. Het is een echte guerilla. Van een regelmatigen krijg geen spoor. Men streeft er slechts naar den tegenstander op alle wijze schade te berokkenen. Zelfs blijkt uit Richt. 15 niet alleen dat het grootste deel der bevolking de filistijnsche hegemonie geduldig verdroeg, maar ook dat velen iederen tegenstand afkeurden 1).

Hoe lang dit bondgenootschap van Filistijnen en Ammonieten heeft bestaan, is niet te zeggen. Waarschijnlijk heeft dit nog tot in de dagen van Saul voortgeduurd en is de belegering van Jabes in Gilead door Nahas slechts een der laatste schakels in de reeks der voortdurende pogingen om Oost-Jordaanland in zijne handen, West-Jordaanland in die der Filistijnen te houden.

In de dagen van Eli wordt dit blijkbaar uitgebreid tot eene triple alliantie, voorzoover nu ook de Kanaänieten weer actief aan den strijd deelnemen 2). Vandaar dan ook, dat de aanval-

1) vgl. Bertheau, bl. 283.

2) Dit laatste wordt wel niet uitdrukkelijk vermeld, maar komt mij toch zeer waarschijnlijk voor. Immers daardoor wordt het duidelijk, waarom we den tabernakel later te Gibeon vinden, waarheen deze toch onmogelijk door de priesters zelf kan zijn gebracht. Dan valt ook een helder licht op de beteekenis van de opmerking van 1 Sam. 7[14] „en er was vrede tusschen Israël en de Amorieten." Bovendien laat het zich dan verklaren, waarom de Israëlieten niet, toen de ark opnieuw in hun bezit was gekomen, ark en tabernakel hebben hereenigd; zie mijn artikel „Eenige bladzijden uit Israëls geschiedenis" in het Tijdschr. v. Geref. Theologie, Maart 1900.

len steeds heftiger worden en een veel ernstiger karakter beginnen aan te nemen. Langen tijd hebben de onderworpen volken geaarzeld. Nu ze eindelijk opstaan, wordt het een strijd op leven en dood, die niet eindigt, vóor het David gelukt is opnieuw eenheid te brengen onder de israëlitische stammen en hij, steunend op zijn naar filistijnsche wijze ingericht en georganiseerd leger, allen zijn krachtige hand heeft doen voelen.

Deze „Sturm-und Drang"-periode wordt begonnen door twee slagen bij Eben-haëzer. Veelal meent men, dat dit aan het boveneinde van het dal Sjorek moet worden gezocht. Zelfs heeft men de onderstelling gewaagd, dat de Filistijnen juist daarom de ark naar Beth-Sjemes hebben teruggebracht, omdat ze daar in hun handen was gevallen, en dat de steen, waarop de Beth-sjemieten de ark hebben doen rusten, de Eben-haëzer kan geweest zijn. Maar dit laatste heeft niet meer waarde dan een „Spielerei". Noch van Eben-haëzer noch van Afek is hier iets ontdekt. Waarschijnlijker is het, dat beide meer noordwaarts moeten gezocht worden. Blijkbaar was Silo het doel van den tocht der Filistijnen en dan moeten ze dus de vlakte van Saron zijn binnengetrokken en daarna door de huidige wadi Kana oostwaarts zijn gegaan. Dit was trouwens de natuurlijke voortzetting van hun land en daar liep de groote handelsweg, waarvan ook Sichem een belangrijk punt uitmaakte.

De Filistijnen rukten dan door de wadi Kana het land binnen en legerden zich bij Afek, een uit een strategisch oogpunt zeer belangrijke plaats in het gebergte ten Z. van Sichem. Dit stelde hen in staat positie te nemen van het centrum des lands 1). Israël legert zich bij Eben-haëzer, maar daar het aan goede leiding ontbreekt, wordt het geslagen. Toch kan het zich nog in de legerplaats terugtrekken. Als het echter opnieuw uittrekt, gelukt het den bondgenooten Israël zoodanig te verslaan, dat het er vooreerst niet weer aan denken kan zich tegen de

In verband met 1 Sam. 7[14] merk ik nog op, dat E. Meyer, Z A W I, bl. 123, hierin ten onrechte een bewijs ziet, „dat zelfs de Filistijnen onder אמרי begrepen" zijn, waarbij trouwens ook aan den samenhang geen recht wordt gedaan.

1) vgl. over Afek: Guthe, Gesch. d. V. I., bl. 66; Kittel, Gesch. d. H. II, bl. 92. Wellhausen, Composition, bl. 254 no. 2 en Isr. und Jüd. Gesch. [2] bl. 52, zoekt het ten N. van Sichem bij den pas van Dothan; Buhl, Geographie d. alten Pal., bl. 212, „ten Z. O. van el-Kaisarije".

overheersching der Filistijnen te verzetten. Niet alleen de ark wordt in triumf naar Asdod gevoerd, maar ook maken de Kanaänieten zich meester van den tabernakel, dien ze naar Gibeon voeren. Silo, het oude godsdienstige maar ook politieke centrum, wordt verwoest (vgl. Jer. 7^{12-14}, 26^{6}) en weder drukt de hand der Filistijnen zwaar op Israël. Waarschijnlijk zijn dezen daarna noordwaarts doorgedrongen en hebben ze zich niet alleen van Sichem meester gemaakt maar ook in de vlakte van Megiddo hun invloed doen gelden. Hierdoor beheerschten ze alle heirwegen en beschermden tegelijkertijd hun handel, zoowel dien naar Tyrus als naar Damaskus.

Maar evenmin als het hun gelukt de ark te behouden, evenmin zijn ze in staat de door Samuel geleide beweging tegen te gaan. Zelfs helpen ze onbewust er toe mede, dat Israël, tot wanhoop gedreven door het zware juk der Filistijnen, zich weer rondom Samuel schaart, wien het gelukt bij datzelfde Eben-haëzer hen zoodanig te verslaan, dat ze wel genoodzaakt zijn wat zachter op te treden. Wel geven ze hun vaste posities in het gebergte niet prijs, maar toch moeten ze er van afzien de volksvergaderingen, die Samuel te Mispa, Bethel of Gilgal houdt, te storen. Zelfs kan een eenigszins geordende toestand intreden en een soort bestuur onder Samuels leiding worden ingesteld. Toch blijven de filistijnsche bezettingen den toestand nog beheerschen. Zoo is 1 Sam. 10^{5} sprake van een נציב (nesieb) in Gibea, waarschijnlijk een ambtenaar 1), belast met het innen van het tribuut, waarbij hij wel ter zijde zal gestaan zijn door een militaire post. Dat ze juist dáár zulk een ambtenaar posteerden, vindt zijn verklaring in het groote belang, dat zij er bij hadden, om den bij Gibea liggenden pas van Michmas in hun macht te houden en zoodoende het zuiden van de noordelijke stammen te scheiden. Ongetwijfeld hebben ze nog meer zulke posten gehad en is er dus reden te veronderstellen, dat ze het bekende egyptische stelsel hebben toegepast en overal ambtenaren hebben gehad, die voortdurend rapporteerden omtrent den geest der bevolking, gelijk de egyptische deden in de dagen van Amenhotep III en IV.

Desondanks sluiten onder Samuels leiding de stammen zich weer aaneen, waarbij de godsdienstige verheffing van

1) vgl. 2 Sam. 8^{6}, 1 Kon. 4^{9}.

het israelietische volk den drang naar eenheid in de hand werkte.

Nu beginnen de Filistijnen wederom naar krachtiger middelen om te zien. Terwijl Nahas in het Overjordaansche zelfs tot Jabes doordringt, treffen ze zelf maatregelen om eene verheffing des volks onmogelijk te maken. Daartoe werd evenals in Samgar's dagen alle smidswerk aan de Israëlieten verboden [1]), zoodat ze zwaard noch speer konden vervaardigen en ook in hun landbouwbedrijf afhankelijk waren van de rondtrekkende filistijnsche smeden [2]). Zoo sterk werd zelfs de vrees, dat vele Israëlieten dienst namen bij de Filistijnen (1 Sam. 14^{21}).

Maar aangevuurd door het profetisch woord van Samuel en aangemoedigd door het aanvankelijk succes, bij Jabes behaald, planten Saul en Jonathan den vaan des opstands (1 Sam. 13). De filistijnsche ambtenaar te Gibea wordt gedood en een legertje van 3000 man op het gebergte tusschen Gibea en Bethel samengetrokken. De linkervleugel onder Jonathan steunt op Gibea; het centrum onder Saul houdt den beroemden pas van Michmas bezet, terwijl de rechtervleugel zich uitbreidt naar Bethel. Deze positie was goed, want hoewel de troepen over eene tamelijke lengte waren verspreid, konden ze toch verband met elkander houden, doordat er een weg liep van Gibea naar Bethel (vgl. Richt. 20). Ook was daarmede de handelsweg van Ajjalon naar Jericho in hun macht. De Filistijnen, die nu de ware bedoeling van Sauls koningschap beginnen in te zien, verzamelen onmiddellijk een geducht leger, waarvan echter de wagens [3]) geheel en de ruiters ten deele tot werkeloosheid gedoemd zijn in dit bergachtige land, en richten zich op het be-

---

1) vgl. ook Nebucadnezars maatregel, 2 Kon. 24^{14}.

2) Prof. G. A. Smith geeft de voorstelling, als zouden ze naar de filistijnsche grens hebben moeten gaan om hun ploegscharen en spaden te laten slijpen. Maar zulk een stelsel zou practisch onuitvoerbaar zijn en bovendien den geheelen landbouw vernietigen. Zie bl. 141 en 189 van zijn „Histor. Aardrijkskunde v. h. Heilige Land", Kemink, 1903.

3) In 1 Sam. 13^{5} is sprake van 30,000 wagens. Dat dit cijfer niet juist kan zijn, behoeft nauwelijks betoog. Achab en zijne bondgenooten hebben slechts 2000 in den slag bij Karkar; Salomo bracht het niet hooger dan 1400 (1 Kon. 10^{26}). Wanneer we het aantal wagens der Filistijnen dus op 1000 stellen, hadden ze in vergelijking met Salomo reeds een bijzonder groot aantal; vgl. bl. 110.

dreigde punt. Saul ziet het gevaar en trekt zijn leger te Gibea samen. Hierdoor is hij in de gelegenheid zijne positie op de bergen zoodanig te versterken, dat de vijand hem niet durft aanvallen. Maar tevens valt de pas van Michmas zonder slag of stoot in de handen der Filistijnen, die dadelijk van de gelegenheid gebruik maken om iedere hulp uit het noorden onmogelijk te maken. Aanvankelijk schijnen ze gewonnen spel te hebben; angst grijpt het leger aan: velen gaan in de rotsspleten zich verschuilen, anderen trekken den Jordaan over. Nu Saul met zijn 600 man hen niet durft aangrijpen, achten de Filistijnen het gunstige oogenblik gekomen de omliggende stammen weer te onderwerpen. Drie afdeelingen trekken in noordelijke, westelijke en zuid-oostelijke richting het land door om te rooven en tot gehoorzaamheid te dwingen. De eerste gaat naar Ofra, waarschijnlijk identisch met Efraïm van 2 Sam. 13^{23} en Efron van 2 Kron. 13^{19}, het tegenwoordige Et-Tajjibe; derhalve in de richting van Silo. De tweede richt zich naar het ravijn van Zeboïm met het doel om de rijke streek rond Jericho te plunderen. De derde slaat de richting van Beth-Horon in, blijkbaar met de bedoeling om de Kanaänieten, die op het plateau van Gibeon wonen, aan hunne zijde te houden [1]). Saul blijft in zijne oorspronkelijke positie en durft niet van de gelegenheid gebruik maken om het verzwakte hoofdleger der Filistijnen aan te vallen. Trouwens ook zijn toestand was kritiek. Niet alleen dat zijn eigen leger verliep, maar ook liep hij groot gevaar door den vijand geheel en al te worden ingesloten. Maar terwijl beide partijen zoo tegenover elkander liggen, slechts van elkander gescheiden door de pas, die nu bekend staat onder den naam van wadi Suweinît, weet Jonathan het juiste moment voor een plotselingen overval uit te kiezen. De steilte der hellingen aan beide zijden van den pas maken het onmogelijk met een eenigszins groote afdeeling tot den aanval over te gaan. Daarom trekt hij alleen uit met zijn wapendrager: de wachtpost, dien de Filistijnen op een vooruitstekend gedeelte van het gebergte hadden uitgezet, wordt overvallen; een schrik Gods grijpt allen aan. Saul snelt te hulp; de Hebreën, „die tot de Filistijnen in dezelfde verhouding als gisteren en eergisteren gebleven en met hen te velde getrokken

1) vgl. Smith, bl. 260, noot 4; Buhl, bl. 98.

waren" (1 Sam. 14^{21}) vallen af; zij, die zich in het gebergte hadden schuil gehouden, zetten de Filistijnen na, die noordelijk in de richting van Beth-Aven en oostelijk over het plateau van Gibeon naar Ajjalon vluchten.

Maar daarmede was Israëls vrijheid nog niet herwonnen. Wel behoefde men tengevolge van deze overwinning verder geen tribuut meer op te brengen; maar de macht der Filistijnen was veel beter georganiseerd dan die der Israëlieten en werd door deze eene nederlaag volstrekt niet tot machteloosheid gedoemd. Het was nog slechts het begin van een ontzaglijke worsteling. „De krijg tegen de Filistijnen was hevig zoolang Saul leefde" (1 Sam. 14^{52}). Want Saul neemt dadelijk eene offensieve houding aan. Nu de Filistijnen aanvankelijk zijn teruggeslagen, grijpt hij dadelijk hun bondgenooten, de Kanaänieten aan. Hij richt zich tegen Gibeon en omliggende plaatsen, die Efraïm van Juda scheiden. Welk succes hij daarbij gehad heeft, weten we niet [1]. De Filistijnen komen echter hun bondgenooten te hulp, trekken door de wadi es-Sant, hier עמק האלה genoemd, het land binnen en slaan tusschen Socho (es-Sjuwêke) en Azeka hun legerplaats op [2]. Waarschijnlijk hebben we dit te zoeken op het vereenigingspunt van de wadi es-Sant met de wadi es-Sur, die zich zuidwaarts naar Hebron wendt, en de smalle wadi es-Dsjindi, die naar Bethlehem opgaat. Hier is voor beide partijen eene uitstekende gelegenheid om goede posities in te nemen. Socho hield voor de Filistijnen den terugtocht langs het dal open. Sauls leger was aan de voorzijde door twee bergstroompjes gedekt en kon zijn achterhoede opstellen in de wadi es-Dsjindi om zoo noodig daarlangs den aftocht naar Bethlehem te bewerkstelligen. De Filistijnen treden zeer voorzichtig op. Bij Michmas hebben ze gevoeld, dat de ongeschoolde tegenstanders in een oogenblik van enthousiasme in staat zijn een geoefend leger te verslaan. Hun dapperste krijgers brengen ze in 't veld; maar al weet Goliath het geheele leger

---

1) Slechts terloops wordt van dezen strijd van Saul met Gibeon melding gemaakt in 2 Sam. 21^{1-11}.

2) Het hier genoemde אפס דמים is niet meer vast te stellen, daar de ligging van Azeka onbekend is. Waarschijnlijk echter is de naam niet zuiver overgeleverd. 1 Kron. 11^{13} heeft פס דמים; vgl. Buhl, bl. 90.

een tijdlang met schrik te vervullen, David velt den reus in de kracht van zijn God en weder wordt het leger der Filistijnen teruggeworpen. Een panische schrik grijpt allen aan; Israël jaagt hen achterna tot Gath en Ekron toe (1 Sam. 17^{52}) 1). In David treedt de man op, die straks hun gevaarlijkste tegenstander zal worden, Israël naar hun eigen voorbeeld zal reorganiseeren tot een strijdvaardig volk en hun de hegemonie over West-Jordaanland zal ontnemen. Een en andermaal gelukt het David hun meerdere of mindere schade toe te brengen (1 Sam. 18^{27}, 19^{8}). Met hoeveel ruwheid overigens deze strijd gevoerd is, blijkt uit hetgeen 1 Sam. 18^{20-29} wordt bericht. David kan slechts tegen den prijs van 100 voorhuiden der Filistijnen Sauls dochter Michal tot vrouw krijgen.

Intusschen komt de gang, dien de zaken in Israël nemen, de Filistijnen zeer te stade. Het steeds meer in eene familieregeering ontaardende koningschap van Saul en zijn strijd tegen David, waardoor hij zich niet alleen van een bekwaam legerhoofd berooft, maar ook een gedeelte van Juda tegen zich in het harnas jaagt, stelt de Filistijnen in staat het oude stelsel weer toe te passen, om voortdurend tochten te ondernemen in het vijandelijk land en van vaste punten uit het landbouwbedrijf te verhinderen door het vee weg te drijven en het koren mede te nemen. Zelfs kunnen ze weer een kamp opslaan in de vallei der Refaïeten en eene bezetting leggen in Bethlehem (2 Sam. $23^{11,13,16}$). Op een dier tochten „voeren ze krijg tegen Keʿila (het tegenwoordige Kîlâ op de westelijke helling van het gebergte, ten N. W. van Hebron) en plunderen de dorschvloeren" (1 Sam. 23^{1}); maar David, wiens streven er op gericht was als beschermer der Judeërs op te treden, overvalt hen met zijn 600 man, verslaat hen volkomen en ontneemt hun al het geroofde vee. Kort daarna vallen ze weer meer noordelijk in, waardoor ze Saul dwingen de vervolging van David op te geven en zich tegen de Filistijnen te keeren (1 Sam. 24^{27} v.). Het blijkt echter niet, met welk succes.

We zien intusschen hoe onvermoeid de Filistijnen het groote

---

1) Ongetwijfeld hebben we hier met LXX גַּת te lezen in plaats van het onbegrijpelijke גַּיְא. Voor het verwijderen van „tot Gath en tot Ekron", gelijk o. a. Oort's bijbelvertaling doet, is geen genoegzame grond, wanneer men tenminste in שַׁעֲרַיִם een plaatsnaam (Joz. 15^{36}) ziet.

doel najagen om hun heerschappij over West-Jordaanland te bevestigen. Ze schijnen een grooten stap in deze richting gedaan te hebben, wanneer de bekwaamste legeraanvoerder der Israëlieten zich genoodzaakt ziet bij hen een schuilplaats te zoeken en daartoe als leenman van Achis zich in Siklag vestigt (1 Sam. 27). Hierdoor toch zijn ze van het zuiden des lands zeker, zoodat ze zich nu kunnen gereed maken om den grooten slag te slaan door zich van de vlakte van Megiddo en die van Jizreël meester te maken. Daartoe worden alle krachten ingespannen; alle beschikbare mannen worden gemobiliseerd en evenals vóór den slag bij Michmas worden ook nu de afhankelijke Israëlieten opgeroepen om leendiensten te bewijzen.

Het is moeilijk zich eene juiste voorstelliug te vormen van de wijze, waarop deze tocht heeft plaats gehad. Volgens de beschrijving van Samuel vergaderden de Filistijnen zich ten strijde tegen Israël (28¹) en legerden zich te Sunem, terwijl Saul en de zijnen zich legeren op den Gilboa (vs. 4). Daarna verzamelen de eersten zich te Afek, terwijl hun tegenpartij hare tenten opslaat „bij de fontein, die bij Jizreël is" (29¹). Vervolgens trekken de Filistijnen op naar Jizreël (vs. 11); de strijd begint (31¹), Israël vlucht en velen vallen op het gebergte Gilboa. Nu staan hierbij drie punten vast: Sunem is het tegenwoordige Solem; meer zuidelijk ligt Jizreël, het huidige Zerin, en eindelijk de Gilboa. Dan moet dus Afek gelegen hebben tusschen Sunem en Jizreël in en hebben we in „de fontein, die bij Jizreël is", niet Dsjenin te zien, ten W. van den Gilboa, maar Zerin zelf. Nu heeft men Afek gezocht in het tegenwoordige el-Fula, maar dan zouden de Filistijnen zich weer van Saul hebben verwijderd. Anderen denken aan Fukuʿa en veronderstellen dus een omtrekkende beweging bij de Filistijnen; maar dan komt men in strijd met 29¹¹, waar ze, na in Afek gelegerd te hebben, naar Jizreël trekken. Daarmede toch zou de geheele „omtrekkende beweging" tot nul zijn gereduceerd. Weer anderen 1) hebben de vraag geopperd, of in de orde van het verhaal Sunem eigenlijk niet achter Afek moet worden geplaatst. Dan moet de beschrijving zóó geschikt worden, dat hfdst. 29 en 30 tusschen vs. 2 en 3 van hfdst. 28 komen te staan, zoodat dan de volgorde deze zou worden: de

1) b.v. Reuss en Budde.

Filistijnen verzamelen zich (28[1]) en legeren zich te Afek, terwijl Israël zijne tenten opslaat bij „de fontein die bij Jizreël is" (29[1]); de Filistijnen rukken voort op Jizreël aan (vs. 11), slaan hun kamp op bij Sunem (28[4]). Israël nestelt zich nu op den Gilboa, waar de strijd ontbrandt. Sommigen willen dan dit Afek identifieeren met het 1 Sam. 4[1] genoemde, veelal gezocht ter plaatse van het tegenwoordige Kakun, dat de toegangen tot Sichem beheerscht en ook den weg, die over Dothan naar Esdrelon voert. Dit is echter in ons geval al zeer onwaarschijnlijk, want dan staat Saul al noordelijker en heeft hij geheel Efraïm en daarmede ook Benjamin onbeschermd gelaten en loopt hij gevaar van zijn operatiebasis te worden afgesneden. Deze overweging brengt b.v. *Smith* 1) er toe dit Afek onbepaald te laten. Hij ziet echter in „de fontein die bij Jizreël is" de groote fontein te Dsjenin, zoodat Saul, zoodra hij de Filistijnen op Jizreël zag aanrukken, noordoostwaarts is getrokken en zich op den Gilboa heeft vastgezet. Maar is dit Afek — en terecht! — niet identisch met het 1 Sam. 4[1] genoemde, dan wint men ook bij deze omzetting niets, wijl er niet de minste reden is om met Smith „de fontein die bij Jizreël is" met Dsjenin te identifieeren in plaats van met Zerin. Dit Afek is identisch met het 1 Kon. 20[26] genoemde, bekend uit den strijd tusschen de Arameërs en Noord-Israël, dat volgens Eusebius in de nabijheid van Endor lag. Dan moet het met *Buhl* 2) gezocht worden aan den grooten karavanenweg tusschen Jizreël en Oost-Jordaanland, ongeveer ter plaatse waar nu Tamre ligt. Zoo krijgen we dus de volgende voorstelling: de Filistijnen trekken door de wadi ʿAra noordwaarts, den Karmel af, dalen in de vlakte van Megiddo neer en slaan hun legerplaats bij Sunem aan den voet van het gebergte op, terwijl Saul zich boven op den Gilboa vastzet. Beiden echter stellen hunne slagorde in de vlakte op: de Filistijnen bij Afek, ten N.O. van Jizreël, terwijl Saul zijn leger aan den voet van het gebergte opstelt, waardoor het in den rug gedekt is. Maar vlak vóór het gevecht dringen de vorsten bij Achis er op aan, dat hij David en zijne mannen zal terug zenden, want in een slag, waarvan zooveel zal afhangen, mag men zich niet aan het gevaar bloot stellen, dat

1) a. w. bl. 351.
2) a. w. bl. 218.

een der legerafdeelingen naar den vijand overloopt. Hoewel ongaarne, voldoet Achis aan dit verzoek, al herhaalt hij ook tegenover David, dat hij niets kwaads in hem heeft gevonden. Eerst dan trekken de Filistijnen naar Jizreël, wat ze wel moeten doen, omdat ze Sauls stelling niet onmiddellijk van uit Afek konden nemen. Want daar werden ze gehinderd door het diepe bed van den Dsjalud, waarachter Saul stond, terwijl bovendien de hellingen van den Gilboa hier zeer steil zijn. Daarom geven ze er den voorkeur aan om de vijandelijke stellingen heen te trekken en den Gilboa van de westzijde aan te vallen, waar deze gemakkelijk te beklimmen is. Vandaar dan ook dat Saul, die eerst zijne troepen aan den voet van den berg had opgesteld, in het front gedekt door den stroom, nu wederom zijne oude posities op den berg zelven inneemt, waardoor de vijand genoodzaakt is onder het „vuur" van het israëlitische leger de helling te bestormen. Toch gelukt hun de aanval: de drie zonen van den koning, Jonathan, Abinadab en Malkisjua vallen; Saul zelf stort zich in zijn zwaard. Het geheele leger wordt uiteengeslagen. Een algemeene paniek grijpt het volk aan: de bewoners der steden in het dal en in de Jordaanvlakte 1) nemen de vlucht. De Filistijnen maken zich hiervan onmiddellijk meester en nestelen zich er in.

Het groote succes, dat ze hiermede behaalden, kan moeilijk onderschat worden. Daarmede was de karavaanweg naar Damaskus en het oosten geheel in hun hand. En nu ook Beth-Sjean met zijn sterk-kanaänitische bevolking zich aan hunne zijde schaart, zijn ze in staat de geheele vlakte van Megiddo en van Jizreël te beheerschen niet alleen, maar ook de veren van den Jordaan. Want deze stad, midden in de vlakte boven op een berg gelegen, was niet alleen de sleutel voor de doorwaadbare plaatsen van den Jordaan, maar ook voor de westelijke passen. Bovendien waren de Israëlieten met één slag weer uit de dalen teruggedrongen en beperkt tot het gebergte. De Filistijnen, heer en meester van de vlakte van Saron, van de passen over den Karmel, van de vlakte van Megiddo en die van Jizreël, hadden daarmede al de handelswegen in hun macht en be-

---

1) 1 Sam. 31[7] zal wel in plaats van het herhaalde בעבר tweemaal בערי „in de steden" moeten gelezen worden; vgl. Klostermann's commentaar o. d. p.

heerschten den geheelen toestand. Tevens konden ze over den Jordaan heen de hand reiken aan hun oude bondgenooten, de Ammonieten [1]).

Zoo scheen dan het pleit beslist. Saul was bezweken onder de taak, waartoe hij werd geroepen. Hij begon met de Filistijnen uit Benjamin te verdrijven. Bij zijn dood valt zelfs de vlakte van Megiddo in hun handen, benevens de aan den oostrand van den Gilboa liggende steden. Daarmede beheerschen ze den geheelen toestand en is West-Jordaanland volkomen in hun macht. Wel mochten ze in den roes der overwinning vreugdeboden uitzenden met de wapenrusting van den overwonnen koning en die als wijgeschenk ophangen in den tempel van Astarte te Askalon! De aan den stadsmuur van Beth-Sjean opgehangen lichamen van Saul en zijne zonen waren symbolen van de voortdurende bedreiging, waarmede ze Israël tergden, trotsch op hun sterke stelling. Wel mocht David, onder den indruk der nederlaag zijns volks, uitroepen: „vermeldt het niet te Gath; boodschapt het niet op Askalons straten; opdat de dochteren der Filistijnen zich niet verblijden, de dochteren der onbesnedenen niet jubelen"!

Jozefus [2]) vermeldt, dat dit succes slechts mogelijk is geweest door den steun van geheel Syrië en Phoenicië en vele andere strijdbare volken. Zooals dat bericht daar ligt, is het bepaald eene onwaarheid, die slechts voorkomt uit Jozefus' streven om voor alle tijden Israël als een machtig volk te teekenen, dat slechts door de vereenigde krachten der omwonende volkeren kon worden bedwongen. Intusschen mag veilig worden aangenomen, dat, evenals ten tijde van Eli, ook de Kanaänieten aan de zijde der Filistijnen zullen hebben gestaan en ook voor hun deel zullen hebben medegearbeid aan den ondergang van het benjaminitische koningshuis.

Geheel West-Jordaanland moest dus wederom de suprematie der Filistijnen erkennen en tribuut opbrengen. En om in het

1) Wanneer Guthe, bl. 79, zegt: „van eene bezetting van het bergland en van Oost-Jordaanland zien zij af; daartoe waren zij niet talrijk genoeg" — dan vergeet hij, dat dit laatste zeker tribuutplichtig is geworden aan de Ammonieten, hun oude bondgenooten.

2) Antt. VII 4, 1. Van denzelfden aard is het bericht van Jezus Sirach (46^{18}), dat Samuel bij Eben-haëzer niet alleen de Filistijnen, maar ook de „Tyriers" heeft verslagen.

vervolg minder gevaar te loopen, dat Israël zich opnieuw rondom een koning zal scharen, plaatsen ze tegenover Isjbosjeth hun leenman David op den voorgrond. Deze had zich verdienstelijk gemaakt door de Amalekieten, die van de afwezigheid van het leger der Filistijnen gebruik hadden gemaakt om een inval te doen en Siklag te verbranden, naar behooren te tuchtigen. Daardoor had hij tevens zijne judeesche stamgenooten aan zich verplicht, zoodat hij de aangewezen man was om onder erkenning van de oppermacht der Filistijnen als vorst in Hebron op te treden. Dezen verzetten er zich dan ook niet tegen, wanneer de mannen van Juda hem tot koning zalven (2 Sam. 2^4) [1]. Immers niets kon hun aangenamer zijn, dan wanneer er tegelijkertijd twee koningen over Israël waren, die elkander wederzijds niet erkenden en door onderlingen strijd de heerschappij der Filistijnen nog bevestigden.

Dat David inderdaad te Hebron vazalvorst der Filistijnen geweest is, is intusschen laatstelijk nog door *v. Orelli* ontkend [2], gelijk ook door *Keil* en *Köhler* [3]. Naar het mij voorkomt, ten onrechte. Immers meer dan ooit was Israël in de macht der Filistijnen. Het leger was vernietigd; Saul en zijn zonen gevallen; Abner en Isjbosjeth over den Jordaan gevlucht. En al is het ook volkomen juist, dat naar 2 Sam. 2^{11} de Judeërs uit eigen beweging David tot koning zalven, daaruit volgt nog volstrekt niet, dat dit tegen den zin der Filistijnen kon geschieden. Dat dezen er in toestemden, lag voor de hand. David had door zijn optreden in Siklag eenigermate hun vertrouwen gewonnen. Bovendien: hoe grooter de verdeeldheid onder Israël was, des te zekerder konden de Filistijnen er van zijn, dat hunne hegemonie over West-Jordaanland zou voortduren. Ook is het opmerkelijk, dat Davids oorlogen met de Filistijnen eerst beginnen, zoodra hij als koning over geheel Israël optreedt. Dat dezen wel de macht hadden Davids verheffing te Hebron te verhinderen, kan m. i. moeilijk ontkend worden; te minder

1) Het komt mij onwaarschijnlijk voor, dat David ook nu nog Siklag behield, zooals Cheyne vermoedt (Enc. Bibl. I. 1026). Dit volgt uit 1 Sam. 27^6 volstrekt niet. Eerst later, toen de geheele verhouding tot de Filistijnen veranderd was, kwam Siklag weer aan Juda en werd toen kroondomein.

2) R E[3] IV, bl. 510.

3) Lehrb. d. Bibl. Gesch. d. A. T. II, 1, bl. 243 vv.

wanneer men met *Köhler* aanneemt, dat Abner vijf jaar noodig gehad heeft om een gedeelte van West-Jordaanland weer vrij te vechten.

Nu is door *Kamphausen* 1) betoogd, dat ook Isjbosjeth hun vazalvorst geweest is, waartegenover o.a. *Köhler* aanneemt, dat deze eerst koning werd, nadat het door de Filistijnen bezette land aan deze zijde van den Jordaan door Abner weer veroverd was, waarover dan ongeveer 5 jaar verloopen zouden zijn. Maar daarbij stuit *Köhler* op tal van moeilijkheden. Zou David Abner stil tegenover de Filistijnen hebben laten begaan, terwijl hij van te voren berekenen kon, dat hij daarna zelf zou worden aangevallen? Tegenover Saul heeft hij zich niet met de wapenen in de hand verzet, maar tegenover Isjbosjeth, die toch zeker geen „gezalfde des Heeren" was, behoefde hij deze tactiek niet vol te houden. Ook is het zeer de vraag of de Filistijnen, die blijkens 1 Sam. 14^{21} de gewoonte hadden ook de onderworpen stammen tot den krijgsdienst op te roepen, David rustig in Hebron zouden hebben laten zitten, toen ze zagen dat ze tegen Abner niet waren opgewassen. Vóór den slag bij Gilboa leefden ze in de overtuiging, dat ze ook zonder Davids hulp Saul wel konden verslaan; maar nu delfden ze herhaaldelijk tegenover Abner het onderspit. Bovendien is het dan onbegrijpelijk, dat Abner, die wel de Filistijnen kon verdrijven, hoewel hun macht grooter was dan ze ooit in Sauls dagen geweest was, door den veel zwakkeren David werd verslagen.

Ongetwijfeld heeft Abner, toen hij in Isjbosjeth's naam het koninkrijk in het Overjordaansche herstelde, dit gedaan in de hoop van daar uit het verlorene te herwinnen, maar de omstandigheden zijn hem te machtig geworden. Slechts door de oppermacht der Filistijnen te erkennen kon hij zich handhaven. En dezen gaven daarbij blijk van politieken zin. Terwijl zij zelf de vlakte van Megiddo en die van Jizreël in hun bezit hielden (vgl. 1. Sam. 31^{7} „zij woonden daarin") en daardoor tevens de noordelijk daarvan wonende stammen beheerschten, lieten ze Isjbosjeth over het efraïmitische hoogland en Benjamin heerschen 2), terwijl Juda David als koning erkende.

1) Z A W 1886, bl. 43—74.

2) Voor dat gedeelte van Oost-Jordaanland, dat hem gehoorzaamde, heeft hij waarschijnlijk aan Nahas tribuut moeten betalen.

Zoo scheen het, als zou het Israël nooit meer gelukken zich aan den greep der Filistijnen te ontworstelen. En dat te minder, nu tusschen David en Abner een strijd ontbrandt. Het ligt voor de hand, dat dit den Filistijnen slechts aangenaam kon zijn. Zij vinden dan ook geen motief zich met dien strijd te bemoeien. Daarbij worden ze echter het slachtoffer van Davids slimme politiek, die zich van Abners hulp weet te verzekeren om zoo geheel Israël onder zijne macht te brengen. Voordat David echter op vreedzame wijze zijn doel kan bereiken, wordt Abner door Joab vermoord. Na zijn dood ontwikkelen de zaken zich blijkbaar zeer snel. Het koninkrijk van Isjbosjeth zinkt roemloos ineen; hijzelf valt onder de hand van Baëna en Rechab. En evenals in Samuels dagen de druk der Filistijnen het volk deed haken naar een koning, zoo zetten ook nu de stamhoofden onderlinge veeten op zijde; ze herinneren zich hoe eertijds Davids veldheerstalent hen over hun onderdrukker deed zegepralen, en zalven hem „tot koning over Israël" (2 Sam. 5^3).

Daarmede treedt de worsteling tusschen de Filistijnen en Israël eene nieuwe phase in. Nu vinden ze tegenover zich een man, die lang genoeg bij hen heeft verkeerd om het geheim hunner militaire organisatie te leeren kennen, die een goed geoefend leger rond zich heeft vereenigd en daarbij rekenen kan op den steun van het geheele volk, dat nu eindelijk schijnt in te zien dat eensgezindheid een der eerste eischen is in den worstelstrijd, die opnieuw gaat beginnen.

Blijkbaar zien ook de Filistijnen de ernst van het oogenblik in. Zoodra ze van Davids verheffing hooren, trekken ze allen op „om David te zoeken". Uit 2 Sam. 5 zouden we haast den indruk krijgen, alsof ze eerst het land binnenrukken, nadat David zich reeds van Jeruzalem heeft meester gemaakt. Maar vs. 17 sluit zich bij vs. 3 aan, en de verzen 4—16 zijn er slechts tusschen geschoven, omdat de redactor vooraf eene korte opgave wilde doen van den duur van Davids regeering, zijn residenties, zijn macht en zijn gezin. Bovendien ligt de burcht Sion zoo hoog, dat men van alle kanten tot haar moet opklimmen, zoodat ירד, dat nergens de beteekenis heeft van terugtrekken in eene vesting, gelijk *Bertheau* beweerde, onmogelijk op haar kan slaan. In de derde plaats is hier sprake

van הַמְּצוּדָה met het lidwoord, waarmede slechts de bergvesting van Adullam kan bedoeld zijn, vgl. 1 Kron. 12^{8}, 2 Sam. 23^{14}. Sinds de kruistochten heeft men gemeend, dat deze bergvesting van Adullam moest gezocht worden in de groote spelonk van Charetûn, ten oosten van Thekoa. *Clermont-Ganneau* echter heeft aangetoond 1), dat ze moet geïdentifieerd worden met den berg ʿId-el-mêje, op behoorlijken afstand van de centrale bergketen en zeer verdedigbaar. Dicht bij den top heeft men eenige groote, lage spelonken, die voor een deel kunstmatig zijn.

Blijkbaar is David door de snelheid, waarmede de Filistijnen het land binnenrukten, geheel verrast. Hij heeft de heirban nog niet kunnen oproepen en ziet zich genoodzaakt zijne oude schuilplaats bij Adullam weer op te zoeken, van waaruit hij dan tracht zijn leger te verzamelen. Voor eene verdedigende tactiek was deze streek bij uitstek geschikt. Op de steile hellingen van het judeesche hoogland, te midden van deze bergen vol geheimzinnige kloven, waaruit ieder oogenblik eene onzichtbare vijand hen kan aanvallen, en dientengevolge genoodzaakt tot eene wijze van oorlog voeren, die de hunne niet was, konden de Filistijnen niet dat succes behalen, dat hun groot aantal hun scheen te verzekeren. Daarom vinden we hen (vs. 18) in het dal der Refaïeten, blijkbaar met de bedoeling om zich van den steun der Jebusieten te verzekeren. Maar ook hier weet David van het voor zijn lichtgewapende Judeërs gunstig terrein zulk een gebruik te maken, dat de Filistijnen bij Baäl-Perazim worden verslagen en zelfs hun legerkamp den overwinnaar in handen valt 2). Weldra echter zijn ze opnieuw gereed tot den aanval. Ook nu trekken ze door de wadi es-Sarar het land binnen en dringen door tot het dal der Refaïeten; maar Davids omtrekkende beweging doet wederom de schaal te zijner gunste overslaan, zoodat hij hen zelfs tot Gezer kan vervolgen. Eerst daarna kan David er aan denken tegen Jeruzalem op

---

1) Buhl, bl. 193; Smith, bl. 206 v.

2) Kittel II, bl. 131 en Cheyne, Enc. Bibl. I, 1027 plaatsen ook de berichten van 2 Sam. 23^{13} vv. in dezen tijd. M. i. ten onrechte. Dergelijke daden verwachten we eerder van een bendehoofd, die er van houdt zijne vijanden eens verbaasd te doen staan over zijn durf, dan van een koning, die een ernstigen strijd heeft te voeren.

te trekken 1) om dit tot hoofdstad van het nieuwe rijk te maken, dat meer dan dat van Saul het geheele volk zal omvatten en alle krachten zal richten op eenzelfde doel.

Dat met deze beide slagen intusschen de strijd niet beëindigd was spreekt vanzelf. De Filistijnen waren er de mannen niet naar om een strijd, waaraan voor hen zooveel gelegen was, zoo spoedig op te geven. Toch is ons daarvan niets bekend. Slechts is het niet onwaarschijnlijk, dat hetgeen 2 Sam. 21^{15-22} verhaald wordt, in dezen tijd valt. Hier worden ons verschillende heldendaden en avonturen uit die gevechten meegedeeld. Voor zoover dit bij den tegenwoordigen stand van den tekst nog met eenige zekerheid kan worden gezegd, schijnt Gath en hare omgeving het tooneel van den strijd te zijn. Davids leven loopt daarbij ernstig gevaar, wat zijne mannen tot het besluit brengt niet meer te zullen dulden, dat David in persoon deel neemt aan den strijd. Zelfs *in* Gath is gestreden, waarbij uiteraard „de kinderen van Rafa" op den voorgrond treden.

Het resultaat van die langdurige worsteling wordt ons 2 Sam. 8^1 medegedeeld: „hierna versloeg David de Filistijnen, vernederde hen en nam את־מתג האמה ('aet maeteg ha-'amma) uit hun hand". Het is zeer te betreuren, dat deze plaats geen betere lezing geeft. Reeds de Kroniekschrijver (I 18^1) las hier: את־גת ובנותיה ('aet gath oebenota^e^ha). LXX heeft *τὴν ἀφωρισμένην*, wat misschien op המגרש (ha-migrasj) teruggaat; met râmat gâma van Pesj. is niets aan te vangen; Vulg.

1) Cheyne, (Enc. Bibl. I, bl. 1026), onderstelt met Klostermann (Sam. u. Kön., bl. 146; G. V. I., bl. 159) dat dit reeds geschied is, toen David nog koning was van Juda, want „we kunnen niet veronderstellen, dat David en zijn bende ledig zaten". Maar dezen hadden waarlijk genoeg te doen tegenover Abner! Bovendien: zouden de Filistijnen geduld hebben, dat hun leenman Jeruzalem aanviel en daarmede de positie der Kanaänieten verzwakte, aan wier hulp hun juist zooveel gelegen lag? Eindelijk: 2 Sam. 5^{6-9} laat zich niet scheiden van vs. 10-16 eenerzijds en van vs. 4 en 5 anderzijds. We hebben hier (vgl. bl. 143) eene gewone redactioneele opsomming van Davids koningschap, vallende na zijne verheffing tot koning over geheel Israël, zooals ook blijkt uit de boden, die door Hiram gezonden worden, natuurlijk niet tot den vazalvorst der Filistijnen, die over Juda regeerde, waarmede hij niet de minste connectie's had, maar tot den koning over het nieuwe rijk, dat ook in het noorden zich uitstrekte en de geheele vlakte van Megiddo beheerschte, voor den Fenicièr van zoo bijzonder belang!

geeft frenum tributi, wat op onzen tekst schijnt te wijzen. *Driver* 1) wil vertalen door „teugel van de moederstad", maar vat dit dan op in den zin van „het gezag der hoofdstad" n.l. van Gath. Uit niets echter blijkt, dat in het Hebr. אַמָּה ('amma) hoofdstad kan beteekenen, en evenmin dat een der filistijnsche steden als zoodanig werd beschouwd en bijzonder gezag over de andere had. De reeds voorgestelde conjectuur 2) את אשדוד מחוז הים „Asdod, de zeehaven" is niets anders dan een zuiver willekeurige tekstverandering. *Cheyne* 3) draagt ook hier zijn vermoeden in, als zou het volk, door Saul en David bestreden, niet de Filistijnen zijn geweest, maar de Zarefathieten, en leest in ons vers: „hierna versloeg David de Zarefathieten, vernederde hen en nam het gebied der Maächathieten (vgl. Joz. 13[13]) uit de hand der Zarefathieten". Maar hiertegen moet worden opgemerkt, dat er van een zuidelijk Maächa niets blijkt en dat המעכתי, gelijk *Cheyne* dit wil substitueeren, niet zonder meer vertaald mag worden door „gebied der M." *Köhler* 4) beweert, dat de Samueltekst in het geheel geen zin geeft. Maar dit is toch niet juist. Immers woordelijk vertaald beteekent מתג האמה „de teugel der moederstad", waarmede dan geduid wordt op de heerschappij, die de Filistijnen op hun omgeving uitoefenden, gelijk eene moederstad over hare onderhoorige plaatsen. We kunnen het dus eenigszins vrij vertalen door „teugel van het bewind", gelijk blijkbaar ook de Vulg. bedoelde. Ik zal niet ontkennen, dat ook hiertegen wel bezwaren kunnen worden ingebracht, maar acht deze vrije vertaling van iets wat waarschijnlijk een terminus technicus was beter dan een indragen van allerlei conjecturen, die hun eenigen grond vinden in de subjectieve meening van hun auteur.

Nu is door *W. Max Müller* 5), en in navolging van hem ook door *Cheyne,* de onderstelling gewaagd dat David dit resultaat slechts heeft kunnen bereiken, omdat de Filistijnen tegelijkertijd door Egypte zijn aangevallen. Wel erkent hij, dat dit moeilijk kan geschied zijn onder leiding van een der laatste heerschers uit de 21ste dynastie; maar wil daarbij liever gedacht hebben aan

1) Notes, bl. 215.
2) Exp. T., Oct. 1899, bl. 47 v.
3) Enc. Bibl., III art. Metheg-Amma, 3064 v.
4) L. B. G. II, bl. 244, noot.
5) II, bl. 38.

Sjisjak. „Zijn ingrijpen in de dagen van Rehabeam bewijst immers, dat hij zich bezitter van Palestina gevoelde.” Gelijk intusschen reeds door *Guthe* 1) is opgemerkt, weten wij niets van een dergelijken aanval. Deze is hier slechts uitgevonden „pour le besoin de la cause”. Bovendien is de basis voor *Mullers* betoog al zeer zwak. Heeft Sjisjak zich inderdaad bezitter gevoeld van Palestina bij zijn inval in de dagen van Rehabeam, dan doet hij dit slechts op grond van „historische continuïteit”, in navolging der vorige dynastieën, die den stelregel huldigden „eens egyptisch blijft egyptisch.” En eindelijk ligt in de troontwisten tusschen Rehabeam en Jerobeam eene voldoende — en historisch ook vaststaande — verklaring voor Sjisjaks inval. Dat David de overwinning kon behalen, lag in de eerste plaats aan zijn veldheerstalenten en staatmansbeleid, waardoor hij Israëls kracht op één punt vereenigde. Daarenboven wist hij steeds gebruik te maken van de voordeelen, die een bergachtig terrein oplevert tegenover een tegenstander, die meer aan de vlakte gewoon is, en wat dat beteekent blijkt ten duidelijkste uit het succes der Makkabeën tegenover de Syriërs. Eindelijk mag ook niet uit het oog worden verloren, dat juist hun betrekkelijk gering aantal en het belang van hun handel de Filistijnen er toe dreef een einde te maken aan den langdurigen krijg, te meer waar niet onvoordeelige voorwaarden konden worden bedongen. Israël kreeg dus zijn volkomen onafhankelijkheid; de Filistijnen lieten hun ideaal van een groot westjordaansch rijk varen, maar bleven daartegenover in het vrije bezit van de Pentapolis. Het komt me dan ook niet waarschijnlijk voor, dat het David zou gelukt zijn de verhouding zoodanig te veranderen, dat nu de Filistijnen tribuut moesten betalen, gelijk *Köhler* 2) meent. Immers hij was veel te verstandig om dit dappere volk tot het uiterste te drijven, te meer waar hij ook tegenover Ammon, Moab en Edom front had te maken. Hij zal zich wel tevreden hebben moeten stellen met een voor beide partijen eervollen vrede 3).

1) In zijn artikel „Philister” R E[3] XV, bl. 344.

2) II, bl. 379, noot.

3) Men mag dan ook niet te veel gewicht hebben aan de bewering van Jezus Sirach (47[8]), als zou David de Filistijnen vernietigd en hun horen verbroken hebben. Hier spreekt meer de antogonist dan de historicus.

Het herstel der onafhankelijkheid zijns volks kon hem voorloopig voldoende zijn. Dat er wederzijds eene goede verhouding bestond, blijkt ook hieruit, dat in zijn lijfwacht zulk een groot aantal Filistijnen werd opgenomen, dat deze door het volk naar hen werd genoemd; ook was Ittai uit Gath een zijner trouwste aanvoerders. „Nu tegen David geen roem meer te behalen was, sprak het vanzelf dat alle houwdegens van beroep onder zijne vanen op roem, buit en avonturen uittrokken. Bovendien zal sinds Siklag en Hebron menig filistijnsch bendehoofd met David in verbinding gestaan hebben" [1]).

Zoo was dan na 150-jarige worsteling aanvankelijk het pleit beslist. Het grootsche plan der Filistijnen om hun macht over geheel West-Jordaanland uit te breiden was mislukt. De vlakte van Megiddo ontsnapte hun voor altijd en daarmede ook de groote inkomsten, die zij zoolang hadden genoten van de doortrekkende karavanen. De ondernemingsgeest week wel niet van hen, maar het was voortaan het geld dat hun ontbrak, waardoor ze althans niet meer in staat waren tot zulke grootsche en veelomvattende ondernemingen als in de dagen der Richteren en die van het benjaminitische koningshuis. Zij vormden nu nog slechts een klein staatje, wel krachtig genoeg om hun buren ontzag in te boezemen, maar te zwak om zich ten koste van genen uit te breiden [2]). Israël had zich eene onafhankelijke positie verworven en „de onbesnedenen" tot de Pentapolis teruggedrongen. Blijkens 1 Kron. 27^{28} v. zijn de geheele Sjefela en de vlakte van Saron in Davids macht. En vooral nu daarna ook de aan de andere grenzen wonende volken, de Moabieten, Ammonieten, Arameërs en Edomieten min of meer in afhankelijkheidsverhouding tegenover Israël komen te staan, is dit zoozeer het eerste der palestijnsche volkeren geworden, dat de Filistijnen er niet meer aan denken kunnen opnieuw den strijd te beginnen. Toch is het onjuist met *Kittel* [3]) te meenen, dat ze voortaan niet meer Israëls vijand zijn. Bij de verdere beschrijving van de geschiedenis van dit volk is er gelegenheid te over om te zien, hoe de Filistijnen na de scheu-

1) Stade, bl. 275.
2) Maspéro, bl. 724 v.
3) II, bl. 133.

ring des rijks iedere gelegenheid aangrijpen om tegenover Israël hunne zelfstandigheid te handhaven niet alleen, maar ook weer de Sjefela en de vlakte van Saron in hun bezit te krijgen. Inderdaad, ze waren er ver van af „evenals vroeger de Kanaänieten zich meer en meer daarop toe te leggen in vrede met Israël te leven." Davids krachtige hand was noodig om hen in bedwang te houden. Onder zijne regeering blijven ze rustig en zelfs wanneer, eerst door den opstand van Absalom, daarna door dien van Sjeba, het door David opgetrokken gebouw dreigt ineen te storten, doen ze blijkbaar geen krachtige poging om het verloren gebied te herwinnen. Hoe hunne verhouding tot Israël geweest is in de dagen van Salomo is niet meer recht duidelijk. A priori is het echter niet waarschijnlijk, dat daarin eene belangrijke verandering is gekomen, want Salomo was er meer op bedacht het rijk inwendig te consolideeren dan de grenzen ervan nog meer uit te breiden. Het komt mij dan ook onjuist voor, wanneer men met *Stark* 1) en *Bertheau* 2) op grond van 1 Kon. $5^{1,4}$ ($4^{21,24}$), zegt dat ook de Filistijnen aan Salomo tribuutplichtig zijn geweest. Nog minder mag men met *Thenius* 3) veronderstellen, dat geheel het land der Filistijnen behoord heeft tot het district, dat onder „den zoon van Deker" stond (1 Kon. 4^{9}), en dat alleen op grond van de meening, dat het daar genoemde Beth-Chanan identisch is met het tegenwoordige Beit-Chunûn bij Gaza.

Alles wat we dienaangaande uit den tijd van Salomo's regeering weten bepaalt zich tot twee plaatsen. Zoo wordt 1 Kon. 5^{1} (4^{21}) gezegd, dat Salomo heerschte over al de koninkrijken van den Eufraat af tot het land der Filistijnen en tot de grens van Egypte; terwijl vs. 4 (4^{24}) zegt, dat hij gezag voerde over de geheele overzijde van den Eufraat, van Tifsah tot Gaza. *Stark* vindt in dit verschillend gebruik van מֹשֵׁל en רדה grond voor de meening, dat hij dus een soort suzereiniteit over hen heeft uitgeoefend, die echter van een anderen aard moet geweest zijn dan zijn heerschappij over de andere rijkjes, waarbij ze echter eveneens tribuut moeten opbrengen. Maar gesteld al eens, dat er werkelijk zulk een verschil van beteekenis bestaat

1) a. w. bl. 172 v.

2) Z. Gesch. d. Isr., bl. 308.

3) Buch d. Könige, bl. 32.

tusschen deze beide verba, dan zou naar vs. 4 geheel Filistijnenland behalve Gaza inderdaad onderworpen zijn geweest even goed als de andere rijkjes — wat juist door *Stark* wordt ontkend. Hij schiet dus zijn doel voorbij!

Het komt mij voor, dat de aangehaalde plaatsen geen grond geven voor eene dergelijke afhankelijkheidsverhouding van de Filistijnen tot Salomo; dat het veeleer de bedoeling der gebruikte woorden is dit te ontkennen, zooals trouwens duidelijk blijkt uit de par. pl. 2 Kron. 9^{26}. Voor Salomo was er inderdaad alles aan gelegen de vriendschappelijke verhoudingen met de Filistijnen te laten voortduren, waarbij hij echter niet vergeet zijne grenzen ook aan die zijde van vestingen te voorzien. Daartoe versterkt hij Baälath, waardoor hij de wadi es-Sant afsloot, het dal, waardoor de Filistijnen het land plachten binnen te trekken. En nadat hij door zijn huwelijk met de dochter van Psusennes II ook Gezer in zijne macht heeft gekregen, versterkt hij ook deze plaats, die den toegang tot de wadi es-Sarar beheerschte.

Slechts ten opzichte van Gath schijnt eene uitzondering te moeten worden gemaakt. Want wel wordt in het begin van Salomo's regeering nog melding gemaakt van Achis ben Maoch als „koning van Gath"; maar daartegenover staat, dat Rehabeam Gath als voorpost tegen de Filistijnen versterkt (2 Kron. 11^{5-8}) 1). Nu is het al zeer onwaarschijnlijk, dat Rehabeam zelf in staat zou zijn geweest aanvallend tegenover de Filistijnen te werk te gaan en hun een hunner koningssteden te ontnemen. Even onwaarschijnlijk is het, gelijk we reeds zagen, dat David een deel van het filistijnsche grondgebied bij zijn rijk zou hebben gevoegd. Daaruit volgt dus, dat Salomo — het laat zich niet meer vaststellen in welke periode — Gath aan zich heeft onderworpen.

Van belang zou het voor ons zijn, wanneer we nader konden worden ingelicht omtrent den tocht van den egyptischen koning, waarvan 9^{16} spreekt. „Farao, de koning van Egypte, was

1) Omdat Jozefus (Antt. VII 10,1) Ipa of Ipan leest in plaats van Gath, betwijfelt G. A. Smith in zijn Hist. Geogr. (Neder. vert. bl. 174 noot 2) de juistheid van den M. tekst. Naar het mij voorkomt, ten onrechte: alle oude vertalingen hebben denzelfden tekst. Even onjuist is zijn alternatief om een tweede Gath te postuleeren in onderscheiding van Achis'stad, een gevolg van zijne meening, dat *dit* Gath niet bij Beit-Dsjibrin kan gelegen hebben.

opgetrokken, had Gezer ingenomen, het met vuur verbrand en de Kanaänieten, die in de stad woonden, gedood." Dit was een zeer belangrijk punt in het noordelijk gedeelte van de Sjefela op den bergrug, die naar Ramleh loopt. Nooit was het Israël gelukt zich van deze sterkte meester te maken (Joz. $16^{3,10}$, Richt. 1^{19}) en ongetwijfeld hebben hare inwoners de Filistijnen ondersteund in hun grooten strijd met Israël. *Sayce* 1) en *Meyer* 2) denken hier aan den laatsten koning der 21ste dynastie, Psusennes II, maar tevens stellen ze het daarbij voor, als zou Salomo dezen hebben toegestaan door zijn land te trekken, Gezer in te nemen, waarna deze het als bruidschat voor zijn dochter aan Salomo zou hebben cadeau gedaan. Maar deze voorstelling is volkomen onaannemelijk. Een Farao, die het bondgenootschap van Salomo zoekt, heeft dergelijke vriendschapsbewijzen niet noodig om tot zijn doel te geraken. Even onjuist dunkt mij *Köhlers* voorstelling 3), als zou Gezer zich hetzij door zeerooverij (sic!) hetzij door het berooven van egyptische karavanen of door iets anders de wraak der Egyptenaren op den hals hebben gehaald en dientengevolge door den Farao in overeenstemming met Salomo bestraft zijn. Hier acht hij waarlijk Egypte's macht te nietig en te gering! Onder Psusennes toch begint het weer meer te spreken in de aangelegenheden van zuidelijk Palestina. Blijkbaar hebben we hier dus te doen met een poging, om hunne oude rechten op Palestina weer op den voorgrond te schuiven en althans te trachten de zeekust voor een gedeelte weer in de macht van Egypte te brengen. In hoever deze tocht succes heeft gehad weten we niet; maar wanneer Gezer, dat niet ver van den gewichtigen handelsweg naar den Eufraat lag, ingenomen is, dan blijkt daaruit in ieder geval, dat de Farao zich daarbij ook van het geheele land der Filistijnen moet hebben meester gemaakt. Dat dit zou zijn geschied om hen daarbij te straffen voor strooptochten op egyptisch gebied, zooals *W. M. Müller* 4) onderstelt, steunt op niets. Wel zal de Farao zich niet hebben kunnen staande houden, maar in ieder geval moest een dergelijke inval de

1) Early Israël, bl. 173.
2) Gesch. d. Alten Egyptens, bl. 331.
3) II, bl. 380.
4) Enc. Bibl. II, 1243.

Filistijnen verzwakken. En dit kon Salomo niet anders dan aangenaam zijn. Anderzijds echter is er geen voldoende grond om [1]) aan te nemen, dat de Farao de geheele kuststreek tot aan den Karmel in blijvend bezit kreeg, en nog veel minder dat ook Salomo zijn vazal geweest is.

Omstreeks 940 waagt de stichter der 22ste dynastie, de machtige Sjisjak, het weer een tocht tegen Palestina te ondernemen, waarvan 1 Kon. 14^{25} spreekt en welks resultaten hij op den muur van den Amontempel te Karnak heeft vereeuwigd. Men heeft hierin wel eens een tocht gezien, alleen begonnen om Jerobeam, die zoo lang Sjisjak's ondersteuning had genoten, bij te staan in zijn strijd tegen Rehabeam. Zoo onbaatzuchtig was de Farao echter niet. Hij doet slechts evenals zijn voorganger Psusennes eene nieuwe poging om zijn gezag ook over Kanaän uit te breiden, al is het dan ook wel juist, dat Juda en vooral Jeruzalem daaronder meer zal geleden hebben dan het jeugdige rijk van Jerobeam.

Welke houding de Filistijnen daarbij hebben aangenomen, laat zich niet met zekerheid zeggen. Gelijk we zagen, achten sommigen het waarschijnlijk, dat ze in dezen tijd deel uitmaakten van het egyptische rijk, zoodat ze dan leendiensten zullen hebben moeten verrichten. Maar waar het vast staat, dat het zelfs aan Sjisjak niet gelukt is hun land bij zijn rijk te voegen, daar is het toch zeer de vraag of dit dan wel aan den zwakkeren Psusennes II is gelukt.

Müller wijst echter tot steun zijner hypothese op het feit, dat op de lijst van Sjisjak geen der filistijnsche steden voorkomt. Dit verschijnsel laat echter nog een geheel andere verklaring toe. Dat de Filistijnen, sinds Ramses III niet gewend om voor de onderlinge verhoudingen in Kanaän met Egypte te rekenen, zich eerst tegen Psusennes verzetten, ligt voor de hand, te meer waar deze blijkbaar in vriendschappelijke betrekking staat met Salomo. Nu echter Israëls kracht door onderlingen naijver verteerd wordt en ze de gelegenheid schoon zien om het verloren terrein weer te herwinnen, ligt het geheel en al op hun lijn den Farao op zijn tocht tegen Israël zooveel mogelijk te helpen. Dan volgden ze trouwens de oude tactiek om, wanneer de bewoners van Palestina in strijd geraakten met een buiten-

1) Müller 1, bl. 390, Winkler, Gesch. Israëls 1, bl. 175, Maspéro, bl. 772.

landsch vorst, de zijde van dezen laatste te kiezen, gelijk ze ook deden in de dagen van Egypte's gouden eeuw. Is dit juist, dan laat het niet-voorkomen van hunne steden op Sjisjaks lijst zich ongedwongen verklaren.

Dat ze na dien tocht min of meer afhankelijk waren van Egypte, gelijk *Guthe* vermoedt, is wel mogelijk, daar Sjisjak in de oostelijke Nijldelta in de omstreken van Bubastis, dus betrekkelijk dicht bij de filistijnsche grens resideerde. Na zijn dood echter hield dit op, daar zijne opvolgers te veel met hun eigen land te stellen hadden, dan dat ze er aan konden denken zich met Kanaän bezig te houden.

De Filistijnen hadden dus alle gelegenheid zich den strijd tusschen Israël en Juda te nutte te maken om èn in de vlakte van Saron (Dor bleef echter in de handen der Feniciërs) èn in de Sjefela weer voorwaarts te rukken. Daarom versterkt Rehabeam Lachis, het huidige Tell el-Hasi, om zoodoende tegen een aanval uit Gaza beschermd te wezen, en sluit hij de toegangen tot het hoogland van Juda af door het versterken van Maresja, Adullam, Socho, Gath, Azeka, Zorea en Ajjalon (2 Kron. 11^{7-12}). Waarschijnlijk heeft het noordelijke rijk deze voorzorgen niet genomen, en zoo zien we de Filistijnen dan ook weldra een ernstige poging doen om zich van de toegangen van het efraïmitische hoogland meester te maken. Zoo is reeds Nadab, de zoon van Jerobeam, die waarschijnlijk van 921—19 regeerde, verplicht tegen hen op te trekken, waarbij hij echter tevergeefs tracht Gibbethon, waarschijnlijk het tegenwoordige Kibbia, een gewichtige plaats aan den weg naar Sichem, ten N. O. van Lydda gelegen, aan hen te ontrukken. 24 jaar later doet Ela's legeroverste Omri opnieuw eene poging, maar met even weinig succes (1 Kon. 15^{27}, 16^{15}). Het zou van belang zijn, als we wisten in hoeverre ze deze actie tegen Noord-Israël begonnen zijn op aanstoken van Juda. Nu echter op grond van 1 Kon. 15^{19} vast staat, dat reeds Abia een verbond sloot met Tabrimmon van Damaskus, ligt er niets verwonderlijks in, dat hij evenzeer de Filistijnen in hun streven naar herwinning van het verloren gebied steunde om zoodoende Israël te verzwakken 1).

1) Bertheau, a. w. bl. 339, vraagt, of de aanval niet van de Israëlieten uitging. Hij ziet hierin dan een poging om de Filistijnen, die volgens hem nog van Juda afhankelijk waren, aan het noordelijk rijk te onderwerpen.

Tegelijk met Juda echter zien ze zich van uit het zuiden bedreigd. Immers naar 2 Kron. 14^{9} (waarop 1 Kon. 15^{23} wordt gezinspeeld) trekt Zerah de Kusjiet met een duchtig leger het land binnen, maar wordt in het dal Sefat 1) bij Maresja door Asa verslagen, die hen tot bij Gerar nazet en „al de steden" rond Gerar plundert. Men heeft hierbij gedacht aan een egyptisch vorst, al achtte men het — en terecht — zeer onwaarschijnlijk, dat reeds in dezen tijd (912—871) Ethiopiërs over Egypte regeerden. Intusschen is uit assyrische inscripties duidelijk geworden, dat Kusj ook de naam is geweest van een gedeelte van het arabische schiereiland. Zoo is in een bericht van Esarhaddon over zijn tocht naar Arabië en Egypte sprake van Ku-u-sji en Meluhha, waarmede niet anders dan Noord-Arabië kan bedoeld zijn 2). We hebben hier dus te doen met een plotselingen bedouienen-inval, in Richteren vereenigd onder den naam van Midianieten. Hierbij nu zijn de Filistijnen evenmin vrij gebleven als het zuiden van Juda. Zelfs schijnen de aanvallers eenigen tijd zich te hebben vastgezet in het zuiden des lands en Gerar tot hun hoofdstad gemaakt te hebben.

Zoolang Juda en Israël elkander bestreden, kan het den Filistijnen niet moeilijk gevallen zijn hunne onafhankelijkheid tegenover beiden te handhaven, te meer waar Israel, dank zij Asa's geschenken (1 Kon. 15^{18}) een hardnekkigen strijd had te voeren tegen Damaskus. Josafats politiek intusschen bracht hierin eenige verandering. Hij zag in, hoe de geschiedenis der laatste 60 jaar het bewijs had geleverd, dat de spanning tusschen beide rijken en de daaruit voortvloeiende schermutselingen beider kracht verteerde. Daarom sluit hij een formeel verbond met Achab, weldra gevolgd door het huwelijk van zijn zoon Joram met Athalia. Zoo krijgt hij gelegenheid zijn volle aandacht aan de wester- en zuidergrens te wijden en is hij in staat de Filistijnen en eenige arabische stammen aan zich schatplichtig te maken (2 Kron. 17^{11}).

Als zoodanig zullen ze ook wel deelgenomen hebben aan

1) Moet hier misschien met LXX צפנה, (ten N. van) in plaats van צפתה, gelezen worden? Dan is hier de wadi el-Afradsj bedoeld, vgl. Buhl, Geogr. d. Alt. Palestina, bl. 89, 192.

2) vgl. Schrader K A T^{3}, bl. 144, ook Num. 12^{1}.

den slag bij Karkar (854). Daar toch zien we geheel Palestina, gesteund zelfs door Egypte, eene poging te doen, om aan het van den kant van Assur dreigende gevaar het hoofd te bieden. En gelijk Josafat zijnen bondgenoot Achab te hulp komt, zoo zijn ook de Filistijnen verplicht aan Juda hulptroepen te leveren. Zoo laat het zich gemakkelijk verklaren hoe de schrijver van Salmanassar II aan Achab 2000 wagens en 10.000 voetgangers toekent [1]), zonder dat we met *Stade* [2]) behoeven te veronderstellen, dat deze overdrijft, waarvoor trouwens geen motief is.

Deze tribuutplichtigheid tegenover Juda heeft echter niet lang bestaan. Dit was genoodzaakt met Israël gevolg te geven aan Benhadads oproep (849) om in bond met de arameesche vorsten zich tegenover de assyrische legers te stellen. Natuurlijk waren voor een tocht naar den Orontes vele strijdbare mannen noodig en de heftigheid van de daar geleverde gevechten kostte velen het leven. Daarvan maakt Edom gebruik om zijn onafhankelijkheid te herkrijgen (2 Kon. 8^{20}). Ook Libna, dat waarschijnlijk ten N. O. van Lachis te zoeken is [3]), maakt zich van Juda los, een aanmerkelijk verlies, daar deze stad den handelsweg door het filistijnsche gebied beheerschte. Misschien sluit dit zich wel bij de Filistijnen aan en zoo zijn dezen, gesteund door eenige arabische stammen, in staat tegen Joram op te trekken. Daarvan wordt ons iets verteld 2 Kron. 21^{15}: „Jhvh wekte den geest op der Filistijnen en der Arabieren, die aan de zijde der Kusjieten wonen".

Het komt me zeer waarschijnlijk voor, dat we dezen aanval hebben te plaatsen in denzelfden tijd, waarin die vernieuwde vijandelijkheden tusschen Damaskus en Israël vielen, die voerden tot het bekende beleg van Samaria (846; 2 Kon. 6^{24}). Dan hebben we hier niet zoozeer met een zelfstandig optreden te doen als wel met een aanval tengevolge van een bondgenootschap met Damaskus. Dit greep zelf Israël aan en belastte de verbondenen met Juda, waardoor dit niet in de gelegenheid was te hulp te snellen. Misschien is deze aanval niets anders geweest dan een poging van Benhadad II — den Adad-ʾidri der assyrische inschriften — om Israël en Juda te straffen voor

1) vgl. Schrader K A T², bl. 196.

2) a. w. bl. 528.

3) Buhl, a. w. bl. 193. Guthe, a. w. bl. 147 zoekt het meer zuidelijk.

hun streven naar meerdere onafhankelijkheid sinds den slag bij Karkar. Dit samenwerken met anderen wordt te waarschijnlijker, indien de onderstelling juist is, dat Amos 1^6 op dezen strijd het oog heeft, waar hij de Filistijnen verwijt dat ze „eene geheele bevolking hebben weggevoerd, teneinde die aan Edom over te leveren" [1]). Want hetzelfde wordt ook aan Fenicië verweten, terwijl van Edom wordt gezegd, dat „hij met het zwaard zijn broeder vervolgd en zijne liefde verstikt heeft". Hierop wijst ook hetgeen Joël 4^{4-8} (3^{4-8}) verwijt: „Wat had gij ook met mij te doen, Tyrus en Sidon en alle landstreken der Filistijnen? . . . . . Gij hebt mijn zilver en mijn goud weggenomen, mijne kostelijke schatten in uw paleizen gebracht en Juda's en Jeruzalems zonen aan de zonen der Joniërs verkocht". Blijkens 2 Kron. 21^{16} v. hebben ze geheel Juda vermeesterd en alles wat in het koninklijk paleis was weggevoerd. Zelfs hebben ze zich van Jorams harem meester gemaakt en zijne vrouwen en zonen medegenomen, waarbij hem slechts Ahazia werd gelaten.

In die „Arabieren, die aan de zijde der Kusjieten wonen" hebben we ongetwijfeld bewoners te zien van dat gedeelte van het zuiderland, dat in de Keilinschriften Musri heet en ongeveer identisch is met het bijbelsche Midian [2]). Het komt mij echter niet waarschijnlijk voor dat we in hen niets anders hebben te zien dan hulptroepen der Filistijnen, gelijk *Köhler* wil [3]). Veeleer zijn ze hun bondgenooten geweest, waarop ook 2 Kron. 26^7 wijst.

Na dezen inval schijnen ze zelfs eenige stukken van Juda voor geruimen tijd in bezit gehad te hebben, vgl. Joël 4^2 (3^2), zoodat ook Gath weer kon worden bevrijd [4]).

Het jaar 844 bracht intusschen eene belangrijke verandering in de politiek der Filistijnen, daar ook zij van de troonsbestijging van Hazaël gebruik maakten om hunne zelfstandigheid tegenover Damaskus te herkrijgen. Dat konden ze te gemakkelijker, daar Hazaël door de telkens herhaalde aanvallen

1) vgl. Movers III, bl. 73.

2) K A T³, bl. 144. Ten onrechte denkt Credner (Joël, bl. 45) hier aan de Arabieren, die aan de golf van Akaba wonen. Dat is te zuidelijk!

3) a. w. bl. 343, noot 2.

4) Guthe, in R E³ XV, bl. 344, meent, dat Gath eerst door Hazaël aan Juda is ontnomen.

van Salmanassar II (zie bl. 155) moeite had zich staande te houden [1]) Het is intusschen de vraag, of ze gelijk Jehu en de Feniciërs den Assyriër tribuut zonden. Op den z.g. zwarten obelisk van Salmanassar komt hun naam niet voor. Trouwens ze woonden veel zuidelijker en zoo was voor hen het gevaar nog niet zoo dreigend. Zoodra echter de Assyriër na twee vergeefsche belegeringen (843 en 840) zijne pogingen om ook Damaskus in zijn bezit te krijgen voor eenigen tijd opgeeft, maakt Hazaël, na Israël onder Joahaz weerloos gemaakt te hebben, van de gelegenheid gebruik om de Filistijnen voor hun afval te tuchtigen. Daarbij neemt hij Gath, dat hij verder tot basis maakt voor zijn operatiën tegen Joas, den koning van Juda (2 Kon. 12^{17}). In hoeverre ook de andere steden der Filistijnen onder dien inval hebben te lijden gehad, laat zich niet met zekerheid vaststellen. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat hun poging om tegenover Damaskus een onafhankelijke positie in te nemen door Hazaël volkomen is gebroken. Deze toch beheerschte Israël en Juda geheel, was daarmede in het bezit van den grooten handelsweg en kon derhalve de Filistijnen de wet stellen [2]). Ook zijn opvolger Benhadad III, de Mari' der Assyriërs, was in den eersten tijd zijner regeering nog machtig genoeg om zijn invloed in geheel Palestina te doen gelden.

Met Salmanassar intusschen was een macht op het tooneel verschenen, die steeds meer invloed zou uitoefenen op den gang van zaken in Palestina. Wel kon Sjamsji-Adad (824—812) zijne aanspraken op het westen niet de noodige kracht bijzetten, maar toch gelukt het zijn opvolger Adad-nirari III (811—783) in 803 reeds Benhadad III van Damaskus te dwingen zijn oppermacht te erkennen, waarop ook „Tyrus, Sidon, het land Omri, Edom, Filistea" tribuut zenden [3]). Toch was dit nog niet meer dan eene formaliteit. Assur werd te zeer aan

---

1) vgl. Dr. A. Sanda, Die Aramäer, bl. 15.

2) Daarop schijnt ook de lezing van LXX (Lucianus) op 2 Kon. 13^{22} te wijzen: *καὶ ἔλαβεν Αζαηλ τὸν ἀλλόφυλον ἐκ χειρὸς ἀυτοῦ* (bedoeld is Joahaz) *ἀπὸ θαλάσσης τῆς καθ' ἑσπέραν ἕως Αφεκ.* Overigens munt de aanwijzing niet uit door duidelijkheid.

3) K A T³, bl. 46, 215.

de zijde van Medië bezig gehouden, dan dat het er aan kon denken nu reeds in deze streken blijvend zijne macht te vestigen. Zoo weten we dan ook dat Salmanassar III (782–772) een tocht moet ondernemen tegen Damaskus, wijl dit het assyrische juk weer had afgeschud. De regeering van zijn opvolger Assur-dan III (772—754) wordt gekenmerkt door tal van opstanden, zooals die van de oude stad Assur, waarbij zich Arapcha en Gozan aansloten, welke opstand niet minder dan zes jaar duurde. Wel werden voortdurend tochten ondernomen tegen Damaskus, maar van het uitoefenen van overwegenden invloed in Palestina was geen sprake. Zoo kunnen deze volkeren dan ook voortgaan met hun onderlingen twist. De strijd tusschen Joas en Amazia (2 Kon. 14^{11-14}, 2 Kron. 25^{21-24}) heeft de Filistijnen ongetwijfeld gelegenheid te over geboden om de gewone strooptochten op het gebied van Juda voort te zetten, opnieuw in verbond met de Arabieren. Daarvoor worden ze intusschen door Uzzia getuchtigd, die naar 2 Kron. 26^{6} de muren van Gath 1), Jabne en Asdod sloopt en steden bouwt in het gebied van Asdod en onder de Filistijnen. „En God verleende hem hulp tegen de Filistijnen, tegen de Arabieren die te Gur-Baäl woonden en tegen de Meünieten". Van blijvenden aard zullen deze resultaten wel niet geweest zijn; daarvoor was Uzzia's macht niet groot genoeg. Meer grond is er voor de veronderstelling, dat ze, nu Damaskus' kracht verbroken maar Israël onder Jerobeam II weer machtig is geworden, diens meerderheid zullen hebben erkend door het zenden van tribuut. Dan hebben ze hun volkomen vrijheid natuurlijk herkregen, toen Israël na Jerobeam's dood verteerd werd door twisten over den troon.

Maar weldra verschijnt het assyrische leger opnieuw, nu aangevoerd door Tiglath Pileser III (745—727), die binnen 10 jaren bereikt wat Salmanassar noch zijne opvolgers hadden vermocht. Als een bergstroom overstelpt hij de arameesche vorstendommetjes en dwingt Resin van Damaskus en Menahem van Israël opnieuw tribuut op te brengen (738), evenals Mitinti van Askalon en Chanunu (Hanno) van Gaza. Maar nauwelijks is de koning weer naar zijn land teruggekeerd, of Resin tracht

1) Dit schijnt dus na Hazaëls terugtocht weer aan de Filistijnen gekomen te zijn.

een bondgenootschap tegen Assur te vormen. Pekah, die intusschen met behulp der door Damaskus begunstigde Manassitische partij den troon van Samaria beklommen had, is daartoe bereid. Jotham van Juda daarentegen weigert en sluit zich formeel bij Assur aan. De Filistijnen echter, onder leiding van Hanno van Gaza, sluiten zich bij Resin en Pekah aan. In hoever hun keuze geïnfluenceerd werd door die van Juda, is wel niet met zekerheid te zeggen; toch schijnt er wel eenige grond aanwezig te zijn om te zeggen: de keuze des eenen was per se die der anderen niet. Nu Juda zich niet aansluit, trachtte men het door wapengeweld te dwingen, welke strijd in 734 ontbrandt, zoodra Achaz den troon bestijgt. Daarom doen de Filistijnen dadelijk een poging om te hernemen wat ze door Uzzia hadden verloren; ze vallen in „in de steden van de Sjefela en van het Zuiden dat tot Juda behoorde" en ze nemen Beth-Sjemes, Ajjalon, Gederoth, Socho, Timna en Gimzo, waar ze zich zelfs vestigen (2 Kron. 28^{18}). Dat kan hun niet moeilijk gevallen zijn, daar tegelijkertijd ook de andere bondgenooten het land binnenvallen, waarbij Pekah het judeesche leger vernietigt en Resin zich van Elat meester maakt. Op dezen strijd heeft Jesaja het oog, wanneer hij (9^{11}) zegt: „de Arameërs ten oosten, de Filistijnen ten westen: zij verslinden Israël met gulzigen mond".

Maar reeds is Tiglath-Pileser zijn beroemden tocht „naar Filistea" begonnen. Amos' bedreiging zal aanvankelijk in vervulling gaan: „Ik zal een vuur binnen de muren van Gaza werpen, dat hare burchten zal verteren. Ik zal de inwoners van Asdod en den scheptervoerder uit Askalon uitroeien en mijne hand doen neerkomen op Ekron, zoodat het overschot der Filistijnen te gronde gaat, spreekt de Heer Jhvh" (1^{7v}). Na Galilea in ballingschap weggevoerd te hebben (2 Kon. 15^{29}) laat hij zijne troepen tegen Gaza oprukken, maar Hanno „die voor zijne troepen gevlucht was, vlood naar Egypte". Gaza wordt ingenomen, gebrandschat en een tribuut opgelegd 1). Tiglath-Pileser schijnt Gaza tot eene assyrische provincie te hebben willen maken. Vandaar dat hij melding maakt van maatregelen, die gewoonlijk slechts genomen werden, als men

1) K A T[3], bl. 56, noot 1.

een land wilde inlijven en een eigen bestuur over de nieuwe provincie instellen. De Assyriërs hadden er belang bij, dat Gaza hun trouw bleef en ze daardoor den geheelen handelsweg konden beschermen. Ze hebben echter dit plan niet doorgezet. Blijkbaar is Hanno spoedig teruggekeerd en heeft hij zijne onderwerping aangeboden, waarop hij weder in genade is aangenomen. Trouwens als provincie zou Gaza voorloopig nog een te ver vooruitgeschoven post geweest zijn. Daarna (733) trekt de koning tegen Damaskus op, dat na een langdurig beleg — waarschijnlijk twee jaar 1) — wordt ingenomen, waarbij Resin gedood wordt (2 Kon. 16[9]).

Ook Askalon schijnt er een oogenblik aan gedacht te hebben zich te verzetten. Mitinti, die reeds in 738 tribuut had betaald, weigerde nu dit verder te doen, waarbij hij op Resin hoopte. Maar na diens nederlaag en dood geeft hij den moed op en vervalt in eene ziekte, waaraan hij sterft. Zijn zoon Rukibtu haast zich zijne onderwerping aan te bieden, maar hij moet den afval zijns vaders boeten met den afstand van 15 plaatsen, welke aan Idibi'il van Musri ten deel vallen.

Nu het rijk van Damaskus door de assyrische legers is vernietigd, wenden de Filistijnen, terugkeerende tot hun politiek uit het bloeitijdperk van het egyptische rijk, zich tot de Farao's, om van dezen steun te krijgen tegenover de opdringende Assyriërs. Daartoe was het oogenblik juist geschikt. Gedurende de laatste 20 jaren was Egypte niet in staat geweest een werkzaam aandeel te nemen in de ontwikkeling der verhoudingen in Palestina. Wel had 't met leede oogen moeten aanzien hoe Assur steeds verder naar het zuiden doordrong, al begreep men ook heel goed, dat dit voor Egypte gevaarlijk begon te worden. Sinds 728 echter, toen Sabako zijn tegenstander Bokchoris overwon, begon het weer meer op den voorgrond te treden. De dood van Tiglath Pileser geeft eene schoone gelegenheid om in troebel water te visschen. Onder leiding van Egypte komt een verbond tot stand, waarbij Hanno van Gaza, Hozea van Israël en ook Tyrus zich tegen Assur vereenigen. Maar eer koning So of Sabako in staat is een leger in het veld te brengen, rukt Salmanassar IV (726—722) reeds het land bin-

1) Zoo naar het juiste bericht van Menander; vgl. K A T[2], bl. 268 met Stade, a. w. bl. 599, noot 2.

nen. Hozea geeft zich over en Samaria moet na een driejarig beleg het hoofd in den schoot leggen (722). Welke houding de overige Filistijnen intusschen hebben ingenomen, is niet duidelijk. Blijkbaar zijn ze niet zoover gegaan als Hozea, die onmiddellijk ophield met het zenden van tribuut, zoodat ze, toen Salmanassar nader rukte, tijdig zich van hunne bondgenooten konden losmaken en door geschenken den overwinnaar konden bevredigen.

Terwijl Sargon (722—705) — Salmanassar was reeds gedurende het beleg gestorven — zich daarna weer moet richten tegen de onder een zekeren Jaubidi opgestane provinciën Arpad, Simirra en Damaskus, waaraan ook de resten van Noord-Israël schijnen te hebben medegedaan [1]), maakt Hanno van Gaza van de gelegenheid gebruik om het assyrische juk af te schudden. Dit doet hij weder in bondgenootschap met Sabako van Egypte, die eindelijk optrekt om zich met Sargon te meten. Deze echter bedwingt de rebellen met krachtige hand bij Karkar en trekt dan naar 't zuiden, waar hij in 720 bij Raphia, het tegenwoordige Tell-rifah, slag levert. Daar dit ten Z. van Gaza ligt, heeft Hanno zich dus genoodzaakt gezien om zijne hoofdstad te ontruimen. Waarschijnlijk was daar eene sterke partij, die uit handelsmotieven vriendschap wenschte met den overwinnaar en daarom hem de poorten opende. Sargon behaalt opnieuw de overwinning. Hanno wordt gevangen genomen en met 9633 Filistijnen naar Assyrië weggevoerd. Rafia wordt verwoest en van Sabako zeggen de assyrische annalen: „hij vlood en geen spoor werd van hem gezien". Wat met Gaza zelf geschiedde, vermelden de annalen niet. Het is niet waarschijnlijk, dat Sargon, de onder Tiglath Pileser mislukte poging om de stad tot assyrische provincie te maken vernieuwde. Hij schijnt zich er mede tevreden te hebben gesteld om een anderen koning aan te stellen, die meer betrouwbaar was dan Hanno. Daaruit laat zich dan tevens verklaren, waarom Gaza (bijna) niet heeft deel genomen aan den volgenden opstand onder leiding van Asdod. Wel wordt gezegd dat Pilasjti en „de koningen van den omtrek" daaraan deelnamen, maar Gaza zelf wordt niet uitdrukkelijk genoemd, waaruit schijnt te mogen worden geconcludeerd, dat het ook niet heeft geholpen.

1) Alfr. Jeremias, Das A. T. im Lichte des Orients, bl. 304.

Misschien valt in dezen tijd Hizkia's krijgsbedrijf tegen de Filistijnen, waarvan 2 Kon. 18^8 sprake is, zoodat hij dit dan gedaan heeft in samenwerking met Sargon's leger 1). Daarbij sloeg hij „de Filistijnen tot Gaza en onderhoorigheden toe, zoowel de wachttorens als de versterkte steden."

In deze dagen speelt zich in het zuiden van het land der Filistijnen eene gebeurtenis af, waarover we slechts zeer onvoldoende zijn ingelicht. Naar 1 Kron. 4^{39} vv. hadden in de dagen vóór Hizkia eenige simeonitische geslachtshoofden zich van het Gerardal 2) meester gemaakt. Onder Hizkia slaat een deel van hen de daar nog overgebleven Kanaänieten en de Meünieten, de bondgenooten der Filistijnen. Hier hebben we dus een bewijs, hoe de Filistijnen, in het noorden bezig gehouden door Assyriërs en Judeërs, het gedeelte ten O. van Gerar verliezen, waardoor hun handel met Petra niet onbelangrijk werd bemoeilijkt. Dat we hier echter aan een voortdurend bezit van de zijde van Juda te denken hebben, is niet zeer waarschijnlijk. Daarvoor had het geen krachten genoeg.

In 711 verzetten de Filistijnen zich opnieuw tegen Assur. Hopend op hulp uit Egypte verheft Asdod zich eerst onder Azuri, daarna onder Jamani (Javani ?), waartoe het ook steun zoekt bij Juda, Edom en Moab, die daaraan eerst wel gehoor schijnen gegeven te hebben, maar zich bij het naderen van het gevaar hebben teruggetrokken. Volgens Sargons berichten had deze opstand het volgend verloop 3): Eerst had Azuri getracht de omwonende volken op zijne zijde te krijgen. Of dit eerst in 713 gebeurd was en dit dus het begin was van den opstand, dan wel dat dit reeds vroeger was geschied is niet zeker 4). In ieder geval, Sargon had da-

---

1) Stade, a. w. bl. 624, en Kittel, a. w. II, 314, meenen dat dit eerst na Sanheribs terugtocht in 701 mogelijk was, wat mij intusschen niet waarschijnlijk voorkomt, daar beide volken toen vazallen waren en S. er zeker wel voor gezorgd zal hebben, dat deze onderling geen strijd hadden. Cheyne (Enc. Bibl. II, 1649) brengt deze tocht wel in verband met Asdods opstand onder Jamani, maar maakt Hizkia tot diens bondgenoot, die Gaza aanvalt, wijl dit werkeloos bleef. Maar van dit bondgenootschap van Hizkia in dezen tijd is niets bekend, wel later. Bovendien spreekt 2 Kon. 18 van „de Filistijnen" in het algemeen.

2) Zoo zal met LXX moeten worden gelezen in plaats van גדר.

3) K A T^2, bl. 399, K A T^3, bl. 70.

4) vgl. Winckler, Alttest. Untersuchungen, bl. 143 v.

delijk ingegrepen en zoo was Azuri op diens bevel door zijn broeder Achimiti vervangen, welke echter op zijn beurt door de egyptische partij uit Asdod verdreven werd en vervangen door Jamani, „die op den troon geen aanspraak had", een vreemdeling dus, misschien wel een Griek, als ten minste de lezing Javani juist is. Hij wist zich van de hulp van Egypte te verzekeren. Maar bij de nadering van Sargons lijfgarde 1) verlaat Jamani Asdod, zoodat deze stad en hare bondgenooten Gath en Asdudimm 2) gemakkelijk worden ingenomen. De voornaamste inwoners worden weggevoerd, anderen worden in hunne plaats gesteld en Asdod zelf wordt tot assyrische provincie verklaard. Jamani wordt door den Farao uitgeleverd, in boeien geslagen en naar Assyrië gevoerd. Egypte was opnieuw de gebroken rietstok gebleken, die de hand der Filistijnen, die daarop leunden, doorboorde. Sargon heeft tot bevestiging van zijn gezag een sterke assyrische kolonie in Asdod gevestigd, waarop Zach. 9[6] doelt: „in Asdod zal de bastaard wonen; zoo zal ik den trots der Filistijnen uitroeien." Maar niet lang is Asdod eene assyrische provincie geweest, want onder de vazallen van Sanherib wordt ook Mitinti van Asdod genoemd 3).

Na Sargons dood (705) 4) geven ze opnieuw gehoor aan de verzoeken, die nu van de zijde van Merodach Baladan tot hen kwamen. Deze had, na in 720 door Sargon verdreven te zijn, zich in 704 wederom van Babylon meester gemaakt en trachtte nu door een groote coalitie Assurs macht te verbreken. Daartoe zendt hij boden naar Hizkia (2 Kon. 20[12]). Deze sluit zich aan evenals Fenicië. De Filistijnen zijn intusschen niet eenstemmig. Gaza, de handelsstad die bij het voortduren van den vrede zooveel belang had, blijft Assur getrouw. Asdod, dat wel door Sargon als provincie bij het groote rijk was ingelijfd, maar dat reeds spoedig daarna weer een eigen koning had, weifelt. Door ondervinding wijs geworden, wil een niet onbelangrijk gedeelte van de inwoners van Ekron aan Assur

1) Jes. 20[1] spreekt terecht van den Tartan, terwijl Sargon het voorstelt, alsof hijzelf de belegering leidde.

2) Delitzsch, Paradies, bl. 290, vermoedt dat dit de havenstad van Asdod was, waarvan nog ruïnen over zijn, vgl. bl. 67.

3) A. Jeremias, a. w. bl. 304, noot 1, betwijfelt, of Asdod wel tot eene provincie is gemaakt.

4) vgl. Winckler, Altor. Forschungen V, bl. 411—415.

trouw blijven, maar met Hizkia's hulp wordt het hoofd dier partij, Padi, de koning der stad, door zijn eigen burgers gevangen genomen en naar Jeruzalem gezonden [1]. Ook de Deltavorsten (of de sjeichs uit Musri; zie noot 3) sluiten zich aan. Maar Sanherib (705—681) weet door snel handelen de bondgenooten uiteen te slaan. Eerst grijpt hij Merodach Baladan aan, dien hij in 703 bij Kisj verslaat; dan tuchtigt hij op zijn terugtocht de Arameërs, die aan den Tigris wonen, trekt daarna tegen de Meden op. Nu gaat hij naar het westen; Luli, de Elulaeus van Menander, de koning van Tyrus, vlucht naar Kition op Cyprus en wordt vervangen door Tuba'lu (Ethobal), wiens gebied, dat bijna de gansche kuststreek van Fenicië omvatte, echter aanmerkelijk wordt ingekort. Hier ontvangt Sanherib tribuut van Mitinti van Asdod, die zich met Ammon, Moab en Edom onderwerpt. Vandaar trekt hij tegen Askalon op, welks koning Sidka zich niet wil overgeven. Deze Sidka had blijkbaar met behulp der Askalonieten den door Sargon hun opgedrongen Rukibtu weer verdreven. De stad wordt ingenomen, de koning met zijn geheele huis naar Assyrië gezonden en vervangen door „Sarludari, den zoon van Rukibtu, hun vroegeren koning". Daarna rukt hij tegen Beth-Dagon, Joppe, Bené-berak en Azuri, „de steden van Sidka" [2] op, die hij eveneens inneemt. Dan is Ekron aan de beurt; maar nu komen eindelijk „de koningen van Egypte [3], de boogschutters, de wagens, de paarden des konings van Meluhha" hun bondgenooten te hulp. Bij Elteke (ass. Altaku) in de wadi es-Sarar, halverwege tusschen Ekron en Jeruzalem, komt het tot een slag. „In vertrouwen op Assur, mijnen heer, streed ik met

1) M. Curdy heeft (Expositor 1891, 6, bl. 389v.) op grond van dit feit de onderstelling gewaagd, als zou Hizkia door de inwoners van Ekron als hun suzerein zijn beschouwd. Dan zou dit een gevolg zijn van de 2 Kon. 18[8] vermelde krijgsbedrijven, vgl. bl. 161.

2) Indien hiermede bedoeld wordt, dat ze niet maar bondgenooten van Askalon waren, maar inderdaad deel uitmaakten van het gebied van deze stad, dan blijkt hieruit, dat de Filistijnen nog in deze periode meer dan de Pentapolis in bezit hadden.

3) Zijn dit de egyptische Deltavorsten, die na Sabako's dood (703) onder den verder onbekenden Sebichos weer tot eene zekere mate van zelfstandigheid kunnen zijn gekomen, of zijn dit misschien de arabische sjeichs uit Musri? Vgl. J. V. Prásek „Sanheribs Feldzüge gegen Juda", bl. 19 in M V G VIII (1903).

hen en bracht hun een nederlaag toe". Elteke en Timna worden nu genomen en Ekron opnieuw belegerd. „De hooge ambtenaren, de grooten, die gerebelleerd hadden, doodde ik; op palen van den muur der stad zette ik hunne lichamen." Vele inwoners worden weggezonden en door anderen vervangen. Padi, dien Sanherib uit Jeruzalem laat komen, wordt opnieuw als vazalvorst gehuldigd.

Gaza heeft blijkbaar aan deze coalatie niet meegedaan, want haar koning Silbel, wiens naam niet genoemd is onder degenen, die tribuut brengen om zoo Sanherib door nieuwe onderwerping te verzoenen, wordt nu met Mitinti van Asdod en Padi van Ekron daarvoor beloond, doordat de koning hem eenige judeesche steden geeft, welke echter niet bij name genoemd worden [1]).

Opnieuw was dus Egypte onbetrouwbaar gebleken. „De Egyptenaren zijn menschen, geen goden; hunne paarden vleesch, geen geest. Strekt Jhvh zijne hand uit, dan struikelt de helper en valt de geholpene; gezamenlijk gaan zij allen te gronde" (Jes. 31[3]). De Filistijnen hadden nu de volle zwaarte van Assurs macht gevoeld. Een groot aantal van de voornaamsten des lands was weggevoerd en vreemde elementen hadden ze in hun midden moeten opnemen. Wel kregen ze eene uitbreiding van grondgebied, maar dat was meer nominaal dan reëel, daar ze even goed als Juda den Assyriër als hun opperheer hadden te erkennen.

Het woord, eens door Amos gesproken, begon aan hen in vervulling te gaan: „Ik zal een vuur binnen de muren van Gaza werpen, dat hare burchten zal verteren. Ik zal den inwoner van Asdod en den scheptervoerder uit Askalon uitroeien en mijne hand doen neerkomen op Ekron" (Amos 1[7]).

Het tijdperk der groote wereldrijken gaat beginnen, de rol der kleine volken is uitgespeeld. Gelukkig voor de Filistijnen kan Egypte de eerste veertig jaar geen nieuwe poging wagen om in den gang van zaken in Palestina in te grijpen. Ze blijven dan ook ondanks de troonsverwisseling, die vroeger

---

1) Elders zegt Sanherib, dat ook de koning van Askalon eenige steden steden kreeg; K A T², bl. 304, 13. Misschien zijn hier bedoeld eenige oorspronkelijk filistijnsche steden en dorpen, die Uzzia eerst van de Filistijnen had afgenomen (vgl. 2 Kron. 26[6]), daarna onder Achaz waren verloren (2 Kron. 28[18]) en eindelijk door Hizkia waren heroverd (vgl. 2 Kon. 18[8]).

zulk een gunstige gelegenheid bood om opnieuw voor eigen onafhankelijkheid te strijden, en ondanks den „vriendelijken drang" van Abd-Milkot van Sidon, waarschijnlijk de opvolger van Tubaʾlu, de Assyriërs trouw [1]). Zoo noemt Esarhaddon (681—668) uitdrukkelijk als zijne vazallen Silbel van Gaza, Mitinti van Askalon, Achimilki van Asdod en Ikasjamsju van Ekron, welke zelfde namen intusschen ook door Assurbanipal worden opgegeven [2]). Ze hebben er zich in geschikt aan de Assyriërs tribuut te betalen. Trouwens dat konden de rijke handelssteden veel gemakkelijker doen dan de meer binnenlands gelegen steden, die niet over die rijkdommen beschikten, maar van de opbrengst des lands moesten leven.

Bovendien was het voor deze handelaars slechts een kwestie van voordeel, bij welke der beide grootmachten ze zich zouden aansluiten. Hun ligging deed hen vanzelf bij Egypte steun zoeken; maar zoodra dit buiten machte was hen voldoende te beschermen, zonden zij met evenveel genoegen tribuut naar Assur, wanneer dit hun de veiligheid van den handelsweg kon waarborgen. Zoolang dit het geval is, blijven ze Assur trouw.

Nu staat het vast dat de assyrische koningen veel voor den filistijnschen handel hebben gedaan. Zij toch hadden de bedoeling om den landhandel van Azië, waarvan Fenicië tot dusver het uitgangspunt was geweest, in andere banen te leiden. Wat later in de grieksche periode Alexandrië en Antiochië zijn geweest, dat moesten naar de bedoeling der Assyriërs Filistijnenland en Cilicië zijn. Vandaar dat Tarsus, waar de groote handelswegen van den Boven-Eufraat en die van Klein-Azië samenkomen, zoo sterk door Sanherib werd begunstigd. Vandaar ook, dat Gaza en Asdod juist sinds deze periode voorkomen als de hoofdstapelplaatsen voor den arabischen handel. Dat is dan ook de reden, waarom de Assyriërs juist in deze beide steden zulke groote koloniën hebben gesticht, zoodat sinds dien de inwoners van Asdod als een apart volk worden beschouwd [3]). Door deze nieuwe elementen werd niet maar de band met de Assyriërs versterkt, maar daardoor werd tevens

1) vgl. Pietschmann, Gesch. d. Phönizier, bl. 302.

2) K A T², bl. 355.

3) Zoo noemt Strabo (XVI 2, 2) naast de Joden en Idumeërs de *Γαζαίοι* en *Ἀζωτίοι*.

de energie van het volk verhoogd, zoodat dan ook een groote bloei der filistijnsche steden het gevolg was der assyrische politiek. Trouw aan hun heer leveren ze dan ook in 671 hulptroepen, wanneer Esarhaddon, na Baʿal in Tyrus ingesloten te hebben, opnieuw [1]) diens bondgenoot Tirhaka in zijn eigen gebied gaat bestoken, dezen dwingt naar Ethiopië de wijk te nemen en Egypte's kracht breekt door het aan twintig plaatselijke dynastieën toe te vertrouwen. In 667 verzamelt Assurbanipal (668—625) opnieuw een leger, nu voornamelijk met behulp der palestijnsche vazalvorsten, waarmede hij Tirhaka, die in 669 naar Egypte was teruggekeerd, bestrijdt en zelfs Thebe verovert [2]). Natuurlijk hebben ze hem ook moeten helpen, wanneer hij, na Tirhaka's opvolger Tandamani (Tanut-Amon der hiëroglyphen) verslagen en opnieuw uit Thebe verdreven te hebben (663), Baʿal, den koning van Tyrus „die woont in het midden der zee", belegert en hem dwingt opnieuw tribuut op te brengen.

Wanneer echter omstreeks 660 Assurbanipal door den strijd tegen Elam wordt verhinderd zijn volle aandacht aan het westen te wijden, treedt Egypte weer op den voorgrond en weet Psamtik I (645—610), door opstanden in Syrië en Arabië gesteund, zijn land van het assyrische juk te bevrijden. En evenals vroeger Aʿahmes na het verdrijven der Hyksos vasten voet trachtte te krijgen in Palestina, zoo rukt Psamtik nu ook omstreeks 645 daarheen op. De Filistijnen blijven intusschen aan hun heer getrouw, misschien wel geleerd door de snelheid, waarmede Assurbanipal Manasse's poging om gedurende den opstand van diens broeder Samasj-sjum-ukin zich vrij te maken, strafte (2 Kron. 33^{11}). Snel maakt Psamtik zich van Gaza meester; maar Asdod, dat goed versterkt was, houdt hem tegen, volgens Herodotus II 157 zelfs 29 jaar [3]). Hoe hier de juiste gang van zaken geweest is, weten we niet. Wel schijnt het eerst aan een assyrisch leger gelukt te zijn de oude grenzen te handhaven, want Assurbanipal deed verschillende tochten tot aan het gebied der Nabajati, het bijbelsche Nebajoth (vgl. Jes. 60^{7}). Assur had echter juist in deze periode zooveel met de van alle

1) Een eerste tocht was in 673 mislukt.
2) Zie over deze tochten Winckler, Altor. Forsch. VI, bl. 474 vv.
3) vgl. Lauth, a. w. bl. 448.

kanten opdringende vijanden te doen, dat het steeds minder zijne aandacht kon wijden aan hetgeen in Palestina gebeurde. Zoo kon Psamtik dus telkens een nieuwen aanval wagen, zoodat eindelijk ook Asdod in zijne handen viel. Daaronder had de stad echter zoo geleden, dat Jer. 25^{21} gewaagt van „het overschot van Asdod". Het spreekt van zelf, dat daarmede de geheele laagvlakte en derhalve ook de groote handelsweg in egyptische handen kwam.

Toen nu weldra het assyrische rijk uiteen viel, kregen ook de steden der Filistijnen haar deel aan de daaraan voorafgaande verwarringen. Van hunne woonplaatsen ten noorden der Zwarte en der Kaspische zee komen omstreeks 630 ruwe horden afdalen, die den tot dusver onbekenden naam der Scythen berucht zullen maken. De Mediërs, die Nineve reeds belegerden, worden verslagen. Geheel Klein-Azië erkent hun oppermacht. Straks dalen ze ook langs de kusten der Middellandsche zee naar het zuiden af. De wijnbergen en korenvelden van de vruchtbare vlakten van Saron en Filistea worden hun prooi. Eerst aan de egyptische grens worden ze met moeite door Psamtik tegengehouden 1). Askalon wordt intusschen door hen uitgeplunderd, waarbij vooral de tempel van Afrodite Urania te lijden heeft. „Gaza zal een verlaten plaats, Askalon eene woestenij worden; Asdod zal men op den middag uiteen jagen; Ekron zal worden ontworteld" (Zef. 2^{4}).

Als de Scythen intusschen door de list der Mediërs worden uiteen geslagen, wordt de slooping van het oude rijk voortgezet. Cyaxares rukt van het oosten, Nabopolassar van het zuiden op Nineve aan. Maar nu vraagt ook Necho II (610—594), de jonge ondernemende koning van Egypte, die de oude roem van Thotmes III en Ramses II nog niet vergeten was, zijn aandeel op in de buit en rukt naar het noorden op. Hoe Necho getrokken is, is niet meer met zekerheid te zeggen. *Winckler* 2) meent evenals *Bertheau* 3) dat hij eerst over zee is gegaan en daarna te Caesarea is geland, waarna hij slag

1) Herodotus I 105 zegt, dat Psamtik hen door beden en geschenken van een inval weerhield.

2) K A T^{3}, bl. 105.

3) a. w., bl. 377, noot 1.

moest leveren tegen de onder Josia staande palestijnsche vorsten. *Cheyne* 1) daarentegen neemt Dor als landingsplaats. Het staat intusschen, gelijk we reeds zagen, vast dat sinds Psamtik het land der Filistijnen weer tribuut moest opbrengen aan Egypte. De klimmende macht van dit land maakt het niet waarschijnlijk, dat zij er zich sinds dien weer aan zouden hebben onttrokken. Het komt mij dan ook met *Guthe* 2) en *Meyer* 3) voor, dat hij zijn leger langs de kust naar den Karmel heeft laten optrekken en dat er van een tegenstand van de zijde der Filistijnen geen sprake is geweest. Dat zou trouwens geheel in strijd zijn geweest met hun oude tactiek om veeleer bij Egypte steun te zoeken. Nu het assyrische rijk ineen stortte, was er voor hen geen reden meer om hun oude meesters getrouw te blijven.

Movers neemt in deze kwestie een eigenaardig standpunt in. Hij is — blijkbaar onder den invloed van Herodotus II 159; zie beneden — van meening 4), dat het in 2 Kon. 23^{29} genoemde Megiddo, de plaats waar Necho Josia verslaat, moet gezocht worden aan de zuidgrens van Juda, dicht bij Berseba, „het bij de Talmudisten genoemde Magdala of Magdal-Sebaja, dat bij Berseba aan den heirweg van Egypte naar Palestina lag". Nu zal hij met dit Magdal-Sebaja wel מגדל צבעיא Migdal Tseboajja bedoeld hebben 5). Maar dit is volgens *Neubauer* 6) een deel van Magdala, het bekende plaatsje ten noorden van Tiberias. *Movers*' identificatie is dus in ieder geval onjuist. Dan ware het nog beter aan Migdol van Ez. 29^{10} te denken. Maar in de tweede plaats moet tegen hem worden opgemerkt, dat uit de uitdrukking וילך לקראתו „en hij ging hem te gemoet", nog volstrekt niet volgt, dat Josia naar het zuiden trok. Deze uitdrukking past wel degelijk, wanneer Josia zijne slagorde in het dal van Megiddo heeft opgesteld en Necho

1) Life and time of Jeremiah, bl. 96.

2) a. w., bl. 218.

3) a. w., bl. 380.

4) a. w. I^1, bl. 421.

5) vgl. Midrasj Sjir ha-sjirim 1^{18} met Talm. Jerus. Pesachim 4^1 en Midrasj 'Ekah 3^3 met Talmud Jerus. Ma'aser Sjeni 5^2.

6) Géogr. du Talmud, bl. 218.

dus over de Karmelpassen trekt. Bovendien : al staat 2 Kon. 23^{29} Megiddo zonder meer, de par. pl. 2 Kron. 35^{22} heeft „het dal van Megiddo" 1) en het gaat niet aan deze uitdrukking voor te stellen als ontleend aan Zach. 12^{11}, te minder waar ieder verband tusschen beide plaatsen ontbreekt. Trouwens alle vertalingen zijn eenstemmig in haar getuigenis voor de juistheid van den 2 Kon. 23^{29} overgeleverden tekst, dien *Movers*, Herodotus ten gevalle, wil veranderen in מגדול, of wat juister zou zijn : מגדל. Hij vergeet intusschen, dat, ware Josia uit het bergland van Juda door de woestijn heen tot in den omtrek van Pelusium Necho tegemoet getrokken, dit niet maar verdediging, maar aanval was geweest. En eindelijk : Josia kon ook geen sterker positie innemen dan in de vlakte van Megiddo, waar hij kon aanvallen, vóór Necho zijn troepen, die juist over den bergpas waren getrokken, genoegzaam in slagorde kon stellen. Dat had ook de vorst van Kadesj met zijn bondgenooten gedaan, toen Thotmes III tegen hen te velde trok. En dat het er ook nu warm toeging blijkt wel uit het feit, dat Necho's leven herhaaldelijk gevaar liep en blijkbaar alleen Josia's dood de krijgskans te zijnen gunste heeft gekeerd.

Nu heeft echter Herodotus (II 159) gezegd, dat Necho „na den slag (bij Megiddo) Kadutis, een groote stad van Syrië nam". Daar hij, elders (III 5, 2) van Kadutis sprekende, zonder twijfel Gaza bedoelt, meenen *Stark* 2), *Hitzig* 3) en *Movers* 4), dat dit ook nu het geval is, zoodat dan althans een der steden der Filistijnen zich tegen den Farao zal moeten hebben verzet. Maar dit laatste is in verband met het vaststaande feit, dat deze sinds Psamtik tribuut zonden naar Egypte, reeds a priori weinig waarschijnlijk. Bovendien : dan zou de Farao de stad in ieder geval vóór den slag bij Megiddo hebben moeten innemen. Vandaar dan ook dat *Hitzig* veronderstelt, dat Necho eerst na den slag bij Karchemis, toen hij dus naar Egypte werd teruggedreven, bij Gaza op hardnekkigen tegenstand stuitte van de zijde der nu opgestane filistijnsche steden, en dat hij daar-

---

1) Jozefus, Antt. X 5, 1, spreekt van **Μενδη** = מנדי, eene tastbare verschrijving voor מגדי.

2) a. w., bl. 218—223.

3) a. w., bl. 95—105.

4) a. w. II^1, bl. 421.

aan eerst door de inneming van Gaza een einde heeft gemaakt. Maar de nederlaag bij Karchemis was zoo volkomen en Nebucadnezar volgde Necho zoo dicht op den voet, dat deze er zelfs niet aan denken kon een kleine stad, laat staan dan Gaza, te belegeren. Trouwens: die heele opstand der filistijnsche steden tegen den egyptischen koning wordt nergens vermeld. We hebben dan ook veeleer dit Kadutis ten noorden van Megiddo te zoeken en dan ligt het voor de hand daarbij aan Kadesj aan den Orontes te denken. Het bericht van Herodotus berust dan op een dubbel misverstand: hij verwarde Megiddo met Magdalon en Kadutis-Gaza met het syrische Kadutis-Kades [1]).

De heerschappij der Egyptenaren heeft echter niet lang geduurd. Slechts doordat aller aandacht gericht was op den strijd om Nineve, kon het Necho gelukken tot den Eufraat door te dringen. Zoodra daar echter het pleit is beslist (607/6) en het groote rijk onder de overwinnaars is gedeeld, zendt Nabopolassar, wien het gedeelte ten westen van den Tiger is ten deel gevallen, zijn zoon Nebucadnesar naar Karchemis, waar Necho's leger geheel verslagen en hij tot een snellen terugtocht gedwongen wordt. Maar de vijandelijke legers volgen hem op den voet en reeds in 605 is de Farao binnen zijn eigen gebied teruggedrongen. Voor de Filistijnen wilde dat zeggen, dat ze hun tribuut nu niet meer naar het zuiden, maar naar het groote en machtige Babylon hadden te zenden, waartegen bij hen wel niet veel bezwaar zal hebben bestaan, mits hun maar de veiligheid van den grooten handelsweg werd verzekerd. Toch schijnt Nebucadnesar bij wijze van voorzorgsmaatregel ook eenige hunner voornaamsten naar Babylon te hebben gevoerd. Berosus toch noemt onder diens gevangenen niet slechts Joden en Feniciërs, maar ook Syriërs en „de volken bij Egypte" (*τῶν κατ' Αἴγυπτον ἐθνῶν*) [2]). Waarschijnlijk deed hij dit met de bedoeling om van Teredon, een stad aan de perzische golf, een centrum te maken voor den handel met Arabië, waarvoor hij fenicische en filistijnsche kooplieden en zeevaarders noodig had, zooals later Alexander de Groote.

1) Zoo ook Cheyne, Enc. Bibl. II 2611. Wiedemann in zijn Gesch. Aeg., bl. 150, laat zich hierover niet uit.

2) Jozefus, Antt. XII 1, c. Ap. I 19.

„De koning van Egypte nu kwam voortaan niet meer uit zijn land” (2 Kon. 24[7]), wat echter niet zeggen wil, dat hij zich niet meer met Palestina bemoeide. Door tot opstand te prikkelen tracht hij in troebel water te visschen. Wat hem intusschen ondanks de waarschuwingen van Jeremia bij Jojakim gelukte (598), mislukte bij de Filistijnen : het verleden had hun bewezen, dat ze op Egypte niet konden vertrouwen en dat de macht der koningen van den Eufraat onwederstandelijk was. Mogelijk ook, dat, toen Jojakim nu partij had gekozen tegen den koning, de Filistijnen juist daarom hem trouw bleven. Dan zullen ook zij wel behoord hebben tot die stroopende benden, welke nu het ongelukkige Judea binnenvallen (2 Kon. 24[2]), weldra gevolgd door het koninklijke leger zelf, dat Jeruzalem na kort beleg inneemt. Jojachin, die pas zijn vader was opgevolgd, wordt met de voornaamsten zijns volks gevankelijk weggevoerd en vervangen door zijn oom Sedekia.

Weldra echter werd er eene nieuwe coalitie tegen Babylon beraamd. Waarschijnlijk werd reeds in 590 daarover in Jeruzalem onderhandeld. Daar zien we naar Jer. 27[3] de gezanten van alle afhankelijke staten van Palestina en Syrië vereenigd: Edom, Moab, Ammon, Tyrus en Sidon. Het ligt voor de hand te veronderstellen, dat ook nu Egypte, waar na Necho's dood Psamtik II (594—588) op de troon was gekomen, heimelijk deze beweging leidde (vgl. Ez. 17[15]). Ook hier hebben dus de Filistijnen geweigerd aan den opstand mede te doen. Trouwens, daarvan kwam ditmaal niets, deels omdat Psamtik in Ethiopië werd bezig gehouden, deels ook onder den invloed van Jeremia's aanmaningen om den koning trouw te blijven (hfdst. 27 v.) Psamtik's opvolger echter, koning Hophraᶜ (de grieksche Apries, 588—569) zet aan zijne aanspraken op Palestina kracht bij. Volgens Herodotus (II 161) trekt hij zelfs tegen Sidon op en verslaat volgens Diodorus (I 68) de Tyriërs ter zee [1]). Is dit juist, dan moeten de Filistijnen zich nolens volens bij hem hebben aangesloten. In ieder geval hebben ze hier niet denzelfden rol gespeeld als Sedekia. Want als Nebucadnesar met een machtig leger optrekt, belegert hij wel Jeruzalem, maar

1) Het gaat niet aan met Movers (a. w. II[1], bl. 451 vv.) deze tocht eerst veel later te stellen. Juist het groote succes, dat Hophra‘ met deze veldtocht had, heeft Sedekia er toe gebracht een verbond met Egypte te sluiten.

niets wordt vermeld van een straffen der Filistijnen. Ondanks Hophra'’s poging om de stad te redden, valt deze Juli 586 den koning in handen. Daarmede is het laatste centrum van rebellie vernietigd.

„Evenals een door den imker opengebroken bijenkorf de bijen der naburige korven tot rooven aanlokt en jakhals en hyena trachten te smullen van de tafel van den leeuw, zoo drongen nu de buren der Judeërs op om zich te verrijken met de resten hunner have” 1). Daaraan doen naar Ez. 25^{15} ook de Filistijnen mede, waar hun verweten wordt, dat ze „wraakzuchtig gehandeld en in verwatenheid van ziel zich bitter gewroken hebben”. Vol vreugde hebben ze het aanschouwd, hoe Juda van kracht wordt beroofd. „Zie als alle volkeren is geworden het huis Israël en Juda”.

Na al deze verwikkelingen komt er nu eindelijk een tijdperk van betrekkelijke rust. Wanneer na een dertienjarig beleg (585–572) ook Tyrus bij het groote rijk is ingelijfd, heeft alle tegenstand opgehouden. Egypte is niet in staat zich speciaal met den gang van zaken in Palestina bezig te houden. Maar in 568/7 volgt Nebucadnesar het vroeger door Esarhaddon en Assurbanipal gegeven voorbeeld en waagt een poging ook Egypte bij zijn rijk te voegen. Amasis’ (569–526) grieksche hulptroepen weten hem echter zulk een tegenstand te bieden, dat de beide grootmachten weldra vrede sluiten. Van de lotgevallen der Filistijnen in deze periode weten we niets. Daar de Babyloniërs elders werden bezig gehouden, zullen de verschillende stammen in Palestina wel niet zooveel van hunne opperheerschappij hebben gevoeld. Slechts weten we uit het Harran-inschrift, dat ze ingevolge den oproep van Nabuna'id geholpen hebben (555) aan het bouwen van den grooten tempel van Sin te Harran 2). De onderlinge verhouding is blijkbaar van vredelievenden aard geweest. Dat moest ook wel: hun krachten waren gebroken. De herhaalde oorlogen, gevolgd door de wegvoering van een kleiner of grooter gedeelte der bevolking, hadden de beste krachten verteerd. Had reeds Amos (1^9) gesproken van „het overschot der Filistijnen”, met nog veel meer recht kon Ezechiël (25^{16}) gewagen van „de rest der kust-

1) Stade, a. w., bl. 694.

2) Winckler, Gesch. Israëls I, bl. 220.

bewoners". Zoodra dan ook de nieuwe joodsche gemeente zich in Jeruzalem gaat organiseeren, wordt er over geklaagd, dat er zoovele gemengde huwelijken gesloten zijn. Ook wonen vele Joden onder de omringende volken.

Weldra echter zijn er gebeurtenissen op til, die opnieuw den oorlog tusschen de verschillende groote mogendheden van dien tijd doen ontbranden en waarvan ook de Filistijnen de gevolgen ondervinden.

In 547 komt er eene coalitie tot stand tusschen Croesus van Lydië, Nabuna'id van Babylon en Amasis van Egypte om het hoofd te bieden aan den jongen Cyrus, die met één slag het medische rijk had vernietigd, een poging derhalve om den status quo te handhaven. Maar Croesus wordt verslagen, Babylon bij verrassing ingenomen en reeds in 538 zijn de babylonische ambtenaren door perzische vervangen. Daardoor was tegelijkertijd het lot beslist van geheel Fenicië en Palestina, die tot het nieuw-babylonische rijk hadden behoord en voortaan de Perzen als heer en meester hadden te erkennen. Het is echter de vraag, of de Filistijnen reeds onder Cyrus zijn onderworpen, dan wel of dit eerst onder Cambyses is geschied. Want wel zegt Xenophon [1]), dat ook Egypte door Cyrus is onderworpen, maar het weinig historisch karakter van dit boek doet hieraan weinig gewicht hechten tegenover Herodotus verklaring (III 19, 34), dat de Feniciërs zich met hun zeemacht eerst aan Cambyses onderworpen hebben, terwijl Thucydides (I 16) de meerderheid der Perzen ter zee boven de Grieken laat dateeren uit de dagen van Darius Hystaspes. Er vóor echter pleit, dat de Joden, die met Cyrus' vergunning naar hun vaderland terugkeerden, dadelijk onder een perzische stadhouder kwamen te staan. Ook de Samaritanen richten zich tot het perzische hof. Waar nu het binnenland de perzische opperhoogheid erkenden, is het wel een weinig onwaarschijnlijk, dat dit met de steden aan de zeekust niet het geval zou zijn, te meer waar Cyrus behalve aan de Joden ook aan de ballingen der andere volken gelegenheid heeft gegeven naar hun land terug te gaan [2]).

1) Cyrop. I 1, 4; VIII 6, 20.

2) vgl. G. Hölscher a.w., bl. 14.

Hoe dit echter ook zij, vast staat in ieder geval, dat, toen Cambyses naar het zuiden trok om ook Egypte bij zijn rijk te voegen (525), Gaza hem krachtig weerstand bood. Polybius toch zegt (XVI 40, 4), dat „bij den opmarsch der Perzen, terwijl de anderen verschrikt waren door de grootheid der macht en allen zich zelven en het land aan de Mediërs overgaven, zij alleen het gevaar afwachtten", waarvan een beleg het gevolg was. Het komt me niet onwaarschijnlijk voor, dat de Filistijnen, misleid door de beloften van Amasis, nog eenmaal zijn teruggekeerd tot de oude nationale politiek, om bij het opdringen van een groot leger uit het noorden, daartegen bij Egypte steun te zoeken. Hun tegenstand baat echter ook nu niet. Hoelang het beleg heeft geduurd, zegt Polybius niet; maar in ieder geval heeft ook Gaza het hoofd in den schoot moeten leggen. Anders toch had Cambyses ondanks den steun der arabische stammen niet verder kunnen trekken, te minder waar Psamtik III met een sterk leger tegen hem oprukte, dat echter bij Pelusium verslagen werd.

Het perzische rijk onderscheidt zich, sinds de regeering van Darius Hystaspes althans, hierin van zijne groote voorgangers, dat daarin de idee van eene rijkseenheid, zooals dit in Egypte gezien werd, bijna volkomen werd verwezenlijkt. In het assyrische en nieuw-babylonische rijk toch waren de verschillende volkeren slechts in zooverre onderworpen, dat ze min of meer regelmatig tribuut zonden. Het was een aggregaat van landen en volken, die slechts door een zeer lossen band — ik zeg niet: aan elkander, maar — aan het overheerschende volk waren verbonden. Zoo was dan ook iedere grootkoning verplicht opnieuw het rijk met zijn zwaard te veroveren en meestal bestond zijne regeering in het voeren van eindelooze oorlogen met het doel de vazallen in toom te houden en de afvalligen te dwingen opnieuw tribuut te betalen. Het is echter Darius' onsterfelijke verdienste te hebben ingezien, dat, zal een groot rijk inderdaad duurzaam zijn, het op iets anders moet opgetrokken zijn dan op wapengeweld. Alle deelen moeten onderling verbonden zijn en moeten, zooveel mogelijk met behoud eener gepaste zelfstandigheid, medewerken aan den bloei van het geheel. Daartoe moet eene algemeene staats-

regeling worden opgesteld, het tribuut vervangen worden door regelmatig geïnde belastingen. En om dit laatste mogelijk te maken, dient een rijkskadaster te worden opgemaakt, de grond te worden ingedeeld, de opbrengst te worden geschat. Wegen en kanalen moeten worden onderhouden of aangelegd en een algemeen muntstelsel moet het onderling verkeer der volkeren vergemakkelijken, al wordt ook de plaatselijke munt niet afgeschaft [1]).

Natuurlijk worden, waar zoo het begrip der staats-eenheid op den voorgrond wordt gesteld, de onderscheidene staten veranderd in provinciën, van uit de gemeenschappelijke hoofdstad geregeerd. Vandaar dat het bestuur van ieder dier twintig satrapieën niet meer gelijk vroeger aan de oude dynastieën werd toevertrouwd, maar aan door den grootkoning daartoe benoemde perzische gouverneurs met hun eigen ambtenaren en gesteund door onder perzische aanvoering staande troepen, alle te betalen door de betrokken satrapie. Voor de kennis van dit systeem blijft Herodotus (III 89—94) onze eenige bron, want de groote Behistân-lijst telt slechts een menigte onderworpen volkeren op. Nu maakte Filistijnenland deel uit van de vijfde *νομός* of satrapie, die zich van Posideion (een weinig ten Z. van het latere Seleucia) tot Egypte uitstrekte [2]) en waartoe o.a. behoorde *Φοινίκη τε πᾶσα καὶ Συρίη ἡ Παλαιστίνη καλεομένη καὶ Κύπρος*, welke satrapie jaarlijks 350 talenten zilver moest opbrengen. Bovendien had men nog indirecte belastingen, zooals tol (הֲלָךְ, helâk, Ezra $4^{13,20}$, 7^{24}) en moest iedere landstreek haar eigenaardige naturalia opbrengen en de kosten dragen voor hof, satraap en legerafdeeling.

Zoolang het perzische rijk krachtig was, hebben de Filistijnen zich waarlijk niet te beklagen gehad, want ook de handel, de voornaamste bron hunner inkomsten, was voor Darius een voorwerp van voortdurende zorg. De groote heirbanen werden allerwege goed onderhouden of ook nieuwe aangelegd. Steeds werden nieuwe streken voor de wereldmarkt geopend. Zoo

---

1) vgl. verder voor de staatsinrichting van Darius, Justi, Gesch. d. alten Persiens, bl. 57 vv. Niese, Gesch. d. Griech. u. Makedon. Staaten I, bl. 45.

2) Ook Xenophon, Anabasis VII 8, 25 spreekt van een gouverneur over „Fenicië en Arabië”.

werden reeds in deze periode door de Filistijnen handelsbetrekkingen aangeknoopt met de Grieken.

De tijd was echter voorbij, dat ze aan zelfstandig optreden konden denken. Hadden ze vroeger het gebied ten Z. van den Karmel geheel in hun macht gehad, nu zagen ze zich door hunne oude concurrenten, de Feniciërs teruggedrongen. Deze groothandelaren der oudheid, wier vloot van zooveel belang was voor de Perzen, die zelf geen zeemacht hadden, zagen zich door de grootkoningen voortdurend begunstigd. Zoo gaf de „heer der koningen", waarschijnlijk Artaxerxes Mnemon, aan Esjmunazar, den koning van Sidon, Dor en Joppe, belangrijke havens voor den korenhandel, welke als monopolie geheel in handen was van Sidon, zooals deze handel vroeger geweest was in de handen der tyrische koningen. Trouwens, Dor schijnt ook reeds vroeger tot Fenicië behoord te hebben, want Hekateüs van Milete rekent het er toe [1]). Zelfs een der vijf steden was bezit geworden der Feniciërs, want Skylax, de reiziger uit de dagen van Darius Hystaspes, spreekt in zijn *Περιπλους* c. 104 van Askalon als *πόλις Τυρίων καὶ βασίλεια* [2]). Nu wil *Movers* [3]) hier alleen aan de havenstad gedacht hebben, maar stad en haven lagen te dicht bij elkander dan dat ze in verschillende handen kunnen zijn geweest. Waarschijnlijk valt deze schenking in denzelfden tijd als die van Dor en Joppe en is ze dan mede eene belooning voor de diensten, die de Feniciërs hebben bewezen in de slagen van Knidus (394) en Kitium (386).

Ook Asdods macht was gebroken, ongetwijfeid tengevolge van het langdurig beleg onder Psamtik. In Skylax' tijd moet het geheel machteloos geweest zijn, want daardoor alleen laat zich verklaren, dat hij het niet noemt.

Hoog echter in aanzien stond Gaza, dat Herodotus (III 5) noemt „een stad, niet veel kleiner dan Sardes". Zelfs met Griekenland stond het in direct handelsverkeer. Hier werden ontzaglijke schatten opgehoopt en ondanks herhaalde belegeringen bleef zij de handelsstad van het zuiden, de stapelplaats van den wierookhandel.

1) Hölscher, a. w., bl. 15.

2) Hölscher, a. w., bl. 9, 15.

3) a. w. II², bl. 177 v.

Toch schijnen ook de filistijnsche steden betrokken te zijn geweest in den strijd, tusschen 390 en 380 door Euagoras van Cyprus, gesteund door Egypte, Cilicië, Athene en Syracuse, vooral sinds 387 met kracht tegen Artaxerxes Mnemon (404—361) gevoerd. Het gelukte hem daarbij zich van Tyrus en een deel der fenicische kust meester te maken. Hierbij heeft hij steun ontvangen van een „koning der Arabieren." Dat kan alleen de sjeich zijn van die stammen, die zich van de zeekust ten Z. van Gaza hadden meester gemaakt [1]). Deze „koning" schijnt zich ook van Gaza te hebben meester gemaakt. Zoo althans laat het zich verklaren, dat volgens Skylax de zuidgrens van Cele-Syrië door Askalon wordt gevormd, hoewel Gaza zoowel in de dagen van Herodotus als in die der Diadochen syrisch is [2]). In ieder geval echter kan dit bezit niet van langen duur zijn geweest. Want al waren de Perzen in den tijd van Pharnabazus en Iphikrates tamelijk machteloos tegenover Egypte, daaruit volgt toch nog niet, dat ze een belangrijke stad als Gaza in de handen der Arabieren zullen hebben gelaten. Later dan 380, het jaar der onderwerping van Euagoras, kan dit dan ook niet worden gesteld. Toen kreeg Gaza ook wat het vroeger niet gehad had: eene perzische bezetting, gelijk blijkt uit het beleg der stad door Alexander den Groote [3]).

Tegen het einde van Artaxerxes' regeering barstte echter een opstand uit, die behalve de kustlanden van Klein-Azië ook „de Syriërs en Feniciërs en bijna alle kustbewoners" omvatte [4]). Daarbij is de geheele kust van perzische troepen ontbloot, want Farao Tachos trekt, als hij zijn leger door grieksche hulptroepen onder den spartaanschen koning Agesilaus en onder den Athener Chabrias versterkt heeft, naar het noorden op. Reeds zijn ze tot Sidon voortgerukt; maar wat het perzische zwaard niet vermocht doet het perzische geld: Tachos' neef Nektanebos (Nekht-neb-ef) maakt zich, straks zelfs geholpen door Agesilaus, van den troon meester; Tachos moet naar het hof van zijn koninklijken tegenstander vluchten en Egypte's kracht wordt

1) Of is dit een nabateesch vorst geweest, zooals Hölscher bl. 23 vermoedt?

2) vlg. hierover Hölscher, bl. 10v.

3) Vroeger was Akko het ὁρμητήριον tegen Egypte, vgl. Hölscher, bl. 19, noot.

4) Diod. XV, 90 vv.

verbroken door binnenlandschen strijd [1]). Maar in 351 wordt een triple alliantie gesloten tusschen Cyprus, Egypte en Fenicië. Dit laatste doet mede, omdat Artaxerxes III Ochus (361—336) voor zijn toerustingen tegen Egypte juist de Feniciërs ontzaglijke contributies oplegde. Een opstand breekt in Sidon los en een oogenblik had het zelfs den schijn, alsof de geheele zeekust voor de Perzen verloren zou gaan. Maar Ochus rukt snel voorwaarts: Sidon wordt door haar eigen „koning", door Tennes verraden; honderd aanzienlijke burgers worden gedood; de stad wordt verbrand. Weldra is geheel de zeekust weer onderworpen; Nektanebos ziet van ernstigen tegenstand bij Pelusium af en straks is geheel Egypte weer onder perzische opperheerschappij (344). Ongetwijfeld heeft Ochus tevens aan de Feniciërs ontnomen, wat Mnemon hun gegeven had en hielden Dor, Joppe en Askalon op „fenicische" steden te zijn.

Maar de dagen van het groote perzische rijk zijn geteld. Alexander van Macedonië voert zijne legerscharen den Hellespont over en na de slagen bij den Granikus en bij Issus ligt geheel Syrië voor hem open. Maar eerst biedt Tyrus sterken wederstand, die slecht na een beleg van niet minder dan 7 maanden (einde 333 tot 20 Aug. 332) eindigt met de volkomen vernietiging der stad. Daarna is 't Gaza, dat onder leiding van den eunuch Batis, gesteund door de perzische bezetting en arabische hulptroepen, den opmarsch des konings stuit. Gelegen op een steile helling, omgeven door sterke muren, scheen de stad iederen aanval te zullen weerstaan. Inderdaad gelukte het Batis bij een aanval de Macedoniërs terug te slaan; maar wanneer eindelijk de belegeringsmachines uit Tyrus zijn aangekomen en de muren zijn ondergraven, dringt de vijand de stad binnen. November 332 valt ook dit allerbelangrijkste strategische punt in Alexanders handen. De bezetting wordt over de kling gejaagd. Een groot deel harer inwoners gaat in slavernij en wordt vervangen door de bewoners der omliggende dorpen [2]).

---

1) Wiedemann, Gesch. Aeg., bl. 289—294.

2) Jozefus, Antt. XI 8, 3; Arrianus II 26; Droysen, Gesch. Alex.[2] I[1], bl. 297—301.

HOOFDSTUK VI.

HUN GESCHIEDENIS VAN ALEXANDER DEN GROOTE TOT DE KOMST DER MOSLEMS.

Gedurende deze periode zien we langzamerhand een nieuw volk ontstaan. De oude Filistijnen, die op zichzelf reeds geen zuiver stambegrip vormen, maar reeds onder Ramses III uit min of meer verwante stammen bestonden en sinds dien tijd de in hun midden wonende autochthonen in zich hadden opgenomen, worden nu op hun beurt overstelpt door de uit het zuiden opdringende Arabieren. Daaruit vormt zich langzamerhand een nieuw volk, dat intusschen sterk den invloed ondergaat der in hun midden wonende Grieken. Daardoor wordt de oude veerkracht, die oorspronkelijk gericht was op het verkrijgen der hegemonie, op een ander, meer verheven doel gericht. De filistijnsche steden worden de voorposten van het Hellenisme en nergens heeft dit meer ingang gevonden en langer stand gehouden dan juist in de Pentapolis.

Twee verschijnselen vragen derhalve onze aandacht: het steeds sterker opdringen der arabische stammen en het veld winnen van den helleenschen geest.

Reeds in de dagen van Joram van Juda (846--842) is er sprake van een vereenigd optreden van de Filistijnen en „de Arabieren, die aan de zijde der Kusjieten wonen" (2 Kron. 21^{16}), gelijk ze ook in Uzzia's tijd (768—736) naast elkander worden genoemd (2 Kron. 26^{7}). In de profetische literatuur treden ze bij Jeremia en Ezechiel op om dan niet meer te verdwijnen. Zoo kent Ez. 25 hen als dreigende buren van Ammon en Moab en Ez. 27 beschrijft hen als handelaren op de markt van Tyrus.

Dit zijn waarschijnlijk dezelfden als waarvan Tiglath Pileser III spreekt, als hij eerst Zabibêje, daarna Samsîje 1) vermeldt (733) als „koningin der Arabieren", van wie hij tribuut ontving. Is dit juist, dan wijst dit reeds voor dezen tijd op het bestaan

1) Ook Sargon (715) noemt deze laatste.

van een min of meer geordend rijk in Noord-Arabië [1]). Dit blijkt ook uit hetgeen we van hen weten onder Assurbanipal. In verbond met Sjamasj-sjum-ukén staat de arabische koning Uaite' tegen Assyrië op, doet zelfs een inval in Palestina, trekt verwoestend door Edom en Moab en wordt eerst bij Damaskus door de tegen hem optrekkende legers verslagen. Ook Cambyses komt op zijn tocht tegen Psamtik III (525) met hem in aanraking en sluit een overeenkomst met den „koning" der Arabieren, die het gebied tusschen Gaza en Pelusium in bezit had, met betrekking tot het regelmatig aanvoeren van water voor zijn leger. Hun hulp is blijkbaar op hoogen prijs gesteld, want uit Artaxerxes' lijst van satrapieën blijkt, dat zij vrij zijn van belasting. In Nehemia's dagen vinden we hen verbonden met de Asdodieten en Ammonieten om den herbouw van Jeruzalem tegen te gaan (Neh. 4[7]). Voor hun handel was het beslist noodig, dat ze zich van de zeekust meester maakten en naarmate de Filistijnen door de herhaalde oorlogen in de assyrisch-babylonische periode meer en meer verzwakken, dringen de Arabieren uit het zuiden op en beginnen op hun beurt deel te nemen aan den strijd der volkeren. Zoo maken ze dan ook deel uit van het groote leger van Xerxes, gedost in hun langen mantel en gewapend met hun boog, en wanneer Bates Gaza verdedigt tegenover den aanrukkenden Alexander, wordt hij daarin krachtig bijgestaan door arabische hulptroepen [2]). We hebben dan ook ongetwijfeld een niet onbelangrijk gedeelte van de bewoners der filistijnsche steden, gedecimeerd eerst door herhaaldelijke wegvoeringen daarna door de vele oorlogen, te houden voor geïmmigreerde Arabieren. Van Gaza weten we dit zeker, want Arrianus, wiens beschrijving van Alexanders tochten voor ons een onschatbare bron is, zegt [3]), dat deze de *περίοικοι*, de plattelandsbewoners derhalve, als burgers in de pas door hem vermeesterde stad laat opnemen. Daardoor wordt een nieuw, krachtig, frisch element onder de Filistijnen opgenomen, waardoor het hun mogelijk is geworden niet maar de

1) vgl. Hommel, Gesch. Babyl. u. Assyr., bl. 666 v. Winckler, Altor. Forsch. V, bl. 463 vv.

2) Volgens Curtius IV 6,15 bestond het leger alleen uit Perzen en Arabieren. Van *Σύροι* is geen sprake; Hölscher, bl. 19.

3) Anab. II 26.

verschillende gebeurtenissen over zich heen te laten gaan, maar daarin ook een meer gewichtiger rol te spelen.

Van veel meer gewicht intusschen is het tweede verschijnsel, dat ik noemde: het steeds sterker worden van den griekschen geest. Dit geschiedde in de eerste plaats door het zich neerzetten van grieksche kolonisten. Reeds onder Psamtik I waren de grieksche hulptroepen uit Jonië en Karië een der voornaamste steunpilaren van het saïtische koningshuis, welks vorsten hun het land tusschen Bubastis en Pelusium ter woning hadden aangewezen. Bovendien stelden deze Farao's hun land open voor vreemde kooplieden en begunstigden vooral de Grieken, wier handelsvlooten van nu aan alle kusten der Middellandsche zee bezoeken en die verschillende factoreien stichtten in de Nijldelta. Onder Amasis wordt wel de vrije beweging der vreemde kooplieden beperkt, maar den Grieken wordt een gebied aangewezen, eenige mijlen ten W. van Sais, waar ze Naukratis stichten.

Ook in Azië zelf waren de Grieken reeds lang doorgedrongen. Zoo had Esarhaddon reeds te Nineve werklieden, hem door de grieksche koningin van Cyprus gezonden om aan de paleizen aldaar te werken. Nebucadnezar had een groot aantal grieksche hulptroepen in dienst, en toen Cambyses in 525 naar Egypte trok, hing de beslissing voor een niet gering gedeelte aan beide zijden van de Grieken af. En wat den handel aangaat, is vooral uit de opgravingen te Tell el-Hasi (het oude Lachis dat tusschen Gaza en Eleutheropolis lag) duidelijk gebleken, dat de grieksche nijverheid reeds vroeg haar weg heeft gevonden naar Palestina. Immers het daar gevonden vaatwerk van griekschen vorm klimt waarschijnlijk tot de 7de eeuw op 1).

Deze verschijnselen echter, die toch min of meer op zich zelf staan en geen grooten invloed hebben uitgeoefend op de cultuur der volkeren, waren slechts de voorteekenen van dien breeden stroom, die zich over Azië en Egypte uitstort na de stichting van de groote grieksche rijken onder de Diadochen. Dan

1) ZDPV XVII, 149 v. Dit bewijst, hoe voorzichtig men zijn moet met een uitdrukking als deze: „Vóór de Ballingschap zijn de Judeërs zeker met die verre volken niet in aanraking gekomen"; Leidsche Vertaling op Joël 3⁶.

komt het Hellenisme op, die eigenaardige vermenging van al wat er bruikbaar was in de semitische beschaving met de grieksche cultuur. En dit Hellenisme omvat niet maar een enkel terrein; alle terreinen des levens worden door zijn invloed beheerscht en van een eigenaardig cachet voorzien. Het strekt zich uit over godsdienst en moraal, staatsbestuur en rechtspraak, kunst en wetenschap, handel en nijverheid, ja zelfs in de meest gewone zaken van het dagelijksche leven laat zich zijn invloed gelden. Langzamerhand verdwijnen nationale vooroordeelen, eigenaardigheden en gebruiken en op hunne puinhoopen verheft zich een volkomen nieuw, sociaal leven. Eene eenheid vormt zich, die zich staande houdt, zelfs bij de gedeeldheid der staten: die van smaak en vorming. Beschaafd was slechts hij, die zich de grieksche denkwereld had eigen gemaakt [1]). De Seleuciden in het westen van hun groot rijk, de Ptolemeën vooral in de Nijldelta hebben er met alle kracht toe medegewerkt den griekschen geest ingang te verschaffen. De eersten hebben in Mesopotamië en Syrië hunne steden gesticht, die, ten deele althans, met grieksche en macedonische kolonisten waren bevolkt, en van hier uit drong hun invloed door op het platte land. Hoe sterk deze grieksche geest heeft doorgewerkt, blijkt wel hieruit, dat niet alleen de Feniciërs, maar zelfs de zoo exclusieve Joden voor langer of korter tijd voor de bekoring van het Hellenisme zijn bezweken. Wel is waar zien we hier niet gebeuren wat in Klein-Azië geschied is: het vergriekschen der geheele bevolking, maar toch de heerschende klassen en in de steden ook de middelstand zijn hier geheel gehelleniseerd [2]). Ook de Ptolemeën hebben hiertoe naar vermogen medegewerkt. Hun hoofdstad Alexandrië was een grieksche stad, het centrum van grieksche cultuur en wetenschap. Macedoniërs en Grieken zijn het overheerschende volk; aan hen worden de hoogste ambten toebetrouwd. Men mag in dit opzicht echter niet overdrijven noch het voorstellen, als zou met de grieksche beschaving en geest ook de grieksche taal overal zijn doorgedrongen. Zoo weten we, dat zelfs in een wereldstad als Antiochië door het volk arameesch werd gesproken [3]). En wanneer men zegt

1) Droysen a. w. I², bl. 301.

2) vgl. Hertzberg, Gesch. v. Hellas u. Rom, bl. 588 vv.

3) Zelfs nog einde 4de eeuw na Chr., Mommsen³ V, bl. 452, noot 1.

dat het Grieksch de taal was van het meer ontwikkelde deel der bevolking, dan is dat slechts in zooverre juist, dat zij ze dan toch moesten leeren. Waarschijnlijk waren daar — mutatis mutandis — op taalgebied dezelfde verschijnselen, die we nu nog bij de Boeren in de Kaapkolonie kunnen waarnemen: eerst zoodra men in het publieke leven optreedt, spreekt men Engelsch, de taal der overheerschers. Zoo was ook in de filistijnsche steden het Grieksch wel de taal van handel en cultuur, was men in de steden wel verplicht dikwijls Grieksch te spreken, maar de taal van het volk in zijn breede kringen is het nooit geworden. Zelfs in een stad als Gaza, waar de handel zulk een machtige factor was ten gunste van het Grieksch, werd volgens Marcus Diaconus in zijn Vita Porphyrii door de lagere klassen Arameesch gesproken, door sommigen zelfs uitsluitend. Op het platteland echter werd geen Grieksch gehoord.

Het ligt voor de hand, dat zulk een machtige beweging ook invloed heeft uitgeoefend op de steden der Pentapolis. Dit kon nu te gemakkelijker, waar de Filistijnen reeds zeer vroeg met de grieksche handelaars in aanraking zijn gekomen. Zoo beschuldigt reeds Joël [4^6 (3^6)] hen ervan, in samenwerking met de Feniciërs „Juda's en Jeruzalem's zonen aan de zonen der Joniërs verkocht" te hebben. Gaza was reeds in de perzische periode in druk handelsverkeer met Griekenland zelf, zooals duidelijk uit verschillende munten blijkt. Interessant is, dat deze munten deels fenicisch, deels grieksch opschrift hebben en dat ze geheel naar atheensche typen zijn geslagen 1). In dezen tijd is ook opgekomen Anthedon, een volkomen grieksche volksplanting, gelijk reeds uit den naam blijkt. Hoewel men deze stad gewoonlijk ten Z. van Gaza heeft gezocht, op grond van een plaats bij Jozefus, moet ze geïdentifieerd worden met el-Blachije, nu nog door de inboorlingen Tada genoemd, een uur ten N. van Gaza aan de kust gelegen 2). Joppe is in den tijd der Diadochen een macedonische wapenplaats. Dor was waarschijnlijk reeds in de 5de eeuw, tijdelijk althans, aan Athene schatplichtig 3). Op een uitgebreiden handel met de Grieken, zij het ook voor eene eenigszins latere periode, wijst

1) Schürer, G. J. V3. II, bl. 84, noot.

2) Schürer3 II, bl. 90, noot. G. A. Smith, bl. 168, noot.

3) Steph. Byz. s. v. Δῶρος.

voorts het feit, dat onder Johannes Hyrkanus de atheensche kooplieden zelfs naar Judea kwamen. En dat ze hier veel van de hand zetten en daarom Johannes Hyrkanus dankbaar waren voor zijn steun blijkt hieruit, dat ze hem eerden door een gouden krans en de oprichting van een koperen beeldzuil [1]). We kunnen echter in dezen nog verder gaan. Wanneer toch Jozefus [2]) Gaza een „grieksche stad" noemt, dan bedoelt hij daarmede, dat de oorspronkelijke bewoners hun plaats hadden moeten afstaan aan Grieken, dat dezen daar regeerden naar eigen wetten. Zoo stond Gaza dan ook onder een democratische senaat van 500 leden, naar het voorbeeld der atheensche *βουλή* uit de verschillende *φυλαί* gekozen, hetzij dan door stemming of ook door het lot, welker leden ieder jaar wisselden. Nu is wel het optreden van dergelijke „gemeenteraden" voor de Pentapolis niets nieuws, waar reeds in de assyrisch-babylonische periode iedere stad zelfstandig was opgetreden, gevolgd door die kleinere, die haar hegemonie erkenden. Maar dit is het nieuwe: dat nu aan het hoofd van iedere stad een eigen raad treedt en de steden nog meer dan vroeger tot middelpunten worden van de politieke organisatie des lands. En bovendien: dat ieder van die centra zelfstandig zijn eigen aangelegenheden bestuurde en slechts daarin van den opperheer afhankelijk was, dat aan diens ambtenaren de militaire zaken waren toevertrouwd en deze regelmatig zijne belasting inde [3]). Wat echter Gaza in het bijzonder betreft, hier was de afhankelijkheid der burgerij van den militairen gouverneur grooter dan in de andere steden der Pentapolis, omdat zij juist van zoo ontzaglijk veel gewicht was als grensstad en handelscentrum. Vandaar dan ook dat Alexander de Groote, zoodra hij de stad ingenomen heeft en, gelijk Diodorus [4]) uitdrukkelijk zegt, vóór hij naar Egypte gaat, alles met betrekking tot deze stad regelt en haar evenals Tyrus maakt tot een *φρούριον ἐς τὸν πόλεμον*, waar wapenvoorraad en geld worden bewaard.

---

1) Antt. XIV 8, 5. Jozefus laat dit ten onrechte op Hyrkanus II slaan; vgl. Schürer³ II, bl. 43, noot 113.

2) Antt. XVII 11, 4; Bell. Jud. II 6, 3.

3) Zoo'n *βουλή* kennen we ook voor Joppe uit den tijd van Claudius; vgl. Schürer³ II, bl. 102, noot 138.

4) XVII 49.

Het sterkst intusschen laat zich het doordringen van den griekschen geest waarnemen op het terrein van den cultus. Hier komt langzamerhand eene wonderlijke vermenging der goden, een theocrasie tot stand. Men begon de vreemde goden over te nemen en aan eigen goden de kenmerkende eigenschappen van andere toe te kennen. De sagen en theogonieën der verschillende volkeren werden met elkander in overeenstemming gebracht en langzamerhand begon de meening veld te winnen, dat alle volken in hunne godheden dezelfde godheid vereerden [1]). Zoo wordt nog wel in het begin der makkabeesche periode gewag gemaakt van een tempel van den ouden stamgod Dagon te Azotus (1 Makk. 10^{83}, 11^{4}), door Jonathan verbrand. Evenmin is in Askalon de dienst vergeten van de arameesche Atargatis noch in Gaza van den, hoewel in een grieksch kleed gestoken, eveneens arameeschen Marna, wiens tempel eerst in 402 onder den invloed van Theodosius is verwoest. Maar toch vonden de grieksche goden en godinnen ook in de steden der Filistijnen steeds meer ijverige aanbidders. Zoo vermeldt Jozefus [2]) een tempel van Apollo in Gaza, verbrand door Alexander Jannai (96), terwijl elders [3]) van Apollo sprake is als „deus Dorensium". Ook is er een geweest in Askalon. Deze cultus schijnt aan seleucidischen invloed zijn opkomst te danken te hebben gehad. Want Apollo was de goddelijke voorvader der Seleuciden, evenals Dionysus die der Ptolemeën. Hoewel sprekend van de 4de eeuw na Chr. is toch ook voor den vóór-christelijken tijd niet geheel van waarde ontbloot de mededeeling van Marcus Diaconus in zijn Vita Porphyrii [4]): „er waren in de stad acht staatstempels van afgoden: van Helios, van Afrodite, van Apollo, van Kore (Persefone), van Hekate, het z.g. Heroön, die van de Tyche der stad, dien zij Tychaion noemen, en het Marneion, dat zij zeggen te zijn van Zeus Kretagenes, dat zij voor het beroemdste houden van alle heiligdommen der wereld." Daarmede in overeenstemming is een munt, geslagen in het 16de jaar der jaartelling van Gaza,

1) vgl. Droysen, a.w. I^2, bl. 304 v.
2) Antt. XIII 13, 3.
3) Jozefus c. Apion II 9.
4) cap. 64, ed. Haupt bl. 119.

in 45 v. Chr. derhalve [1]), waarop de Tyche der stad. Een andere munt, onder Hadrianus te Gaza geslagen, vertoont Apollo en Artemis in grieksche opvatting, evenals munten van Rafia. De munten van Askalon dragen eveneens het beeld van Zeus, Poseidon, Apollo, Helios e. a. Uit dezen zuiver griekschen vorm behoeft intusschen nog niet te volgen, dat ook de dienst dier goden en godinnen vrij is gehouden van semitische invloeden. Evenals in de perzische periode de oud-kanaänitische Baʿal en Astarte zijn vervormd tot de arameesche Marna en Atargatis, zoo hebben deze op hun beurt den invloed ondergaan der grieksche godenwereld en hebben ze naast zich zien opkomen andere goden en godinnen, die op hun beurt echter ook hun karakter niet zuiver hebben kunnen bewaren, maar medegevoerd zijn door den syncretistischen geest der grieksche periode. Te bejammeren is intusschen, dat onze bronnen ons niet toelaten dit proces van stap tot stap te volgen. Nu moeten we ons er mede tevreden stellen berichten, die niet minder dan zes eeuwen omvatten, zoodanig te groepeeren, dat daaruit zich in breede trekken althans laat opmaken langs welke lijnen die ontwikkeling zich heeft voortbewogen. Toch blijkt hieruit allerduidelijkst van hoe diepgaanden aard de invloed van het hellenisme is geweest op de geheele zeekust en op de filistijnsche steden in het bijzonder.

Die grieksche invloed is ook duidelijk waarneembaar in de periodieke spelen, die gewoonlijk met den eeredienst in verband stonden. Wel zijn uit den voor-romeinschen tijd voor de filistijnsche steden geen bijzondere aanwijzingen tot ons gekomen, maar die volgen uit het algemeene karakter van dien tijd. Zoo weten we, dat Alexander de Groote schitterende feesten heeft gehouden in Tyrus, waar ook onder Antiochus Epifanes periodieke wedstrijden werden gehouden [2]), terwijl tevens een poging is gedaan de Dionysia in Jeruzalem in te voeren [3]). Maar eerst uit den romeinschen tijd, toen iedere stad van eenige beteekenis haar volksspelen had, vooral ter eere van den keizer, zijn bepaalde berichten tot ons gekomen. Zoo werd sinds Hadrianus een *πανήγυρις Ἀδριανή* in Gaza ge-

1) vgl. Schürer[3], II bl. 88, noot 78.

2) 2 Makk. 4^{18-20}.

3) 2 Makk. 6^{7}.

vierd, terwijl men in den tijd van Marcus Aurelius hier een παγκράτιον had, een wedstrijd, waarbij het worstelen met het vuistgevecht gepaard ging. In de vierde eeuw waren de pancratiasten van Gaza de meest beroemde van geheel Syrië. Hieronymus verhaalt van wedrennen, waarbij de paarden van den christen Italicus het winnen van die van den toenmaligen duumvir, een vereerder van Marna — een eigenaardig voorbeeld hoe de godsdienstige strijd zelfs de wedstrijden beheerschte. In Askalon had men in 't begin der derde eeuw een bekend ταλαντιαῖος ἀγών, een wedstrijd met prijzen in geld, terwijl ook haar worstelaars beroemd waren.

Grieksch werd nu ook het geheele muntstelsel. „De muntvoet der zilvermunten, die in de hellenistische steden van Fenicië en Palestina sedert Alexander den Groote werden geslagen, was afwisselend de attische (de tetradrachme van ongeveer 17 gram) en de fenicisch-hellenistische (1 sikkel = 1 stater = 1 tetradrachme van ongeveer 14 gram). Alexander sloeg naar attisch systeem, de Ptolemeeën naar fenicisch, de Seleuciden eerst naar attisch, sinds Alexander Balas naar fenicisch systeem" [1]).

Alexander de Groote heeft te kort geleefd om zijne grootsche plannen te kunnen uitvoeren. Een daarvan zou intusschen, zoo het althans geslaagd ware, grooten invloed hebben uitgeoefend op de verdere geschiedenis der Pentapolis. Volgens Arrianus had hij reeds veel Feniciërs en bewoners der zeekust naar de perzische golf doen verplaatsen, waar ook Nearchus' vloot lag, die geheel Arabië in de macht van den overwinnaar moest brengen. Waarschijnlijk wilde hij den handel in arabische specerijen, die nu over Gaza liep, verleggen naar het Eufraatdal [2]). Plotseling echter overvalt hem de dood en daarmede wordt eene periode ingeleid, die vooral voor de palestijnsche kust een tijd van verwarring en van onophoudelijken strijd zal zijn. Het hooge strategische belang toch der zeevlakte maakt deze tot een hoogst begeerlijk bezit voor de elkander bestrijdende diadochen. Bij die worsteling echter zal het onze aandacht trekken, dat de filistijnsche steden den strijd niet maar over zich laten heengaan, maar daaraan ook actief deelnemen en

1) Schürer[3] II, bl. 52.

2) Niese a. w. I, bl. 183 vv., Droysen, a. w. I[2], bl. 320 v., 325 vv.

partij kiezen. Dit nu was slechts mogelijk, omdat de oude bewoners een nieuw krachtig element in zich hadden opgenomen, dat hen in staat stelde ook nu nog een, zij het ook bescheiden, rol te spelen in den komenden strijd.

Bij de eerste deeling des rijks was Syrië, dus ook de Pentapolis, toegewezen aan Laomedon, waarbij de Sirbonis als grens tusschen Syrië en Egypte werd aangenomen. Maar weldra ontstond er twist en weigerden sommige generaals de bevelen van den rijksbestuurder Perdikkas op te volgen. Onder dezen trad vooral Ptolemeüs op den voorgrond, die zich intusschen in Egypte had vastgezet en door zijn wijsheid niet minder dan door zijne koninklijke mildheid zich de sympathie der Egyptenaren had weten te verwerven. Toen Perdikkas echter tegen hem optrok, werd deze na een allerongelukkigsten aanval op de egyptische stellingen bij Pelusium door zijn eigen officieren vermoord. Dit voerde tot het verdrag van Triparadeisos (321), waaraan intusschen Ptolemeüs geen deel neemt. Deze biedt (319) Laomedon aan Cele-Syrië 1) en Fenicië van hem te koopen, wat deze weigert. Daarom zendt hij een leger onder bevel van Nicanor, die zich van Palestina meester maakt en Laomedon gevangen neemt, die intusschen weet te ontkomen en een schuilplaats vindt bij Alcetas, den satraap van Carië 2). In de steden, natuurlijk in Gaza in de eerste plaats, legt hij bezetting. Vier jaren hebben deze steden nu rust, maar zoodra Ptolemeüs, bang voor de klimmende macht van Antigonus, zich met Seleucus, Cassander en Lysimachus tegen dezen verzet (315), ontbrandt de strijd opnieuw. Antigonus maakt zich met snellen greep van Noord-Syrië meester, maar Tyrus weigert haar poorten

1) Hiermede duidde men in het begin der 4de eeuw v. Chr. het land aan ten Z. van den Amanos, is dus identisch met 'Abar-nah^arâ, Syrië ten W. van den Eufraat. De naam schijnt ontstaan te zijn sinds door het in onbruik geraken van Ἀσσυρία voor het land ten O. van den Eufraat Συρία de eenige naam werd, waarmede men dus de provinciën zoowel ten W. als ten O. van den Eufraat aanduidde. Later werd de Eleutheros de noordgrens (1 Makk. 11⁷, 12³⁰). Toen echter het gebied der Seleuciden onder Antiochus X werd beperkt tot de streek tusschen Damaskus en den Libanon, werd Cele-Syrië de naam van het uitgestrekte dal tusschen Libanon en Antilibanon; vgl. Hölscher, bl. 6—12.

2) Appianus (Syr. 52) spreekt hier van een zeetocht, wat echter slechts mogelijk ware geweest bij een bezit van Fenicië of althans van Cyprus.

voor hem te openen. Terwijl hij deze stad belegert en tevens een vloot verzamelt om Ptolemeüs ook ter zee te weerstaan, trekt hij tegen Joppe en Gaza op, die aan hun heer getrouw waren gebleven. Wanneer Diodorus (XIX 59) ons juist inlicht, kwam deze tegenstand niet maar uit de bezetting op, maar ook wel degelijk uit de bevolking zelve. Hoe dit ook zij, de steden worden ingenomen; Tyrus moet zich na een beleg van 15 maanden overgeven en daarmee is geheel Palestina aan Ptolemeüs ontrukt. Een poging om tot vrede te geraken mislukt. Demetrius Poliorcetes echter, door zijn vader als landvoogd over Syrië achtergelaten [1]), wordt in het voorjaar van 312 door Ptolemeüs bij Gaza aangevallen en verslagen. De stad zelve valt onmiddellijk in diens handen, weldra gevolgd door die van Fenicië (behalve Tyrus), zoodat Ptolemeüs opnieuw heer en meester is van geheel Zuid-Syrië. Maar weder keert de krijgskans: Demetrius verslaat Ptolemeüs' onderbevelhebber Killes, misschien aan den Orontes in de buurt van Antiochië; Antigonus komt zijn zoon te hulp, waardoor Ptolemeüs genoodzaakt is het nauw herwonnen gebied te verlaten, dat nu zes jaren rust mag genieten. Dit doet hij echter eerst, na Akko, Joppe, Samaria en Gaza zooveel mogelijk ontmanteld te hebben [2]). Zelfs komt er een vrede tot stand (311), waarbij Antigonus' opperhoogheid over geheel Azië wordt erkend. Gaza wordt weer versterkt en dient nu Athenaios tot basis bij zijn poging om de Nabateërs aan zijn heer te onderwerpen, misschien ook om hen te straffen voor hulp, aan Ptolemeüs verleend. Deze tocht was voor den filistijnschen handel van bijzonder gewicht, omdat deze Arabieren, die in Petra hun hoofdstad hadden, den geheelen wierookhandel in handen hadden en de goede verhouding tegenover hen dus zeer gewenscht was. Maar deze poging mislukte evenals een tweede, onder leiding van Demetrius zelf, die tevens gericht was tegen de Idumeërs, die een belangrijken handel in asfalt op Egypte dreven. Vijf jaren lang rusten hier althans de wapenen, maar in 306 rukt Antigonus, nadat Demetrius de vloot van Ptolemeüs verslagen en

---

1) Plutarchus (Demetrius 5) zegt dat hij door zijn vader van Phrygië uit naar het zuiden werd gezonden op het bericht van Ptolemeüs' krijgstoerustingen.

2) Diodorus XIX 93,7 „de belangrijkste deelen der versterkte steden".

geheel Cyprus vermeesterd heeft, van Gaza uit tegen Egypte op. Daar niet alleen het leger maar ook de vloot hier wordt georganiseerd, volgt hieruit, dat deze stad toen een zeer belangrijke haven had. Alle pogingen echter om in Egypte binnen te dringen mislukken; de vloot wordt herhaaldelijk door storm geteisterd en eindelijk moet Antigonus tot den smadelijken terugtocht besluiten (305). Maar Ptolemeüs, door de ervaring geleerd, waagt niet onmiddellijk zich weer in bezit van Palestina te stellen. Eerst in 302 komt eene nieuwe, tegen Antigonus gerichte, coalitie tot stand tusschen de oude bondgenooten van 315, waarbij Cele-Syrië en Fenicië uitdrukkelijk aan Ptolemeüs worden toegewezen, in overeenstemming met de voorwaarden, die reeds in 314 aan Antigonus waren gesteld. Deze laatste rukt nu met een groot leger naar het noorden op, vermeestert alle steden in Cele-Syrië en legert zich voor Sidon; maar hij trekt op een valsch gerucht van Antigonus' nadering snel terug, na in de verschillende steden bezettingen te hebben achtergelaten. In den zomer van 301 heeft daarop de hoofdslag bij Ipsus plaats, waar de vereenigde legers van Seleukus en Lysimachus het leger van Antigonus vernietigen, welke laatste hier den dood vindt. Daar Ptolemeüs hieraan niet heeft kunnen medewerken, acht Seleukus zich gerechtigd hem het recht op het bezit van Cele-Syrië en Fenicië te betwisten, waarvan trouwens Tyrus en Sidon nog aan Demetrius getrouw waren gebleven.

Nu nemen sommigen 1) aan, dat Seleukus ook in staat was aan zijne eischen kracht bij te zetten, de egyptische bezettingen heeft verdreven en in het rustige bezit van geheel Palestina is gebleven, totdat Ptolemeüs Filadelfus in 280 zich daarvan meester maakte. Anderen 2) daarentegen meenen, dat het sinds 302 in het bijna onbestreden bezit van de Lagiden is geweest.

Het komt mij voor, dat bij eene juiste beschouwing der feiten alleen het laatste gevoelen houdbaar is te achten. De toestand toch is als volgt:

Ptolemeüs is meester van eenige vestingen, waarin hij zich tegenover Seleukus handhaaft, terwijl hij klaagt over het terzijde stellen van het in 302 bepaalde. Seleukus is op dat oogenblik

1) Stark, a. w., bl. 360-367; Hertzberg, a. w., bl.. 602.

2) Koepp in Rhein. Museum Bd. 39 (1884) bl. 209-230; Wellhausen I J G^2, bl. 220; Moore in Enc. Bibl. II, 3725; Niese, a. w. I, bl. 352.

niet in staat geweld te gebruiken en verklaart daarom voorloopig van Cele-Syrië te zullen afzien, zoodat de eindbeslissing tot later wordt verschoven 1). Tot versterking zijner positie verbindt Ptolemeüs zich met Lysimachus (300) om zoodoende in Palestina te behouden wat hij sinds 302 daar bezat, waarop Seleukus zich met Demetrius vereenigt, welke zich van Cilicië meester maakt en nu den strijd tegen Ptolemeüs voortzet. Hij neemt Samaria, ja waarschijnlijk ook de overige vestingen. Nu tracht Seleukus de bezittingen van Demetrius te koopen, wat deze weigert 2). Als hierop deze laatste eene nieuwe poging gaat wagen om in Griekenland een eigen rijk te stichten, vereenigen zich de oude bondgenooten waarbij Demetrius weer zijn geheele gebied in deze streken verliest (294/3). Nu zegt Plutarchus 3) niet wie hem hier in het bezit opvolgt. Pausanius echter zegt (I 6, 8) dat Ptolemeüs behalve Cyprus ook Cele-Syrië heeft genomen. Al voegt nu deze hier ook de onjuiste tijdsbepaling „na den dood van Antigonus" aan toe, dit doet aan de waarde van zijn bericht niets af. Zoo zegt ook Polybius (V 34, 6) van de voorgangers van Filopator, dat ze geheerscht hebben over Cyprus en Cele-Syrië, gelijk ook Hieronymus op Daniël XI deze beide als bezittingen van den eerste Ptolemeüs noemt 4).

Hiermede stemt volkomen overeen want Pausanias (I 7, 3) verhaalt: hoe Magas van Cyrene zijn schoonvader Antiochus overreed heeft (280) om het verdrag, dat Seleukus met Ptolemeüs had gesloten, te verbreken en tegen Egypte op te trekken. Maar terwijl Antiochus zich toerustte, heeft Ptolemeüs de syrische bezittingen van alle kanten aangegrepen, „zoodat Antiochus er zelfs niet toe kwam tegen Egypte op te trekken". Hier is de syrische koning derhalve de aanvaller en niet de Lagide. Hij verbreekt het vroeger gesloten verdrag, waarmede

1) Diodorus XXI 1, 5.

2) Plutarchus, Demetrius 32.

3) Demetrius 31.

4) De streek tusschen Libanon en Antilibanos heeft echter aan Seleukus toebehoord, evenals Damaskus en de bovenloop van den Jordaan. Want volgens Appianus, Syr. 57 en Eusebius, Chron. II 116 v., heeft hij Chalcis in den Libanon gesticht en Pella in Oost-Jordaanland, waarschijnlijk ook Seleucia. Ook Sidon schijnt zich bij Seleukus te hebben aangesloten; misschien ook Tyrus; vgl. Niese a. w. II, bl. 125.

ongetwijfeld gedoeld wordt op dat van het jaar 302. De Lagide en niet hij is heer en meester van Cele-Syrië, wat trouwens ook blijkt uit Polyaenus' verhaal (IV 15) van de inname van Damaskus door Antiochus.

Met deze voorstelling is volstrekt niet in strijd het feit, dat de Syriërs later beweren dat Cele-Syrië hun rechtens toekomt en zich beroepen op „Seleukus' gezag over deze plaatsen". Immers het lijdt geen twijfel of na den slag bij Ipsus heeft deze dat land gedeeltelijk in zijn bezit gehad, dat hij echter spoedig weer verloor, hetzij dan onmiddellijk aan Ptolemeüs zelven, hetzij ook eerst aan Demetrius, aan wien Tyrus en Sidon getrouw waren gebleven.

Op grond van een en ander staat het dus voor ons vast, dat Palestina in handen van Ptolemeüs is gebleven [1]).

Dit bezit werd door Filadelfus uitstekend beheerd. Onder hem bloeide het geheele rijk op een sinds lang ongekende wijze: handel en scheepvaart brachten allerwege rijkdom en weelde en de langdurige rust stelde ook Palestina in staat zich te herstellen van de gevolgen der jarenlange worsteling. Intusschen zullen de filistijnsche steden, bij wie de zeevaart in eere was, ook wel manschappen hebben moeten leveren voor Egypte's reusachtige vloot, waaronder niet minder dan 1500 „eerste klasse"-schepen geteld werden. Uiteraard echter hebben ze geleden bij de telkens zich herhalende syrische oorlogen, al hadden deze ook buiten hun gebied plaats. Zoo in 275/4, toen Antiochus I (281—261), die juist de handen vol had met de Kelten of Galatiërs, door Filadelfus werd aangegrepen, om zoodoende diens aanval op Egypte te voorkomen, waarbij Tyrus en misschien ook Sidon tot hem overgaan [2]). Een nieuwe strijd

1) Het is echter moeilijk zich eene heldere voorstelling te vormen der juiste verhoudingen. Zoo vinden we zelfs in Askalon sporen der seleucidische heerschappij in dezen tijd; vgl. Niese, a. w. II, bl. 125. Zelfs schijnt Antiochus II (261—247) nog munten geslagen te hebben in Askalon; vgl. Niese, a. w. II, bl. 140, noot 3. Hierin hebben we dan echter slechts bewijzen te zien van een tijdelijke inbezitname. Het omgekeerde vindt in 201 plaats. Toen was geheel Palestina in de macht van Antiochus den Groote en toch werden b.v. in Tripolis ptolemeïsche munten geslagen; vgl. Niese, a. w. II, bl. 578, noot 4.

2) Hiermede staat waarschijnlijk in verband, dat de tyrische era juist 275/4 begint; vgl. Schürer[3] II, bl. 74, noot; Niese, a. w. II, bl. 127.

(261—250), die trouwens grootendeels ter zee is gevoerd, veranderde aan de verhoudingen niets, maar voerde tot het aanknoopen van familiebanden door een dubbel huwelijk, weldra echter gevolgd door een derden oorlog (246—240), waarbij het geheele seleucidische rijk scheen vernietigd te zullen worden door den krijgszuchtigen Euergetes (247—221). Behalve Aradus en Orthosia gehoorzaamde hem geheel Cele-Syrië; zelfs schijnt Seleucia aan den Orontes een twintigtal jaren in zijne macht geweest te zijn. Maar daarmede was ook het toppunt bereikt: onder Filopator (222—205) waagt Antiochus de Groote (224–188/7) nu zelfs gesteund door den egyptischen landvoogd, den Etoliër Theodotus, die door den egyptischen koning met ondank beloond was voor den dapperen tegenstand, dien hij twee jaren vroeger Antiochius' leger bij Brochoi en Gerra in het Libanondal had geboden, in 219 een aanval op de syrische bezittingen. Seleucia wordt door verraad genomen; Tyrus en Akko, sinds 266 ook Ptolemaïs geheeten [1]) worden hem in handen gespeeld met een gedeelte der egyptische vloot. Waar echter geen verraad in het spel is, wordt krachtig weerstand geboden door die steden, „welke vertrouwden op hun toerustingen en sterke ligging" [2]). Daaruit blijkt wel, dat, al was ook met Filopator een sterke achteruitgang merkbaar, de Lagiden er in geslaagd waren zich de liefde ook hunner palestijnsche onderdanen te verwerven. Al wordt dit niet uitdrukkelijk vermeld, toch laat het zich gemakkelijk onderstellen, dat ook Gaza tot deze steden heeft behoord, te meer waar dit van het kleinere en minder gewichtige Dor vaststaat. In het voorjaar van 218 is Gaza dan ook de basis voor de militaire maatregelen van den egyptischen veldheer Nikolaos ter voorbereiding van zijn tocht naar het bedreigde Sidon. Hij wordt echter bij Damuras [3]) teruggedreven en in Sidon ingesloten. Antiochus overmeestert nu geheel Palestina, behalve het bergland van Samaria, Judea en Idumea en eenige vestingen zooals Sidon. Het filistijnsche gedeelte der zeekust van den Karmel tot aan de grenzen van Egypte heeft zich waarschijnlijk ook grootendeels aan Antiochus onderworpen.

---

1) vgl. Schürer[3] II, bl. 112; Hölscher, bl. 65.

2) Polybius V, 62.

3) Strabo XVI 756 noemt de rivier Tamyras; bedoeld is de Ras Damur, vgl. Pietschmann, Phönizier, bl. 52.

Zoo is ook Gaza in zijne handen gevallen, want in het voorjaar van 217 vinden we hem daar ter voorbereiding van een inval in het eigenlijke Egypte. Dit voert tot den beroemden slag bij Rafia: Antiochus wordt geheel verslagen en trekt zich naar zijn hoofdstad terug. Dadelijk openen alle filistijnsche steden [1]) hare poorten, een nieuw bewijs hoe goed het oude bewind voor haar was geweest, maar wat tevens bewijst, dat de oude neiging om zich tegenover noordelijker machten bij Egypte aan te sluiten ook nu nog voortleeft. Een wapenstilstand voor één jaar wordt gesloten, waarbij Antiochus al zijne veroveringen in Cele-Syrië teruggeeft benevens de beide vestingen Ptolemaïs en Tyrus, die hij nog in zijne macht had. Alleen Seleucië mocht hij houden.

Gedurende de laatste twaalf levensjaren van Filopator heeft Palestina van de vroegere rust genoten: Antiochus strijdt tegen Achaios van Sardes (216—213), tegen de Parthen en onderwerpt de Arabieren aan de perzische golf (205). Door dit laatste berokkent hij intusschen de Filistijnen groote schade, omdat daardoor de hoofdbron hunner materieele welvaart in de handen van hun vijand kwam. Immers hoewel een deel specerijen door het Eufraatdal werd vervoerd, ging toch het grootste gedeelte naar de *παλαιστίνη χώρα*, en dat ongetwijfeld door bemiddeling der in Petra wonende Nabateërs. Gaza had echter een geduchte concurrent gekregen in Alexandrië, dat als havenstad verre den voorkeur verdiende en ook als hoofdstad van het egyptische rijk meer op den voorgrond trad. Zoo laat zich gemakkelijk Antiochus' doel begrijpen, toen hij de arabische stammen, die aan de perzische golf wonen, aan zich trachtte te verbinden [2]).

Nauwelijks is intusschen Filopator gestorven, of Antiochus vereenigt zich (203/2) met Filippus V van Macedonië om het door de schandelijke regeering van den gestorven koning zeer verzwakte rijk onder elkander te verdeelen. Dit scheen hun juist daarom te gemakkelijker, wijl zoowel in Thebe als in de Delta opstanden waren losgebroken, terwijl ook aan het hof van den jeugdigen Epifanes (204—181) het eene hofkabaal volgde op het andere. Wanneer het desondanks eerst in 198

1) Polyb. V 85, 87 spreekt uitdrukkelijk van de bij Rafia liggende steden.
2) vgl. Niese, a. w. II, bl. 401v.

aan Antiochus gelukt is zich van geheel Palestina meester te maken, dan is dit slechts te danken aan de trouw der filistijnsche steden, die niet het voorbeeld der Joden hebben gevolgd om gehoor te geven aan de verleidelijke aanbiedingen van den syrischen koning. Over het juiste verloop van dezen oorlog zijn we slechts zeer onvolledig ingelicht. De eerste twee jaren, toen het egyptische hof nog opging in onderlingen strijd, kan het Antiochus niet moeilijk gevallen zijn zich van Cele-Syrië meester te maken, te minder waar gedurende de laatste tien jaren bijna niets aan versterking der steden was gedaan.

In dezen tijd — en niet na den slag bij het Paneion (200), gelijk *Stark* 1) wil — valt ook de belegering van Gaza, door Polybius 2) een der belangrijkste in deze periode genoemd. Jammer, dat het fragment wel breedvoerig over den slag spreekt, maar niet over het beleg. De stad wordt „verwoest", waarbij we intusschen slechts aan het slechten der verdedigingswerken, het wegvoeren van een deel der bevolking en het vervangen door meer vertrouwbare grieksche kleruchiën te denken hebben. Zooveel blijkt in ieder geval wel, dat door Antiochus nog meer dan vroeger het hellenistische deel der bevolking werd versterkt. Zeer juist zag hij in, dat, zou de Pentapolis een blijvende steun worden voor het seleucidsche rijk, hier de grieksche geest en beschaving moest worden gekweekt.

Daarmede was geheel Syrië in Antiochus' macht en Egypte weer tot de Sirbonische moerassen teruggedrongen. Misschien heeft Antiochus het plan gehad nog verder te gaan en de Lagiden geheel te verdrijven; maar de omstandigheden zijn hem te sterk geworden. Het dreigende optreden der Romeinen, die den jeugdigen Epifanes onder hunne bescherming namen, drongen hem tot den vrede, versterkt door de verloving van den Lagide met Antiochus' dochter Cleopatra, welk huwelijk in 193 te Rafia werd gevierd. Tevens werden aan Cleopatra de inkomsten van Cele-Syrië — dit blijkbaar genomen in den ruimsten zin, want Jozefus spreekt van Cele-Syrië, Samaria, Judea en Fenicië — ten bruidschat gegeven. Men heeft dat opgevat in dien zin, dat daarmee ook het bestuur dier gemeenten aan

1) a. w., bl. 404 v., vgl. Niese a. w. II, bl. 578, noot 6.

2) XVI 39 v.

Egypte werd teruggegeven. Dit komt mij echter onjuist voor. Het was toch een oud-aziatisch gebruik, de inkomsten van landen en steden als bruidschat mede te geven, gelijk ook later herhaaldelijk geschiedt. Trouwens we weten, dat de sinds 180 met het syrische hof gevoerden diplomatieke strijd juist liep over de vraag, of de Lagiden volgens dat verlovingstractaat recht hadden op geheel Syrië of althans op een deel daarvan.

Nu de Pentapolis weder deel uitmaakte van het syrische rijk, kregen deze steden ook de gevolgen te dragen van den jammerlijken strijd, door Antiochus gevoerd tegen Rome, een strijd die ten slotte uitliep op den beroemden slag bij Magnesia (190), waarna geheel Klein-Azië den Romeinen in handen valt. Erger was, dat Antiochus tevens een oorlogschatting werd opgelegd van niet minder dan 15000 talenten, ongeveer 65 millioen gulden, binnen 12 jaar te betalen. Daardoor toch kregen de Seleuciden met een chronisch geldgebrek te kampen, waarvan de gevolgen zich in de provinciën maar al te veel lieten gevoelen in het opdrijven van allerlei belastingen, of, wanneer dit niet hielp, in het uitvinden van allerlei gewelddadige maatregelen, zooals uit het zenden van den tempelroover Heliodorus blijkt [1]).

Intusschen gaf Egypte de hoop niet op nog eens in 't bezit te geraken van Syrië. Reeds Ptolemeüs V Epifanes rustte zich ten oorlog en alleen zijn plotselinge dood (181/0) vernietigde zijn grootsche plannen [2]). Zoo wisten de voogden van den onmondigen Filometor het in 171 tot een oorlog te brengen, waarbij de overwinning intusschen aan de zijde van Antiochus IV Epifanes (175—164) was. Deze maakt groote krijgstoerustingen, bezoekt van Joppe uit Jeruzalem, waar hij door Jason met groot eerbetoon wordt ontvangen [3]) en maakt Gaza tot basis zijner operatiën [4]). In 171/0 verslaat hij het egyptische leger bij den berg Kasion, verovert Pelusium en dringt Egypte binnen. In plaats van Filometor, die zich geheel aan Epifanes onderwerpt, plaatsen de Alexandrijnen den jongeren Euergetes op den troon (169). Nu wordt Alexandrië belegerd; maar wanneer Epifanes

1) 2 Makk. 3, vgl. Niese III, bl. 227, noot 2.

2) Niese, a. w. III, bl. 90 v.

3) Stade, G. V. I. II, bl. 315.

4) De chronologie van deze tochten, ja zelfs hun aantal is zeer onzeker; vgl. Schürer[3] I, bl. 169, Stark, bl. 430—434, Niese III, bl. 168—176.

zijn wil niet kan doordrijven, heft hij het beleg op, laat Filometor in Memfis kronen en trekt dan naar eigen land terug. Hij laat echter een sterke bezetting in Pelusium achter, en onder den invloed van dit dreigend gevaar, verzoenen zich de koninklijke broeders met elkander. Maar nu rukt de koning weer met een leger Egypte binnen (168). Hij laat zich te Memfis huldigen, maar als hij op Alexandrië aanrukt, dwingt de tusschenkomst van den romeinschen legaat Gajus Popilius Laenes hem tot ontruiming niet alleen van het egyptische gebied, maar ook tot teruggave van Pelusium en Cyprus [1]). Dat de filistijnsche steden onder deze herhaalde tochten geleden hebben, ligt voor de hand, temeer waar niet alleen het leger maar ook de vloot in Gaza haar operatiebasis had. Blijkbaar is geheel het land door de doortrekkende troepen uitgezogen. Vandaar dan ook een, althans voor Fenicië vaststaande, opstand, gepaard met onlusten in Judea [2]). Trouwens, de ontzaglijke weelde, waarin het hof te Antiochië leefde, gevoegd bij de herhaalde oorlogen van Epifanes en het tribuut, dat aan Rome moest worden opgebracht, droeg er wel toe bij de belastingen tot een bijna ondraaglijke hoogte op te voeren. Toch schijnt Epifanes vooral de steden zeer bevoordeeld te hebben en deze tot steunpunten zijner macht te hebben gemaakt. Zoo gaf hij hun een zeker muntrecht, waaronder ook Askalon [3]).

Nog jammerlijker echter werd de toestand, toen gedurende de laatste regeeringsjaren van Epifanes de anti-hellinistische beweging in Judea een uitbreiding kreeg, die ook voor de omliggende steden ernstig gevaar begon op te leveren.

Hier was Epifanes' poging tot sterker helleniseeren van het Jodendom, die aanvankelijk scheen te zullen slagen, geheel mislukt. Zoolang Jason hoogepriester was (174—171) ging alles voorspoedig : de marktwetten van Antiochus III werden afgeschaft, een gymnasium opgericht. Griekschgezind te zijn werd eene aanbeveling, en zelfs de naam Jeruzalem werd door Antiochia vervangen [4]). Zoodra hij echter door Menelaüs was

1) vgl. Hertzfeldt II, bl. 369 ; Stark, bl. 431 vv. ; Niese III, bl. 175 v.

2) Stade II, bl. 318 vv.

3) Niese, a. w. III, bl. 95 v.

4) 2 Makk. 4^{8}v.^{19}, vgl. Niese III, bl. 96, noot 3 en bl. 228.

vervangen, gaf deze, niet ten onrechte „een wreed tiran en verwoed als een roofdier" [1]) genoemd, den koning den indruk, alsof het doel met geweld veel gauwer te bereiken ware. De plundering van Jeruzalem door Epifanes bij zijn terugtocht uit Egypte [2]); de tempelroof, door Jason en Menelaüs begonnen, door den koning voltooid; Apollonius' verraderlijke handelwijze, waardoor Jeruzalem het lot onderging van een stormenderhand ingenomen stad (168) [3]); maar vooral het bevel: den geheelen joodschen godsdienst uit te roeien en den tempel op den Moria aan den olympischen Zeus te wijden [4]) — dat alles bracht het lang geplaagde volk tot openlijken opstand, die den naam der Makkabeën wereldberoemd en Judea vrij zou maken.

Het ligt voor de hand, dat de invloed van deze eerste bewegingen zich ook in de filistijnsche steden deed gevoelen, waar zooveel Joden woonden. Immers zoo de verhouding der Joden tot hun heidensche medeburgers uiteraard al gespannen was, nog meer was dit in de steden der Pentapolis het geval. Hier toch gloeide nog de oude nationale haat tusschen „besnedenen" en „onbesnedenen", die in vroeger eeuwen tot zulk een hardnekkigen strijd had aanleiding gegeven. Het oude filistijnsche gedeelte der bevolking zal dus met nog meer ijver dan elders deel genomen hebben aan den strijd tegen de gehate Joden. Dit blijkt trouwens uit het feit, dat de inwoners van Joppe tweehonderd bij gelegenheid van een zeilpartij lieten verdrinken.

Daarbij komt, dat de ligging dezer steden hen als van zelf aanwees als operatiebasis tegen de opstandelingen, tenzij ze er de voorkeur aan gaven de flank der Joden om te trekken en door Samaria te gaan, zooals Bacchides [5]), of door een der zuidelijke bergpassen het judeesche hoogland te vermeesteren, zooals Lysias [6]). Wanneer b.v. Nikanor en Gorgias (166) tegen

---

1) 2 Makk. 4^{25}.

2) 2 Makk. 5^{11}vv., Jozefus, Bell. Jud. I 32, V 39, 4.

3) 2 Makk. 5^{24}v.

4) 1 Makk. 1^{38}vv., 2 Makk. 6^{1}.

5) 1 Makk. 9^{1-4}.

6) 1 Makk. 4^{29}. Hitzig G. V. I. II, bl. 393 vermoedt, dat hij daarbij Oost-Jordaanland doortrok, de zuidpunt van de Doode Zee om. Maar dit is al heel onwaarschijnlijk. De filistijnsche steden waren den koning getrouw en boden een uistekende basis.

Juda en de zijnen optrekken, legeren zij zich bij Emmaüs, in de beroemde vlakte van Ajjalon dus, waar eens Jozua de verbonden Kanaänieten versloeg. Eenige jaren later (161) beproeft Nikanor den pas van Beth-Horon te forceeren, waarover ook de weg van Jeruzalem naar Joppe liep. Naar „het land der Filistijnen" [1]) vluchten dan ook steeds de verslagen Syriërs, waarbij de Joden hunne vijanden tot Azotos en Jamnia vervolgen.

Het is eigenaardig te zien hoe zich in de houding der filistijnsche steden de geschiedenis herhaalt. Reeds Joël had hen beschuldigd in samenwerking met de Feniciërs „Juda's en Jeruzalems zonen aan de zonen der Joniërs verkocht" te hebben. Ook nu trekken ze met Nikanors leger (166) op en rekenen er reeds op negentig slaven te koopen voor één talent.

Maar ook meer actief nemen ze aan den strijd deel : zoo maakt de schrijver van 1 Makk. (1^{41}) uitdrukkelijk gewag van „de macht van Syrië en het land der Filistijnen," die naar de legerplaats te Emmaüs trekt. Daaraan zal het dan ook zijn toe te schrijven, dat een legerafdeeling der Joden kort na den slag, hoewel tegen Juda's uitdrukkelijk bevel, naar Jamnia trekt, maar door Gorgias wordt verslagen [2]). Als wraaktocht mag ook wel beschouwd worden Juda's gelukkige tocht tegen Azotos, waarbij „de altaren" verbroken, „de beelden der goden" verbrand en de stad zelve geplunderd wordt [3]). Een wraaktocht is ook die van Juda tegen Joppe en Jamnia, waar de Joden aan bijzondere vervolgingen bloot stonden. In beide gevallen worden de havens met de daarin liggende schepen verbrand, zonder dat echter de steden, die uitdrukkelijk „gesloten" worden genoemd, kunnen worden aangevallen [4]).

Het ligt buiten mijn bestek het geheele verloop van die heldenworsteling na te gaan. Ze boezemt ons slechts belang in, voorzoover de filistijnsche steden daarbij betrokken zijn.

Voor een deel echter valt ze samen met de voortdurende troontwisten, die na Epifanes' dood (164) het ongelukkige syrische rijk teisteren en waarvan ook de Pentapolis rijkelijk

1) 1 Makk. 3^{24}.

2) 1 Makk. 5^{56-60}.

3) 1 Makk. 5^{68}. Hierbij trekt hij gelijk Jozefus Antt. XII 8, 6 over Marassa, het oude Maresja, en niet over Samaria, zooals in vs. 66 staat.

4) 2 Makk. 12^{3-9}.

haar aandeel krijgt. Nauwelijks was Antiochus V Eupator (165—162) koning, of een strijd ontbrandt tusschen zijn beide voogden Lysias en Filippus. Heeft Lysias ten slotte overwonnen, dan komt Demetrius, de zoon van Seleukus IV Filopator, die tot dusver als gijzelaar te Rome had vertoefd, terug, doodt Eupator en Lysias en bestijgt als Demetrius I Soter (162—150) den troon, van wien nog een in Gaza geslagen munt tot ons spreekt [1]). Gedurende het eerste tiental jaren zijner regeering wordt de koninklijke macht over de Pentapolis, die door Juda's succes niet weinig aan het wankelen was gebracht, weer geheel hersteld; ja zelfs gelukt het 's konings veldheer Bacchides ook de Joden te onderwerpen en den griekschgezinden Alkimus tot hoogepriester te maken.

Maar zijne tyrannieke neigingen deden hem de volksgunst verliezen, zoodat in 153 Alexander Balas [2]), een jongman van eenvoudige afkomst, maar die zich voor een zoon van Epifanes uitgaf, tegen hem kan optreden, en dat onder bescherming van Rome en Egypte. Hij doet dit van Ptolemaïs uit, gesteund door een egyptische vloot en, gelijk Jonathans voorbeeld bewijst, blijkbaar ook door het geheele zuiden.

Als Demetrius na driejarigen strijd troon en leven heeft verloren, stijgt de egyptische invloed nog belangrijk door Alexanders huwelijk met Filometor's dochter Cleopatra. Maar reeds in 147 treedt Demetrius' gelijknamige zoon tegen Balas op, waarop Apollonius, de landvoogd van Syrië, voor hem partij kiest [3]). Jonathan echter, die Alexander getrouw blijft, trekt tegen Apollonius op. Eerst richt hij zich met een leger van 10.000 man tegen Joppe, waarin echter een syrische bezetting lag, zoodat de stad niet door storm kon worden genomen. Blijkbaar echter waren de burgers bang voor een geregeld beleg: zij openen de poorten en Jonathan trekt de stad binnen, waarbij hij de bezetting van Demetrius II verdrijft [4]). Daarna trekt hij Appollonius' leger te gemoet, dat bij Asdod gelegerd is en

1) Schürer[3] II, bl. 85.

2) Balas is geen bijnaam, maar zijn eigenlijke naam. Eerst Attalus II van Pergamum noemde hem Alexander, toen hij hem als troonpretendent liet optreden; vgl. Schürer[3] I, bl. 227, noot 11, Niese III, bl. 259.

3) Zoo ook Ewald G. I.[2], IV bl. 378. Niese houdt hem voor Demetrius' strateeg, III, bl. 263.

4) 1 Makk. 10^{75}v.

verslaat het vooral door Simons dapperheid, waarna ook de stad in zijne handen valt en de omstreken te vuur en te zwaard worden verwoest. „Azotus en alle steden rondom haar" worden verbrand met „den tempel van Dagon en allen, die daarin gevlucht waren." Ook Askalon geeft zich aan hem over, waarna Balas hem „Ekron met hare landpalen" schenkt [1]). Nog grooter wordt echter de verwarring, wanneer Ptolemeüs Filometor uit het zuiden optrekt onder den schijn zijn schoonzoon Alexander te willen bijstaan, die in Cilicië streed. Alle steden van Cele-Syrië openen hare poorten en nemen egyptische troepen op, maar zoodra hij ook Seleucia in zijn macht heeft, werpt hij het masker af, vereenigt zich met Demetrius, wien hij zelfs zijn dochter Cleopatra, hoewel Alexanders gemalin, tot vrouw geeft en verslaat den tegen hem oprukkenden Alexander. Wanneer echter Antiochië hem tot koning van het rijk der Seleuciden wil doen uitroepen, weigert hij, wel wetende dat de Romeinen dit ongetwijfeld zouden verbieden, en stelt zich met Cele-Syrië tevreden (145). Daar hij echter kort daarna stierf, is het Demetrius II Nicator (145—138), die de vruchten van zijn arbeid plukt [2]) en Cele-Syrië met het rijk hereenigt. Hoe weinig intusschen deze egyptische invasie bij de inwoners der steden steun vond, blijkt wel hieruit, dat onmiddellijk na Filometors dood, op vele plaatsen de door hem achtergelaten bezettingen werden vermoord [3]).

Maar ook Demetrius II heeft niet lang rustig geregeerd. Want een veldheer van Alexander Balas, Diodotus Tryfo, verheft de vaan van opstand ten gunste van diens zoon Antiochus VI Dionysos. Demetrius vindt daarbij krachtigen steun bij de filistijnsche steden, die zijne zijde blijven houden, ook wanneer Jonathan, die eerst de zijde van Demetrius heeft gehouden [4]), afvalt. Gevolg hiervan is, dat deze laatste op Tryfo's bevel en gesteund door diens troepen, in de Pentapolis binnenrukt. Askalon geeft zich dadelijk over, maar Gaza, dat noch van

1) 1 Makk. 10 $^{74-89}$, vgl. Jozetus Antt. XIII 4,4. Of hiervan ook uitdrijving der niet-joodsche elementen het gevolg is, gelijk later in Joppe en Gezer is geschied, is niet duidelijk.

2) 1 Makk. 11$^{1-19}$.

3) 1 Makk. 11^{18}, Jozefus, Antt. XIII 11,9.

4) Deze had hem in 145 de drie *νομοὶ Ἀφαίρεμα καὶ Λύδδα καὶ Ῥαμαθείμ* gegeven; vgl. Hölscher a. w., bl. 74.

Demetrius noch van Antiochus iets wilde weten, laat het op een beleg aankomen. Wanneer echter de geheele omgeving verwoest is, geeft de stad zich over en zendt gijzelaars naar Jeruzalem tot borgen voor haar trouw aan Antiochus [1]). Er is echter geen sprake van, als zouden daardoor deze steden bij het joodsche gebied zijn gevoegd: Jonathan handelt slechts als partijgenoot van Antiochus VI en Tryfo [2]). Simon, Jonathan's broeder, door Tryfo tot stadhouder over de geheele zeekust *ἀπὸ τοῦ κλίμακος Τύρου ἕως τῶν ὁρίων Αἰγύπτου* aangesteld, houdt nu verder de Pentapolis in toom, neemt kort daarna Joppe [3]) en legt hierin joodsche bezetting. Tryfo echter, die Jonathan er niet ten onrechte van verdacht zich geheel onafhankelijk te willen maken, weet dezen naar Ptolemaïs te lokken, waarna hij wordt gevangen genomen en in Gilead wordt vermoord (143). Kort daarna ontdoet Tryfo zich van Antiochus VI en laat zich door zijn leger tot koning uitroepen. Mede tengevolge van deze trouweloosheden ging menige stad in Cele-Syrië tot Demetrius over, waarschijnlijk ook Gaza, zooals schijnt te volgen uit het bestaan eener munt uit den jare 140/39, waarop de naam van Demetrius voorkomt [4]). Intusschen wordt Demetrius bij een tocht tegen de Parthen gevangen genomen (139), zoodat Tryfo nu gewonnen spel meent te hebben. Maar nu treedt Demetrius' jongere broeder, Antiochus VII Sidetes (138–129) op, o.a. gesteund door Simon, den laatst overgebleven Makkabeër. Deze doet een aanval op Joppe, drijft „de inwoners" er uit, bevolkt de stad met Joden en voegt ze bij zijn gebied [5]). Op dezelfde wijze handelt hij met Gezer, waar de afgoden worden vernietigd en alle onreinheid uitgeworpen [6]). Het laatste gedeelte van den strijd tusschen beide koningen heeft in de Pentapolis gewoed. Tryfo toch nestelt zich in Dor en biedt daar het hoofd aan het groote leger van Antiochus, maar weet

1) 1 Makk. 11^{61} v.

2) vgl. Schürer^{3} I, bl. 235, noot 28.

3) 1 Makk. 12^{33}.

4) vgl. Niese III, bl. 283, noot 4.

5) 1 Makk. 13^{11}.

6) 1 Makk. 13^{43-48} spreekt hier van Gaza, maar blijkens 1 Makk. 14^{25} is hier Gezer bedoeld, vgl. Schürer^{3} I, bl. 245, noot 12; Stark, bl. 494 v. De verwarring van beide steden treffen we ook aan 1 Makk. 4^{15}, 7^{45}, 9^{52}, 13^{54}, $14^{7,34}$, $15^{28,35}$, $16^{1,19,21}$, evenzeer Richt. 1^{18}, waar LXX (A) γαζερ heeft.

ten slotte aan de waakzaamheid der vloot te ontkomen, eerst naar Ptolemaïs, daarna naar Orthosia te ontvluchten, waarna hij in 137 te Apamea den dood vindt [1]).

Antiochus Sidetes, die zich reeds gedurende het beleg van Dor bij monde van zijn gezant Athenobius beklaagd had, dat Joppe en Gezer in het bezit der Joden waren, voelt zich nu sterk genoeg om tegen Simon op te trekken en laat in de filistijnsche steden sterke bezetting leggen [2]). Voor hij echter geheel gereed is, vallen Judas en Johannes, de zonen van Simon, zijne troepen onder Cendebeüs aan en verslaan deze bij Modim, waarbij ze den vijand tot het gebied van Asdod vervolgen, waar ze verschillende „steden" verbranden [3]). In Februari van het jaar 135 wordt intusschen Simon met twee zijner zonen in het kasteel Dok door zijn eigen schoonzoon vermoord en nu trekt Antiochus tegen Johannes (135–104), vooral bekend met zijn griekschen naam Hyrkanus, op. Jeruzalem moet zich overgeven en weldra is geheel Juda weer tribuutplichtig. Gezer en Joppe echter, blijkbaar reeds in het begin van den veldtocht hun ontnomen, worden den Joden voor een bepaalde som teruggegeven. Waarschijnlijk is dit gebeurd onder den invloed van het senaatsbesluit, waarvan Jozefus gewaagt [4]). Al werd dus de suzereiniteit der syrische koningen over Judea weer hersteld, voor de steden in de filistijnsche vlakte veranderde de toestand niet belangrijk, nu Joppe en Gezer in joodsche handen bleven. Daarmede toch was den Joden een overwegende invloed op dit gedeelte der zeekust verzekerd. En dit te gemakkelijker, daar het syrische rijk weldra weer verzwakt. Antiochus Sidetes trekt tegen de Parthen op, door wie hij zelf wordt gedood en zijn leger grootendeels wordt vernietigd (129). Zijn broeder, Demetrius II, door den koning der Parthen naar Syrië teruggezonden, beklimt nog eenmaal den troon (129–126), maar vindt ook nu geen rust.

---

1) Over de chronologie dezer periode vgl. Schürer[3] I, bl. 172.

2) 1 Makk. 15^{38-41}.

3) 1 Makk. 16^{10}.

4) Antt. XIII 9, 2, vgl. Schürer[3] I, bl. 261. Ook schijnt Hyrkanus zich in dezen tijd van Jamnia en Asdod te hebben meester gemaakt. Wel wordt elders (Jozefus, Antt. XIII 6, 6; Bell. Jud. I 2, 2) vermeld, dat dit reeds door Simon is geschied, maar dat is onwaarschijnlijk, omdat het eerste boek der Makkabeën hiervan niets weet. Dit vermeldt slechts (16^{10}), dat Simon Asdod aanvaardde; vgl. voorts Hölscher, bl. 87v.

Reeds geeft hij gehoor aan Cleopatra's verzoek, die bij hem steun zoekt tegen haren afschuwelijken gemaal Ptolemeüs Euergetes II Fyscon, en trekt naar Pelusium op, als het Fyscon gelukte een egyptenaar, Alexander II Zabinas, naar beweerd werd een zoon van Alexander Balas en aangenomen zoon van Sidetes, als kroonpretendent te doen optreden, onder medewerking der militaristen, straks ook gesteund door Johannes Hyrkanus. Waarschijnlijk hebben ook de filistijnsche steden zijne zijde gekozen, al dragen ook de munten, die we uit Askalon van dezen Alexander hebben, eerst de cijfers 187 en 188 [1]).

Na een ongelukkigen slag bij Damaskus vindt Demetrius, als hij in Tyrus landen wil, door moordenaarshanden [2]) een droef uiteinde (126). Van nu aan wordt Egypte eigenlijk de leidende macht in Syrië: hulptroepen trekken voortdurend door de filistijnsche vlakte en beheerschen in ieder geval het zuidelijke gedeelte des rijks. Nog sterker is dit het geval, wanneer na de vermoording van Seleukus V tegenover den usurpator Demetrius' zoon Antiochus VIII Grypos (125—113; 111—96) zich stelt en deze Fyscon's schoonzoon wordt. Weldra is Alexander II (123/22) in den strijd gevallen en komen er eenige jaren van rust. Maar in 115 treedt tegenover Antiochus zijn stiefbroeder Antiochus IX Kyzikenus op (113—95). Ook deze zoekt bij Egypte steun en huwt een tweede dochter van Fyscon.

Dat gedurende al deze troontwisten het joodsche rijk zich uitbreidde en de filistijnsche steden dientengevolge steeds meer van hen te lijden hadden, ligt voor de hand. Johannes Hyrkanus had er meer naar gestreefd zijn macht over het Overjordaansche, Samaria en Idumea uit te breiden; Juda Aristobulus streed tegen Idumea. Eerst Alexander Jannai (103—76) streeft er naar de geheele kuststreek in bezit te krijgen. Reeds in 103 valt hij Ptolemaïs aan, dat eerst bij de strijdende koningen, daarna bij Ptolemeüs Lathurus hulp vraagt, den door zijn moeder Cleopatra uit Egypte verjaagden koning van Cyprus. Zoodra deze echter landt, sluit Ptolemaïs haar poorten. Intusschen zenden Gaza en de in deze periode autonoom geworden steden Dora en Stratonospurgos, die onder een eigen „tyran" Zoïlus

1) vgl. Niese III, bl. 306, noot 1.

2) Jozefus, Antt. XIII 9, 3. Volgens Appianus, Syriaca 68, geschiedde dit op aanstoken van zijn gemalin Cleopatra, vgl. Niese III, bl. 307, noot 3.

stonden, boden tot hem om te klagen over Jannai's strooptochten. Nu heft deze laatste het beleg op en zendt boden naar Egypte om de koningin-moeder Cleopatra tot een inval in het zuiden te bewegen, maar sluit tegelijkertijd een verbond met Lathurus, wien hij 400 talenten zilver belooft, als deze Zoïlus verdrijft en diens steden bij Juda voegt. Zoodra Lathurus echter hoort van het zenden van boden naar Egypte, valt hij Jannai aan en verslaat hem volkomen bij Asofon aan den Jordaan. Nu wordt Ptolemaïs belegerd en ingenomen en Gaza bezet. Cleopatra intusschen, bevreesd dat Lathurus van hier uit een inval zal doen in Egypte, komt Alexander Jannai te hulp: Fenicië wordt tot opstand gebracht, Ptolemaïs ingenomen en Lathurus tot Gaza beperkt. Wel heeft het een oogenblik den schijn, alsof Egypte geheel Zuid-Syrië zal annexeeren, maar de houding van Cleopatra's joodschen generaal Ananias beslist : het egyptische leger trekt af. Nu verlaat ook Lathurus het tooneel van den strijd en gaat naar Cyprus terug.

Jannai valt, na Gadara en Amathus te hebben ingenomen, de filistijnsche steden aan (96). Rafia en Anthedon worden door hem ingenomen en Gaza belegerd. Een jaar lang biedt de stad tegenstand, hopend op steun van koning Aretas II. Nog eenmaal vlamt de oude haat fel op: de geheele burgerij verzet zich tegen den gehaten Jood. Al wordt ook de geheele omgeving geplunderd, nu geeft men zich niet over gelijk in Jonathans dagen. Een nachtelijke uitval schijnt zelfs den belegeraar te zullen verdrijven, maar grieksche trouweloosheid doet den half gewonnen strijd verliezen. Lysimachus, de broeder van den bevelhebber der stad Apollodotus, doodt zijn broeder en geeft daarna de stad aan den vijand over. Misschien ondanks Jannai zelf begint nu een afschuwelijke plundering, moord en brand. De tot wanhoop gebrachte inwoners van Gaza dooden liever vrouw en kinderen, steken liever eigen have in brand dan ze in joodsche handen te zien vallen. Zoo wordt Gaza één groote puinhoop [1]). Gaza lag langen tijd „woest", gelijk verschillende schrijvers uit deze periode verzekeren [2]).

Askalon is de eenige stad, die van Jannai's tochten

1) Jozefus, Antt. XIII 13, 3.

2) Zoo zegt Jozefus t. a. p. „langen tijd woest"; Strabo XVI 2 en 30 „woest blijvende".

niet te lijden heeft gehad. Reeds vroeger hadden we gelegenheid op te merken hoe de burgerij er steeds naar streefde door voorkomendheid en onderdanigheid een dreigend gevaar af te wenden. Tweemaal trekt Jonathan tegen haar op, maar tweemaal ook stelt hij zich tevreden met eene eerbiedige begroeting van de zijde der inwoners [1]. Waarschijnlijk laat dit verschijnsel zich hierdoor verklaren, dat hier de oude bevolking bijna geheel voor Grieken had plaats gemaakt, terwijl daarentegen in Gaza de vroegere inwoners waren versterkt door de niet minder vrijheidlievende Arabieren. Hoe dit zij, eigenaardig is dat alleen Askalon van de voortdurende troontwisten en de herhaalde invallen in zooverre de vruchten heeft geplukt, dat zij zich in 104 onafhankelijk wist te maken en van dien tijd een eigen tijdrekening begon, waarvan zij zich nog in den romeinschen keizertijd bediende. Zoo komt Askalon als autonoom reeds op een munt voor uit den tijd van Antiochus VIII Grypos [2]. Aan deze onafhankelijkheid, waardoor het grieksche leven zich ongestoord kon ontwikkelen, heeft de stad het ongetwijfeld te danken, dat juist hier mannen zijn opgestaan, die zich in de grieksche literatuur naam hebben gemaakt. Zoo noemt Stefanus van Byzantium onder *Ἀσκάλων* vier stoïsche filosofen op: Antiochus, Sosus, Antibius en Eubius, waarvan alleen de eerste bekend is als tijdgenoot van Lucullus en leermeester van Cicero. Van de daar genoemde grammatici behoort waarschijnlijk in het begin der christelijke jaartelling gesteld te worden de bekende Ptolemeüs, hoewel hij „Aristarchus' vriend" wordt genoemd [3]. Ook de handel der stad was belangrijker dan die der andere. Zoo vinden we reeds in de derde eeuw v. Chr. een zekeren Antipatros uit Askalon in Athene woonachtig; in 't begin der eerste eeuw v. Chr. vestigde zich een Filostratus als bankier te Delos; anderen vinden we te Rhodus en zelfs te Puteoli [4].

Met uitzondering van Askalon derhalve was geheel Filistijnenland nu in der Joden macht. Weldra echter is de band weder losser geworden, toen Alexander Jannai niet alleen in het Over-

1) 1 Makk. 10^{86}, 11^{60}.

2) Schürer[3] II, bl. 93v. en noot 93 en 94.

3) vgl. Schürer[3] II, bl. 40v.

4) Schürer[3] II, bl. 96, noot 107—110.

jordaansche zonder succes streed, maar ook zijn kracht zag ondergaan in binnenlandsche twisten. In hoeverre intusschen de steden aan de zeekust betrokken zijn geweest bij de tocht van Demetrius Eukérus (89/88) tegen Jannai, waarbij het joodsche leger bij Sichem werd verslagen, is onzeker. Meer hebben ze te lijden gehad van het leger van diens broeder Antiochus XII Dionysos, toen deze met een ontzaglijk leger langs de zeekust trok om de Nabateërs te bestrijden. Tevergeefs stelde Jannai hem een ontzaglijken muur in den weg, die van Kafarsaba ten N. O. van Joppe, het latere Antipatris (het huidige Kefr Saba) tot Joppe reikte en met houten torens en een breede gracht versterkt was. Antiochus liet deze versterkingen in brand steken en trok ongehinderd door Judea, maar werd door de Arabieren verslagen en gedood.

Dat was intusschen de laatste syrische koning. Weldra viel het rijk onder de aanhoudende slagen der onder Tigranes uit het oosten opdringende Parthen. Toch hebben de filistijnsche steden nooit deel uitgemaakt van het groote Pharthenrijk, al zegt Appianus ook, dat Tigranes' rijk tot Egypte reikte. Immers het staat vast, dat Ptolemaïs, het moge dan al door Tigranes zijn ingenomen (70), niet tot zijn rijk heeft behoord, maar een eigen koningin heeft gehad in Selene, de weduwe van Antiochus Grypos [1]).

De kuststreek ten Z. van den Karmel behoorde tot het joodsche gebied met uitzondering alleen van Askalon. Zoo noemt Jozefus [2]) uitdrukkelijk Rinokorura, dat vlak aan de egyptische grens lag, Rafia, Gaza, Anthedon, Azotus, Jamnia, Joppe, Apollonia en Stratonstoren, waarbij hij blijkbaar Dor vergeet, welks „tyran" Zoïlus door Jannai was verdreven [3]). Daarmede was in de geheele Pentapolis het werk, door Alexander den Groote begonnen: de helleniseering van de kuststreek, zoo al niet vernietigd, dan toch tot staan gebracht. Immers Jannai moge dan al geen vorst geweest zijn naar het hart der Farizeën, toch was hij Jood genoeg om de steden, die hij bij zijn rijk voegde, geheel in joodschen, d. w. z. in exclusivitischen geest

1) Antt. XIII 16, 4.
2) Antt. XIII 15, 4.
3) Antt. XIII 12, 2 en 4.

te besturen. Joodsche wetten werden allen opgelegd en wie zich daarin niet schikken kon werd verbannen. Het is opvallend hoe de Joden geheel anders met de steden aan de zeekust handelen dan de vroegere veroveraars, ze mochten dan Assyriërs of Babyloniërs, Egyptenaren of Grieken heeten. Dezen zagen uitstekend het hooge belang dezer steden in en deden na verovering van het land hun best den handel zooveel mogelijk op te beuren en de steden te versterken. De Joden daarentegen streven er naar de steden onversterkt te laten, zoodat ze als open vlekken aan geen tegenstand konden denken. Jozefus [1]) noemt ze uitdrukkelijk ἔρημοι, waaruit dus volgt, dat zelfs hetgeen in den strijd was vernietigd niet weder is hersteld. Eerst later onder Gabinius (57–55) zijn ze weer opgebouwd. Maar ook werden de niet-joodsche inwoners, voor zooverre ze zich tenminste niet naar de nieuwe wetten wilden schikken, uit de steden verdreven. Dat is reeds, gelijk we zagen, door Simon met de inwoners van Joppe en Gezer gedaan. Ook Alexander Jannai heeft dezelfde taktiek gevolgd [2]). Daardoor werden echter de steden juist beroofd van diegenen harer inwoners, die door hunne vele relatiën den handel hadden doen bloeien en de steden beroemd hadden gemaakt. Voor een niet gering gedeelte althans hebben dezen zich onledig gehouden met zeeroof, die juist in dezen tijd zoo welig tierde. Strabo [3]) toch vermeldt, dat Joppe en de naburige havens een belangrijk steunpunt waren van de zeeroovers, die langen tijd de Middellandsche zee onveilig hebben gemaakt en eerst in 67 door Pompejus zijn vernietigd.

De nationale haat der Joden tegen de „onbesnedenen" heeft in de dagen van Jannai hare triomfen gevierd. De macht der Filistijnen, die door de opname van zoovele grieksche en arabische elementen als 't ware tot nieuwe kracht was herboren, was voor langen tijd gebroken. Gedurende zijn regeering en die van zijne weduwe Salome Alexandra (76–67) was er voor den joodschen staat van die zijde althans geen gevaar te duchten. Lang echter heeft de heerschappij der Joden over de zeekust niet geduurd. Nog is Salome Alexandra niet gestorven,

1) Antt. XIV 5, 3.
2) vgl. Antt. XIV 5, 3; Bell. Jud. I 8, 4.
3) XVI 2.

of reeds barst de strijd tusschen hare zonen Hyrkanus en Aristobulus los, die wel eerst ten gunste van dezen laatste schijnt te zullen worden beslist, maar daarna, zoodra Pompejus zelf ten tooneele verschijnt, de vernietiging van de onafhankelijkheid des rijks en de wederaanstelling van Hyrkanus II als hoogepriester tengevolge heeft. Al wat door de Joden was geannexeerd en nog niet was gejudaïseerd, wordt hun weder afgenomen. Zoo worden ook de kuststeden van het joodsche juk bevrijd. Als zoodanig worden uitdrukkelijk genoemd Azotus, Jamnia, Arethusa, Gaza, Joppe, Dor en Stratonstoren [1]. Deze lijst wordt dan later nog uitgebreid door die der door Gabinius herbouwde steden, waardoor er nog aan worden toegevoegd Rafia, Anthedon en Apollonia [2].

Deze geheele kuststreek wordt nu door de Romeinen samengevat onder den naam Fenicië, zooals blijkt uit Strabo *ἡ μὲν ἀπὸ Ὀρθωσίας μέχρι Πηλούσιον παραλία Φοινίκη καλεῖται* [3]. Ze maakte evenals de Dekapolis een zelfstandig deel uit der provincie Syrië. De „vrijheid" dezer steden was dus niet een bewijs van de grootmoedigheid der Romeinen, maar meer een bestuursmaatregel. Want wel hielden deze steden eigen rechtspraak en eigen financieel beheer, maar haar bestuur werd aristocratisch georganiseerd en de belastingen werden naar het romeinsche stelsel geïnd. De „vrijheid" bestond dus hierin, dat ze den romeinschen staat een direct bestuur bespaarden door middel van ambtenaren. En al werden ze ook „autonoom" genoemd, daaruit volgde niet, dat de vrije steden naar eigen believen wetten mochten maken. Bij de inrichting der provincie toch werd hun een constitutie gegeven, die het actieve burgerrecht van een census afhankelijk maakte en slechts datgene van het oude stadsrecht liet bestaan, dat niet met de nieuwe constitutie in strijd was. De autonomie gaf slechts de bevoegdheid de gemeentelijke aangelegenheden zelfstandig te besturen zonder dat de stadhouder mocht ingrijpen [4].

1) Antt. XIV 4, 4. Bell. Jud. I 7, 7.

2) Antt. XIV 5, 3. Ook Bell. Jud. I 8, 4, waar *Γάζα* in plaats van *Γάμαλα* moet worden gelezen.

3) vgl. Hölscher, bl. 99.

4) Marquardt, Römische Staatsverwaltung I, bl. 238, 344v. Eerst na Trajanus en Hadrianus werd dit voorrecht opgeheven, Marquardt I, bl. 368.

Van Gaza weten we intusschen, dat het niet weer op dezelfde plaats is herbouwd. Sinds dien is er dan ook sprake van „Nieuw-Gaza" en „Oud-" of „Woest-Gaza". Zoo wordt door Diodorus Siculus (XIX 80) uitdrukkelijk gezegd, dat Demetrius Poliorcetes in 312 v. Chr. bij Oud Gaza is verslagen en dat om te onderscheiden van het Nieuw-Gaza van zijn tijd (onder Augustus). De nieuwe stad lag een weinig zuidelijker dan de oude, zooals blijkt uit het anonieme geografische fragment [1]: „na Rinocorura ligt het nieuwe Gaza, welke ook zelf een stad is; vervolgens het woeste Gaza, daarna de stad Askalon". Nu is echter niet duidelijk, of de nieuwe stad even ver van de zeekust lag als de oude, of wel iets dichter bij. *Stark* [2]) en *Schürer* [3]) zijn van het eerstgenoemde gevoelen, en dat op grond van een plaats in Sozomenus' Historia eccl. (II 5), waar gezegd wordt, dat ook de nieuwe stad 20 stadiën van de zeekust verwijderd was. Daartegenover echter staat, dat Strabo [4]) slechts van 7 stadiën spreekt. Hiermede is in overeenstemming, dat Jozefus de stad Gaza, die door Pompejus is vrijgemaakt, uitdrukkelijk bij de zeesteden noemt [5]), wat moeilijk kan gezegd worden van een stad, die 20 stadiën (3 à 4 K.M.) van de kust is verwijderd. En wanneer Augustus later Gaza aan Herodes schenkt, wordt het bepaaldelijk een zeestad genoemd evenals Anthedon, Joppe en Stratonstoren [6]). Hierop schijnt ook te wijzen de veel besproken plaats Hand. 8^{26}, waar aan Filippus wordt bevolen naar het zuiden te gaan „op den weg, die van Jeruzalem afdaalt naar Gaza; *ἅυτη ἐστὶν ἔρημος*". Want wel heeft men deze laatste woorden op „den weg" laten staan; maar al is dit grammatisch mogelijk — maar zou ἥ dan niet juister zijn geweest? — juist is het toch niet. In de eerste plaats toch moet de vraag worden gedaan, welke weg van Jeruzalem naar Gaza „woest" is. *Von Raumer* [7]) denkt aan dien, welke over Hebron loopt, daarbij steunende op de traditie, die den kamerling bij

1) Geogr. Graec. Minores, ed. Hudson IV, bl. 39; vgl. Smith, Hist. Geogr., bl. 165, noot.

2) a. w., bl. 509.

3) a. w. II, bl. 87, noot 68.

4) XVI, 2, 30.

5) Antt. XIV 4, 4.

6) Antt. XV 7, 3.

7) Palestina, ned. bew. bl. 288, noot 181, bl. 678 vv.

Beth-Sur laat gedoopt zijn. Maar al loopt deze weg ook door de woestijn van Thekoa, daarom kan deze nog niet in zijn geheel „woest" worden genoemd. Bovendien is het toch al zeer onwaarschijnlijk, dat iemand, die van Jeruzalem naar Egypte reist, dezen grooten omweg over Hebron zou maken en daarbij een weg zou kiezen, die veel grooter moeilijkheden oplevert dan iedere andere. En wanneer *von Raumer* dan ten slotte opmerkt, dat aan Filippus bevolen wordt „naar het zuiden" te gaan, terwijl de andere weg over Ramleh naar 't noordwesten gaat, dan merk ik op dat dit „naar het zuiden" staat tegenover „naar het noorden", waarheen Filippus eerst geweest was. *Robinson* 1) geeft de voorkeur aan den weg over Beth-Dsjibrin. Maar deze voert juist door een der vruchtbaarste gedeelten van Palestina, beroemd om zijn korenvelden. Nu zegt hij wel dat Gaza in 66 door de Joden is verwoest 2) en dat dus in dien tijd dat gedeelte zeer wel *ἔρημος* kan worden genoemd, maar dit verwoesten moet zeer cum grano salis worden opgevat, want de munten van Gaza bewijzen, dat de stad toen nog bloeide. Gesteld echter al eens, dat deze uitdrukking in volle kracht moet worden aanvaard, dan nog laat het zich niet inzien, hoe op grond daarvan de weg *ἔρημος* kan worden verklaard.

Stark 3) laat dan ook dit *ἅυτη ἐστὶν ἔρημος* op Oud-Gaza slaan. Immers, zoo zegt hij, in 34 n. Chr. kan zeer wel van een *ἔρημος Γάζα* gesproken worden, en dat op grond van het boven bewezen geografisch spraakgebruik. Wijl nu Oud-Gaza 't noordelijkst lag, voerde de oude handelsweg eerst langs de oude, daarna langs de nieuwe stad. Men kan zeer wel het einde van den weg, die zich hier vereenigt met den andere die parallel loopt met de kust, nog altijd aangeduid hebben met het oude eindpunt.

Het komt mij intusschen voor, dat deze uitdrukking zich nog gereedelijker laat verklaren, wanneer men tegenover Sozemenus vasthoudt aan Strabo's bericht, dat Nieuw-Gaza slechts 7 stadiën van de zeekust was verwijderd. Dan toch lag de nieuwe stad niet aan den grooten handelsweg en laat zich nog beter inzien, waarom de weg naar Oud-Gaza wordt benoemd. Hier juist is

1) Palestina II, bl. 747-749.
2) Bell. Jud. II 18, 1.
3) a. w., bl. 511.

het verbindingspunt van den weg, die van Jeruzalem over Beth-Dsjibrin voert en die welke over Asdod en Ramleh loopt. En dan wordt de bepaling „welke woest is" teekenend. Zoo nauwkeurig mogelijk moet aangegeven worden waarheen Filippus gaan moet: naar Oud-Gaza [1]). Uit dit „woest" behoeft nu intusschen nog volstrekt niet te volgen, dat de stad geheel verlaten was. De vruchtbaarheid van den bodem en niet minder het hooge belang van het wonen aan den grooten handelsweg heeft ongetwijfeld er veel toe bijgedragen, om de oude stad weer te doen bevolken. En dit werd sterker, naarmate langzamerhand de zeekust voor den zeehandel meer ongeschikt werd en de landhandel de voornaamste bron werd van bestaan [2]).

De voornaamste der filistijnsche steden hadden in deze periode een eigen era. De oudste is die van Askalon, die opklimt tot het jaar 104 v. Chr., het jaar harer onafhankelijkheid. Daarnaast is echter ook nog een andere opgekomen, die van 57 v. Chr. dateert ter herinnering aan Gabinius, waarover we niet nader zijn ingelicht. Jonger is die van Gaza, die 28 Oct. 61 begint. *Stark* betoogt [3]), dat 62 het beginjaar is, en wel op grond van een munt van Plautilla, gemalin van Caracalla met het jaartal 264 aer. Gaz. Maar een aantal christelijke grafschriften uit de 6de eeuw n. Chr., onlangs [4]) te Gaza gevonden en welke van 19 Oct. 505 tot 19. Oct. 609 n. Chr. dateeren, stellen, óók door de bijgevoegde indictiejaren, vast dat 61 het beginjaar moet geweest zijn. Hiermede is trouwens ook de munt van Plautilla niet in strijd, die in het jaar 203/4 n. Chr. valt. De datum herinnert aan den herbouw der stad, wat eerst door Gabinius (61) is geschied, al werd Gaza ook reeds in 62 door Pompejus „vrij" verklaard. De kalender van Gaza heeft 12 maanden van 30 dagen met 5, of om de vier jaar 6, epagomenen of aanvullingsdagen, welke echter niet aan het eind van 't jaar, maar na de voorlaatste maand worden

1) Cheyne, Enc. Bibl. II, 1650, meent, dat de oorspr. tekst luidde: αὕτη ἐστὶ πλησίον τῆς ἐρήμου, maar zulk een zuiver geografische opmerking is hier ongepast.

2) vgl. Smith, Hist. Geogr., bl. 165, noot.

3) a. w., bl. 314.

4) Clermont Ganneau, Archaeological Researches in Palestina, vol II (1896) blz. 400—412.

ingevoegd. We vinden hier dus evenals in Askalon het oud-egyptische zonnejaar, maar met macedonische namen voor de maanden. Dit is te opmerkelijker, wijl elders in Syrië naar maanjaren werd gerekend en eerst onder romeinsche heerschappij de juliaansche kalender in gebruik kwam. Overigens is er tusschen de kalenders van Gaza en van Askalon dit verschil, dat de laatste 28 September begint, dus een maand vroeger dan die van Gaza. Ook hier vinden we nog een tweede era, die van Hadrianus, welke op eenige munten naast de oude voorkomt. Hiervan weten we echter niets anders dan dat ze in 129 begonnen is, waarschijnlijk ter herinnering aan bijzondere gunstbewijzen des keizers, gelijk dan ook πανήγυρις 'Αδριανή sinds dien tijd te Gaza werd gevierd. Het is echter niet waarschijnlijk, dat ze langer heeft geduurd dan Hadrianus' regeering.

Eene stadsera had ook Rafia, die met het jaar 57 begint. Die van Dor vangt met 63 aan.

Gedurende de eerste jaren van der Romeinen bestuur over de pas verworven provincie Syrië genoten ook de filistijnsche steden de noodige rust, zoodat ze zich weer herstellen konden van den achteruitgang, die een gevolg was geweest van de joodsche overheersching. De onrust toch, waarin Juda gebracht werd door de herhaalde pogingen (57—55) van Aristobulus en zijne zonen om zich van de kroon hunner voorvaderen meester te maken, oefenden geen directen invloed uit op de steden der Pentapolis, al kregen deze wel degelijk haar deel in de afpersingen van Gabinius en Crassus. Met het jaar 49 echter begint de periode der burgeroorlogen, of liever van den strijd om de alleenheerschappij, eerst tusschen Caesar en Pompejus, daarna tusschen Octavius en Antonius, welke eerst met den dood van dezen laatste (30) eindigt. Want al was Syrië — of wat ons het meest belang inboezemt: de Pentapolis — ook niet het tooneel van den strijd, deze drukte daarom toch niet minder zwaar op de filistijnsche steden, wijl deze evenals de andere provincie's de ontzaglijke sommen moesten opbrengen, die de strijdende partijen in de gelegenheid moesten stellen den burgertwist voort te zetten.

Bovendien moest die herhaalde verandering van heer en meester — in deze periode niet minder dan vier maal — een

nadeeligen invloed op deze steden uitoefenen, vooral wanneer ze niet tijdig genoeg de bakens hadden verzet en niet op het juiste oogenblik den beschermer van gisteren tot den vijand van heden hadden verklaard.

Maar deze steden hebben in dezen geen zelfstandige politiek gevoerd: daartoe waren ze te veel verzwakt. Ze zullen wel onder den invloed van Antipater gehandeld hebben. Trouwens hare verhouding tot Judea, dat onder Hyrkanus als hoogepriester-ethnarch nog wel een schijn van onafhankelijkheid had, maar voor het overige door Antipater als procurator werd bestuurd, is in deze periode eene geheel andere dan in de voorgaande. Waren ze toen geheel en al onderworpen, nu hadden ze hare onafhankelijkheid herkregen en genoten den steun der oppermachtige familie Antipater, die waarschijnlijk zelfs uit Askalon afkomstig was. Al is toch Julius Africanus' bewering [1]), dat deze afstamt van een hierodule uit den Apollotempel te Askalon een hatelijke bewering van joodsch-christelijke zijde, Justinus Martyr heeft toch waarschijnlijk wel gelijk, wanneer hij zegt [2]), dat de familie oorspronkelijk in Askalon heeft gewoond. Immers, het is merkwaardig, dat we juist bij inwoners van deze stad de namen Antipater en Herodes aantreffen [3]). Dan laat zich tevens verklaren, waarom Herodes juist Askalon boven de andere steden met bouwwerken versiert en hier een koninklijk paleis heeft, dat na zijn dood aan zijne zuster Salome wordt gegeven. Met deze opvatting is Jozefus' opgave, dat Antipater een Idumeër geweest is [4]), niet in strijd, wanneer men op gezag van Julius Africanus aanneemt, dat hij als knaap door Idumeërs geroofd is [5]).

Waar alzoo vast staat, dat de politiek der filistijnsche steden beheerscht werd door Antipater, ligt het voor de hand te veronderstellen, dat zij mede uit dien hoofde Gabinius hebben ondersteund met „volk, koren, wapenen en geld", toen deze in 56 naar Egypte trok om Ptolemeüs Auletes, die door een

1) Bij Eusebius, Hist. Eccl. I 7, 11, gevolgd door Eusebius en andere christelijke schrijvers.

2) Dial. c. Tryph. c. 52.

3) Corp. Inscr. Graec. I T 115, X 1746, waar sprake is van den grafsteen van een Antipater van Askalon te Athene en van een Herodes van Askalon te Puteoli.

4) Bell. Jud. I 6, 2.

5) vgl. Schürer[3] I, bl. 291, noot 3, Stark, bl. 535.

opstand uit Alexandrië was verdreven, weer in zijn macht te herstellen [1]). Bij den daarna losbrandenden strijd tusschen Caesar en Pompejus hielden ze zich eerst aan den zijde van den laatste, wiens schoonvader Q. Metellus Scipio trouwens het bevel over Syrië had. Zoodra Pompejus echter op de meest verraderlijke wijze door de soldaten van Ptolemeüs vermoord was en Caesar in Egypte is geland, trachten ze dezen op alle mogelijke wijze genadig voor zich te stemmen. Vandaar dan ook de groote bereidwilligheid der steden om Mithridates van Pergamum, die met een leger Caesar te hulp komt en van Askalon zijn operatiebasis maakt tegen Egypte (47), op alle wijzen te helpen [2]). Hierbij merk ik op, dat uit het feit, dat Mithridates Askalon en niet Gaza maakte tot basis zijner bewegingen, blijkt, dat de eerstgenoemde stad, die onafhankelijk was gebleven tegenover de Joden, Gaza's plaats had ingenomen. Dit blijkt ook hieruit, dat in het bekende dekreet van Caesar (47), waarbij Hyrkanus bevestigd werd in zijn ambt als hoogepriester-ethnarch, wordt bevolen een afschrift ervan te hangen o. a. in den tempel te Askalon [3]). Daar vooral Antipater zich Caesar's welwillendheid had weten te verwerven, wordt Joppe (44) weder met het joodsche gebied vereenigd [4]).

Donkere tijden braken weer voor de zeesteden aan, toen na den moord op Caesar (44) en het optreden van Marcus Antonius als voortzetter van diens politiek Cassius naar Syrië ging om hulptroepen te verzamelen in den komenden strijd. Daarbij „ging hij van stad tot stad, verzamelde wapenen en soldaten en eischte groote schattingen" [5]). De inwoners der steden, die haar aandeel niet opbrachten, werden als slaven verkocht, gelijk met Lydda en Thimna geschiedde. Door hem werd tevens Herodes tot stadhouder van Cele-Syrië, waartoe ook de Pentapolis behoorde, benoemd, zooals ook Sextus Caesar reeds had gedaan [6]).

Nog erger werd het, toen na Cassius' vertrek (42) volledige

1) Bell. Jud. I 8, 7.
2) Antt. XIV 8, 1; Bell. Jud. I 9, 3.
3) Antt. XIV 10, 2.
4) Antt. XIV 16, 10.
5) Antt. XIV 11, 2.
6) Antt. XIV 9, 5; Bell. Jud. I 11, 4.

anarchie heerschte in de nu aan zichzelf overgelaten provincie, waarbij ieder trachtte in troebel water te visschen, waaraan echter door Antonius' komst een einde werd gemaakt. Maar terwijl deze aan het hof van Cleopatra zichzelf vergat, trof ook Palestina de groote inval der Parthen, die geheel Voor-Azië met hunne wilde horden overstroomden (40) [1]), waarbij Aristobulus' zoon Antigonus nog eenmaal, zij het ook als vazal der Parthen, den voorvaderlijken troon beklom. Hoezeer echter het geheele land van hen te lijden had, blijkt duidelijk uit de verwoesting van Marissa, het oude Maresja [2]). Zoodra intusschen Herodes, door den Senaat tot koning van Juda verklaard, in Ptolemaïs landt (39), begint de strijd tusschen hem en Antigonus. Hierbij konden de zeesteden niet onzijdig blijven, te minder waar Joppe en Lydda zich bij Antigonus hadden aangesloten, welke steden dan ook spoedig door Herodes worden ingenomen [3]). Ook van het zuiden maakt hij zich meester, zoodat hij Kostobar tot landvoogd van Idumea en Gaza kan aanstellen [4]). Maar nauwlijks is hij meester van Jeruzalem en daarmede van Judea, of Cleopatra weet (34) van Antonius te verkrijgen, dat de geheele filistijnsche en fenicische kust ten zuiden van den Eleutherus, met uitzondering slechts van Tyrus en Sidon, bij Egypte wordt gevoegd, dat tevens vergroot wordt met een gedeelte van Arabië [5]). Kort daarop werd er zelfs een zelfstandig rijk gevormd onder den zoon van Cleopatra en Antonius, Ptolemeüs, wien Syrië tot aan den Eufraat en Fenicië werd toegewezen; maar de filistijnsche steden bleven bij Egypte [6]).

De slag bij Actium echter (31) maakte aan de heerschappij van Antonius en Cleopatra een einde. Dadelijk sluit de procurator Q. Didius zich bij Octavianus aan, hierin gevolgd door Herodes, zoodat wanneer deze, (30) uit Klein-Azië komende, langs de zeekust trekt [7]), hij overal met blijdschap wordt ontvangen. Nu worden

1) vgl. Justi, Gesch. d. Alten Persiens, bl. 161.

2) Bell. Jud. I 13, 9.

3) Bell. Jud. I 15, 4.

4) Antt. XV 7, 9.

5) Antt. XV 4, 1; Bell. Jud. I 18, 5.

6) Plutarchus, Anton. 54.

7) Stark, bl. 539, zegt, dat O. in Ptolemaïs landde, een verkeerde opvatting van Antt. XV 6, 7 en Bell. Jud. I 20, 2; vgl. trouwens Suetonius, Aug. 17.

Gaza, Anthedon, Joppe en Stratonstoren bij Judea gevoegd [1]). Jozefus spreekt hier niet van Azotus; maar waarschijnlijk is dit ook wel in dit jaar bij het joodsche gebied gevoegd. Daarmede wordt voor het filistijnsche gebied een periode van welvaart en weelde geopend. Want Herodes handelt geheel anders dan dan de Hasmoneën. Al streefden dezen er naar zooveel mogelijk „Grieken-vrienden" te schijnen, ze waren toch geheel jood en betoonden dat ook in de vernietiging van de steden der „onbesnedenen". Herodes echter, al laat hij ook door zijn geschiedschrijver Nikolaüs van Damaskus bewijzen dat hij een jood is, is toch geheel *ἀλλόφυλος*, en hiervan plukken de steden der Filistijnen de vruchten. Het oude Stratonstoren, dat — waarschijnlijk sinds den inval der Parthen — grootendeels in puin lag, wordt (22) geheel herbouwd onder den naam Cesarea, met een schitterenden Augustustempel niet alleen, maar ook met een wijdberoemden haven [2]). Het oude Anthedon wordt vernieuwd en ter gedachtenis van Herodes' vriend Agrippa tot Agrippeion of Agrippias herdoopt [3]). Ook het onafhankelijke Askalon wordt versierd met groote badinrichtingen, prachtige waterwerken en heerlijke zuilenrijen [4]).

Onder zijne regeering heeft de grieksche cultuur in de filistijnsche steden opnieuw hare triumfen gevierd. De geheele toon van het hof te Jeruzalem was grieksch. De hoogste staatsambten waren aan grieksche rhetoren toevertrouwd. De eeredienst van grieksche goden en godinnen werd zooveel mogelijk aangemoedigd. Herodes mag dan met zijn joodsche onderdanen op gespannen voet hebben gestaan, de Pentapolis had zeker niet te klagen. Door zijn krachtig bestuur werden geregelde toestanden geschapen, onder wier bescherming handel en nijverheid zich genoegzaam konden ontwikkelen.

---

1) Antt. XV 7, 3; Bell. Jud. I 20, 3.

2) Antt. XV 9, 5; Bell. Jud. I 21, 4.

3) Antt. XIII 13, 3; Bell. Jud. I 21, 8. Deze naam heeft zich echter nooit ingeburgerd; bij alle schrijvers blijft het Anthedon heeten. Of de naam Agrippias op een munt dezer stad voorkomt, is twijfelachtig; zoo ja, dan dateert deze toch in ieder geval uit den tijd van Agrippa I; vgl. Schürer[3] II, bl. 91, noot 81 en 83.

4) Bell. Jud. I 21, 11. Hieraan herinneren nog twee beeldzuilen van Nikè, die ongeveer uit dezen tijd schijnen te zijn; vgl. Th. Reinach, Revue des études juives XVI (1888), bl. 24—27.

Maar nauwelijks is Herodes gestorven (4), of in alle deelen van zijn rijk verheffen zich de Joden in hun haat tegen het griekschgezinde koningshuis: eerst in Jeruzalem, daarna ook in Galilea en Perea. Tal van benden trekken roovend en plunderend het land door en de anarchie is algemeen. In hoeverre de Pentapolis ook hierin betrokken is geweest, valt niet meer met zekerheid te zeggen. Waarschijnlijk zullen ze ook wel tot die steden behoord hebben, die met een beroep op de haar door Pompejus gegeven vrijheid, verzochten weer van het joodsche rijk losgemaakt te worden. Vandaar dan ook, dat Augustus bij zijne beslissing over Herodes' testament Gaza als autonome stad bij Syrië voegt, Jamnia en Azotus aan Salome toekent en slechts Joppe, dat bijna als privaatbezit der koninklijke familie kon worden beschouwd, met Cesarea bij Judea laat [1]). Maar reeds spoedig komt hierin verandering, wanneer (6 n. Chr.) Archelaüs naar Viënna in Gallië wordt verbannen. Dan komt geheel zijn gebied en dus ook dat gedeelte der Pentapolis onder romeinsch bestuur. In 10 sterft Salome en vermaakt hare bezittingen aan de keizerin Livia [2]).

Daarmede was geheel de Pentapolis weer bij het romeinsche rijk gevoegd en behoorde nu ten deele bij de provincie Syrië, ten deele ook bij de provincie Judea, behalve natuurlijk Jamnia en Azotus, die na Livia's dood in het privaatbezit van haren zoon Tiberius schijnen te zijn overgegaan en daarom onder diens regeering een eigen *ἐπίτροπος* hadden [3]). Als zoodanig hadden de steden ook hulptroepen te leveren, die lichter waren gewapend dan de legioensoldaten en die ook minder een geheel uitmaken. Het voetvolk werd in cohorten van onderscheiden sterkte ingedeeld, de ruiterij in alae, beide genoemd naar de stad of landstreek, waartoe ze behoorden. Zoo wordt in deze periode een cohors Ascolonitarum vermeld [4]). Misschien hebben we in dezen naam een nieuwe aanwijzing, dat in dezen tijd Askalon de eerste stad der Filistijnen was, gelijk dan ook hier, en niet in Gaza, één

1) Antt. XVII 11, 4 en 5; Bell. Jud. II 6, 3. Van Anthedon en Rafia wordt met geen enkel woord melding gemaakt.

2) Antt. XVIII 2, 2; Bell. Jud. II 9, 1. Voor Azotus is dit niet geheel zeker, daar in deze plaatsen de stad niet uitdrukkelijk wordt genoemd.

3) Antt. XVIII 6, 3.

4) vgl. Schürer[3] I, bl. 458.

cohort en een ala lag [1]. Bovendien moesten in de steden bij voorkomende gevallen de gewapende burgers opkomen, die echter niet als zoodanig georganiseerd waren.

De gewone rechtspraak voor burgerlijk recht en strafrecht berustte bij de stedelijke rechtbanken, maar het recht over leven en dood berustte over hen, die geen romeinsch burger waren, bij den stadhouder. Had men echter het romeinsche burgerrecht verkregen, dan kon men zich in in iedere fase van het proces op den keizer beroepen.

Ook het financieele beheer der provincie was door de Romeinen goed geregeld [2]. Trouwens het begrip „provincie" heeft bij de Romeinen in de eerste plaats een financieel karakter; de provincia is een praedium populi romani [3]. Men kende twee soorten directe belastingen: grond- en personeele belasting, waarvan de eerste ten deele in naturalia, de tweede ten deele in geld werd opgebracht. De laatste, waaraan ook romeinsche burgers waren onderworpen, omvat zoowel eene belasting op het inkomen, welke progressief was, als het eigenlijke hoofdgeld, dat voor ieder even hoog was, en waarvan slechts kinderen en oude menschen waren vrijgesteld. De belastingplichtige moest zelf de opgave doen, die dan door de ambtenaren werd gecontroleerd. Indien het in Egypte heerschend stelsel ook voor Syrië heeft gegolden, dan moest ieder huisbezitter alle veertien jaar een lijst overleggen van alle personen, die met hem in dat huis woonden, en dat met het oog op het hoofdgeld en den krijgsdienst. Bovendien moest ieder bezitter zijn roerend vermogen, bij name zijn bezit in vee, schapen en slaven opgeven, op grond waarvan dan de inkomsten-belasting werd vastgesteld. Dat deze belastingen drukkend waren, blijkt uit het (17 n. Chr.) door de provinciën Syrië en Judea gedane verzoek om verlichting [4]. Hiervan moeten wel onderscheiden worden de tollen, waaronder de in- en uitgaande rechten. Iedere provincie vormde een apart tolgebied. Maar ook in het gebied der autonome steden werd tol geheven, waarvan echter de romein-

---

1) Bell. Jud. III 2, 1.

2) vgl. voor het belastingstelsel onder de keizers Marquardt II, bl. 224 vv.; Otto Karlowa, Römische Rechtsgeschichte I, bl. 572-76.

3) Marquardt I, bl. 239.

4) Tacitus, Annales II 42 „deminutionem tributi orabant".

sche burgers waren vrijgesteld. Zoo weten we uit Plinius [1]), dat de kooplieden, die de wierook uit Arabië over Gaza vervoerden, niet maar aan de Arabieren tol hadden te betalen bij het doortrekken van hun gebied, maar ook aan de romeinsche douanebeambten in Gaza zelf. In onderscheiding van de eigenlijke belastingen, die door staatsambtenaren werden geïnd, werden de tollen verpacht aan publicani, de uit het N. T. welbekende „tollenaren", en dat niet alleen voor de provincie, maar ook zelfs voor de autonome stad [2]).

Inzake het muntstelsel streefde het romeinsche bewind er naar den romeinschen muntvoet voor het geheele rijk te doen gelden, wat vooral in Palestina schijnt te zijn doorgevoerd. Vandaar dan ook, dat zij het slaan van goudgeld geheel, dat van zilvergeld voor het grootste gedeelte aan de provincie onttrokken en slechts het slaan van kopergeld aan de stedelijke besturen toestonden, totdat Marcus Aurelius ook dit laatste ophief. Voor de koperen munten hebben we te onderscheiden tusschen de z.g. autonome, waarop het beeld der stadsgodin, en de keizermunt. Indien hetgeen we uit het N. T. en de Misjna dienaangaande weten ook geldt voor het overige Palestina, kende men den aureus of gouden denaar, die 25 zilver-denaren of 100 sestertiën waard was. In koper had men in de eerste plaats het twee-as-stuk of de dupondius en de as, na den punischen oorlog slechts $^1/_{16}$ denaar. Bovendien kende men de quadrans ($^1/_4$ as) en het *λεπτόν*, of gelijk het in de Misjna heet de פרוטה, welke slechts het achtste deel van een as waard is [3]).

Eenige van deze munten zijn bewaard gebleven. Zoo hebben we uit Rafia een drietal, geslagen onder Commodus, Caracalla en Alexander Severus, waarschijnlijk van brons [4]). Voorts eenige autonome munten van Askalon, die het beeld vertoonen van Cleopatra en een Ptolemeër, misschien uit de jaren 47—30 v. Chr., een huldiging derhalve voor de egyptische koningin, die van Antonius de filistijnsche kuststeden wist te verkrijgen; bovendien eenige in koper, die in den tijd tusschen Vespasianus en Hadrianus vallen. De oudste keizermunten van Gaza zijn

1) Hist. Nat. XII 63-65.

2) vgl. Schürer³ I, bl. 473-479, 511-515.

3) vgl. Schürer³ II, bl. 53 vv.; Seeck a. w. II, bl. 191 vv., 208 v.

4) vgl. Stark, bl. 520.

twee van Augustus met de jaren 2 en 4 n. Chr.; andere zijn uit den tijd van Hadrianus en hebben behalve het jaartal naar de gewone era van Gaza ook nog een naar de era van Hadrianus. De munten van Rafia beginnen eerst met Commodus; de laatste is van Filippus Arabs; alle hebben ze de stads-era, die begint met den herbouw door Gabinius, waarschijnlijk 57 v. Chr. Die van Anthedon zijn uit denzelfden tijd [1]).

Lange jaren was het rustig in de Pentapolis, maar onder de regeering van Caligula (37—41) bleek, dat de verhouding tot de Joden steeds een bron was van velerlei gevaar. De keizer toch maakte in zijne waanzinnige zelfverheffing vreeselijk ernst met de gedachte van de goddelijke waardigheid der Caesars. De keizercultus was voor hem niet meer een vorm van huldiging, maar eene erkenning zijner godheid. Daar het de provincies er om te doen was bij den keizer in de gunst te komen, verrezen weldra overal altaren en beelden des keizers. De Joden weigerden echter halsstarrig en zoo kwam het weldra tusschen hen en hun heidensche medeburgers tot vaak bloedige botsingen, eerst in Alexandrië (38), daarna ook in Jamnia (39/40), waar toen de bevolking overwegend joodsch was. Hier richtten de heidensche burgers, eensdeels om hun ijver voor den keizer te toonen, maar anderdeels ook om de Joden te ergeren, een altaar van klei op voor Caligula, dat echter dadelijk door de andere partij werd vernietigd. Dit had ten gevolge, dat de keizer aan Petronius, den landvoogd over Syrië, beval zijn beeld in den jeruzalemschen tempel te plaatsen, wat echter niet is geschied, dank zij Petronins' opzettelijk dralen en Caligula's gewelddadigen dood. Intusschen ligt het voor de hand te veronderstellen, dat wat in Jamnia is gebeurd tegenover eene overwegend joodsche bevolking, in veel erger mate in de andere steden zal hebben plaats gegrepen. Zoo werd eenigen tijd later in Dor, en dat ondanks het edict van keizer Claudius ten gunste der Joden uitgevaardigd, een beeld des keizers zelfs in de synagoge gebracht [2]).

---

1) Van Azotus schijnen geen munten tot ons te zijn gekomen; vgl. tegenover Stark, bl. 522, Schürer[3] II, bl. 97, noot 116 en 117. Over de munten dezer filist. steden, zie de door Schürer (bl. 82-99) opgegeven literatuur.

2) Antt. XIX 6, 3.

Maar wat hier gebeurde was nog slechts een zwak voorspel van wat later zou geschieden.

Van 44 af tot het uitbreken van de ontzaglijke eindworsteling tusschen het machtige Rome en het Jodendom toe wordt de verhouding tusschen de „heidenen" en de in hun midden wonende Joden steeds slechter. De laatsten worden steeds meer gekwetst in hun heiligste gevoelens en worden door de steeds onbeschaamder handelwijze der romeinsche procuratoren eerst in de armen der Zeloten, daarna in die der Sicariërs gedreven. En juist naarmate zij meer en meer onder den invloed kwamen der uiterste partijen, naar die mate moest ook van de zijde der rond en onder hen wonende heidenen de natuurlijke afkeer een steeds scherper karakter aannemen. Waar nu zou dit sterker aan den dag treden dan in de filistijnsche steden, waar historische herinneringen, ook van de laatste honderd jaren, de verhouding tusschen Joden en „onbesnedenen" nog moeilijker maakte dan ze reeds was? Vooral hier zal men met niet weinig genoegen hebben aangezien hoe de Joden, steeds meer door de procuratoren geprikkeld, innerlijk door partijtwisten verdeeld, langzaam maar zeker het oogenblik werden tegemoet gevoerd, waarop ze in den eindstrijd door den romeinschen kolos zouden worden verpletterd.

Het ligt niet in mijne bedoeling de wijze te beschrijven, waarop de catastrofe van 66 werd voorbereid. De filistijnsche steden worden eerst onmiddellijk in den strijd betrokken, wanneer de Joden, verbitterd door den reeds te Jeruzalem gevoerden strijd en tot het uiterste gebracht door de slachting van duizenden der hunnen in Cesarea, benden uitzonden om wraak te nemen op hunne vijanden. Hierbij worden Gaza en Anthedon verwoest en Askalon en vele vlekken verbrand [1]). Daarmede is het sein gegeven. De Joden „sloegen alle menschen dood die zij krijgen konden"; de heidenen „brachten allen om, die zij in de steden vonden, zoowel uit ouden haat als om eigen veiligheid". Daardoor geraakte geheel het land in een jammerlijken toestand: het werd een ware verdelgingsoorlog,

1) Voor Gaza althans kan dit bericht van Jozefus (Bell. Jud. II 18, 1) niet geheel juist zijn: zulk een sterke vesting wordt maar niet door een troep rebellen geheel vernietigd. Trouwens de munten der stad uit deze periode bewijzen het tegendeel.

„want alle steden stonden bloot aan die ongeregeldheden .... Zoo werden de dagen met moorden, de nachten in schrik en vrees doorgebracht ..... Men zag de steden vol lijken, van ouden zoowel als van jongen, ook van vrouwen" [1]. Zoo nemen de inwoners van Askalon wraak door 2500 van de in hun stad wonende Joden te dooden.

Ongetwijfeld behoorden ook de filistijnsche steden tot die, welke het leger van den syrischen stadhouder Cestius Gallus versterken, als hij tegen de Joden optrekt. Daartoe was het in de eerste plaats noodig zich van de belangrijke kuststad Joppe meester te maken. De stad wordt gelijktijdig te land en te zee aangevallen en weldra ingenomen. De grootendeels joodsche bevolking wordt over de kling gejaagd, hun stad verbrand. Eenzelfde lot treft Lydda, hoewel bijna al haar joodsche inwoners naar Jeruzalem waren gegaan. Maar Cestius' poging om zich van Jeruzalem meester te maken mislukt ondanks de hulp der Romeinen-vrienden; zelfs wordt op de terugtocht zijn leger bij Beth-Horon bijna geheel vernietigd. Daarmede waren de Romeinen voorloopig tot machteloosheid gedoemd, moesten ze zich althans tot het defensieve beperken. De Joden daarentegen beginnen zich nu onder leiding van het Sanhedrin te organiseeren. Zoo wordt aan Johannes den Esseër een gedeelte der Sjefela toegewezen : de lijn van Joppe, door de Joden zooveel mogelijk bezet [2], Lydda, Emmaüs en Timna [3]. Van hier uit doet hij, gesteund door Niger, een aanval op Askalon. Ondanks hun groot aantal echter en hoewel in de stad zelve slechts weinig bezetting lag, worden de Joden verslagen, waarbij Johannes wordt gedood. Een tweede poging, nu door Niger geleid, heeft hetzelfde resultaat. De slecht gewapende scharen, die bovendien ongeoefend en niet aan krijgstucht gewend waren, bleken niet bestand tegen de geharde romeinsche krijgers, zoodra dezen maar onder bekwame bevelhebbers stonden.

Toch hebben ze zich nog van Jamnia weten meester te maken [4]. Van Joppe uit deden ze met hunne schepen ver-

---

1) Bell. Jud. II 18, 5. Dit feit wordt door Mommsen a. w., bl. 532 ten onrechte eerst na de belegering van Jeruzalem door Cestius Gallus geplaatst.

2) vgl. Bell. Jud. III 9, 2.

3) Bell. Jud. II 20, 3 en 4.

4) Stark spreekt ook van Azotus, waarvan Jozefus echter niets vermeldt.

schillende tochten langs de kust, totdat Vespiasianus hieraan een einde maakte 1). Hun vloot wordt door storm vernietigd; de overblijvenden worden over de kling gejaagd. Vermoedelijk heeft de keizer toen de stad opnieuw bevolkt, waarschijnlijk onder den nieuwen naam Flavia 2). Maar eerst nadat geheel Galilea ten onder is gebracht, kan hij er aan denken van Cesarea uit het zuiden tot rust te brengen. In de lente van het jaar 68 trekt hij tegen Lydda, Jamnia en Timna op, welke steden hij blijkbaar zonder moeite neemt en met meer vertrouwbare elementen bevolkt, terwijl Emmaüs door het vijfde legioen wordt belegerd en ingenomen 3). Waarschijnlijk is dit legioen hier in het versterkte kamp gebleven tot het jaar 70 om dit gedeelte des lands in bedwang te houden 4).

Na dezen tijd blijven de kuststeden buiten den strijd, die zich steeds meer om Jeruzalem samentrekt en in September 70 met de verwoesting der stad eindigt. Hiermede was de politieke rol der Joden geëindigd en tegelijkertijd een bron van onrust voor de filistijnsche steden verdwenen. Tevens komt een nieuwe provinciale indeeling tot stand, waarbij Juda en de kuststreek van Ostrakine tot Cesarea vereenigd worden onder den naam Judea met Cesarea tot hoofdstad, zelfstandig naast de provincie Syria 5).

Sinds dien tijd laat zich dan ook eene periode van bloei waarnemen, niet alleen voor de syrische steden in het algemeen, maar ook voor die der Pentapolis in het bijzonder. Voor een niet gering gedeelte heeft hiertoe bijgedragen het feit, dat de syrische legaat A. Cornelius Palma in 105/106 petreïsch Arabië bij het romeinsche rijk voegde. Hierdoor werd het land bevrijd van de voortdurende rooftochten der Bedouienen en kon tevens de handelsverbinding tusschen den Eufraat en de ook voor den indischen handel zoo belangrijke havens van de Roode zee worden beveiligd. Voor de filistijnsche steden was het toch bijzonder van belang, dat de handel over Petra voor verrassingen was behoed.

1) Bell. Jud. III 9, 2v.

2) Een munt uit den tijd van Elogabal heeft tot opschrift *Ιοππης Φλαουιας*.

3) Bell. Jud. IV 8, 1.

4) vgl. Bell. Jud. V 1, 6; 2, 3.

5) Tacitus Hist. II 5; Marquardt I, bl. 262.

In hoeverre deze vreedzame ontwikkeling werd onderbroken door den opstand der Joden, die in het voorjaar van 116 geheel het zuidoostelijk gedeelte van het groote romeinsche rijk in vuur en vlam zette, laat zich niet meer vaststellen. Zelfs is het niet meer met zekerheid te zeggen, of ook Palestina in dezen grooten Jodenopstand betrokken is geweest [1]), al komt mij dit niet waarschijnlijk voor met het oog op de tegenwoordigheid van Trajanus in Antiochië.

Veel hebben de steden aan Hadrianus (117—138) te danken gehad, zooals duidelijk blijkt uit de era, die in Gaza te zijner eer werd begonnen [2]). Diens streven toch om alle deelen van zijn ontzaglijk rijk door persoonlijk bezoek te leeren kennen, waarbij hij vooral een oog had voor de politieke en sociale toestanden der verschillende provincies, haar hulpbronnen en haar handel, kon niet nalaten den wereldhandel ten goede te komen. Daarbij komt, dat geen keizer vóór hem zoo de belangen der provincies heeft behartigd als hij. De stadhouders en de belastingambtenaren stonden onder zijne onmiddellijke controle, terwijl de rechtspraak beter werd georganiseerd. Zoo heeft hij in 130/131 ook een bezoek gebracht aan de filistijnsche steden, toen hij van Athene zich naar Alexandrië begaf. Maar nauwelijks was hij hier, of een nieuwe opstand der Joden, die nu in Judea zelf zijn middelpunt vond en in Barcochba zijn messias, barstte uit (132—135).

Geheel het land schijnt hierin betrokken geweest te zijn, vooral toen de legaat Q. Tincius Rufus belangrijke verliezen leed onder de geestdriftvolle aanvallen der Joden. Eerst Gajus Julius Severus is het gelukt den opstand meester te worden door ten slotte Betar, waarschijnlijk (Castra) Vetera bij Sefforis met storm te nemen. En weder konden de filistijnsche steden zich verheugen in het droeve lot der oude tegenstanders, toen ze bij duizenden verkocht werden op de slavenmarkt te Gaza, zoodat ze ten slotte niet meer waard werden geacht dan een paard. Zelfs de naam der provincie werd veranderd. Heette

---

1) Gelijk Mommsen a. w. V, bl. 543 vermoedt.

2) Gaza is ook een romeinsche kolonie geweest. Wanneer dit echter geweest is weten we niet. Er is slechts eenmaal sprake van op het inschrift van een gewicht; Marquardt I, bl. 272, noot 14.

ze vroeger Judea, voortaan noemde men ze in navolging van Herodotus Syria Palaestina.

Van de welvaart van Gaza onder Antoninus Pius (138—161) getuigen vele munten. En geen wonder! Zijne regeering toch herinnerde aan den gouden tijd van den mythischen vredekoning Numa. Zijn zuinig financieel beheer is bekend; de procuratoren stonden onder sterke controle.

Ook onder Marcus Aurelius (161—180) bloeide het Oosten, al scheen ook de opstand van den syrischen legaat Avidius Cassius de jammer van den krijg opnieuw over de kuststreek te zullen uitstorten. In 175 nam hij op het valsche gerucht van Aurelius' dood den keizerstitel aan, waarbij geheel Syrië en Egypte hem steunde. Maar reeds in de herfstmaand van datzelfde jaar was aan deze beweging een einde gemaakt, doordat Cassius door twee mannen uit zijn naaste omgeving werd vermoord. Bij deze gelegenheid bezocht Marcus Aurelius persoonlijk de afgevallen provinciën, waarbij hij groote mildheid betoonde.

Zoo kon dan de gulden tijd, dien de geheele zeekust genoot, ongestoord voortduren. Het machtige Alexandrië eenerzijds, het schitterende Antiochië anderzijds waren met hun handel het bewijs, hoezeer onder de Antonianen het rijk bloeide. De industrie van de hellenistische steden stond toen op hoogen trap. Egypte met zijn linnen stoffen, Alexandrië met haar glasfabricage stonden in grooten roep. Ook in Fenicië werd het allerfijnste glaswerk gevonden, terwijl Tyrus haar ouden roem op het terrein der purperfabricage handhaafde. Zelfs in Dor en Lydda waren beroemde purperververijen. Karavanen uit China en Indië, scheepsladingen uit Arabië, Malabar en Ceylon brachten telkens nieuwe schatten in de eeuwenoude handelscentra en van daar uit werden de beroemde wijnen van Askalon en Gaza niet slechts naar Griekenland en Italië verhandeld, maar zelfs naar Ethiopië en Indië verscheept. Zoo werden dan ook hun kooplieden en handelsfactorijen overal gevonden [1]).

Toen echter, nadat Commodus vermoord was (193), overal kroonpretendenten opstonden, verhief behalve Septimius Severus

1) vgl. Hertzberg, Gesch. d. röm. Kaiserreiches, bl. 440; Mommsen, a. w. V, bl. 464—470.

zich in het oosten Pescennius Niger. Voor de eerste maal sinds den slag bij Actium stond het geheele oosten tegenover het westen. Maar Niger wordt reeds in 194 bij Issus geheel verslagen en daarmede de kuststreek bedwongen. Streng werden de steden gestraft, die hem hadden gesteund ; hooge boeten moesten worden betaald. Welke rol de filistijnsche steden in dezen strijd hebben gespeeld, weten we niet. Slechts van Neapolis-Sichem wordt bericht, dat haar het jus civitatis werd ontnomen.

Toen de keizer echter 6 jaren later na den roemrijken oorlog tegen de Parthen (197—199) eenigen tijd in het syrisch-egyptische oosten vertoefde, genoten ook de filistijnsche steden van de bijzondere voorliefde, welke Septimius Severus voor dit gedeelte van zijn groot rijk gevoelde. Om een beter bestuur te vormen, verdeelde hij de groote provincie Syrië in tweeën : het eerste, Syria Phoenice, omvatte de geheele zeekust en het aangrenzende binnenland van Heliopolis, Emesa, Damaskus en Palmyra met de kantons Auranitis, Batanea en Trachonitis; het tweede: Syria Magna of Cele-Syrië omvatte het geheele noorden [1]). Van dezen keizer spreken nog munten van Gaza, hetzij op zijn naam, of wel op dien van zijn zoon en mederegent Caracalla, van zijne schoone en literarisch zeer ontwikkelde gemalin Julia Domna, eene syrische uit Emesa, en zelfs van zijne schoondochter Plautilla. Ook hebben we uit deze periode munten van Askalon, Azotus en Rafia.

In 212 werd door Caracalla een besluit uitgevaardigd, dat ook voor de Pentapolis van groot belang was. Alle toen levende vrije inwoners van het romeinsche rijk werden tot romeinsche burgers gemaakt. Dit was niet eene financieele speculatie, maar het eindpunt der reeds door Hadrianus begonnen en vooral door Severus verder gevoerde ontwikkeling van gelijkstelling van alle vrijen in alle deelen des rijks. Nu werd de geheele beschaafde wereld het vaderland van den romeinschen staatsburger en het bonte mozaiek der volken en landen werd omgezet in eene groote politieke eenheid. Het was een daad van billijkheid, om de provinciën, met wier geld vooral het geheele rijk werd geregeerd, ook staatsrechterlijk op één lijn

1) Stark, bl. 556, voert deze indeeling op Hadrianus terug; vgl. echter Mommsen a. w. V, bl. 448, die de verdeeling beschouwt als straf voor de verheffing van Niger.

te stellen met het italiaansche kernland. Daarmede hield de stand der peregrini op en ook het oude privaatrechterlijke voorrecht van het connubium [1]).

Overigens hadden ze geen reden dankbaar te zijn voor Caracalla's bestuur, die van zijn bloeddorstigen waanzin de meest doorslaande bewijzen gaf gedurende zijn verblijf in Alexandrië (215). Onrustig was ook de regeering van Macrinus, terwijl onder Elogabal het toppunt der schandelijke uitbuiting der provinciën bereikt werd. Vooral voor handelssteden als Gaza en Askalon was zeer noodlottig zijn minderwaardig muntstelsel, waartegenover bepaald werd, dat de belastingen in goed geld zouden worden betaald. Naarmate toch de innerlijke waarde der zilvermunt daalde, naar die mate moesten ook prijswisselingen, differenzkoersen en handelsverliezen daarvan het gevolg zijn. En de staatsambtenaar, die slechts dit minderwaardige geld ontving, moest, wanneer hij op zijn tractement niet te kort wilde komen, zijne provincie wel uitpersen [2]).

Trouwens deze geheele periode kenmerkt zich door een sterken achteruitgang van het onder Hadrianus en Septimius Severus zoo goed geregelde bestuur. De legaten der provinciën begonnen meer op schapenscheerders dan op schapenhoeders te gelijken. Eerst onder Alexander Severus (222—235) komt hierin verbetering, vooral wanneer burgerlijk en militair bestuur van elkander worden gescheiden. De kommandeerende generaal, de dux, wordt nu onderscheiden van den praeses, aan wien het administratieve bestuur der provincie wordt toevertrouwd; een stelsel, dat trouwens eerst onder Diocletianus volledig wordt doorgevoerd. Aan Gordianus III (238—244) schijnt vooral Gaza veel te danken hebben gehad. Dat blijkt uit het eere-decreet, waarbij de keizer plechtig tot weldoener der stad werd verklaard.

Langzamerhand echter worden de verhoudingen in het romeinsche rijk van dien aard, dat een anarchie allerwege gaat

---

1) Hertzberg, bl. 517, Marquardt I, bl. 424 v. Het eenige onderscheid, dat bleef bestaan is: dat in de provinciën nog grondbelasting werd betaald, terwijl Italië hiervan vrij was. Eerst Diocletianus voerde deze grondbelasting ook in Italië in; Marquardt II, bl. 217.

2) Hertzb. bl. 582; zie over deze muntvervalsching onder de keizers Seeck, bl. 192—214, Marquardt II, bl. 25 vv.

heerschen. Keizers en tegen-keizers bestrijden elkaar op 't allerheftigst. Het eene pronunciamento volgt op het andere, het is de periode der „dertig tyrannen". En op de provinciën drukte jarenlang de zware last om de ontzaglijke hulpmiddelen op te brengen, die de elkander bestrijdende usurpatoren behoefden. De belastingen stijgen tot ongekende hoogte en terwijl van staatswege onwaardig zilvergeld werd uitgegeven, moesten de provinciën in goudgeld betalen. Daarbij komt dat een ontzaglijke pest-epidemie, in Egypte begonnen, langs de zeekust haar weg nam en de door de snel op elkander volgende lichtingen reeds gedecimeerde bevolking bracht op den rand van den ondergang.

Daardoor was het dan ook mogelijk, dat Bath-Sebina, of zooals de Romeinen haar noemen Zenobia, de beroemde koningin van Palmyra er aan kon denken (269/70) een sterk leger onder Zabdas (Sabdai) naar Egypte te zenden, ook hierin dus het eeuwenoude voorbeeld van hare aziatische en hellenistische voorgangers volgend. Het gelukte hem geheel Beneden-Egypte te veroveren, en hoewel Probus de egyptische stadhouder aan het hoofd van egyptische en afrikaansche troepen hem dapper weerstond, was deze na zijn nederlaag bij het slot Babylon ten Z. van Heliopolis toch genoodzaakt het palestijnsche gebied in handen van Zenobia te laten. Deze laat in 271 haar zoon Wahballat als Caesar Augustus van Egypte tot Klein-Azië huldigen.

Maar reeds in 272 komt hierin verandering. In Aurelianus (270—275) was opnieuw een krachtig keizer opgestaan. Zelf trekt hij aan het hoofd van zijn leger naar het oosten en verslaat Zabdas bij het twee uur ten Z. van Antiochië gelegen Dafne (het tegenwoordige Beth-el-Mâ). Zenobia verlaat Antiochië en trekt zich eerst naar Emesa, daarna naar Palmyra terug, waar ze ten slotte wordt gevangen genomen. Daarmede was het geheele oosten weer onder Rome. Aurelianus treedt met verstandige zachtheid op, maar moet, na Palmyra dat opnieuw opstond verwoest te hebben, tegen Egypte optrekken, waar in den rijken en machtigen Firmus een tegenkeizer was opgestaan. Alexandrië wordt met storm genomen en zwaar gestraft.

In het bijzonder echter is Aurelianus' regeering van het hoogste belang voor de filistijnsche steden geweest, ter wille van de

maatregelen, die hij nam om een einde te maken aan de ontzaglijke verwarring van het muntwezen. Een der meest ingrijpende was zijn besluit, dat de in omloop zijnde zilvermunten ook nominaal zou worden gebracht op hare reëele waarde van drie penningen. Dit moest wel als een aardbeving werken: allerwege werden ontzaglijke verliezen geleden; schijnbare rijkdommen gingen in rook op. Bovendien hief hij alle communale muntplaatsen in het rijk op, waardoor het privilege der autonome steden als Gaza en Askalon met één slag werd opgeheven [1]).

Maar weldra beginnen de beroeringen opnieuw, zoodat in het naburige Alexandrië opnieuw een onafhankelijk Egypte kan worden gegrond (285), waaraan Diocletianus eerst in 296 een einde kan maken.

De regeering van dezen keizer (284—305; † 313) is daarom zoo belangrijk, wijl hij het geheele rijk reorganiseerde en het in 101 provinciën verdeelde. Door dit systeem kon het administratieve beheer van iedere provincie beter worden gecontroleerd. Een nieuw bureaucratisch stelsel werd opgebouwd, waardoor het eigenaardig karakter der deelen verloren ging en tegelijkertijd de toch reeds sterk besnoeide vrijheden der autonome steden volkomen werden opgeheven. De soldaten-heerschappij der 3de eeuw werd nu vervangen door de ambtenaren-hierarchie, wier juk straks nog drukkender zou worden dan het eerste was geweest.

Deze periode van rustige ontwikkeling wordt weer onderbroken door een tijdperk van heftigen strijd, die eerst in 323 met de overwinning van Constantijn den Groote eindigt. Deze heeft het stelsel van Diocletianus geheel ontwikkeld. Hij had de volle macht en vooral den langen tijd om diens werk tot een goed einde te brengen [2]). Hij verdeelt het rijk in vier prefecturen, waaronder die van het Oosten, welke laatste vijf diocesen omvatte met zesenveertig provinciën. Iedere pretoriaansche prefect, een soort vice-keizer, maakt de keizerlijke wetten bekend of vaardigt soms eigen edicten uit voor zijn gebied. Zij hebben het recht over leven en dood, maar kunnen geen hoogere geldboete opleggen dan 50 gouden ponden (± *f* 27.000). Over iedere diocese stond een vicarius; over

1) Onder Diocletianus wordt Alexandrië weer een keizerlijke munt.

2) vgl. O. Karlowa, Römische Rechtsgeschichte I, bl. 894v.

iedere provincie naar gelang van haar belangrijkheid een consularis, een praeses of een corrector. Deze laatsten zijn voor sommige zaken rechters in eerste instantie; ook kon men zich van de stadsrechtbank op hen beroepen. Wat het belastingwezen — een niet onbelangrijk punt in die dagen! — betreft: onder den minister van financiën stond voor iedere diocese een directeur, die over iedere provincie een zeker aantal belastingambtenaren of rationalen had, waaronder weder de chef der verschillende provinciale kassen, munten, rijkswerkplaatsen en inrichtingen voor vervoer. Het meeste geld trok het rijk uit de grondbelasting, welke deels in geld, deels in naturalia moest worden opgebracht, waaraan dan nog moest worden toegevoegd een aantal procenten, die ook in naturalia moesten worden geleverd voor de bezettingen en de ambtenaren in de belastingmagazijnen. De negotiatores — kooplieden, fabrikanten en allen, die een beroep uitoefenen — hebben een personeele belasting te betalen, die om de vijf jaar wordt vastgesteld en nu eens naar het roerend, dan weer naar het onroerend vermogen werd berekend of ook wel naar de winst. De negotiatores werden tot een corporatie verbonden, die dan voor allen gezamenlijk de belasting had te betalen. Het oude hoofdgeld werd langzamerhand tot het landvolk beperkt. Het ligt voor de hand, dat bij een dergelijk bureaucratisch systeem alleen maar van beroepsambtenaren kan sprake zijn. Maar het diepgeworteld wantrouwen, dat de absolute monarchie van het principaat had overgenomen, duldde niet, dat de lagere en subalterne ambtenaren langer dan een jaar hetzelfde ambt bekleedden.

Wat een afpersing en schandelijke intrigues hiervan het gevolg waren, laat zich begrijpen. Om dit zooveel mogelijk te bestrijden, werden provinciale landdagen in het leven geroepen, die, ook buiten de stadhouders om, regelmatig mochten vergaderen om hunne verzoeken maar ook hunne bezwaren bij den desbetreffenden pretoriaanschen prefect in te dienen, welke ze dan den keizer moest doen toekomen. Deze antwoordde in rescripten, onmiddellijk aan den landdag gericht [1]).

Ondanks Constantijns goede bedoelingen echter is het hem niet gelukt blijvende verbetering aan te brengen. De belasting

---

1) vgl. Otto Seeck II, bl. 59—68.

drukte veel te zwaar op den middenstand en op de boeren, terwijl juist de hoogere standen door vele privileges werden bevoorrecht. Bovendien, de groote schare ambtenaren streefde een van zin naar eenzelfde doel: verrijking ten koste der bevolking. Vooral de ontzaglijke twisten, die na Constantijns dood het geheele rijk deden schudden, hebben het verderf der bureaucratie tot een ontzettende hoogte opgevoerd, zoodat ten slotte keizer Valentinianus (364—375) er toe overgaat een nieuw ambt, dat der stedelijke defensores plebis in te voeren. Deze ambtenaren, die later ook een zekere rechtsbevoegdheid kregen, werden door de geheele burgerij uit onafhankelijke, niet tot de dekurionen — de leden der stedelijke senaten [1]) — behoorende burgers voor vijf, later voor twee jaar gekozen en door de prefecten in hun ambt bevestigd. Zij mochten tot zelfs bij den keizer hun bezwaren inbrengen en hadden de bepaalde opdracht het plebs tegen de afpersingen der potentiores te beschermen [2]).

Maar reeds sinds den dood van Constantijn den Groote is er bijna geen sprake meer van de nationale kracht van een groot overheerschend volk, dat aan het uitgebreide rijk der Romeinen een krachtige kern en steunpunt kon geven. Bovendien waren de burgers langzamerhand ingedeeld in streng afgesloten kringen, die niet door een gemeenschappelijk belang maar slechts door gemeenschappelijke verplichtingen tegenover den staat waren verbonden. Iedere vrije levensbeweging, iedere krachtsontvouwing wordt daardoor gehinderd en verstikt; alles kwijnt weg onder den druk van het byzantijnsche despotisme. De subjectus is gedoemd zijn leven te slijten in den engen kring, waartoe hij uit kracht zijner geboorte behoort [3]). Daarbij komt, dat de schare van hen, die door den staat min of meer onderhouden werden, voortdurend grooter werd, terwijl daarentegen het aantal belastingbetalers voortdurend slonk en derhalve de belasting zelve steeds steeg. Zoo werd de middenstand doodgedrukt, de boer van zijne akkers verdreven. Vandaar dan ook dat nu in steeds sterkere mate langs de kuststreek de tegenstand zich openbaart van het semitische landvolk en de

1) vgl. Karlowa a. w., bl. 896; Seeck a. w., bl. 173.

2) vgl. Seeck a. w., bl. 150v.

3) vgl. Karlowa a. w., bl. 915; Seeck a. w., bl. 300—336.

onderste lagen der stedelijke bevolking tegenover de grieksche of vergriekschte hoogere standen.

In deze periode valt de nieuwe burgerlijke indeeling van het land in drie gedeelten : Palestina prima, secunda en tertia. Het laatste, dat van 358—395 Pal. salutaris had geheeten, omvat de Negeb, het gebied van Petra en het zuidelijk gedeelte der Doode zee ; het middelste de vlakte van Megiddo, Galilea (maar zonder de kuststreek die bij Phoenice behoorde) en een gedeelte van Oost-Jordaanland ; het eerste Judea en Samaria met de daarbij behoorende kuststreek, met Cesarea tot middelpunt. In rang waren ze niet gelijk, want Palestina prima had een consularis, de beide andere een praeses 1). Onder Justinianus (527—565) werd de consularis in rang gelijkgesteld met een proconsul, terwijl voor sommige gevallen zijn machtsbevoegdheid ook over P. secunda werd uitgebreid. Daar ze intusschen onder één dux stonden, werd het geheele gebied kortweg Palestina geheeten. Onder dezen zelfden keizer wordt melding gemaakt van een *Ἀζῶτος παράλιος* en *μεσόγειος*, wat schijnt te spreken voor een meerderen bloei dier stad.

Onder keizer Arcadius (395—408) had eene gebeurtenis plaats, in 't bijzonder voor Gaza van het hoogste belang, die een helder licht laat vallen op de intense kracht van den hellenistischen geest, die zich in dit gedeelte der palestijnsche kuststreek zoodanig had ingeburgerd, dat de inwoners dezer stad daardoor aan het oude heidendom bleven vasthouden, ook toen het sinds Constantijn geen staatsgodsdienst meer was. Nergens is de strijd van het heidendom met de nieuwe, krachtig opbloeiende geestesmacht van het Christendom langer en verbitterder geweest dan in Gaza. Hier is zijn laatste steunpunt, en met een taaiheid, zooals die aan den filistijnschen stam bijzonder eigen was, hebben zij als dragers der hellenistische cultuur het laatste bolwerk verdedigd op eene wijze, die duidelijk hun onverzwakte volkskracht bewijst.

Uit het boek der Handelingen blijkt, dat de joodsche bevolking ook der Pentapolis spoedig van Jeruzalem uit bearbeid is : Filippus predikt, nadat hij den kamerling gedoopt heeft, in Azotus en in de noordelijk tot Cesarea liggende steden (8[40]) ;

1) vgl. Marquardt I, bl. 266 vv.

Petrus vindt in Lydda en Sarona eene gemeente en vertoeft in Joppe bij een geestverwant ($9^{32,43}$). De christelijke sage wil, dat Filemon, aan wien Paulus zijn bekenden brief schreef, eerst bisschop van Gaza is geweest. In de dagen van Diocletianus (284—305) echter was er in Gaza nog geen christelijke bisschop, want Eusebius noemt in den tijd der groote vervolging Silvanus bisschop „der kerken om Gaza" 1). Wel was er toen reeds een klein konventikel in de stad zelve, want er is 2) sprake van een christin *τῆς Γαζαίων χώρας*. Maar de christenen zijn hier, evenals trouwens in de andere zeesteden van Palestina, minder onder de oude, dan wel onder de vlottende bevolking te zoeken. Dit blijkt uit de namen, die Eusebius 3) noemt. Zes christenen in Gaza meldden zich vrijwillig bij den stadhouder aan voor den strijd met de wilde dieren: „de eene van hen, uit Pontus geboortig, heette Timolaüs; de andere, uit Tripolis in Fenicië, Dionysius; de derde was subdiaken van de kerk in Diospolis en heette Romulus; behalve dezen twee Egyptenaren, Paësis en Alexander, en een andere met dezen gelijknamige Alexander uit Gaza" 4). Zelfs de weldaden, die Constantijn de Groote over die steden uitstortte, die zich tot het christendom bekeerden, en die elders zoovele duizenden er toe brachten hun ouden godsdienst vaarwel te zeggen, bleven hier bijna geheel zonder invloed. Evenmin kon het verleenen van bijzondere stadsrechten aan Gaza's havenstad Majuma — voortaan Constantia geheeten — wier bewoners plotseling van ijverige heidenen christenen waren geworden, en het oprichten van een bisschopszetel aldaar, de burgers van Gaza er toe brengen door hun overgang de gunst des keizers te verwerven. Trouwens ze hadden reden te over een slechten indruk te hebben van de verdraagzaamheid der christenen. Bisschop Asklepas, de medestander van Athanasius in diens grooten strijd tegen het rationalistische Arianisme, werd op de

1) Hist. eccl., VIII 13.

2) Eusebius, De martyribus Palaestinae VIII, 8.

3) a. w., III, 3.

4) vgl. A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung d. Christentums in den ersten drei Jahrhunderten, Leipzig, J. C. Hinrich, 1902, bl. 422, noot 3. Zelfs in Cesarea, waar de gemeente veel grooter was, waren de martelaren bijna allen geen burgers der stad.

synode van Tyrus aangeklaagd van vervalsching der leer; op die van Sardes heeft hij zich met Athanasius en Marcellus te verdedigen tegen de bij den keizer ingebrachte beschuldigingen. Bovendien hadden de Arianen reeds een zekeren Quintianus tot bisschop aangesteld. Gelukkig echter kregen de heidensche inwoners der Pentapolis ook nog een ander beeld. Hilarion stichtte zeven mijlen ten Z. van Majuma een kloostergemeenschap, waaruit vervolgens andere zijn voortgekomen, die te beschouwen zijn als voorposten van het Christendom en die door hun leven en leer een ontzaglijken invloed op het landvolk hebben uitgeoefend. Onder Julianus (360—363) echter komt de reactie en vooral in dit gedeelte van Palestina vat het heidendom nieuwen moed: kerken en kloosters worden verwoest; door een keizerlijk besluit wordt Majuma weer bij Gaza gevoegd. Zelfs worden drie christenen door het grauw gedood. Ook in Askalon en Anthedon komt het tot dergelijke excessen. Maar na Julianus' dood verandert alles: opnieuw wordt het christendom staatszaak; tallooze kerken worden aan oude heilige plaatsen gebouwd; scharen van monniken vestigen zich opnieuw. Alles was echter tevergeefs: de gemeente bleef klein. Zoo telde men in de periode onmiddellijk voor de komst van bisschop Porfyrius (394) slechts 280 christenen (mannen, vrouwen en kinderen!) in Gaza, terwijl de dorpen om de stad nog geheel heidensch waren. De kerk was arm en de christenen waren nog van alle stedelijke ambten uitgesloten.

Met de regeering van keizer Theodosius (379—395) begint eene andere periode. Zijn ideaal was: het rijk duurzaam te bevestigen door het te beschermen tegen gevaren van buiten niet alleen, maar ook door de eenheid des geloofs te handhaven. In de heidenen zag hij afvalligen; door edikten en wapengeweld werden ze tot den overgang gedwongen. Hun politieke en privaat-burgerlijke rechten werden ingekort of hun geheel ontnomen; het verwoesten hunner tempels werd van overheidswege gesteund. Dreigend begon het er voor Gaza uit te zien, toen in 391 het Serapeion van Alexandrië door de stormloopende christenen was verwoest en het Serapisbeeld was vernietigd zonder dat hemel en aarde tot den chaotischen toestand van „den beginne" waren teruggekeerd. Nu waren het nog slechts de tempels van Gaza en Rafia, die naast die van Petra en

Areopolis in Arabië, Heliopolis en Apamea steunpunten waren voor het inzinkend heidendom.

De val van den Marnatempel in Gaza is uitvoerig beschreven door den diaken Marcus in zijn leven van Porfyrius, den toenmaligen bisschop dier stad [1]). Reeds in 398 had hij de uitvaardiging van een keizerlijk edict weten te verkrijgen, waarbij de heidensche tempels in Gaza moesten worden gesloten en streng verboden werd verder het orakel van Marna te vragen (cap. 26). De keizerlijke afgezant Hilarius echter liet zich omkoopen om het Marneion onaangetast te laten (cap. 27). Daardoor was de eerste poging tot vernietiging van het heidendom in Gaza mislukt; zelfs steeg de haat en verbittering zoozeer, dat de christenen werden gehinderd in de uitoefening hunner burgerlijke rechten. Vandaar dat Porfyrius in gezelschap van Johannes, den aartsbisschop van Cesarea, en zijn diaken Marcus in December van het jaar 400 naar Byzantium gaat. Hier weet hij, gesteund door keizerin Eudoxia bij gelegenheid van den doop van den jongen keizer Theodosius een nieuw edict van Arcadius (395—408) te verkrijgen, waarbij aan Kynegios wordt opgedragen alle tempels in Gaza te verwoesten en te verbranden. Den 28sten April 401 komt deze in Gaza, vergezeld door den consularis, den dux en een talrijk militair geleide (cap. 63). Dadelijk wordt het edict voorgelezen en met den arbeid aangevangen. Eerst wordt het Marneion bestormd, dat echter door de priesters zoodanig was gebarrikadeerd, dat men voor 't oogenblik van alle geweld afzag. Nu werden de zeven andere tempels vernield en de godenbeelden uit de straten verwijderd, wat tien volle dagen in beslag nam. Daarna werd het binnenste gedeelte van het Marneion met pek, zwavel en vet besmeerd en binnen eenige dagen volkomen verbrand. Toen werden alle huizen doorzocht en van godenbeelden gereinigd, terwijl de heilige boeken werden verbrand (cap. 65—71). Het is te begrijpen, dat sinds dien velen om opname vroegen in de christelijke kerk, zoodat er in dat jaar 300 zich bij de gemeente voegden (cap. 72—74).

Op de plaats van het Marneion werd in kruisvorm de Eudoxiana gebouwd, waarvoor de keizerin rijkelijk had bijgedragen

---

1) vgl. hiervoor J. Dräseke, Der Sieg des Christenthums in Gaza in Z k W k L IX (1888) bl. 20—40.

en die, binnen vijf jaren voltooid, beroemd was om haar heerlijken stijl en bijzondere pracht (cap. 92).

Maar al was nu de uiterlijke overwinning van het christendom verzekerd, daarmede was het heidendom nog niet vernietigd: het grootste gedeelte der bevolking bleef de oude goden trouw of zocht troost in het Manicheïsme, dat hier door een zeer ontwikkelde vrouw uit Antiochië, Julia, werd gepredikt, maar welks aanhangers na den plotselingen dood dezer vrouw weder tot de kerk werden teruggevoerd.

Nog eenmaal echter waagde het heidendom eene poging om het verloren terrein te herwinnen. Een algemeen oproer brak los: zeven christenen werden gedood; Porfyrius en Marcus moesten vluchten. Maar dank zij het krachtige optreden van den consularis Clarus werd hieraan spoedig een einde gemaakt: de schuldigen werden veroordeeld en de rust hersteld (cap. 95–99).

Sinds ging de uitbreiding van het christendom ook in de Pentapolis rustig voort. Niet weinig heeft het bezadigde optreden der leiders hiertoe bijgedragen. Onschadelijke gewoonten werden overgenomen; de schitterende heidensche feesten door gelijksoortige christelijke vervangen. Zoo is het waarschijnlijk, dat het beroemde Majuma-feest bleef voortbestaan in den „rozendag" en dat het door bisschop Marcianus ingestelde herfstfeest met zijn prachtige illuminatie een vergoeding was voor het oude Dionysusfeest.

Maar al was het heidendom vernietigd, daaruit volgde toch geenszins, dat nu ook aan den hellenistischen geest, die zich vooral hier zoo zeer had ingeburgerd, de kop was ingedrukt. Integendeel: juist aan de fusie van christendom en hellenisme had in het bijzonder Gaza een nieuwe periode van bijzonderen bloei te danken, belangrijk voor de ontwikkeling van het geestesleven en van de wetenschap beide. Een tijdperk van nooit gedachten bloei van kunst en kennis wordt voor Gaza geopend. Onze zegslieden voor dezen tijd spreken van de heerlijke marmeren standbeelden en zuilen, die de huizen der rijken evengoed als de pleinen der stad sierden; van de publieke gebouwen en parken, de kostelijke schilderijen, het kunstige uurwerk en vooral van de prachtige kerken. Maar vooral werden de onderscheidene wetenschappen hier beoefend,

waren de oratorie en de dichtkunst hier in eere. Dank zij de arbeid van mannen als Procopius, Choricius, Aeneas en Johannes van Gaza zijn de regeeringsjaren van Anastasius I en Justinianus een periode geweest van wetenschappelijken bloei, waarin Gaza zelfs Alexandrië naar den kroon stak.

Gelijk de Filistijnen steeds onder den invloed van Egypte hebben gestaan, zoo ook nu. Al was dan ook de bloeitijd der Alexandrijnsche school voorbij, ze had in den loop der 5de en 6de eeuw toch nog mannen genoeg, die gelijk vroeger tal van jonge mannen, ook uit Gaza, trokken ter beoefening der filosofie. Natuurlijk bleven dezen in Alexandrië hun geestelijke moederstad zien, waarheen ze, ook bij zelfstandig optreden op het breede terrein der wetenschap, gaarne hunne geschriften ter beoordeeling zonden. Toch begonnen ze langzamerhand als eigen school op te treden, eene vereeniging van wetenschappelijk hoog staande mannen, die op het gebied van filosofie, rhetorica en poëzie een zeer belangrijke plaats hebben ingenomen.

De eerste sporen van deze school klimmen tot den tijd der zonen van Constantijn op. Immers in het anonieme geografische fragment [1]) wordt van Gaza gezegd, dat ze in dien tijd een goed bezochte rhetorenschool heeft en dat ze niet alleen rijke, maar ook welbespraakte mannen heeft. Nu werd evenals door de sofisten van vroeger de arbeid verdeeld tusschen het eigenlijke onderwijs en rhetorische voordrachten. „Aan de hand van bepaalde klassieke werken en voorzien van allerlei deels geërfde, deels zelfgesmede wapenen van grammaticalen en rhetorischen aard, leidden ze hun leerlingen, die uit verre streken naar Gaza toevloeiden, in de kunst der welsprekendheid in, die aan de vakstudie pleegde vooraf te gaan" [2]). Hun hoofdarbeid echter bestaat in de openbare redevoeringen, op feestdagen òf voor hunne leerlingen òf ook voor een belangstellend publiek uitgesproken, hetzij dan zorgvuldig voorbereid, hetzij geïmproviseerd. Hier hielden ze lofredenen op den keizer of op andere hoogstaande personen in kerk of staat; ook eerden ze hier hun vrienden door het uitspreken van grafredenen of bruiloftszangen.

Sommigen dezer mannen echter staan veel hooger en hun zou men onrecht doen, zoo men bij hen slechts sofistische pralerij

1) Geogr. Graec. Minores, ed. Hudson, III bl. 6.

2) K. Seitz, Die Schule von Gaza, bl. 6 v.

en oppervlakkigheid onderstelde. Hun theologische werken zijn, al dragen ze natuurlijk den stempel van hun tijd, niet geheel zonder waarde. Zoo schreef Procopius een breede commentaar van Genesis tot Kronieken; voorts op de twaalf kleine profeten en op de Spreuken [1]). Diens bloeitijd valt onder de regeering van Anastasius (491—518). Zeer aan zijn moederstad gehecht, sloeg hij de aanbiedingen van Antiochië, Tyrus en Cesarea af. Hij was van een ernstiger natuur dan de meeste zijner collega's, waarom hij zich ook gaarne op de bestudeering van theologische vragen toelegde, al vermag hij in zijne theologische geschriften niet geheel de sofistische eigenaardigheden af te leggen. Zijn meest bekende leerling is Choricius, die naar de gewoonte dier dagen eerst een tijdlang in Egypte studeerde en daarna naar Gaza terugkeerde, waar hij Procopius opvolgde. Hoewel hij zich geheel aan de rhetorica wijdde, had hij toch niet dien invloed, waarover zijn leermeester beschikte, al overtreft hij dezen ook door de elegantie zijner rhetorische geschriften.

Behalve rhetorica werd hier echter ook de filosofie beoefend. Zoo is als bestrijder der neo-platonici bekend Procopius' tijdgenoot Aeneas, leerling van Hierocles, het hoofd der neo-platonische school van Alexandrië. Bekend is zijn dialoog „Theophrastos", waarin hij de eeuwigheid der wereld bestrijdt. Eigenaardig is, dat hij zonder meer neo-platonische stellingen met christelijke dogmata ondereenmengt.

Onder de regeering van Anastasius arbeidde hier ook Timotheus, die een uitstekenden naam had als geschiedschrijver, filosoof en taalkenner. Van hem bestaat een onuitgegeven „tragedie", een soort poëtisch verzoekschrift, waarin bij den keizer wordt aangedrongen op opheffing van een drukkende belasting, de chrysargyros. Voorts schreef hij in 496 in epische versmaat vier boeken over vreemde dieren en vogels bij wijze van natuurlijke historie. Zijn naam als taalkenner dankt hij aan een boek over de wetten, volgens welke de letters tot sylben en woorden worden verbonden.

Ten slotte noem ik nog den iets jongeren Johannes, van wiens grammaticalen arbeid niets tot ons is gekomen. Wel bezitten we van hem een *ἔκφρασις τοῦ κοσμικοῦ πίνακος* in jambische trimeters en epische hexameters en eenige navolgingen van

1) Seitz, bl. 19.

Anacreon, gelijk in dien tijd zoovelen deze dichtkunst beoefenden.

Uit een en ander blijkt, dat deze school van Gaza haar kracht zocht in de rhetorica en dat hare leeraren het eene eer achtten de groote schrijvers van vroegere eeuwen zooveel mogelijk te volgen. Zelfs gaat bij hen de onvrijheid en afhankelijkheid van hunne voorbeelden zóóver, dat men eigenlijk niet meer van navolging kan spreken, maar hen somtijds met centonenschrijvers op één lijn kan stellen. Vandaar dan ook, dat juist de natuurlijkheid bij hen ontbreekt en dat de meeste hunner verhandelingen, redevoeringen en brieven het karakter dragen der gemaaktheid. Hoezeer ze ook naar eenvoud streefden, toch schoten ze telkens hun doel voorbij. Eenerzijds maakten ze onmatig gebruik van hetgeen de natuurlijkheid kan dienen; anderzijds konden zij geen afstand doen van die versierselen, die de ware eenvoud schaden.

Toch is het bestaan dezer school een bewijs, hoe de hellenistische geest ook na de invoering van het christendom in de Pentapolis bleef doorwerken en hoe de vereeniging dezer beide machten Gaza een periode van bloei heeft bereid, die den naam dezer stad met eere deed noemen in de wetenschappelijke wereld van die dagen.

Hoe meer echter het byzantijnsche rijk onderging in aanhoudende troontwisten, des te geweldiger werden de aanvallen der Sassaniden, die de oude perzische politiek voortzetten om geheel Azië in hun macht te krijgen. Onder de regeering van Chosro Parvez (Chosroës II) (590—628) begonnen ze in 602 den krijg tegen den usurpator Phokas, en later (610) tegen Heraclius welke niet minder dan 26 jaar duurde. In 611 viel Antiochië in hun handen, in 614 Damaskus. Van hier uit overstroomden ze in verbond met de Arabieren en de Joden geheel Palestina. Het bloed werd bij stroomen vergoten; tal van prachtige kerken uit den tijd van Constantijn den Groote werden verbrand en ook „het kruis van Christus" werd uit Jeruzalem weggevoerd. Dat hieronder ook de steden der Pentapolis zullen hebben geleden is duidelijk, te meer waar drie jaren achtereen de perzische legerscharen opnieuw langs den beroemden heirweg tegen Egypte optrekken, Alexandrië veroveren en de dagen van

Cambyses weer doen herleven. Eerst in 622 is Heraclius in staat zich ernstig tegen de Perzen te verzetten. Vooral in 626 brengt hij hem geweldige slagen toe, zoodat Kobad Sjiruje (Siroës) die, na zijn vader te hebben vermoord, den perzischen troon had beklommen, in 628 genoodzaakt is vrede te sluiten en daarbij alle veroveringen terug te geven 1). Toen dan ook het volgende jaar Heraclius Jeruzalem bezocht en het heilige kruis weer op Golgotha's heuvel oprichtte, scheen de Pentapolis weer voor goed bij het byzantijnsche rijk te zijn gevoegd. Maar eer tien jaar zijn verloopen heeft de ontzaglijke vloedgolf, die uit het zuiden van Arabië's zandwoestijnen opkwam, aan de heerschappij der „Roem" een einde gemaakt. Reeds veel vroeger waren de Arabieren uit het zuiden komen opdringen. Vooral na den ondergang van het rijk der Nabateërs onder Trajanus deden ze herhaaldelijk invallen in Palestina, zoowel in de Negeb als in Oost-Jordaanland. Vandaar dan ook dat Diocletianus zich genoodzaakt had gezien door eene reeks van vestingen de grenzen te beschermen. Maar daar het bijna ondoenlijk was de steeds plotseling opduikende en daarna weer zoo snel verdwijnende ruiterscharen te vervolgen, begon men weldra een ander systeem te volgen, waarmede reeds Tiglath-Pileser III was begonnen — Idibiʿil van Musri werd door hem betaald als „stadhouder" — en dat ook nu nog door de Turken wordt toegepast. Men trachtte door hooge soldij en door uitzicht op bij den vijand te behalen buit hen onder de romeinsche vanen te lokken. Maar omdat ze als vrije Bedouienen geen vreemd commando wilden verdragen, hadden hun eigen Phylarchen, zooals de grieksche geschiedschrijvers hen noemen, bij wie dan in onderscheiding van de andere arabische stammen de heerschappij van vader op zoon of broeder overging. Als zoodanig hebben de Gassaniden naam gemaakt, die het vroegere gebied der Nabateërs hebben ingenomen. Natuurlijk was hun positie vooral dan tamelijk zelfstandig, wanneer in Byzantium zwakke vorsten regeerden of ook wanneer de keizers in een ander gedeelte van hun gebied werden bezig gehouden. Het gevaarlijke van dit stelsel was echter hierin gelegen, dat het innerlijke verval des rijks voor deze bondgenooten niet verborgen kon

1) vgl. Hertzberg, Gesch. d. Byzantiums, bl. 40—44; Justi, Gesch. d. Alt. Persiens, bl. 235—238.

blijven, dat ze langzamerhand de vrees voor de groote staten verloren en dat dus, wanneer onder de Bedouienen zelve een voldoende centrale macht opstond, wie het gelukken mocht aller krachten op eenzelfde punt te vereenigen, daarmede ook het oogenblik was aangebroken, waarop het groote byzantijnsche rijk door Arabieren zou worden vernietigd.

Reeds in 629 waren de eerste voorteekenen hiervan zichtbaar. Toen toch was een legertje van 3000 man onder Mohammeds aangenomen zoon Seid ibn Haritsa naar het noorden getrokken, maar bij Muta, ten Z. der Doode Zee, door een tienvoudige overmacht verslagen. Daarop volgde in 632 de tocht van Osama, die echter niets anders was dan eene demonstratie op grooten voet tegenover de Byzantijnen. Maar in 634 zendt Aboe Bekr een leger van weldra 24000 man onder Amr ibn al-Asi naar het noorden. Het oogenblik was daarvoor allergunstigst gekozen. Heraclius was ter wille van den nood zijner schatkist verplicht op te houden met het betalen van soldij aan de christelijk-arabische grenstroepen, die onder de Gassaniden stonden. En wijl nu het bekende „point d'argent, point de Suisse" tot het credo der Arabieren behoort, werd het belangrijkste gedeelte der bevolking afgestooten juist op het oogenblik, dat men het meest behoefte aan hen had. Evenzeer had Heraclius pecuniae causa bijna geen eigen troepen in Palestina gelaten, zoodat de arabische hulptroepen ongestraft den in Cesarea resideerenden stadhouder Sergius konden ombrengen. Daarbij komt, dat de byzantijnsche heerschappij in geheel Palestina weinig geliefd was. De ontzaglijke druk der belastingen en de bureaucratische hoogmoed van het grieksche bestuur drukten zwaar. En ten slotte: keizer Heraclius had, zij het ook met de bedoeling de strijdende theologen met elkander te verzoenen, het godsdienstig gevoel der bevolking ten zeerste gekwetst 1). Het verwondert ons dan ook niet, dat hier niemand een vinger uitstak tegen de uit het zuiden opdringende Moslems, in wie de hoewel christelijke bewoners van het platteland dan toch stamverwanten en in ieder geval bevrijders zagen van het gehate juk der Byzantijnen. Reeds is het geheele zuiden tot Gaza in hun handen, wanneer 's keizers broeder Theodorus uit het noorden oprukt, die zijn hoofdkwartier opslaat te Cesarea.

1) vgl. Hertzberg, bl. 47—49.

30 Juli 634 komt het tot een verwoeden slag bij Adsjnadeïn, het Jarmuth van Joz. 10, $3^1/_2$ mijl Z. W. van Jeruzalem. Theodorus wordt verslagen en daarmede valt Zuid-Palestina in de handen der Moslems. Chalid, wien het opperbevel was toebetrouwd, trekt noordwaarts, niet langs den kustweg maar over het gebergte van Samaria, zoodat Cesarea, Jeruzalem en de fenicische steden kunnen worden gemeden. Zoo trekt hij naar Damaskus. Intusschen is het Heraclius gelukt een nieuw leger op de been te brengen, waarom Chalid naar Oost-Jordaanland terugtrekt. Bij den Hieromax echter worden de Grieken verslagen. Toch duurde het nog tot 639, vóòr met Cesarea de laatste vesting in de handen der Moslems gevallen en daarmede geheel Palestina in hun macht gekomen was. Daarmede had, maar nu voor goed, de hellenistische overheersching een einde genomen. De semitische geest, aangevuurd door het mohammedaansche fanatisme, herneemt weer zijn oude rechten. Het „westersche" type, zoolang inheemsch in de steden der Pentapolis, verdwijnt. Van de tempels, waarin eerst Marna en daarna Christus was aangebeden, weerklinkt nu de oproep van den mo'eddzin en houdt des vrijdags de imam zijn chotbe. Allah akbar!

Lijst van geraadpleegde werken en artikelen.

K. B. Stark, Gaza und die philistäische Küste, Jena 1852.

F. Hitzig, Urgeschichte und Mythologie der Philistäer, Leipzig 1845.

A. Knobel, Die Völkertafel der Genesis, Giessen 1850.

F. C. Movers, Die Phönizier, Berlin 1841—1856.

R. Pietschmann, Geschichte der Phönizier (in Onckens Allgemeine Geschichte in Einzeldarstellungen I 4 B).

W. Max Müller, Asien und Europa, Leipzig 1893 (geciteerd als Müller I).

W. Max Müller, Studien zur vorderasiatischen Geschichte II, in Mitteilungen der Vorderasiatischen Gesellschaft, V (1900) bl. 1—42 (geciteerd als Müller II).

A. H. Sayce, The „Higher Criticism" and the Verdict of the Monuments, London 1894 (ook geciteerd als Sayce I).

A. H. Sayce, Early Israel and the surrounding nations, London 1899 (ook geciteerd als Sayce II).

A. J. Evans, Primitive Pictographs and a prae-phoenician script from Crete and the Peloponnese in The Journal of Hellenic Studies, XIV (1894) bl. 270—373 (geciteerd als Evans I).

A. J. Evans, Further Discoveries of Cretan and Aegean script: with Libyan and Proto-Egyptian Comparisons in The Journal of Hellenic Studies, XVII (1897) bl. 327—395 (geciteerd als Evans II).

S. Reinach, La Crète avant l'histoire et les fouilles de M. A. Evans à Cnosse in L'Anthropologie, XIII (1902) bl. 1—40.

F. Schwally, Die Rasse der Philister in Zeitschrift f. wissensch. Theologie, XXXIV, bl. 103—109.

A. Furtwängler, Die antiken Gemmen III, Leipzig 1900.

E. Bertheau, Zur Geschichte der Israeliten, Göttingen 1842.

B. Stade, Geschichte des Volkes Israel (in Onckens Allgemeine Geschichte I 6 A en B).

H. Ewald, Geschichte des Volkes Israel, Göttingen 1851—1857.

A. Köhler, Lehrbuch d. bibl. Geschichte A. T., Erlangen 1875—1893.

H. Guthe, Geschichte des Volkes Israel, Freiburg 1899.

R. Kittel, Geschichte der Hebräer, Gotha 1888—1892.

G. Baur, Der Prophet Amos (bl. 76—94), Giessen 1847.

H. Winckler, Altorientalische Forschungen (Erste Reihe), Leipzig 1897.

H. Winckler, Alttest. Untersuchungen, Leipzig 1892.

E. Schrader, Die Keilinschriften und das A. T., eerste en derde editie.
F. Hommel, Die altisraelitische Ueberlieferung, München 1897.
G. Ebers, Aegypten und die Bücher Moses, Leipzig 1868.
G. Steindorff, Die Blüthezeit des Pharaonenreichs, Leipzig 1900.
G. Maspéro, Histoire ancienne des peuples de l'orient classique II, Leipzig 1897.
F. J. Lauth, Aus Aegyptens Vorzeit, Berlin 1897.
E. Meyer, Geschichte des alten Aegyptens (in Onckens Allgemeine Geschichte I 1).
A. Wiedemann, Geschichte Aegyptens, Leipzig 1880.
W. M. Flinders Petrie, Syria and Egypt from the Tell el-Amarna letters, London 1898.
F. Buhl, Geographie des alten Palestina, Freiburg i. B. 1896.
G. A. Smith, The historical geography of the Holy Land (ned. vert. Utrecht 1903).
K. von Raumer, Palestina (ned. vert. Utrecht 1867).
V. Guérin, Description de la Palestine, Judée II, 1869.
Robinson, Palästina und die südlich angrenzenden Länder, 1841.
P. Jensen, Kosmologie der Babylonier, Strassburg 1890.
A. H. Sayce, Lectures on the origin and growth of religion (Hibbert Lectures), London 1887.
M. Jastrow Jr., Die Religion Babyloniens und Assyriens, Giesen 1903.
C. P. Tiele, Geschichte der Religion im Altertum I, Gotha 1896.
P. Scholz, Götzendienst und Zauberwesen bei den alten Hebräern und den benachbarten Völkern, Regensburg 1877.
F. Hommel, Geschichte Babyloniens und Assyriens, 1885 (in Onckens Allg. Gesch. I 2).
F. Justi, Geschichte des alten Persiens (in Onckens Allg. Gesch. I 4 A).
G. Hölscher, Palestina in der persischen und hellenistischen Zeit (Quellen und Forschungen zur alten Geschichte und Geographie, herausgegeben von W. Sieglin, Heft 5), Berlin 1903.
B. Niese, Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten, Gotha 1893—1903.
J. G. Droysen, Geschichte des Alexanders des Grossen[2] (Gesch. d. Hellenismus I), Gotha 1877.
E. Schürer, Geschichte des Jüdischen Volkes[3], Leipzig 1898—1901.
G. F. Hertzberg, Geschichte von Hellas und Rom (in Onckens Allg. Gesch. I 5).
G. F. Hertzberg, Geschichte des römischen Kaiserreiches (in Onckens Allg. Gesch. II 1).
Th. Mommsen, Römische Geschichte V, Berlin 1886.
O. Seeck, Geschichte des Untergangs der antiken Welt, Berlin 1897—1901.

O. Karlowa, Römische Rechtsgeschichte, Leipzig 1885—1901.
J. Marquardt, Römische Staatsverwaltung, Leipzig 1873—1878.
A. Harnack, Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten, Leipzig 1902.
K. Seitz, Die Schule von Gaza, Heidelberg 1892.
J. Dräseke, Der Sieg des Christenthums in Gaza in Zeitschr. f. kirchl. Wissensch. u. kirchl. Leben IX (1888) bl. 20—40.
Voorts verschillende artikelen uit Herzog's Realencyklopädie (2de en 3de uitgave) en uit de Encyclopaedia Biblica van Cheyne-Black.

Tot mijn spijt zijn eenige zinstorende drukfouten ingeslopen. Zoo moet bl. 18 regel 8 v. o. Kasloechim gelezen worden in pl. v. Kafthorim, bl. 29 regel 7 v. o. Amenhotep III in pl. v. Thotmes III, bl. 51 regel 11 v. o. 1210 in pl. v. 1232.

Kampen, Maart 1905. A. NOORDTZIJ.